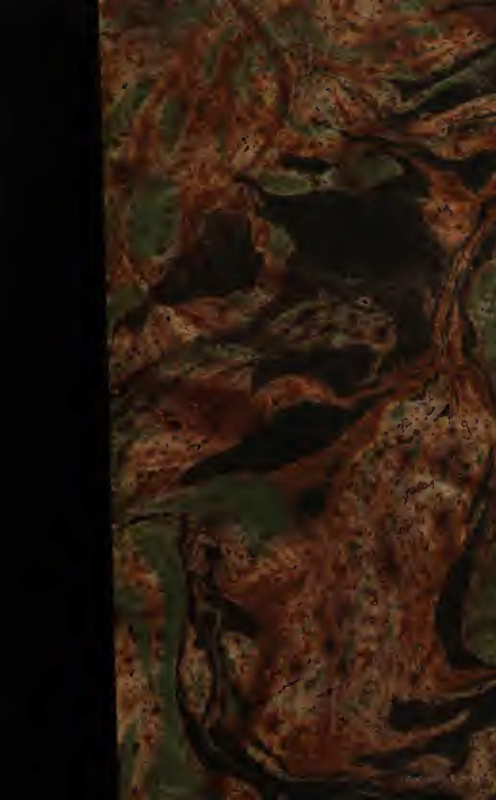

B 23
6
571
OTECA NAZIONALE
TRALE - FIRENZE

Digitized by Google

Digitized by Google

Tome

Digitized by Google

*458698.A.

M. T. CICERONIS
DE
ORATORE
AD
Q. FRATREM
LIBRI TRES,

CUM DELECTU COMMENTARIORUM,

IN USUM

SERENISSIMI DELPHINI,

ET NOTIS

JACOBI PRUSTEI.

PATAVII, MDCCLXXIII.

Ex Typographia Seminarii.

Apud Joannem Manfrè.

Superiorum Permissu, & Privilegio.

Bº. 13. 6. 571

Digitized by Google

M. T. CICERONIS
DE
ORATORE,
AD Q. FRATREM,
LIBER PRIMUS.
ARGUMENTUM.

T ex hisce libris legendis majores fructus Lector percipiat, non inutile credidi fore, totius Operis formam & quasi figuram breviter depingere. De Rhetorica Cicero omnium Romanorum eloquentissimus tradit præcepta; nec ea quidem, Rhetorum aliorum more, nuda & inornata tradit, sed oratione ita limata, & doctrina ita liberali, ut scias ipsum id assecutum esse, quod vellet aliis præcipere. Plerumque fit, ut cum invidia audiatur, qui aliis præcipit: qui enim eos conatur docere, se iis superiorem fore in eo, quod docet, pollicetur. Hanc igitur invidiam a se Cicero artificio quodam removit, cum sub personis Lucii Licinii Crassi, & M. Antonii, oratorum superioris sæculi principum, suam de Eloquentia sententiam explicavit. His senibus duos juvenes, forumque vix ingressos, Cottam, & Sulpicium, comites adjunxit: prudenter quidem; nisi enim in hanc disputationem venissent senes, minus auctoritatis & gravitatis haberent ea, quæ præciperentur: & nisi

juvenes adessent, qui & audiendi cupidi essent, & nondum satis usu forensis instructi, senes non potuissent hunc sermonem sine ineptiarum crimine instituere. Vide, quam elegans sit exordium disputationis: Artificum erat & levium Græcorum Rhetorum, se de Eloquentia dicturos esse profiteri. Hi senes, & ingenui, & in Rep. versati, non, nisi fortuito, in hanc disputationem incidunt; nihil de se promittunt, sed cursu orationis, vel casu potius, in Rhetoricæ campos incurrunt. Nec in personis solum, sed in loco decorum servat Cicero: non enim Romæ, sed ruri disputant; non in urbis occupatione, ubi mollioribus his studiis se dedere non licet, sed in otio recessus Tusculani, quo proficiscentem curæ Reique publicæ negotia, etiam cum bonorum venia, non sequuntur.

In primo libro quæritur, quæ sit oratoris materia, quæque artes sint illi ad cognoscendum necessariæ. Crassus, cujus in persona explicatur ipsius Ciceronis sententia, perfectum oratorem instituit, eique omnium artium cognitionem subjungit: singulas percurrit, probatque & exemplis & rationibus, quam utilis sit unaquæque oratori: Antonius vero, cujus disputatio ad mentem Quinti formatur, contra Crassum disputat, & cum indoctus a plerisque haberetur, solaque natura ad dicendum instructus, Eloquentiam a cæteris artibus segregat, eique solam bene dicendi scientiam adjungit. Quæ argumenta attulerat Crassus, ea omnia percurrit Antonius, & verbo magis, quam re dissolvit. Aderat etiam huic disputationi Scævola senex; quem Cicero a sequentibus libris dimovit, & quia infirma valetudine fuit (ut ait ipse), & quia in hoc libro disputatio de jure civili a Scævolæ studiis non abhorrebat: tantum vero virum proximæ de jocis disputationi interesse non decebat.

In secundo libro partes Inventionis Antonio tradun-

LECTORI BENEVOLO.

Nnibal, Carthaginiensium ille celeberrimus Imperator, cum olim Phormionem Philosophum disputantem de Imperatoris officio, & de omni arte militari longa accurataque oratione audisset, & a cæteris, qui eidem concioni aderant, interrogatus esset, quidnam ipse de illo Philosopho judicaret, ita dicitur respondisse: Se quidem multos deliros senes sæpe vidisse, sed qui magis, quam Phormio deliraret, vidisse neminem. Quid enim magis ridiculum, quam græcum hominem, qui nunquam hostem, & castra viderat, de re militari præcepta tradere, idque coram Annibale, qui tot annos cum Populo Romano de Imperii gloria certaverat? Hoc idem potest jure ac merito de illis omnibus pronunciari, qui se præceptores jactant illarum artium, quas ipsi nunquam exercuerunt, ideoque saltem aliqua ex parte ignorant. Multi multa de eloquentia præcipiunt, sed intimam ejus vim veramque formam admodum pauci norunt. Novit hanc vel maxime Latinorum omnium Oratorum eloquentissimus M. Tullius, cujus oratio vel in tradendis præceptis ornata est prorsus & expolita, ut exemplum potius videatur esse aliis ad imitandum propositum, quam præceptum. Sic Polycletus,

ut

ut videretur assequutus, quod aliis ipse præciperet, egregiam statuam effinxit, quam Canonem appellavit. Itaque in istis libris, quos de Oratore Tullius inscripsit, dum veri Oratoris imaginem studuit effingere, suam ipse nobis exhibuit; eosque sibi vehementer probatos esse testatur Epistola 19. lib. XIII. ad Atticum. Eosdemque scripsit Aristoteleo more disputatione & dialogo. Quid in singulis Orator præstet intelliges ex eo, quod mox subjicimus, Argumento. Lucium Licinium Crassum, & M. Antonium, Oratorum omnium sæculi superioris facile principes, hic disputantes inducit Cicero, tum ut effugiat invidiam, quam subire solent, qui volunt aliis præcipere, tum etiam ut iis, quæ dicit, majorem auctoritatem conciliet. Hæc omnia duorum præstantissimorum virorum Jacobi scilicet Prustei, & Josephi Oliveti eruditis adnotationibus illustravi, ne quid Tibi, studiose Lector, ad eorum intelligentiam deesset. Utere interim illorum opibus, & meam in iis colligendis sedulitatem ne respuas. Vale.

M. T.

duntur; in qua potius, quam in ornatu orationis excelluit. Omnia igitur præcepta ponit, ex quibus argumenta possimus eruere; quibus animus judicum movere & nobis conciliare: tria illa genera, judiciale, deliberativum, demonstrativum, tractat: digitumque ad fontes intendens docet, quomodo ea, quæ universe dicuntur, ad unamquamque causam referri possint. Ad Inventionem pertinent joci; Cæsar igitur, qui in iis omnibus præstitit, huic disputationi adest, & ea omnia, quæ de jocis didicerat aut observarat, in medium profert. Deinde Antonius loquitur de memoria, scilicet artificiali, (nam ea sola Inventionis est propria,) brevibusque omnia, quæ ad illam spectant, præceptis concludit.

In tertio partes Elocutionis Crasso deferuntur: in verbis enim magis, quam in sententiis eligendis elaboravit. Prius igitur de universo genere dicendi pauca loquitur; deinde ad eas quatuor partes, quibus elocutio continetur, pure, dilucide, ornate, & apte dicendi, sese revocat: has singulas percurrit, præcipue vero ornatum orationis. Docet, quæ verba eligenda sint, quæ figura, qui tropi adhibendi, quos numeros & pedes oratio postulet. Tum ad extremum de Actione quærit, docetque, quomodo & vox, & gestus, & vultus ad orationem accommodari debeat. Omnes denique hi libri ita venusti, ita elegantes sunt, ut ab illis non solum præcepta, sed exempla Eloquentiæ petenda sint. PEARCIUS.

I. COGITANTI mihi sæpenumero, & memoria vetera (1) repetenti, perbeati fuisse, Quinte frater (2), illi videri solent, qui in optima re-

(1) *Vetera*) Puta monumenta veterum aut Atheniensium, aut etiam Romanorum, apud quos clarissimi quique viri maximis afficiebantur honoribus. *Prusteus*.

(2) *Quinte frater*) M. Tullii frater Quintus Cicero primum quidem legatus Cæsaris in Gallia, tum in Asia proprætor fuit. Non indisertum fuisse ostendit ad M. fratrem de Petitione Consu-

republica, cum & honoribus, & rerum gestarum gloria florerent, eum vitæ cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit tempus (3) illud, cum mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrum præclara studia referendi fore justum, & prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio (4), decursu honorum (5), etiam ætatis flexu (6) constitisset. Quam spem cogitationum & consiliorum meorum, cum graves communium temporum (7), tum varii nostri casus (8) fefellerunt. Nam qui locus quietis & tran-

sulatus liber. A triumviris proscriptus, cum a satellitibus efflagitaret, ut ante filium interficeretur, filius ut ante patrem, uterque simul occisus est, anno U. C. DCCXI. ante Christum XLIII. *Appian. l. IV. Bell. Civ. Plut. in Cic.* Idem.

(3) *Ac fuit tempus*) Nempe post consulatum, quem cepit anno U. C. DCXCI. ætatis suæ XLIV. quo tempore rebus maximis pro salute publica gestis, plurimisque jactatus periculis, reliquum vitæ tempus in otio perquam honesto traducere jure poterat. *Idem*.

(4) *Et ambitionis occupatio*) Multum laboris sumebant candidati in ambiendis honoribus; obibant urbem & municipia; homines nominatim salutabant, prensabant, deducebant; ludis edendis, largienda clam pecunia suffragia populi captabant. Legit hic Hotomanus Observ. lib. 1. cap. 5. *ut ambitionis occupatio*, hoc sensu, requiescendi initium justum futurum fuisse, si quemadmodum ambitionis & petendorum magistratuum occupatio decursu honorum: sic etiam infinitus forensium rerum labor ætatis ingravescentis flexu constitisset. *Idem*.

(5) *Decursu honorum*) Erant quidam quasi gradus honorum Romanis decurrendi. A quæstura ad ædilitatem, hinc ad præturam & consulatum aspirabant. Cicero fuit augur, quæstor, ædilis, prætor, & proconsul Asiæ. *Idem*.

(6) *Ætatis flexu*) Senectutem intelligit. Ætas hominum & vita quasi stadium est: utque in stadio erat meta, ad quam cum pervenissent, non pergebant ulterius, sed flectebant currum, & ad eum, unde profecti erant, locum revertebantur: sic in vita senectus est instar metæ, ad quam ubi ventum est, vitæ cursus veluti flectitur, & ad interitum declinat. *Idem*.

(7) *Graves communium temporum*) Communia pericula, ut conjuratio Catilinæ. *Idem*.

(8) *Varii nostri casus*) Plurimæ cum sceleratis civibus contentiones, cum Vatinio, cum P. Clodio, tribuno plebis, a quo ejectus est in exilium. *Idem*.

tranquillitatis pleniſſimus fore videbatur, in eo maximæ moles moleſtiarum (9), & turbulentiſſimæ tempeſtates exſtiterunt. Neque vero nobis cupientibus, atque exoptantibus fructus otii datus eſt ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas, inter noſque recolendas (10). Nam prima ætate (11) incidimus in ipſam perturbationem diſciplinæ veteris: & conſulatu devenimus in medium rerum (12) omnium certamen, atque diſcrimen: & hoc tempus omne (13) poſt conſulatum objecimus (14) iis fluctibus, qui, per nos a commu-

(9) *Moles moleſtiarum*) In verborum collocatione neglexit hic diligentiam Cicero, ut in fragmentis Epiſtolarum: *res mihi inviſæ viſæ ſunt*: & in Bruto cap. 1. *parentis loco colere*. Idem.

(10) *Inter noſque recolendas*) Trajecit copulandi particulam, maluitque, *inter noſque*, quam iſtuc, *& inter nos recolendas*, uſurpare: ne, quod in oratione vitioſum eſt, in heroici carminis finem decideret. Quæ componendi manifeſta diligentia, ut in foro & in curia celatur, ita in hoc ſcripti genere diſſimulari non debet. Sunt qui legant, *Interque nos recolendas*, virtutis hujus ignari, qui neſciant auribus atque rationi cedere præcepta. *Strebæus*.

(11) *Prima ætate*) Anno U. C. DCLXVII. & conſequenti, cum Tullius ageret annum viceſimum, exarſere bella civilia Cinnæ, Marii, & Syllæ, qui contra priſtinum morem oppreſſa patriæ libertate, principatum invadere tentabant. *Pruſt*.

(12) *In medium rerum*, &c.) Conjurationem Catilinæ, quam ad excidium urbis erumpentem exſtinxit ſingulari prudentia Tullius conſul anno U. C. DCXCI. *Idem*.

(13) *Et hoc tempus omne*) Hos de Oratores Dialogos Cicero ſcripſiſſe putatur anno ætatis ſuæ 58. & U. C. 698. ſecundo vero anno poſt ejus reditum, cum Clodianorum furore actus in exilium ceſſiſſet. *Petrcius*.

(14) *Poſt conſulatum objecimus*) Cicero poſt geſtum conſulatum gravem perditorum civium invidiam ſuſtinuit. Accuſatus eſt a P. Clodio, tribuno plebis, quod Lentulum, Cethegum, & alios conjurationis cum Catilina ſocios interfici juſſiſſet, quaſi præter jus faſque cives indicta cauſa e medio ſuſtuliſſet. Tueri ſe poterat opibus amicorum; at abire maluit in exſilium, quam ſua cauſa viros probos in periculum adducere. Statim domus ejus a Clodio diruta, bona publicata: atque ii ſunt fluctus, quibus cum eripuiſſet patriam, pene ipſe ſubmerſus eſt. Paucis poſt menſibus, annitente præcipue Pompeio, revocatus eſt, eodem quo expulſus fuerat anno, qui fuit U. C. DCXCVI. ante Chriſtum LVIII. *Cicero*, *Plutarchus*, &c. Ac paulo poſt, ſedatis tempeſtatibus, hos ad Q. Fratrem libros ſcribit. *Pruſt*.

muni peste (15) depulsi, in nosmetipsos redundarunt. Sed tamen in his vel asperitatibus rerum, vel angustiis temporis, obsequar studiis nostris: &, quantum mihi vel fraus inimicorum, vel causæ amicorum, vel respublica tribuet otii, ad scribendum potissimum conferam. Tibi vero, frater, neque hortanti deero, neque roganti. Nam neque auctoritate quisquam apud me plus valere te potest, neque voluntate.

II. Ac mihi repetenda est veteris cujusdam memoriæ non sane satis explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas, quæ viri omnium eloquentissimi, clarissimique senserint de omni ratione dicendi. Vis enim, ut mihi sæpe dixisti; quoniam quæ pueris, aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris (16) inchoata, ac rudia exciderunt, vix hac ætate digna, & hoc usu, quem ex causis, quas diximus, tot tantisque consecuti sumus; aliquid iisdem de rebus politius a nobis, perfectiusque proferri: solesque nonnunquam hac de re a me in disputationibus nostris dissentire, quod ego prudentissimorum (17) hominum artibus eloquentiam contineri statuam; tu autem illam ab elegantia doctrinæ segregandam putes, & in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam.

Ac

(15) *Peste*) Redundare vocem illam censet Lambinus, & per *commune*, *τὸ κοινὸν*, quod dicunt Græci, remp. significat. *Idem*.

(16) *Ex commentariolis nostris*) Libros de Inventione sub annum ætatis vicesimum Cicero scripserat, rudes & impolitos, si cum his conferantur. Porro commentarius, liber est, in quem referimus breviter aliquid memoriæ causa. *Idem*.

(17) *Prudentissimorum*) Hoc est, doctissimorum. vel (ut Noster loquitur in sequenti sententia) eorum, qui habent *elegantiam doctrinæ*: sæpius in hoc opere doctos disertis, & *prudentiam* eloquentiæ opposuit: & hic per *prudentissimos* intelligi voluit eos, qui omnibus artibus, sc. Philosophia, jure civili, &c. instructi essent. Sic l. 1. c. 49. *Prudentia rerum magnarum magis, quam dicendi arte nititur*. Lib. 3. c. 35. *Malim equidem indisertam prudentiam, quam stultitiam loquacem*. Et l. 1. c. 14. *Sine summa rerum civilium cognitione & prudentia*. *Pearcius*.

Ac mihi quidem sæpenumero in summos homines, ac summis ingeniis præditos intuenti, quærendum esse visum est, quid esset, cur plures in omnibus artibus, quam in dicendo admirabiles extitissent. Nam, quocunque te animo, & cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis, non mediocrium artium (18), sed prope maximarum (19). Quis enim est, qui, si clarorum hominum scientiam, rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponant oratori imperatorem (20)? Quis autem dubitet, quin belli duces ex hac una civitate præstantissimos pene innumerabiles (21), in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus? Jam vero consilio, ac sapientia qui regere, ac gubernare rempublicam possent, multi nostra, plures patrum memoria, atque etiam majorum extiterunt: cum boni perdiu nulli, vix autem singulis (22) ætatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac, ne quis forte cum aliis studiis, quæ reconditis in artibus, atque in qua-

 dam

(18) *Mediocrium artium*) In pictura Zeuxis, Apelles, Protogenes: in statuaria Polycletus, Phidias, Lysippus: alij in aliis excelluere. *Prust.*

(19) *Prope maximarum*) In arte imperatoria maximi quique duces tum Græci, tum Romani: in Mathematica, Euclides & Archimedes: in Medicis, Hippocrates, ejusque filius, Thessalus, Prodicus, Polybius, Dexippus, Hippocratis discipuli, &, qui secundas ab Hippocrate tenuit, Diocles, nomen suum commendarunt. De Philosophis dicetur infra. *Idem*.

(20) *Imperatorem*) Romanæ reipub. temporibus hoc nomen ducem significavit, qui rem contra hostes bene ac feliciter gereret. postea illis tributum est, qui rerum summo jure soli potirentur. *Idem*.

(21) *Pene innumerabiles*) Ut Manlios, Camillos, Fabios, Decios, Scipiones, Catones, &c. *Idem*.

(22) *Vix autem singulis*, &c.) Plurimos quidem oratores ad incendendam eloquentiæ cupiditatem enumerat in Bruto Tullius, sed adeo non excellentes, ut sub libri finem dicat, vix singulis ætatibus binos oratores laudabiles extitisse. Et vero per quingentos & quinquaginta prope annos nullus Romæ fuit orator. Primus omnium, ut ex Q. Ennio refert Cicero in Bruto, eloquens fuit, & habitus est M. Cornelius Cethegus, qui collega P. Sempronio Tuditano consulatum gessit anno U. C. DL. ante Christum CCIV. *Idem*.

dam. varietate literarum versentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude, aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet; convertat animum ad ea ipsa artium genera, circumspiciatque, qui in iis floruerint, quamque multi: sic facillime, quanta oratorum sit, semperque fuerit paucitas, judicabit.

III. Neque enim te fugit, laudatarum artium omnium procreatricem quandam, & quasi parentem eam, quam *φιλοσοφίαν* Græci vocant, ab hominibus doctissimis judicari; in qua difficile est enumerare (23), quot viri, quanta scientia, quantaque in suis studiis varietate, & copia fuerint: qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia (24), quæcunque * essent, vel scientiæ pervestigatione, vel disserendi ratione comprehenderent. Quis ignorat, ii, qui mathematici (25) vocantur, quanta in obscuritate rerum, & quam re-

(23) *Difficile est enumerare*) Ut omittam Pythagoram, Socratem, & alios vel antiquiores, vel minus nobiles, præcipuæ Philosophorum sectæ fuerunt omnino decem. Academica, quæ fuit triplex, vetus Platonem habet auctorem, media Arcesilaum, nova Lacyden, aut ut alii volunt, Carneadem & Clitomachum. Sunt etiam qui quartam addunt Academiam, a Philone & Charmida institutam, ut refert Sextus. Cyrenaica fluxit ab Aristippo Cyrenæo, Eliaca a Phædone Eliensi, Megarica ab Euclide Megarensi, Cynica ab Antisthene Atheniensi, Eretrica a Menedemo Eretriate, Dialectica a Clitomacho Calchedonio, Peripatetica ab Aristotele Stagyrita, Stoica a Zenone Citieo, Epicurea ab Epicuro Atheniensi. Quorum omnium diversas iisdem de rebus opiniones colligere infinitum esset. Vide Clementem Alexandrinum lib. 1. Stromatum. *Idem*.

(24) *Sed omnia*) Gorgias Leontinus philosophus ad omnia, de quibus quisque audire vellet, paratum se denunciabat. Carneades item philosophus eloquentiæ præsidio quicquid vellet, vel ab invitis extorquere poterat. *Idem*.

* *Essent*) Man. Grut. *possent*.

(25) *Mathematici*) Si unam vim nominis attendamus, Mathematicus eum significat, qui doctrinam aliquam tenet; nam *ἀπὸ τοῦ μανθάνειν*, *a discendo* dicitur; proprie tamen mathematici nomen cadit in eos, qui disciplinis Astrologiæ, Geometriæ, Arithmeticæ, Musicæ, &c. operam dant, quasi illæ solæ plane discantur; quippe quæ certissimis demonstrationibus innitantur, non, ut pleræque aliæ, sola opinione constent. *Idem*.

recondita in arte, & multiplici, subtilique versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti (26) homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiæ vehementius videatur, quin, quod voluerit, consecutus sit. Quis musicis (27), quis huic studio literarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitus se dedidit, quin omnem illarum artium pene infinitam vim, & materiam, scientia, & cogitatione comprehenderit? Vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium studiis liberalissimis sint, doctrinisque versati, minimam copiam poetarum (28) egregiorum exstitisse: atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter & ex nostrorum, & ex Græcorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores, quam poetæ boni reperientur. Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia cæterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus hauriuntur: dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu, atque in hominum more & sermone versatur; ut in cæteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentia, sensuque disjunctum: in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis, atque a consuetudine communis sensus abhorrere.

IV.

(26) *Ita multi perfecti*) Præter Euclidem & Archimedem, artis principes, inter mathematicos claruere Archytas Tarentinus, Eudoxus Gnidius, &c. *Idem*.

(27) *Quis musicis*) Cujus artis peritissimi fuere Aristoxenus cognomento Musicus, Xenophilus, Alcidamas Eliates, &c. *Idem*.

(28) *Minimam copiam poetarum*) Ante Ciceronis tempora multi quidem poetæ, sed pauci fuerunt excellentes. Et in Græcis quidem, heroici, Homerus tantum & Hesiodus; lyrici, Pindarus, Anacreon; comici, Aristophanes, Menander; tragici, Euripides & Sophocles principatum obtinuere. Ex Latinis autem, nonnisi Q. Ennius, heroicus & tragicus: Lucilius satyricus, Plautus, ac Terentius, & alii pauculi nomen suum commendarunt. *Idem*.

IV. Ac ne illud quidem vere dici poteſt, aut plures cæteris artibus inſervire, aut majore delectatione, aut ſpe uberiore, aut præmiis ad perdiſcendum amplioribus commoveri. Atque ut omittam Græciam, quæ ſemper eloquentiæ princeps eſſe voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices (29) Athenas, in quibus ſumma dicendi vis & inventa eſt, & perfecta: in hac ipſa civitate profecto nulla unquam vehementius, quam eloquentiæ ſtudia viguerunt. Nam poſteaquam, imperio omnium gentium (30) conſtituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adoleſcens non ſibi ad dicendum ſtudio omni enitendum putavit. Ac primo quidem totius rationis ignari (31), qui neque exercitationis ullam viam, neque aliquod præceptum artis eſſe arbitrarentur, tantum, quantum ingenio & cogitatione poterant, conſequebantur. Poſt autem, auditis oratoribus Græcis, cognitiſque eorum literis, adhibitiſque doctoribus, incredibili quodam noſtri homines dicendi ſtudio flagraverunt. Excitabat eos magnitudo & varietas, multitudoque in omni genere cauſarum, ut ad eam doctrinam, quam ſuo quiſque ſtu-

(29) *Omnium doctrinarum inventrices*) Non ingenuarum modo, ſed etiam illiberalium artium ferunt inventores fuiſſe Athenienſes. *Primi lanificii, & olei, & vini uſum docuere. Arare quoque & ſerere frumenta glandem veſcentibus monſtrarunt. Literæ certe, ac facundia, & hic civilis ordo diſciplinæ veluti templum Athenas habent.* Juſtinus lib. II. cap. 6. Nihilominus ab Hebræis, Ægyptiis, & Chaldæis artes fluxiſſe ad Athenienſes apud eruditos conſtat, & egregia inductione demonſtrat Clemens Alexandrinus lib. I. Stromatum. *Idem.*

(30) *Imperio omnium gentium*) Celeberrimas gentes, non tamen omnes, Romani ſubegere. In Oriente, Parthi ſemper indomiti. Septentrionem verſus, ultra Albim Romanum imperium numquam extenſum eſt: nedum ante Ciceronis ætatem fuiſſet toto orbe conſtitutum. Itaque vel hic utitur hyperbole Tullius, vel civium ſuorum auribus ſervit potius quam veritati. *Idem.*

(31) *Totius rationis ignari*) Suetonius libro de claris rhetoribus rhetoricam apud Romanos perinde ac grammaticam difficilius receptam, imo vetere ſenatuſconſulto philoſophos & rhetores ex urbe eiectos dicit, C. Fannio Strabone, M. Valerio Meſſala Coſſ. anno U. C. DXCIV. ante Chriſtum CLX. *Idem.*

studio assecutus esset, adjungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum præcepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quæ nunc quoque sunt, exposita præmia, vel ad gratiam, vel ad opes, vel ad dignitatem. Ingenia (32) vero (ut multis rebus possumus judicare) nostrorum hominum multum cæteris hominibus omnium gentium præstiterunt. Quibus de causis, quis non jure miretur, ex omni memoria ætatum, temporum, civitatum, tam exiguum oratorum numerum inveniri? Sed nimirum majus est hoc quiddam, quam homines opinantur, & pluribus ex artibus studiisque collectum.

V. Quis enim aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, præstantissimis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquentiæ propositis præmiis, esse causæ putet, nisi rei quandam incredibilem magnitudinem, ac difficultatem? Est enim & scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque irridenda est: & ipsa oratio conformanda non solum electione, sed etiam constructione verborum: & omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque dicendi, in eorum, qui audiunt, mentibus, aut sedandis, aut excitandis exprômenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam, facetiæque, & eruditio libero digna, celeritasque & brevitas & respondendi, & lacessendi, subtili venustate, atque urbanitate conjuncta. Tenenda præterea est omnis antiquitas, exemplorumque vis: neque legum, aut juris civilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quæ motu corporis, quæ

(32) *Ingenia*) *Nihil præcepta atque artes valent, nisi adjuvante natura*, inquit Fabius in proœmio libri primi. *Quapropter ei, cui deerit ingenium, non magis hæc de eloquentia scripta sunt, quam de agrorum cultu sterilibus terris*. Idem.

quæ gestu, quæ vultu, quæ vocis conformatione, ac varietate moderanda est: quæ sola per se ipsa quanta sit, histrionum (33) levis ars & scena (34) declarat: in qua, cum omnes in oris, & vocis, & motus moderatione elaborent, quis ignorat, quam pauci sint, fuerintque, quos animo æquo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium memoria, quæ nisi custos inventis, cogitatisque rebus, & verbis adhibeatur, intelligimus, omnia, etiam si præclarissima fuerint, in oratore peritura.

Quamobrem mirari desinamus, quæ causa sit eloquentium paucitatis, cum ex iis rebus universis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est; hortemurque potius liberos nostros, cæterosque, quorum gloria nobis & dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur, neque iis aut præceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam se id, quod expetunt, consequi posse confidant.

VI. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum, atque artium scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflorescat, & redundet oportet oratio: quæ, nisi subest res ab oratore percepta & cognita, inanem quandam habet elocutionem, & pene puerilem. Neque vero ego hoc tantum oneris imponam nostris præsertim oratoribus, in hac tanta occupatione urbis, ac vitæ,

(33) *Histrionum*) De quibus in libro 3. ad Heren. *Idem*.

(34) *Scena.*) in theatro scena erat sive tentorium, sive tabernaculum, sive quæsitum frondibus umbraculum. Scenæ tragicæ, quibus ancipites principum casus exhibebantur, columnis, signis, ac regia magnificentia exornabantur pro dignitate argumenti. Comicæ privatarum ædium speciem referebant. Satyricæ mutuo nexis arboribus, montibus, speluncis, aliisque rebus agrestibus, instar topiarii operis, deformabantur. *Vitruvius*. Idem.

tæ, nihil ut iis putem licere nescire: quanquam vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi, hoc suscipere, ac polliceri videatur, ut omni de re (35), quæcunque sit proposita, ab eo ornate, copioseque dicatur. Sed quia non dubito, quin hoc plerisque immensum, infinitumque videatur, & quod Græcos homines non solum ingenio, & doctrina, sed etiam otio, studioque abundantes, partitionem quandam artium fecisse video, neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a cæteris dictionibus eam partem dicendi, quæ in forensibus disceptationibus judiciorum, aut deliberationum versaretur, & id unum genus oratori reliquisse; non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi, re quæsita, & multum disputata, summorum hominum prope consensu est tributum: repetamque non ab incunabulis nostræ veteris puerilisque doctrinæ quendam ordinem præceptorum, sed ea, quæ quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum, & omni dignitate principum, disputatione esse versata: non quod illa contemnam, quæ Græci, dicendi artifices, & doctores reliquerunt; sed cum illa pateant, in promptuque sint omnibus, neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari, aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Græcis anteponam.

VII. Cum igitur vehementius inveheretur (36) in

(35) *Omni de re*) Quod Gorgias Leontinus, aliique nonnulli sophistæ Græci facere se posse jactitabant. *Idem*.

(36) *Cum igitur vehementius inveheretur*) C. Sempronius Gracchus, tribunus plebis, anno U. C. DCXXXII. legem tulerat, qua judicia publica a senatu, penes quem a regum tempore fuerant, quasi ab his non satis caste exercerentur, transferrentur ad equites Romanos. Verum cum in iis non satis integra fide versarentur equites, ea rursus sibi vindicare conati sunt senatores anno U. C. DCLXIII. adnitente in primis M. Livio Druso, tribuno

in causam principum consul Philippus; Drusique tribunatus pro senatus auctoritate susceptus, infringi jam, ac debilitari videretur: dici memini, ludorum Romanorum (37) diebus L. Crassum (38), quasi colligendi sui causa, se in Tusculanum (39) contulisse. Venisse eodem, socer ejus (40) qui fuerat, Quintus Mucius (41) dicebatur, & M.

An-

buno plebis, qui populum perniciosa spe largitionis; socios Italiæ populos, promissa ipsis civitate, in equestrem ordinem concitavit, ac demum legem tulit, ut æqua ex parte judicia penes senatum & equestrem ordinem essent, sive trecentos equites & totidem senatores. Eam ob rem tota graviter Italia turbatum est; maxime a sociis populis, qui cum promissum a Druso ius civitatis non obtinerent, bellum sociale seu Italicum conflaverunt. Drusus in senatu ut caput malorum accusatus, cum domum inde se reciperet, inter turbam, incerto auctore, cultro vulneratus, in atrio corruit, ac paulo post obiit. Philippus tum erat consul, tam senatui ac Druso infensus, quam addictus equitibus, a quibus exerceri judicia volebat. *Vellejus*, *Livius*, *Florus*, *Appianus*, &c. *Prusteus*.

(37) *Ludorum Romanorum*) Ludos Romanos, qui & Magni appellati sunt, ex Latinorum, quos domuerat, manubiis instituit Tarquinius Priscus anno U.C. cl. ante Christum DCIV. Edebantur singulis annis a pridie nonas Septembris ad pridie idus, a quarto nimirum ad duodecimum Septembris diem, quo tempore civilibus occupationibus vacabant. *Livius* &c. *Prust.*

(38) *L. Crassum*) L. Licinius Crassus, celeberrimus orator, præcipuas in his dialogis partes agit. Natus est, ut ex Ciceronis Bruto patet, C. Lælio & Q. Cæpione Coss. sive anno U. C. DXCIV. Qua morte defunctus fuerit, fuse refert Tullius sub initium libri tertii de Oratore, cap. 2. *Idem.*

(39) *In Tusculanum*) Quod in Tusculano agro aliquot post annis Ciceronis prædium fuit, nunc est insigne monachorum cœnobium, diciturque *Grotta Ferrata*. Tusculum autem est *Frascati*. Prust.

(40) *Socer ejus* (*qui* fuerit *Q. Mucius*) Ita manuscripti Mag. Mead. Gonv. & Harl. duo: nec inusitatum est Nostro post vocem *qui* uti subjunctivo modo. Vulgatum *fuerat* parum placet, tunc enim temporis, cum Mucius ad Crassi Tusculanum venerit, tam socer fuit Crassi quam antea: Crassumque postea appelat *generum* suum in c. 9. *Peartius*.

(41) *Q. Mucius*) Q. Mucius Scævola, Q. Scævolæ consulis anno DLXXX. filius, C. Lælii gener, in Stoica disciplina, jurisque scientia, & omni literarum genere versatissimus. Ad quem audiendum a patre deductus est Cicero sumpta virili toga. Augur fuit anno U. C. DCXXI. Observent eruditi eum cum Q. Mucio pontifice, ad quem, hoc Q. Mucio augure mortuo, se conferebat Tullius, minime confundendum esse. *Prusteus*.

Antonius (42), homo & consiliorum in republica socius, & summa cum Crasso familiaritate conjunctus. Exierant autem cum ipso Crasso, adolescentes duo, & Drusi maxime familiares, & in quibus magnam tum spem majores natu dignitatis suæ collocarant; C. Cotta (43), qui tum tribunatum plebis petebat, & P. Sulpicius (44), qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur.

Hi primo die de temporibus illis, deque universa republica, quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt. Quo quidem in sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata, & commemorata narrabat; ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent. Eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent (45), tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis: eaque esset in homine jucunditas, & tantus in jocando lepos, ut dies inter eos curiæ fuisse videtur, convivium Tusculani.

Postero autem die, cum illi majores natu satis

(42) *M. Antonius*) Orator eximius, natus coss. Appio Pulchro & Q. Cæcilio anno U. C. DCXI. de quo plura subinde his in libris occurrunt, & præcipue in Bruto cap. 37. De ejus morte vide lib. 3. de Orat. cap. 3. *Idem*.

(43) *C. Cotta*) C. Aurelius Cotta dicendi laude præstans his temporibus petiit tribunatum, & obtinuit, a quo post Crassi mortem per invidiam depulsus, imo civitate deinde ejectus est. *Appian.* &c. Postea tamen consulatum gessit anno U. C. DCLXXIV. Cum illi decretus esset triumphus, mortuus est ante diem triumphi, ut refert Asconius in notis ad Pisonianam, cum cicatrix vulneris ejus, quod ante plures annos acceperat, rescissa esset repente. De quo plurima inferius, & in Bruto cap. 55. *Idem*.

(44) *P. Sulpicius*) Cujus in Bruto Tullius dicendi characterem describit, & sub initium lib. 3. de Oratore funestam mortem deplorat. *Idem*.

(45) *Cum lauti accubuissent*) Solemnis ille mos fuit Romanorum, a nostro maxime discrepans, in lectulis mensæ accumbere. Prius tamen ad sudorem abstergendum, cum vestibus li-

tis (46) quiessent, & in ambulationem ventum esset; dicebat tum Scævolam duobus spatiis tribusve factis, dixisse, Cur non imitamur (47), Crasse, Socratem illum, qui est in Phædro (48) Platonis? Nam me hæc tua platanus admonuit; quæ non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quam illa, cujus umbram secutus est Socrates, quæ mihi videtur non tam ipsa aquula, quæ describitur, quam Platonis oratione crevisse: &, quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abjiceret in herbam, atque ita illa, quæ philosophi divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est æquius. Tum Crassum, Immo vero commodius etiam; pulvinosque (49) poposcisse, & omnes in iis sedibus, quæ erant sub platano, consedisse dicebat.

VIII. Ibi, ut ex pristino sermone (50) relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare, Crassum sermonem quendam de studio dicendi intulisse. Qui cum ita esset exorsus: Non sibi cohortandum Sulpicium & Cottam, sed magis utrumque collaudandum videri, quod tantam jam essent facultatem adepti, ut non æqualibus suis solum anteponerentur, sed cum majoribus natu compararentur. Neque vero mihi quidquam, inquit, præsta-

lineis non uterentur, balneum petebant. Quadrans erat pretium in publicis balneis dari solitum. *Prust.*

(46) *Quiessent*) Vict. Man. *quiessent, in ambulationem ventum esse dicebat: tum*

(47) *Cur non imitamur*) Apud Platonem in dialogo, qui Phædrus inscribitur, Socrates ad Ilissum, Atticæ fluvium, molliter in herba recumbens, sub alta & patulis diffusa ramis platano, multa differit. *Idem.*

(48) *Phædro*) Phædrus, dialogus Platonis, in quo Socratem de divina pulchritudine, de dignitate animorum, &c. disputantem inducit, Φαιδρὸς Græcis pulcher est. *Idem.*

(49) *Pulvinosque*) Qui facculi sunt, lana vel tomento farti, quibus ad sedendum mollius, vel ad genua commodius ponenda utimur. *Idem.*

(50) *Ex pristino sermone*) In quo de publicis calamitatibus collocuti fuerant non fine dolore. *Idem.*

ſtabilius videtur, quam poſſe dicendo tenere hominum cœtus, mentes allicere, voluntates impellere quo velis: unde autem velis, deducere. Hæc una res in omni libero populo, maximeque in pacatis, tranquilliſque civitatibus, præcipue ſemper floruit, ſemperque dominata eſt. Quid enim eſt aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum exſiſtere unum, qui id, quod omnibus (51) natura ſit datum, vel ſolus, vel cum paucis facere poſſit? aut tam jucundum cognitu atque auditu, quam ſapientibus ſententiis gravibuſque verbis ornata oratio, & perpolita? aut tam potens, tamque magnificum, quam populi motus, judicum religiones, ſenatus gravitatem, unius oratione converti? Quid porro tam regium, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre ſupplicibus, excitare afflictos, dare ſalutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam neceſſarium, quam tenere ſemper arma, quibus vel tectus ipſe eſſe poſſis, vel provocare improbos, vel te ulciſci laceſſitus (52)?

Age vero, ne ſemper forum, ſubſellia (53), ro-

(51) *Quod omnibus*) Nempe a natura datum omnibus animi ſenſa dicendo exprimere: quod pauci recte faciunt. *Idem*.

(52) *Vel te ulciſci laceſſitus*) De ultione aliud alii veterum ſenſere. Damnarunt, Seneca lib. II. de ira cap. 32. Dion apud Plutarchum, & Juvenalis: imo Maximus Tyrius dicit eum, qui ſe ulciſcitur, iniquiorem eo, qui prior nocuit: ὁ τιμωρῶν τοῦ προϋπάρξαντος ἀδικώτερος. Approbavit Ariſtoteles lib. IV. de moribus ad Nicomachum c. 21. Δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι οὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός. Τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδῶδες. Qui ſic affectus eſt, *videtur & ſenſus & doloris expers, & cum non iraſcatur, ultionem negligere. Servile autem, ſi contumelioſe tractaris, id tolerare*. Cui opinioni videtur accedere Tulius in Antonium: *ſic ulciſcar facinora ſingula, quemadmodum a quibuſque ſum provocatus*. Idem.

(53) *Forum, ſubſellia*, &c.) In foro jus dicebant prætores, & judices ab iis dati: unde cauſæ forenſes appellabantur. *Subſellia* eſſe tribunorum, triumvirorum, quæſtorum, & aliorum minora judicia exercentium ſcribit Aſconius. *Roſtra*, locus erat,

roſtra, curiamque meditere, quid eſſe poteſt in otio aut jucundius, aut magis proprium humanitatis, quam ſermo facetus, ac nulla in re rudis? Hoc enim uno præſtamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, & quod exprimere dicendo ſenſa poſſumus. Quamobrem quis hoc non jure miretur, ſummeque in eo elaborandum eſſe arbitretur, ut, quo uno homines maxime beſtiis præſtent, in hoc hominibus ipſis antecellat? Ut vero jam ad illa ſumma veniamus; quæ vis alia potuit (54) aut diſperſos homines unum in locum congregare, aut a fera, agreſtique vita ad hunc humanum cultum, civilemque deducere, aut jam conſtitutis civitatibus, leges, judicia (55), jura deſcribere?

Ac, ne plura, quæ ſunt pene innumerabilia, conſecter, comprehendam brevi; ſic enim ſtatuo, perfecti oratoris moderatione, & ſapientia non ſolum ipſius dignitatem, ſed & privatorum plurimorum, & univerſæ reipublicæ ſalutem maxime contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adoleſcentes: atque in id ſtudium in quo eſtis, incumbite, ut & vobis honori, & amicis utilitati, & reipublicæ emolumento eſſe poſſitis.

IX. Tum Scævola comiter, ut ſolebat, Cætera, inquit, aſſentior Craſſo, ne aut de C. Lælii (56), ſo-

erat, ex quo dicebant oratores ad populum. *Curia*, ubi ſenatores & principes civitatis de rep. adminiſtranda inter ſe agebant. *Idem*.

(54) *Quæ vis alia potuit*) Has laudes Tullius lib. v. Tuſculan. Quæſt. philoſophiæ, poetæ arti ſuæ tribuunt. *Idem*.

(55) *Leges, judicia, &c.*) Tullius lib. II. de Legibus, legum originem ad deum refert: *Hanc igitur*, inquit, *video ſapientiſſimorum fuiſſe ſententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, neque ſcitum aliquod eſſe populorum, ſed æternum quiddam, quod univerſum mundum regeret imperandi prohibendique ſapientia*. Sane multi legiſlatores nulla dicendi laude floruerunt: ut facile quis intelligat Craſſum hic oratoribus plus æquo tribuere. De legum initiis conſule notas in lib. 3. de Orat. cap. 29. *Idem*.

(56) *C. Lælii*) C. Lælius, de quo pluribus diſſerit Tullius in Bruto, Sapiens vulgo appellatus, ingenio, doctrina, Poeſi, & elo-

ſoceri mei, aut de hujus generi, aut arte, aut gloria detraham: ſed illa duo, Craſſe, vereor, ut tibi poſſim concedere. Unum, quod ab oratoribus civitates & ab initio conſtitutas, & ſæpe conſervatas eſſe dixiſti. Alterum, quod, remoto foro, concione, judiciis, ſenatu, ſtatuiſti, oratorem in omni genere ſermonis, & humanitatis eſſe perfectum.

Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac ſilvis diſſipatum, non prudentium conſiliis compulſum potius, quam diſertorum oratione delinitum, ſe oppidis, mœnibuſque ſepſiſſe? aut vero reliquas utilitates, aut inſtituendis, aut conſervandis civitatibus, non a ſapientibus & fortibus viris, ſed a diſertis, & ornate dicentibus eſſe conſtitutas? An vero tibi Romulus (57) ille aut paſtores & convenas congregaſſe, aut Sabinorum connubia conjunxiſſe (58), aut finitimorum vim repreſſiſſe eloquentia videtur, non conſilio, & ſapientia ſingulari? Quid? in Numa Pompilio (59), quid? in Ser. Tul-

& eloquentia clarus; a quo Terentium ipſum in ſcribendis comœdiis adjutum refert Suetonius; ad ampliſſimos honores aditum ſibi fecit, Africani Æmiliani amicitiam conſecutus. Nec minus bellica virtute inclaruit: prætor Viriathi Luſitani ferociam repreſſit anno U. C. DCIX. ante Chriſtum CXLV Ac niſi fraus obſtitiſſet Q. Pompeji competitoris geſſiſſet conſulatum anno U. C. DCXIII. ante Chriſtum CXLI. *Idem*.

(57) *Romulus*) Primus Romanorum rex, natus eſt, auctore Dionyſio, anno II. Olympiadis II. ante Chriſtum DCCLXXI. Anno poſt decimo octavo, Romam condidit. Propter impotentiam odioſus, a partibus, ut creditur, diſcerptus obiit anno regni & U. C. XXXVIII. ante Chriſtum DCCXVI. *Dionyſius*, *Livius*, *Plutarchus*, &c. *Idem*.

(58) *Sabinorum connubia conjunxiſſe*) Sabinorum puellas per ludorum occaſionem anno regni quarto Romulus rapuit, ex quo grave bellum exarſit. Sabini porro populi ſunt Italiæ inter Umbriam & Latium. *Idem*.

(59) *Numa Pompilio*) Is fuit rex ſecundus, qui Romanos bello ferociores ad humaniorem vitam ſuperſtitioſa religionis ſpecie tranſtulit. Regnum, quod XLIII. annos tenuit, auſpicatus eſt annis ante Chriſtum DCCXIV. *Livius*, &c. *Idem*.

lo (60), quid? in cæteris regibus (61), quorum multa sunt eximia ad constituendam rempublicam, num quod eloquentiæ vestigium apparet? Quid, exactis regibus (62), (tametsi ipsam exactionem mente, non lingua, perfectam L. Bruti esse cernimus) sed deinceps omnia, nonne plena consiliorum, inania verborum videmus? Ego vero si velim & nostræ civitatis exemplis uti, & aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quam adjumenta per homines eloquentissimos importata: sed, ut reliqua prætermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Tib. & C. Sempronios (63), quorum pater (64), homo prudens, & gravis, haudquaquam eloquens, & sæpe alias, & maxime censor, saluti reipublicæ fuit. Atque is

(60) *Ser. Tullo*) Qui sextus Romanorum rex, instituto censu, populo in classes distributo, urbe amplificata, ac regno summa virtute per annos XLIV. administrato, generi sui ac filiæ crudeli parricidio periit anno U. C. CCXIX. ante Christum DXXXV. *Livius*, &c. *Idem*.

(61) *Cæteris regibus*) Tull. Hostilio, Anco Martio, & Tarquinio Prisco. *Idem*.

(62) *Exactis regibus*) Tarquinius Superbus, septimus Romanorum rex, longe sceleratissimus, cum Lucretiæ stuprum intulisset, communi populi consensu Roma ejectus est; & cum eo simul regium nomen sublatum est exeunte anno U. C. CCXLIV. ante Christum DIX. Regifugium VI. Kalendas Martii in Kalendario Romano notatur. Ex quo tempore regibus suffecti sunt consules, qui bini quotannis ad remp. regendam eligerentur. Primi fuere L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus. *Idem*.

(63) *Ti. & C. Sempronios*) De quibus vide in Bruto. *Idem*.

(64) *Quorum pater*) Tiberius scilicet Sempronius, qui Corneliam Scipionis Africani majoris filiam duxit uxorem. Bis triumphavit, primum de Celtiberis, deinde de Sardis bis consul, & anno U. C. DLXXVII. & anno DXCII. libertinos, qui per omnes antea tribus erant sparsi, transtulit, ac redegit in urbanas tribus, quæ quatuor tantum erant, & rusticis postponebantur; quemadmodum ex Varrone colligitur lib. II. de re rustica, ut minus valerent in suffragiis ferendis, neque in eorum manu essent comitia, ut ait Livius: idque ille non erudita, & ad amussim elaborata oratione perfecit, sed imperio, ac paucis verbis. *Idem*.

is non accurata quadam orationis copia, ſed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus (65) tranſtulit; quod niſi feciſſet, rempublicam, quam nunc vix tenemus, jamdiu nullam haberemus (66). At vero ejus filii diſerti, & omnibus vel naturæ vel doctrinæ præſidiis ad dicendum parati, cum civitatem vel paterno conſilio, vel avitis armis (67) florentiſſimam accepiſſent, iſta præclara gubernatrice, ut ais, civitatum, eloquentia rempublicam diſſipaverunt (68).

X. Quid? leges veteres, moreſque majorum: quid? auſpicia (69), quibus, & ego, & tu, Craſſe, cum magna reipublicæ ſalute præſumus (70): quid? religiones & cæremoniæ: quid? hæc jura civilia, quæ jampridem in noſtra familia (71) ſine ulla eloquentiæ laude verſantur, num aut inventa ſunt, aut cognita, aut omnino ab oratorum genere tractata? Equidem & Ser. Gal-

(65) *In urbanas tribus*) Populum Romanum, ut tradit Dionyſius Halicarnaſſeus, Romulus in tres partes diviſit, quas tribus appellavit. Tribus prioribus totidem addidit Tarquinius Priſcus. Ab hac opinione diſſentit Livius, & urbem a Romulo quatuor in partes diviſam, tribuſque a tributo ſolvendo dictas exiſtimat. Cæterum adeo tribuum numerus excreverat, ut Ciceronis ætate triginta quinque recenſerentur. Urbanas tribus quatuor numerat Plinius, Suburranam, Palatinam, Collinam, & Exquilinam. *Idem*.

(66) *Rempub.....nullam haberemus*) Quia libertini comitia, & ſuffragia pro arbitrio moderantes omnia perturbaſſent in eligendis magiſtratibus. *Idem*.

(67) *Avitis armis*) Virtute bellica, & victoriis avi materni Scipionis. *Idem*.

(68) *Remp. diſſipaverunt*) Latis agrariis legibus: quam ob cauſam, orta ſeditione, ambo cæſi ſunt. *Idem*.

(69) *Auſpicia*) Certæ quædam conjecturæ ad res majoris momenti vel faciendas, vel omittendas apud Romanos ab avium cantu, volatu, & paſtu, interdum e cælo ipſo peti ſolitæ, quibus conjecturis & ſignis deorum voluntatem cognoſcere ſe confidebant. Romani ab Etruſcis auſpicia habuere. *Idem*.

(70) *Quibus......præſumus*) Erant enim in augurum numero: augures autem curam auſpiciorum gerebant. *Idem*.

(71) *In noſtra familia*) Scævolarum familia ſcientia juris floruit. *Idem*.

Galbam (72) memoria teneo, divinum hominem in dicendo, & M. Æmilium Porcinam, & C. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti (73), ignarum legum, hæsitantem in majorum institutis, rudem in jure civili: & hæc ætas nostra, præter te, Crasse, qui tuo magis studio, quam proprio munere aliquo disertorum, jus a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, juris ignara est.

Quod vero in extrema oratione, quasi tuo jure, sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime posse versari, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem, multisque præessem, qui aut interdicto tecum contenderent (74), aut te ex jure manum consertum (75) vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses. Agerent enim tecum lege primum Pythagorei (76) omnes, atque Democriti-ci

(72) *Ser. Galbam*) De quo, perinde atque Æmilio Porcina, & Cn. Carbone, vide in Bruto. *Idem*.

(73) *Perculisti*) Id est, evertisti, seu deiecisti. Simile est illud lib. 11. c. 70. Scipionis illius, qui Tib. Gracchum perculit. *Pearcius*.

(74) *Interdicto tecum contenderent*) Interdictum, prætoris est edictum quo jubet aliquid vel fieri, vel omitti. Sententia est: Multi litem tibi intenderent, & lege, ac prætoris edicto tecum agerent, quod eam rem, quæ pertinet ad alias artes, nimirum in omni disputatione copiose versari, tanquam oratori propriam, vindices illi, ac tribuas. *Prusteus*.

(75) *Ex jure manum* (alii, *manu*) *consertum*) Manum conserere est proprie in prælio venire ad manus. Transfertur autem a militiæ certaminibus ad fori contentiones. Scilicet petitor, & is a quo petebatur, dicto die, in agrum litigiosum conveniebant, simulatoque conflictu, quasi per vim expellebatur ex agro petitor: hic deinde ad prætorem appellabat de vi, ac petebat ut sua sibi restituerentur. De hac locutione plura Gellius lib xx. cap. 10. *Manu* pro *manus* dicitur, expuncta more veterum *s*: *consertum* in supino a *consero*, quod est committo. Cæterum hujus loci sententia est: Multi repeterent ac restitui postularent, adhibita solemni juris formula, rem a te contra jus fasque occupatam. *Idem*.

(76) *Pythagorei*) Philosophi, quorum dux Pythagoras. Hic autem ex insula Samo oriundus post diuturnas peregrinationes Crotone consedit, in ea Italiæ parte, quæ Magna Græcia appellata

ci (77), * cæterique in suo genere physici, vindicarentque ornati homines in dicendo & graves, quibuscum tibi justo sacramento (78) contendere non liceret. Urgerent præterea philosophorum greges, jam ab illo fonte & capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitæ didicisse, nihil omnino quæsisse, nihil scire convincerent: &, cum universi in te impetum fecissent, tum singulæ familiæ li-

lata est, ibique incredibili concursu docuit. Quinquenne silentium, quod aliquando contraxit ad biennium, exigebat a discipulis, quibus nunquam licuit cum extraneis, hoc est non Pythagoricis de iis, quæ didicissent, loqui. Docuit μετεμψύχωσιν, cælum & stellas stare, terram moveri credidit, ut ex Plutarcho colligimus. Philosophum se primus appellavit, cum prius rerum naturalium interpretes Sophorum, sive sapientum nomen sibi arrogarent, atque ut cecinit Ovidius xv. Metamorph.

Mente deos adiit, & quæ natura negavit
Visibus humanis, oculis ea pectoris hausit.

Claruit, ut auctor est Diogenes Laertius, Olympiade LX. annis ante Christum DXL. *Idem*.

(77) *Democritici*) Philosophi, quorum caput Democritus. Is autem patria Abderites risu solebat humanos omnes casus excipere. Censuit atomos rerum omnium esse primordia; quam opinionem Gassendus hac ætate ingeniosissime illustravit. Democritus an oculis se privaverit, ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, ambigit Cicero libro V. de Finibus; Plutarchus libro de curiositate falsum, Gellius lib. X. c. 18. verum existimat. Ætatis annum CIX. cum attigisset, sine ullo doloris sensu vita functus est, ut ex Hipparcho refert in ejus vita Diogenes. *Idem*.

* *Cæterique*) Lamb. *cæterique suo jure physici vindicarent, ornati*

(78) *Justo Sacramento*) *Sacramentum litis genus erat, simile sponsionis*. Varro. Et qui petebat, & qui inficiabatur, de aliis rebus utrique quingentos æris apud Pontificem deponebant, de aliis item rebus certum numerum assium. Qui judicio autem vicerat, suum sacramentum a sacro auferebat, victi ad ærarium redibant. Sacramentum dixit pecuniam lite depositam apud Pontificem. Decepti sunt qui legerunt hic *apud pontem*, non *apud Pontificem*. Sensus est igitur: Philosophi disciplinarum possessione dejecti, tecum interdicto contenderent, quemadmodum ii qui ab agro dejecti sunt: aut vindiciarum litem tibi intenderent, & disciplinas suas afferrent: aut jure possent agere tecum, & deposita pecunia contendere. *Strebæus*.

tem tibi intenderent. Inſtaret Academia (79), quæ, quidquid dixiſſes, id te ipſum ſcire negaret. Stoici (80) vero noſtri diſputationum, ſuarum atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam hæc ipſa, quæ propria oratorum putas eſſe adjumenta, atque ornamenta dicendi, ab ſe peti vincerent oportere: ac non ſolum meliora, ſed etiam multo plura Ariſtotelem, Theophraſtumque de his rebus, quam omnes dicendi magiſtros ſcripſiſſe oſtenderent. Miſſos facio mathematicos, grammaticos, muſicos, quorum artibus veſtra iſta dicendi vis ne minima quidem ſocietate conjungitur. Quamobrem iſta tanta, tamque multa, profitenda, Craſſe, non cenſeo. Satis id eſt magnum, quod potes præſtare, ut in judiciis ea cauſa, quamcumque tu dicis, melior & probabilior eſſe videatur: ut in concionibus, ut in ſententiis dicendis ad perſuadendum tua plurimum valeat oratio: denique ut prudentibus diſerte, ſtultis etiam vere dicere videaris. Hoc amplius ſi quid poteris, non id mihi videbitur orator, ſed Craſſus ſua quadam propria, non communi oratorum facultate poſſe.

XI. Tum ille, Non ſum, inquit, neſcius, Scævola, iſta inter Græcos dici, & diſceptari ſolere. Audivi enim ſummos homines, cum quæſtor (81) ex Macedonia (82) veniſſem Athenas, florente Aca-

(79) *Academia*) Locus prope Athenas, ubi maximo diſcipulorum concurſu philoſophiam docuit Plato, cujus aſſeclæ inde Academici ſunt appellati. *Pruſt.*

(80) *Stoici*) Nomen habuere ἀπὸ τῆς ςοᾶς, *a porticu*, quo ad diſputandum convenire ſolebant. Cujus ſectæ fuit auctor Zeno Citieus e Cypro. *Idem.*

(81) *Quæſtor*) Hic apud Romanos magiſtratus publicæ pecuniæ in aliqua provincia curam gerebat. Quæſtura Craſſi incidit in annum U. C. DXLIII. ante Chriſtum CXI. *Idem.*

(82) *Macedonia*) Græciæ regio celebris, quæ ad ſeptentrionem & orientem maxime vergit. Prius Emathia & Pæonia. *Idem.*

Academia, ut temporibus illis ferebatur, quod eam Charmadas (85), & Clitomachus (86), & Æſ-

(85) *Charmadas*) Vulgo pro *Charmadas* legimus *Carneades*, male omnino: hic enim Craſſus dicit ſe Quæſtorem, *poſtea* vero Antonius ſe Proconſulem, vidiſſe *Carneadem*, contra auctoritatem veterum Scriptorum. Laertius enim ex Apollodoro ſcribit *Carneadem* mortuum eſſe (Olymp. CLXII. ann. 4.) anno U. C. 625. Craſſus vero Quæſtor fuit an. U. C. 643. & Antonius Proconſul anno U. C. 652. Immo Cicero ipſe in Acad. Quæſt. dicit *Carneadis* legationem incidiſſe in an. U. C. 599. Si igitur Craſſus Quæſtor vidit *Carneadem*, *Carneades* poſt legationem vixit annos 44. & ſi Antonius Proconſul eum vidit, vixit annos 53. poſt legationem: quod veriſimile non videtur. Sed ulterius ex ipſo Cicerone probaturus ſum, neque Craſſum, neque Antonium vidiſſe *Carneadem*. Primo, in lib. III. cap. 18. Craſſus dicit, *cujus* (Carneadis) *etſi ego multos auditores cognovi Athenis* &c. Ex quo loco colligo Craſſum non vidiſſe Carneadem: quia ſi eum vidiſſet, non ſoceri, aut Metelli uſus eſſet judicio, ſed ſuo. Porro dicit ibi Craſſus Metellum *adoleſcentem* fuiſſe, cum audiret *Carneadem affectum ætate*: Metellus vero Conſul fuit an. 645, ergo non credibile eſt *Carneadem* vixiſſe uſque ad Quæſturam Craſſi, hoc eſt, pene ad conſulatum Metelli, multo autem minus ad Proconſulatum Antonii. Secundo, in l. 2. c. 37. itemque in hoc ipſo loco non de homine, quem novit, Craſſus loquitur, ſed dicit *hominem*, *ut ferebant*, &c. Tertio, ut ſe habet vulgata lectio, *Carneades Carneadis* auditor fuit, quo quid ineptius? His rationibus adductus vulgatam lectionem rejicio. Cur autem *Carmidas* repoſui, paucis ſciat Lector. 1. Mſſ. Cant. habet *Carmeades*, Bod. *Carniadas* (quæ vox ſi punctum literæ *i* tollas, eſt *Carmadas*), Mſſ. vero Joan. & Harl. 1. habent *Charmadas* in hoc loco, & tribus ſequentibus, de quibus mox dicturus ſum. 2. In Oratore c. 16. cum dicitur, *ſcitum eſt enim, quod Carneades dicere ſolebat, Clitomachum eadem dicere*, Carneadem *eodem etiam modo dicere*; nonnulli, quos vidi, Mſſ. habent ibi *Charmadam*, poſcente etiam ſenſu. Patet idem ex l. 2. c. 88. ubi, Jonſio primum notante & Gronovio approbante, pro *Carneadem* jam legimus *Charmadam*, teſtimonio Plinii & auctoritate Mſſ. 3. Sextus Empiricus non ſemel dicit *Charmadam* (vel *Charmidam*) Academicum fuiſſe, & Academiæ principem. 4. Idem ſcriptis mandavit diſputationem quandam *Charmade*, in qua Academicus iſte probat Rhetoricam non eſſe artem, & Rhetores exagitat, quæ omnia Sex. Empirici teſtimonia huic loco optime conveniunt. Utile fore credidi hunc locum luculentis argumentis explicare, qui Petavio, Stanlejo noſtro, aliiſque Chronologiam docentibus, magnas olim turbas excitaverit. *Pearcius*. Vide in eandem ſententiam, Henrici *Valeſii* Emendat. I. 29.

(86) *Clitomachus*) Carthaginenſis philoſophus, Carneadem audivit, eique ſucceſſit. Tribus in ſectis verſatus eſt, Academica, Peripatetica, & Stoica. *Diogenes*. Pruſt.

& Æschines (87) obtinebant. Erat etiam Metrodorus (88), qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum, & copiosissimum. Vigebat auditor Panætii (89) illius tui Mnesarchus (90); & Peripatetici Critolaus & Diodorus (1). Multi erant præterea præclari in philosophia, & nobiles, a quibus omnibus una pene repelli voce oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina, rerumque majorum scientia, ac tantum in judicia & conciunculas, tanquam in aliquod pistrinum (2), detrudi, & compingi videbam. Sed ego neque illis assentiebar, neque harum disputationum inventori, & principi longe omnium in dicendo gravissimo, & eloquentissimo, Platoni (3), cujus tum Athe-

(87) *Æschines*) Longe alius ab Æschine Socratico, & ab eo rhetore, qui Demosthenis æmulus fuit. Fortasse Neapolitanus ille philosophus Academicus, cujus meminit Laertius, aut Mitylenæus, quem rhetoromastiga appellabant. *Idem*.

(88) *Metrodorus*) Carneadis auditor, philosophus illustris, & arte pingendi clarus. *Idem*.

(89) *Panætii*) Panætius philosophus Stoicus, Rhodius, Scipionis Africani præceptor elegantes de officiis libros conscripsit, eumque eodem in argumento Cicero secutus est. Floruit ducentis circiter ante Christum annis, & Athenis obiit. *Idem*.

(90) *Mnesarchus*) Panætii discipulus Stoicorum sectam secutus est. *Idem*.

(1) *Peripatetici Critolaus & Diodorus*) Ita vulgati omnes. Sed, *Peripatetici Critolai Diodorus*, est lectio MSS. duorum Pall. & trium Gulielmii, nec non Joan. Mag. & Harl. duorum: testaturque Cicero de Fin. l. 5. c. 5. *Diodorum* fuisse auditorem *Critolai*. Porro, ea argumenta, quibus probavi *Carneadem* ad Quæsturam Crassi non vixisse, satis docebunt ne *Critolaum* quidem in Crassi Quæstura viguisse; quod tamen præ se fert vulgata lectio, *& Peripatetici Critolaus & Diodorus*. Pearc. *Critolaus* is est qui cum Carneade & Diogene Stoico Romam legatus fuit ab Atheniensibus anno U. C. ut censet Tullius DXCIX. ante Christum CLV. *Diodorus* Indolentiam honestati adjungebat ad beatitudinem, ut alibi Cicero tradit. *Prust*.

(2) *In aliquod pistrinum*) Ducta a servis metaphora, quorum nequissimos in pistrinum supplicii causa compingebant. *Prust*.

(3) *Platoni*) Plato divinus ille philosophus, quem ex aeria mente susceptum a patre ferunt, cujus in cunis parvulo dormienti

Athenis diligentius legi cum Charmada Gorgiam (4): quo in libro, hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur. Verbi enim controversia (5) jamdiu torquet Græculos homines contentionis cupidiores quam veritatis. Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in jure, aut in judiciis possit, aut apud populum, aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat, & concedat necesse est. Neque enim sine multa pertractatione omnium rerum publicarum (6), neque sine legum, morum, juris scientia, neque natura hominum incognita, ac moribus, in his ipsis rebus satis callide versari, & perite potest. Qui autem hæc cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis esse, nisi com-

ti apes in labellis dicuntur consedisse, singularis in dicendo suavitatis præsagium; natus est Athenis anno primo Olympiadis LXXXXIII. ante Christum CCCCXXVIII. Socrati primum annos septem operam dedit: tum longinquis in peregrinationibus alios alibi audivit. Reversus in patriam Aristotelem habuit discipulum. Obiit ætatis anno LXXXVI. *Laertius*, &c. *Idem*.

(4) *Gorgiam*) Gorgias Platonis dialogus, in quo rationem edocet, qua futiles rhetorum sophistarum argutiæ refellantur. Tullius sive ex sua, sive ex Crassi sententia non recte censuit in illo dialogo derideri oratores. Non veram rhetoricam, sed adulterinam tantum, ut cuivis legenti patet, traducit. Neque vero paucos induxit in errorem hic dialogus, ut observavit Quintillan. lib. II. cap. 15. *Plerique*, inquit, *dum pauca ex Gorgia Platonis a prioribus imperite excerpta legere contenti, neque alia ejus volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt: creduntque eum in hac esse opinione, ut rhetoricam non artem, sed peritiam quandam gratiæ ac voluptatis existimet*, &c. *Idem*.

(5) *Verbi controversia*) Maximo animorum æstu contendunt inter se Græci, quis orator dicendus sit, an ille qui tantum in causis forensibus valeat, an qui de re qualibet ornate possit dicere. *Idem*.

(6) *Omnium rerum publicarum*) In vulgatis duæ postremæ voces male conjunguntur: neque enim necesse est, ut is omnes Respublicas cognoscat, qui Romanam velit cognoscere: necesse est autem, ut publicas res omnes Romani imperii sciat, qui de eo administrando dicturus est. *Pearcius*.

composite, ornate, copiose eloqui: quæro id ipsum qui possit assequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? Dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicit, ea, de quibus dicit, percepta sint, exstare non potest.

Quamobrem, si ornate locutus est, sicut fertur, & mihi videtur, physicus ille Democritus; materies illa fuit physici, de qua dixit: ornatus vero ipse verborum, oratoris putandus est. Et, si Plato de rebus a civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo: si item Aristoteles (7), si Theophrastus, si Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, eloquentes, & in dicendo suaves, atque ornati fuerunt: sint hæ res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis: oratio quidem ipsa propria est hujus unius rationis, de qua loquimur, & quærimus. Etenim videmus, iisdem de rebus jejune quosdam, & exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum (8), disputavisse; neque ob eam rem philosophiæ non satis fecisse, quod non habuerit hanc dicendi * ex arte alienam facultatem.

XII. Quid ergo interest? aut qui discernes eorum, quos nominavi, ubertatem in dicendo, & copiam, ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate & elegantia non utuntur? Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferunt proprium: compositam orationem, & ornatam, & artificio quodam & expositione distinctam. Hæc autem oratio, si res non subest ab oratore percepta

(7) *Aristoteles*) Consule lib. 1. de Invent. *Prust.*

(8) *Chrysippum*) Qui natus Solis Ciliciæ oppido, vel, ut alii malunt, Tarsi, philosophus Stoicus & Cleanthis auditor celebris fuit Athenis. Mortuus est Olympiade CXLIII. annis ante Christum CCVIII. agens annum LXXIII. ut refert ex Apollodoro Laertius. *Idem*.

* *Ex arte*) Grut. *in arte aliena*

pta & cognita, aut nulla ſit neceſſe eſt, aut omnium irriſione ludatur (9). Quid eſt enim tam furioſum (10), quam verborum, vel optimorum atque ornatiſſimorum, ſonitus inanis, nulla ſubjecta ſententia, nec ſcientia? Quicquid erit igitur quacumque ex arte, quocumque de genere, id orator, ſi, tamquam clientis cauſam, didicerit, dicet melius, & ornatius, quam ille ipſe ejus rei inventor, atque artifex.

Nam ſi quis erit, qui hoc dicat, eſſe quaſdam oratorum proprias ſententias atque cauſas, & certarum rerum forenſibus cancellis circumſcriptam ſcientiam; fatebor equidem in his magis aſſidue verſari hanc noſtram dictionem: ſed tamen in his ipſis rebus permulta ſunt, quæ iſti magiſtri, qui rhetorici vocantur, nec tradunt, nec tenent. Quis enim neſcit, maximam vim exſiſtere oratoris in hominum mentibus vel ad iram, aut ad odium, aut dolorem incitandis, vel ab hiſce iiſdem permotionibus ad lenitatem, miſericordiamque revocandis? * Quare niſi qui naturas hominum, vimque omnem humanitatis, cauſaſque eas, quibus mentes aut incitantur, aut reflectuntur, penitus perſpexerit: dicendo, quod volet, perficere non poterit. Atqui totus hic locus philoſophorum putatur proprius: neque orator, me auctore, unquam repugnabit: ſed, cum illis cognitionem rerum conceſſerit, quod in ea ſolum illi voluerint elaborare; tractationem orationis, quæ ſine illa ſcientia nulla eſt, ſibi aſſumet. Hoc enim eſt proprium oratoris, quod ſæpe jam dixi, oratio gravis,

(9) *Omnium irriſione ludatur*) Teſtis Peripateticus ille Phormio, qui coram Annibale de re militari differere aggreſſus, eximio duci viſus eſt abſurdiſſime delirare. Vide lib. II. de Oratore cap. 18. *Idem*.

(10) *Tam furioſum*) Furioſi & inſani ſunt, qui plurima effutiunt, quę non intelligunt. *Idem*.

* *Quare niſi*) Vict. Man. Grut. *quæ niſi*

vis, & ornata, & hominum ſenſibus, ac mentibus accommodata.

XIII. Quibus de rebus Ariſtotelem (11), & Theophraſtum ſcripſiſſe fateor. Sed vide, ne hoc, Scævola, totum ſit a me. Nam ego, quæ ſunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis: iſti quæ de his rebus diſputant, oratorum eſſe concedunt. Itaque cæteros libros, artis iſti ſuæ nomine, hos Rhetoricos & inſcribunt, & appellant. Etenim cum illi in dicendo inciderint loci (quod perſæpe evenit) ut de diis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de gentium jure, de æquitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere ſit dicendum, clamabunt, credo, omnia gymnaſia, atque omnes philoſophorum ſcholæ, ſua hæc eſſe * omnia propria, nihil omnino ad oratorem pertinere. Quibus ego, ut de his rebus omnibus in angulis, conſumendi otii cauſa, diſſerant, cum conceſſero, illud tamen oratori tribuam, & dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam, exanguique ſermone diſputant, hic cum omni gravitate & jucunditate explicet. Hæc ego cum ipſis philoſophis tum Athenis diſſerebam. Cogebat enim me M. Marcellus (12) hic noſter, qui nunc ædilis curulis (13) eſt: & profecto,

(11) *Ariſtotelem*) Qui de concitandis animi motibus egregie diſſerit lib. II. Rhetorices. *Idem*.

* *Omnia propria*) Lamb. *omnia, proprie nihil*

(12) *M. Marcellus*) Quem Cicero ſervatum a Cæſare poſt bella civilia gratulatus eſt inſigni oratione. *Pruſt.*

(13) *Ædilis curulis*) Ædiles ab ædibus ſacris & privatis procurandis nomen habuere. Ex plebe primum duo fuere: ſubinde anno U. C. CCCLXXXVIII. ante Chriſtum CCCLXVI. ædiles curules primi creati ſunt. Cum enim propter civiles diſcordias compoſitas, quod refert Livius lib. VI. cenſeret ſenatus, ut ludi maximi fierent, recuſantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum eſt a juvenibus patriciis ſe, honoris deorum immortalium cauſa, libenter futuros ædiles, tumque duo e patribus ædiles creati, curules dicti, quod ſella curuli uterentur. Eorum munus fuit ludis eden-

fecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset: ac jam tum erat adolescentulus his studiis mirifice deditus.

Jam vero de legibus instituendis, de bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de jure civium generatim in ordines, ætatesque descripto (14), dicant vel Græci (15), si volunt, Lycurgum (16), aut Solonem (17) (quanquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos) scisse melius, quam Hyperidem, aut Demosthenem (18), perfectos jam homines in dicendo, & perpolitos: vel * nostri, decemviros, qui XII tabulas (19) perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant in hoc genere & Ser. Galbæ, & socero tuo C. Lælio, quos con-

edendis solemnibus & publicis præesse, sacrarum ædium curam gerere, templa, theatra, & mœnia magnificis operibus reficere. *Idem*.

(14) *Descripto*) Lamb. legit, *descriptorum*, id est, civium: non enim *jus*, sed *cives* in ordines ætatesque describebantur. *Pearcius*.

(15) *Dicant vel Græci*) Dictum ironice. *Prust.*

(16) *Lycurgum*) Lycurgus, Eunomi filius, Lacedæmoniorum legislator, Polydectæ fratris Spartanorum regis posthumum filium Charilaum, cujus pueri regnum tutoris nomine administratum usurpare poterat, solio restituit. Peregre deinde profectus ex collectis diversarum rerum publicarum institutis leges scripsit sapientissimas, quibus Lacedæmonios adstrinxit: *Plutarch. Justin.* Quo potissimum tempore floruerit, incertum: alii ad Olympiadem primam, quæ incidit in annum DCCLXXVI. ante Christum, ejus ætatem referunt: contendunt alii centum annis eoque amplius antecessisse. *Plutarch.* &c. *Idem*.

(17) *Solonem*) Solon Salamine natus, Atheniensium legislator, unus e septem Græciæ sapientibus, prætor Athenis fuit anno III. Olympiadis XLV. ante Christum DXCVIII. Mortuus est anno ætatis LXXX. ante Christum DLIX. eodem quo Cyrus in Perside regnare cœpit. *Plutarchus*, *Diogenes*. Idem.

(18) *Hyperidem*, *aut Demosthenem*) De quibus in Bruto Cap. 35. & 36. *Idem*.

* *Nostri*) Vict. Grut. *nostros decemviros*,

(19) *Decemviros*, *qui* XII. *tabulas*, &c.) Sublatis regum decretis, & populo per viginti annos nullis legibus adstricto, constituti sunt anno U. C. CCCIV. decemviri, qui a Græcis leges peterent; quas acceptas tabulis decem æreis inscripsere. Cum autem in primis legibus aliquid desideraretur, anno sequenti alias duas adjecere tabulas: unde & dictæ sunt leges XII. tabularum. *Prust.*

conſtat dicendi gloria præſtitiſſe. Nunquam enim negabo, eſſe quaſdam artes proprias eorum, qui in his cognoſcendis, atque tractandis ſtudium ſuum omne poſuerunt: ſed oratorem plenum atque perfectum eſſe eum dicam, qui de omnibus rebus poſſit varie, copioſeque dicere.

XIV. Etenim ſæpe in cauſis, quas omnes proprias eſſe oratorum confitentur, eſt aliquid, quod non ex uſu forenſi, quem ſolum oratoribus conceditis, ſed ex obſcuriore aliqua ſcientia ſit promendum, & aſſumendum. Quæro enim, num poſſit aut contra imperatorem, aut pro imperatore dici ſine rei militaris uſu, aut ſæpe etiam ſine regionum terreſtrium aut maritimarum ſcientia? num apud populum de legibus jubendis, aut vetandis, num in ſenatu de omni reipublicæ genere dici ſine ſumma rerum civilium cognitione, & prudentia? num admoveri poſſit oratio ad ſenſus animorum, atque motus vel inflammandos, vel etiam extinguendos, (quod unum in oratore dominatur) ſine diligentiſſima perveſtigatione earum omnium rationum, quæ de naturis humani generis ac moribus a philoſophis explicantur?

Atque haud ſcio an minus hoc vobis ſim probaturus; equidem non dubitabo, quod ſentio, dicere. Phyſica iſta ipſa quæ paulo ante, & mathematica, & cæterarum artium propria poſuiſti, ſcientiæ ſunt eorum, qui illa profitentur: illuſtrare autem oratione ſi quis iſtas ipſas artes velit, ad oratoris ei confugiendum eſt facultatem. Neque enim, ſi Philonem (20) illum architectum, qui Athenienſibus armamentarium (21) fecit, conſtat perdiſerte populo rationem operis ſui reddidiſſe, exiſtimandum eſt architecti potius artificio diſertum, quam

(20) *Philonem*) De Philone architecto Plinius, VII. 37. Vide etiam, & de Hermodoro, Turnebi Adverſ. XI. 2.

(21) *Armamentarium*) Hoc loco eſt navium receptaculum: armamenta proprie ſunt navium inſtrumenta. *Pruſt.*

quam oratoris, fuisse. Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro (22) fuisset de navalium opere dicendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio, copioseque dixisset. Neque vero Asclepiades (23) is, quo nos medico amicoque usi sumus, tum, cum eloquentia vincebat cæteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinæ facultate utebatur, non eloquentiæ. Atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes. Illud verius, neque quemquam in eo disertum esse posse, quod nesciat; neque, si id optime sciat, ignarusque sit faciundæ ac poliendæ orationis, diserte id ipsum posse, de quo sciat, dicere.

XV. Quamobrem si quis universam, & propriam oratoris vim definire complectique vult; is orator erit (24), mea sententia, hoc tam gravi dignus nomine, qui, quæcumque res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter, & composite, & ornate, & memoriter dicat, cum quadam etiam actionis dignitate.

Sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod ita proposui, *quacumque de re*, licet hinc, quantum cuique videbitur, circumcidat, atque amputet; tamen illud tenebo, si, quæ cæteris in artibus aut stu-

(22) *Hermodoro*) Qui Romanorum navalium fuit architetus. Navalia autem erat locus idoneus ad recipiendas, trahendas in siccum, aut fabricandas naves. *Idem*.

(23) *Asclepiades*) Patria Prusiensis, primum rhetoricæ, deinde pressus inopia, medicinæ operam dedit. Tantum arti suæ fidebat, ut sponsionem quandam cum fortuna fecisset, ne medicus crederetur, si unquam invalidus fuisset ipse; & victor suprema in senecta lapsu scalarum exanimatus est. Crasso & Pompejo familiaris, eorum ætate floruit circa annum U. C. DCL. Plinius lib. VII. *Idem*.

(24) *Is orator erit*) Videtur hic quinque partes artis oratoriæ facere: inventio est prudentiæ, collocatio compositionis, elocutio ornatus; quibus accedunt memoria, & actio, sive pronunciatio. *Idem*.

ſtudiis ſita ſunt, orator ignoret, tantumque ea teneat, quæ ſint in diſceptationibus, aut in uſu forenſi; tamen his de rebus ipſis ſi ſit ei dicendum, cum cognoverit ab iis, qui tenent, quæ ſint in quaque re; multo oratorem melius, quam ipſos illos, quorum eæ ſunt artes, eſſe dicturum. Ita ſi de re militari dicendum huic erit Sulpicio, quæret a C. Mario (25) affini noſtro, & cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipſi C. Mario pene hic melius, quam ipſe * ille ſcire videatur. Sin de jure civili; tecum communicabit, teque hominem prudentiſſimum, & peritiſſimum in iis ipſis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte ſuperabit. Sin quæ res inciderit, in qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum ſit: forſitan, ſi ei ſit viſum (etſi hæc quidem noſſe debet orator) cum Sex. Pompejo (26), erudito homine in philoſophia, communicabit. Hoc profecto efficiet, ut quamcumque rem a quoque cognorit, de ea multo dicat ornatius, quam ille ipſe, unde cognorit. Sed ſi me audierit, quoniam philoſophia in tres partes eſt diſtributa, in naturæ obſcuritatem, in diſſerendi ſubtilitatem, in vitam atque mores; duo illa relin-

(25) *C. Mario*) Hic ille eſt C. Marius, celebris Romanorum imperator, *in bello hoſtibus*, *in otio civibus infeſtiſſimus*, *quietiſque impatientiſſimus*, ut refert Paterculus; quem humili loco natum ad ampliſſimos reip. magiſtratus ſingularis virtus evexit. Apud Salluſtium dum loquitur, artis oratoriæ imperitum ſe dicit: & a Plutarcho reprehenditur, quod literas Græcas contempſerit. Inopiam eloquentiæ compenſavit fortitudo. Confecit bellum Jugurtinum: Teutones & Ambrones, Germaniæ populos, interfectis millibus ducentis, & paulo poſt Cimbros ingenti ſtrage delevit. Cum provinciam belli Mithridatici ſuſcipere contenderet, a Sylla, ſuo quondam legato, expulſus ex urbe, in quam paulo poſt irrupit, &, Syllanis omnibus obtruncatis, ſeptimum conſul renunciatus in magiſtratu obiit anno U. C. DCLXVIII. *Idem*.

* *Quam ipſe* ille *ſcire*) *Quam ipſe*, illa *ſcire*. Pearcius.

(26) *Sex. Pompejo*) *Qui præſtantiſſimum ingenium contulit ad ſummam juris civilis, & ad perfectam geometriæ, rerum Stoicarum ſcientiam*. Tullius in Bruto. *Pruſt.*

linquamus, idque largiamur inertiæ nostræ: tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de vita & moribus totus est oratori perdiscendus: cætera si non didicerit, tamen poterit, si quando volet, ornare dicendo, cum erunt ad eum delata, & ei tradita.

XVI. Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiæ, ornatissimis, atque optimis versibus, Aratum (27), de cælo, stellisque dixisse: si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum, Nicandrum (18) Colophonium (29), poetica quadam facultate, non rustica, scripsisse præclare: quid est, cur non orator de rebus iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam, tempusque cognorit? Est enim finitimus oratori poeta, numeris adstrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius, ac pene par: in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat, aut definiat jus suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate & copia vagari, qua velit.

Namque illud quare, Scævola, negasti te fuisse

 latu-

(27) *Aratum*) Qui poeta Græcus Solis urbe Ciliciæ natus est, ut auctor est Suidas, Olympiade CXXIV. annis ante Christum CCLXXXIV. Inter alia adstricta numeris oratione scripsit libros de astrologia, quos *φαινόμενα* inscripsit. Ea primum Cicero, deinde veterum alii in Latinum sermonem vertere. De Arato sic judicat Quintilianus lib. X. Cap. I. *Arati materia motu caret, ut in qua nulla varietas, nullus affectus, nulla persona, cui usquam sit oratio: sufficit tamen operi, cui parem se credidit*. Idem.

(28) *Nicandrum*) Nicander patria Colophonius, ut hic ait Cicero, (an potius Clarius, quod de se ipse testatur?) cum poetica medicinam exercuit. Librum scripsit *θηριακὰ* & *ἀλεξιφάρμακα*, qui etiamnum extat: nam periisse illos necesse est, qui sunt ab eodem de rebus rusticis, ut ait Cicero, elaborati. Eum aliqui supparem Arato faciunt, alii duodecim Olympiadibus posteriorem; alii denique, ut Suidas, sub Attalo juniore floruisse tradunt. *Idem*.

(29) *Colophonium*) Colophon Joniæ in Asia minore urbs. Nunc *Altobosco*, aliis *Belveder*. Idem.

laturum, nisi in meo regno (30) esses; quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere? Nunquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, me ipsum esse arbitrarer. Sed, ut solebat C. Lucilius (31) sæpe dicere, (homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam caussam minus, quam volebat, familiaris, sed tamen & doctus & perurbanus) sic sentio, neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quæ sunt libero dignæ, perpolitus: quibus ipsis, si in dicendo non utimur, tamen apparet, atque exstat, utrum simus earum rudes, an didicerimus. Ut, qui pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palæstræ (32), sed indicat ipse motus, didicerintne palæstram, an nesciant: & qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere, an nesciant, non obscurum est: sic in orationibus hisce ipsis judiciorum, concionum, senatus, etiamsi propriæ cæteræ non adhibentur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere (33) jactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

XVII. Tum ridens Scævola, Non luctabor, inquit, tecum, Crasse, amplius: id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus (34), ut & mihi, quæ ego vellem non esse orato-

(30) *Nisi in meo regno*) V. Cap. 10. *Idem*.

(31) *C. Lucilius*) Subiratus erat Scævolæ, qui in Albutium, Lucilii amicum, urationem habuerat. *Idem*.

(32) *Palæstræ*) Palæstra aliquando gymuasium, vel magisterium significat; aliquando concinnitatem, & in gestu motuque corporis venustatem; aliquando artem belle movendi corporis sive ad saltandum, sive ad pugnandum. *Idem*.

(33) *Declamatorio opere*) Exercitatione puerili, in qua fictis argumentis ad scribendum & declamandum exercebantur interdum ætate provectiores. *Idem*.

(34) *Es consecutus* &c.) Sensus est: Arte quadam mihi dedisti

oratoris, concederes; & ea ipsa, nescio quomodo, rursus detorqueres, atque oratori propria traderes. Hæc, cum ego prætor Rhodum (36) venissem, & cum summo illo doctore istius disciplinæ Apollonio, (37), ea, quæ a Panætio acceperam, contulissem: irrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam, atque contempsit, multaque non tam graviter dixit, quam facete. Tua autem fuit oratio ejusmodi, non ut ullam artem, doctrinamve contemneres, sed ut omnes comites ac ministras oratoris esse diceres. Quas ego, si quis sit unus complexus omnes, idemque si ad eas facultatem istam ornatissimæ orationis adjunxerit; non possum dicere, eum non egregium quendam hominem, atque admirandum fore. Sed is, si quis esset, aut si etiam unquam fuisset, aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui & meo judicio, & omnium, vix ullam cæteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus, civilibusque versetur, quin scias; neque eam tamen scientiam, quam adjungis oratori, complexus es; videamus, ne plus ei tribuas, quam res & veritas ipsa concedat.

Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus, qui ante ad agendum quam ad cognoscendum venimus? quos in fo-

disti quæ vellem; cum dixisti artes omnes esse proprias quorundam hominum, eorum scilicet qui illas aut invenerint, aut profiteantur, aut diligentius excolant, visus es mihi concedere eas non esse proprias oratoris unius, quod ego contendo. Rursum cum easdem artes & oratori, si disputare de illis velit, necessarias esse dixisti, & ab eodem etiam ornatius, quam ab illis ipsis, quorum sunt propriæ, tractari: visus es illas mihi extorquere, & oratori tribuere tanquam suas. *Idem*.

(36) *Rhodum*) Carpathii maris Insulam, hodie *Rhodes*. Idem.

(37) *Apollonio*) Apollonius Molo, Rhodius fuit: quo rhetoricæ magistro usus est aliquando ipse Tullius, cum dictatore Sylla Romam Apollonius venisset, ut refert Cicero in Bruto. *Idem*.

ro, quos in ambitione, quos in republica, quos in amicorum negotiis res ipsa ante confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari? Quod si tibi tantum in nobis videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe, & otium, & hercule (38) etiam studium illud discendi acerrimum defuit: quid censes, si ad alicujus ingenium vel majus illa, quæ ego non attigi, accesserint? qualem illum, & quantum oratorem futurum?

XVIII. Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista, Crasse, quæ dicis: nec dubito, quin multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem, naturamque compehenderit. Sed primum id difficile est factu, præsertim in hac nostra vita, nostrisque occupationibus: deinde illud etiam verendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione, & consuetudine dicendi populari, & forensi. Aliud enim mihi quoddam genus orationis esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate, & graviter aut de natura rerum, aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum, & lætum, sed palæstræ magis, & olei (39), quam hujus civilis turbæ, ac fori. Namque egomet, qui sero, ac leviter Græcas litteras attigissem, tamen cum proconsul (40) in Ciliciam

(38) *Hercule*) Juradi formula. Primo dicebant, *ita me Hercules adjuvet*: deinde brevius, *me Hercules*: postea, *mehercule*; denique *Hercule*, aut *Hercle* dixerunt. *Idem*.

(39) *Palæstræ, & olei*) Athletæ & pugiles, qui corpus exercebant palæstra, solebant oleo corpus inungere, tum ad augendas vires, tum ut cutis lubrica, & oleo delibuta manus captantis adversarii facilius eluderet. *Idem*.

(40) *Proconsul*) Romani post gestum Romæ consulatum, mittebantur in provincias, ut in iis jus dicerent, & eas gubernarent: tumque pro consule, vel proconsul dicebatur aliquis in provinciam proficisci: proprætor, vel pro prætore, si prætura Romæ perfunctus in provinciam iret. Aliquando tamen etiam qui consules

liciam (41) proficiscens Athenas venissem, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus: sed, cum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc, nescio quomodo, apud eos increbuisset, me in causis majoribus, sicuti te, solere versari; pro se quisque ut poterat, de officio & ratione oratoris disputabat. Horum alii, sicut iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios (42) lingua celeri & exercitata: oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem: atque ipsam eloquentiam (43), quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem, &, qui unam virtutem haberet omnes habere, easque ipsas esse inter se æquales & pares. Ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere, atque esse sapientem. Sed hæc erat spinosa quædam, & exilis oratio, longeque a nostris sensibus abhorrebat. Charmadas vero multo uberius iisdem de rebus loquebatur: non quo aperiret sententiam suam, (hic enim mos erat patrius Academiæ, adversari semper omnibus in disputando) sed tum maxime tamen hoc significabat, eos, qui Rhetores nominarentur, & qui dicendi præcepta traderent,

 rent,

sules non fuerant, cum imperio consulari mittebantur in provincias, nec minus appellabantur proconsules; ut hic ipse qui loquitur, Antonius, ante consulatum, quem nonnisi triennio post obtinuit, proconsul in Ciliciam profectus est anno U. C. DCLII. ante Christum CII. Imo nomina consulis & proconsulis, prætoris & proprætoris non semel a veteribus confundi videas. *Idem*.

(41) *In Ciliciam*) Quæ Asiæ minoris est ora, quæ meridiem spectat, alluiturque mari mediterraneo, e regione insularum Cypri & Rhodi: urbs primaria Tarsus est: nunc Caramania appellatur. *Idem*.

(42) *Operarios*) Qui haberent usum dicendi, artem ignorarent. *Idem*.

(43) *Ipsam eloquentiam*) Eloquentia est vis ipsa & facultas bene & apposite dicendi ad persuadendum alterum: rhetorica est ars quæ dat præcepta ad id præstandum. *Idem*.

rent, nihil plane tenere, neque posse quemquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset.

XIX. Disputabant contra diserti homines, Athenienses, & in republica caussisque versati, in quibus erat etiam is, qui nuper Romæ fuit, Menedemus, hospes meus: qui cum diceret esse quandam prudentiam, quæ versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum, & regendarum rerum publicarum, excitabatur (44) homo promptus ab homine abundanti doctrina, & quadam incredibili varietate rerum atque copia. Omnes enim partes illius ipsius prudentiæ petendas esse a philosophia docebat, neque ea, quæ statuerentur in republica de diis immortalibus, de disciplina juventutis, de justitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, cæteraque, sine quibus civitates aut esse, aut bene moratæ esse non possent, usquam in eorum libris inveniri.

Quod si tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quærebat, cur de procemiis, & de epilogis, & de hujusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri: de civitatibus instituendis, de scribendi legibus, de æquitate, de justitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus, litera in eorum libris nulla inveniretur.

Ipsa vero præcepta sic illudere solebat, ut ostenderet, non modo eos illius expertes esse prudentiæ, quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput

(44) *Excitabatur*) Hotomanus conjecit legendum esse, *excipiebatur*: sed vulgata lectio defendi potest. Sensus est enim: Homo abundans doctrina, (nempe Charmadas philosophus) ita respondebat iis, quæ dixerat Menedemus (homo promptus, utpote disertus orator) ut Menedemum excitaret, & ad suam opinionem defendendam acueret. *Pearcius*.

put (45) enim esse arbitrabatur oratoris, ut & ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, videretur; id fieri vitæ dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in præceptis suis reliquissent: & uti eorum, qui audirent, sic afficerentur animi, ut eos affici vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is, qui diceret, quot modis hominum mentes, & quibus rebus, & quo genere orationis in quamque partem moverentur. Hæc autem esse penitus in media philosophia retrusa, atque abdita, quæ isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent.

Ea Menedemus exemplis magis, quam argumentis, conabatur refellere. Memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis præclare scripta pronuncians, docebat, illum in animis vel judicum, vel populi, in omnem partem dicendo promovendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quæ negaret ille sine philosophia quemquam scire posse.

XX. Huic respondebat (46) non se negare, Demosthenem summam prudentiam, summamque vim habuisse dicendi: sed sive ille hoc ingenio potuisset, sive, id quod constaret, Platonis studiosus (47) audiendi fuisset; non, quid ille potuisset

(45) *Caput*) Finis oratoris est alterum persuadere; persuadet is cui fides habetur; habetur autem viris probis, in quibus nulla est mendacii suspicio. Debet igitur orator id unum præ cæteris studere, ut sit vir bonus, aut certe talis videatur. *Τοῖς γὰρ ἐπιεικέσι πιστεύομεν μᾶλλον καὶ θᾶττον περὶ πάντων μὲν ἁπλῶς. ἐν οἷς δὲ τὸ ἀκριβὲς μὴ ἔστιν, ἀλλὰ τὸ ἀμφιδοξεῖν καὶ παντελῶς*, inquit Aristoteles lib. 1. Rhetor. cap. 2. *Bonis enim viris credimus magis & celerius generatim quidem in omnibus: maxime autem in eo quod exploratum non est, sed in varias opiniones trahi potest*. Ex his verbis falsi Carneades arguitur, qui nullam de sectanda vitæ probitate præceptionem rhetorum in libris traditam mox affirmat. Idem cum doctrinam movendorum affectuum ne a rhetoribus quidem delibatam ait, ex toto libro rhetoricorum Aristotelis secundo refutatur. *Prust.*

(46) *Huic respondebat*) Charmadas Menedemo.

(47) *Platonis studiosus*) Demosthenes, de quo plura in Bruto,

ſet (48), ſed quid iſti docerent, eſſe quærendum.

Sæpe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino diſputaret, nullam artem eſſe dicendi, Idque cum argumentis docuerat, quod ita nati eſſemus (49), ut & blandiri ſuppliciter iis, a quibus eſſet petendum, & adverſarios minaciter terrere poſſemus, & rem geſtam exponere, & id, quod intenderemus confirmare, & id, quod contra diceretur, refellere, & ad extremum deprecari aliquid, & conqueri; quibus in rebus omnis oratorum verſaretur facultas: & quod conſuetudo, exercitatioque & intelligendi prudentiam acueret, & eloquendi celeritatem incitaret: tum etiam exemplorum copia nitebatur. Nam primum, quaſi dedita opera (50), neminem ſcriptorem artis ne mediocriter quidem diſertum fuiſſe dicebat, cum repeteret uſque a Corace neſcio quo, & Tiſia (51), quos artis illius inventores & principes fuiſſe conſtaret: eloquentiſſimos autem homines, qui iſta nec didiciſ-

to, admodum adoleſcens in Academia Platoni dabat operam, verum audito forte Calliſtrato inſigni oratore, eum deinceps, res licta Academia, ſectatus eſt. *Ex Hermippo Gellius lib.* 3. *cap.* 13. Pruſt.

(48) *Non, quid ille potuiſſet*) Ab uno ad omnes vitioſa eſt argumentatio. Nemo ſic ratiocinetur: Demoſthenes orator potuit in dicendo animos movere, ergo id poterunt cæteri oratores. *Idem*.

(49) *Quod ita nati eſſemus*) Hoc Carneadis argumentum probat quidem aliquam eſſe naturalem eloquentiam; at non evertit artificialem, cujus præceptis perficitur vis perſuadendi a natura inſita. *Idem*.

(50) *Quaſi dedita opera*) Dicebat Carneades neminem ſcriptorem artis fuiſſe diſertum, quaſi omnes ſcriptores artis collegiſſet de induſtria, ut id probaret: vel ſententia eſt, quaſi ſcriptores artis certo conſilio diſerti eſſe noluiſſent. Errabat hic etiam Carneades: nam, ut alios prætercam, Gorgias, Iſocrates, Protagoras, Theophraſtus, eloquentiæ magiſtri diſerti fuere. *Idem*.

(51) *A Corace... & Tiſia*) Artis rhetoricæ *ſcriptores antiquiſſimi Corax, & Tiſias, eius diſcipulus, Siculi: quos inſecutus eſt vir ejuſdem inſulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis, ut traditur, diſcipulus*. Quintil lib. 3. Cap. 1. Corax Hieronis tyranni amicus floruit Olymp. LXXVI. annis ante Chriſtum CCCCLXXV, Vide Ciceronem in Bruto. *Idem*.

ciſſent, nec omnino ſciſſe curaſſent, innumerabiles quoſdam nominabat: in quibus etiam (ſive ille irridens, ſive quod ita putaret, atque ita audiſſet) me in illo numero, qui illa non didiciſſem, & tamen (ut ipſe dicebat) poſſem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum ego illi alterum facile aſſentiebar, nihil me didiciſſe: in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipſum errare arbitrabar.

Artem vero negabat eſſe ullam, niſi quæ cognitis, penituſque perſpectis, & in unum exitum ſpectantibus, & nunquam fallentibus rebus contineretur. Hæc autem omnia, quæ tractarentur ab oratoribus, dubia eſſe & incerta: cum & dicerentur ab iis, qui ea omnia non plane tenerent, & audirentur ab iis, quibus non ſcientia eſſet tradenda, ſed exigui temporis aut falſa, aut certe obſcura opinio.

Quid multa? ſic mihi tum perſuadere videbatur, neque artificium ullum eſſe dicendi, neque quemquam poſſe, niſi qui illa, quæ a doctiſſimis hominibus in philoſophia dicerentur, cognoſſet, aut callide aut copioſe dicere. Quibus dicere (52) Charmadas ſolebat, ingenium tuum, Craſſe, vehementer admirans, me ſibi perfacilem in audiendo (53), te perpugnacem in diſputando eſſe viſum.

XXI. Tumque ego hac eadem opinione adductus, ſcripſi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente, & invito (54) excidit, & pervenit

(52) *Quibus dicere*) Vulnus hic video, remedium non ita. *Muretus*. Lambinus edidit, *quibus adjicere... ſolebat*: quod eſt conjectaneum Hotomani. *Grut.*

(53) *Perfacilem in audiendo*) Nam cum rudem artium omnium ſe diceret Antonius, non erat cur de artibus cum hominibus doctiſſimis æque pugnaciter atque Craſſus, qui ſe multa didiciſſe fatebatur, contenderet. *Strebæus*.

(54) *Me imprudente, & invito*) M. Antonius *idcirco ſe ajebat nullam orationem ſcripſiſſe, ut, ſi quid ſuperiore judicio actum,*

nit in manus hominum, *disertos* me cognosse nonnullos, *eloquentem* adhuc neminem: quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines ex communi quadam hominum opinione dicere: eloquentem vero, qui mirabilius, & magnificentius augere posset, atque ornare quæ vellet, omnesque omnium rerum quæ ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, qui ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione & foro; sit tamen in re positum atque natura. Ego enim, quantum auguror conjectura, quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem (55) aliquando, qui & studio acriore, quam nos sumus, atque fuimus, & otio ac facultate discendi majore, ac maturiore, & labore atque industria superiore, cum se ad audiendum, legendum, scribendumque majore opera dediderit, existat talis orator, qualem quærimus: qui jure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit: qui tamen, mea sententia, aut hic est jam Crassus, aut, si quis pari fuerit ingenio, pluraque quam hic, & audierit, & lectitarit, & scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.

Hoc loco Sulpicius, Insperanti mihi, inquit, & Cottæ, sed valde optanti utrique nostrum, cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus jucundum satis fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus: ut vero penitus in eam ipsam totius hujus vel studii, vel artificii

actum, ei, quem postea defensurus esset, nociturum foret, non dictum a se affirmare posset. Valer. Maximus lib. VII. Cap. 3. *Prusteus.*

(55) *Aliquem*) De se ipso id ex Antonii persona videtur Cicero prædicere.

cii (56), vel facultatis disputationem pene intimam perveniretis, vix optandum nobis videbatur. Ego enim, qui ab ineunte ætate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo nunquam elicere potui de vi ac ratione dicendi (57), cum & per meipsum egissem, & per Drusum (58) sæpe tentassem: quo in genere tu, Antoni, (vere loquar) nunquam mihi percontanti, aut querenti aliquid, defuisti, & persæpe me, quæ soleres in dicendo observare, docuisti. Nunc quoniam uterque vestrum patefecit earum rerum ipsarum aditum, quas quærimus, & quoniam princeps Crassus ejus sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quæ sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic palæstræ & Tusculano tuo gratiam, & longe Academiæ illi, ac Lyceo (59) tuum hoc suburbanum gymnasium (60) anteponam.

XXII. Tum ille, Immo vero, inquit, Sulpici,

(56) *Vel studii, vel artificii*) Decorum servat hic Tullius, qui Sulpicium adolescentem inducit dubitantem an esset ars rhetorica, quod in dubium id revocasse videretur Antonius. *Prust.*

(57) *De vi ac ratione dicendi*) Malim cum Gulielmio legere *de* via *ac ratione:* facillime ultima litera vocis *via* a sequentis vocis *ac* prima litera absorberi potuit. Manutius olim edidit *via*, & sic Cicero sæpissime. L. 1. c. 25. *Non* rationem *dicendi &* viam, *sed naturam defuisse*. L. 3. c. 36. *Ancipites* vias, rationesque *disputandi*. Facile plura exempla proferri possunt. *Pearcius.*

(58) *Per Drusum*) C. Cotta & P. Sulpicius, qui hic loquitur, Drusi maxime familiares erant, ut supra dictum Cap. 7. *Prust.*

(59) *Academia illi, ac Lyceo*) De Academia dictum Cap. 10. Lyceum autem gymnasium fuit prope Athenas celeberrimum, in quo docebat Aristoteles. *Idem.*

(60) *Gymnasium*) Locus ubi exercentur corpora saltu, cursu, luctatione, a *γυμνός nudus*, quia in istis exercitationibus graviores vestes deponebant, ut essent expediti. Metaphorice significat locum, ubi animi literis humanioribus informantur. *Idem.*

ci, rogemus Antonium, qui & poteſt facere id, quod requiris, & conſuevit, ut te audio dicere. Nam fateor me quidem ſemper a genere hoc toto ſermonis refugiſſe, & tibi cupienti atque inſtanti ſæpiſſime negaſſe, ut tute paulo ante dixiſti. Quod ego non ſuperbia, neque inhumanitate faciebam, neque quo tuo ſtudio rectiſſimo, atque optimo non obſequi vellem, præſertim cum te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum, aptumque cognoſſem; ſed mehercule iſtius diſputationis inſolentia, atque earum rerum, quæ quaſi in arte traduntur, inſcitia.

Tum Cotta, Quoniam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de his rebus, Craſſe, loquerere, aſſecuti ſumus: de reliquo jam noſtra culpa fuerit, ſi te, niſi omnia, quæ percontati erimus, explicaris, dimiſerimus. De his, credo, rebus, inquit Craſſus, ut in cretionibus ſcribi ſolet (61) *Quibus ſciam, poteroque*. Tum ille,

Nam-

(61) *Ut in cretionibus ſcribi ſolet*) Cum in aliis libris manuſcriptis reperiſſem ſcriptum, *certionibus*, in aliis, *Craſſi orationibus*, in aliis, *certioribus*: ego *cretionibus* repoſui, præſertim cum meminiſſem jampridem ita a Fr. Duareno eſſe emendatum. Eſt autem *cretio*, ut docet Ulpianus, Titul. 22. Iſid. 5. Varro 5. de ling. Lat. 13. ad Attic. 44. certorum dierum ſpatium, quod datur heredi ad deliberandum, utrum expediat adire hereditatem, necne: veluti Titius heres eſto, cernitoque hereditatem in diebus centum proximis, quibus ſcierit, poteritque; niſi ita creverit, exheres eſto. *Lambin*. Eſt autem *cernere*, non modo conſtituere ſe heredem eſſe (ut Varro 6. Ling. Latin. explicat) verum etiam legitima cretionis verba dicere, hunc in modum: *Cum me Mænius heredem inſtituerit, eam hereditatem cerno*. Adeoque Ulp. 32. *Cretio* duplex: *vulgaris*, in qua adjiciebantur hæc verba, *quibus ſciam, poteroque*: *continua*, in qua non adjiciebantur. Ulp. tit. 23. Unde his verbis, *quibus ſciam, poteroque*, tempus bonorum poſſeſſ. admittendæ utile, nec continuum oſtenditur l. 1. ff. *Quis ordo in bonorum poſſeſſ.* Gothofredus. Vera lectio fuit, *conditionibus*. Quid enim ad *cretiones* formula hæc: *De iis rebus quibus ſciam, poteroque?* Quæ ipſa in conditionibus aptiſſima eſt. Et verbum, *conditio*, etiam juridicum eſt; quod indicat caput illud Juris, *De conditionibus & demonſtrationibus*. Et lectionem priorem, quam Lambinus ejecit, tuetur verbum

con-

Namque quod tu non poteris, aut nefcies, quis noftrum tam impudens eft, qui fe fcire, aut poffe poftulet? Jam vero ifta conditione, dum mihi liceat negare poffe quod non potero, & fateri nefcire quod nefciam, licet, inquit Craffus, veftro arbitratu percontemini.

Atque, inquit Sulpicius, hoc primum ex te, de quo modo Antonius expofuit, quid fentias, quærimus: exiftimesne artem aliquam effe dicendi. Quid mihi nunc vos, inquit Craffus, tanquam alicui Græculo otiofo & loquaci, & fortaffe docto atque erudito, quæftiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me ifta curaffe, aut cogitaffe arbitramini; & non femper irrififfe potius eorum hominum impudentiam, qui cum in fchola affediffent, ex magna hominum frequentia dicere juberent, fi quis quid quæreret? Quod primum ferunt Leontinum (62) feciffe Gorgiam: qui permagnum quiddam fufcipere, ac profiteri videbatur, cum fe ad omnia, de quibus quifque audire vellet, effe paratum denuntiaret. Poftea vero (63) vulgo hoc facere cœperunt, hodieque faciunt; ut nulla fit res, neque tanta, neque tam improvifa, neque tam nova, de qua fe non omnia, quæ dici poffunt, profiteantur effe dicturos. Quod

conditionis, quo mox utitur Craffus: *Jam vero*, inquit, *ifta conditione, dum mihi liceat negare poffe quod non potero, & fateri nefcire, quod nefciam, licet veftro arbitratu percontemini*. Et fane quæ huc affert Lambinus de cretionibus hereditatum, fcilicet heredi cernendam effe hereditatem in diebus centum proximis, quibus fcierit, poteritque, non valde huc pertinent. Neque enim, poftquam fciverit quis cernendam effe hereditatem, amplius datur temporis, poffit, necne poffit. Præterea non idem eft *fcire* in herede, & *fcire* hic in Craffo. Nam in herede *fcire* eft refcire, certiorem fieri: at hic Craffus: *De iis rebus*, inquit, *quibus fciam, poteroque*: id eft, de iis, quæ ego intelligam. *Anonymus*.

(62) *Leontinum*) Ex urbe Leontio in Sicilia; nunc, auctore Nigro, dicitur *Lintini*. Pruft.

(63) *Poftea vero*, &c.) Multi poft Gorgiam extemporalis eloquentiæ laudem aucupati funt, ut Protagoras, Prodicus, Thrafymachus, Eleas, & alii. *Idem*.

Quod ſi te, Cotta, arbitrarer, aut te, Sulpici, de iis rebus audire velle, adduxiſſem huc Græcum aliquem, qui (*a*) vos iſtiuſmodi diſputationibus delectaret: quod ne nunc quidem difficile factu eſt. Eſt enim apud M. Piſonem (*64*), adoleſcentem jam huic ſtudio deditum, ſummo hominem ingenio, noſtrique cupidiſſimum, peripateticus Staſeas (*65*), homo nobis ſane familiaris, & , ut inter homines peritos conſtare video, in illo ſuo genere omnium princeps.

XXIII. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staſeam, quem peripateticum narras? Gerendus eſt tibi mos adoleſcentibus, Craſſe: qui non Græci alicujus quotidianam loquacitatem ſine uſu, neque ex ſcholis cantilenam requirunt, ſed ex homine omnium ſapientiſſimo atque eloquentiſſimo, atque ex eo, qui non in libellis, ſed in maximis cauſis, & in hoc domicilio imperii & gloriæ, ſit conſilio linguaque princeps: cujus veſtigia (*b*) perſequi cupiunt, ejus ſententiam ſciſcitantur. Equidem te cum in dicendo ſemper putavi deum, tum vero tibi nunquam eloquentiæ majorem tribui laudem, quam humanitatis: qua nunc te uti vel maxime decet, neque defugere eam diſputationem, ad quam te duo excellentis ingenii adoleſcentes cupiunt accedere.

Ego vero, inquit, iſtis obſequi ſtudeo, neque gravabor breviter meo more, quid quaque de re ſentiam, dicere. Ac primum illud (quoniam auctoritatem tuam negligere, Scævola, fas mihi eſſe non puto) reſpondeo, mihi dicendi aut nullam artem, aut pertenuem videri, ſed omnem eſſe conten-

(a) *Vos*) Vict. Man. Grut. *nos*.

(*64*) *M. Piſonem*) De quo ſatis fuſe Tullius in Bruto. *Pruſt.*

(*65*) *Staſeas*) Peripateticus philoſophus patria Neapolitanus. *Cicero lib. v. de Finibus*. Idem.

(b) *Perſequi*) Vict. *qui perſequi*

tentionem inter homines doctos in verbi controversia positam. Nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius, ex rebus penitus perspectis, planeque cognitis, atque ab opinionis arbitrio sejunctis, scientiaque comprehensis; non mihi videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia, & ad vulgarem popularemque sensum accommodata, omnia genera hujus forensis nostræ dictionis. Sin autem ea, quæ observata sunt in usu (*66*) ac ratione dicendi, hæc ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis designata, generibus illustrata, partibus distributa sunt, (id quod fieri potuisse video) non intelligo, quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac vulgari opinione, ars esse videatur. Sed sive est ars, sive artis quædam similitudo, non est quidem ea negligenda: verum intelligendum est, alia quædam ad consequendam eloquentiam esse majora.

XXIV. Tum Antonius vehementer se assentiri Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent, qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursum eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris, quæ putas ad dicendum plus, quam ipsam artem, posse prodesse.

Dicam equidem, quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis: quanquam moderabor ipse, ne, ut quidam magister,

(*66*) *Quæ observata sunt in usu*) Ad artem notione populari receptam quatuor hic requirit Crassus. 1. ut vir callidus ac prudens ea diligenter observet, quibus, v. g. in dicendi facultate, facilius quippiam persuadet. 2. ut observationes suas conscribat. 3. tria dicendi genera, judiciale, exornativum, ac deliberativum clare explicet. 4. illa genera distribuat in partes, puta in constitutiones conjecturales, definitivas, juridiciales, &c. Quæ cum quis collegerit accurate, artem eloquentiæ tradiderit. *Prusteus*.

atque artifex, ſed quaſi unus e togatorum (67) numero, atque ex forenſi uſu homo mediocris, neque omnino rudis, videar non ipſe aliquid a me prompſiſſe (68), ſed fortuito in ſermonem veſtrum incidiſſe.

Equidem, cum peterem magiſtratus, ſolebam in prenſado (69) dimittere a me Scævolam, cum ei ita dicerem, Me velle eſſe ineptum. Id erat petere blandius: quod niſi inepte fieret, bene non poſſet fieri. Hunc autem eſſe hominem unum ex omnibus, quo præſente ego ineptus eſſe minime vel-

(67) *Togatorum*) Ut pallium Græcorum erat proprium, adeoque palliati vocabantur: ita a toga, qua Romani utebantur, togatorum nomen habuere. Virgilius:

Romanos rerum dominos, gentemque togatam. Idem.

(68) *Aliquid* a me prompſiſſe) Annon & qui ſponte, & qui inviti loquuntur, omnia *a ſe promunt?* an vero *a ſe promere* ſignificat ſponte promere? hæc ſignificatio præpoſitionis *a* cum verbo *promo* nullibi mihi occurrit. Vide igitur, Lector, annon editio Ven. & Mſſ. Norf. Mag. Mead. Harl. 1. Cant. Balg. Wag. Nov. & Joan. vetuſtiſſimus ſuggerant veriſſimam lectionem, *promiſiſſe:* quibus ſi fides adhibenda ſit, ſic locum refingas. *Non ipſe aliquid* de *me* promiſiſſe, *ſed fortuito in ſermonem veſtrum incidiſſe*. Literæ *e* & *a* in Mſſ. ſæpe confunduntut, & litera *d* vocis *de* facile abſorberi potuit a litera poſtrema præcedentis vocis *aliquid*. Eodem modo loquitur Horatius Serm. l. 1. Sat. 4.

----- *Ut ſi quid* promittere de me
Poſſum aliud vere, promitto.

Porro hæc lectio optime quadrat iis, quæ ſupra dicta ſunt: innuit enim Craſſus ſe nolle imitari Græcos, quos in præcedenti capite arguit impudentiæ, quod nulla erat res de qua non ſe omnia, quæ dici poſſent, profiterentur eſſe dicturos; id eſt, promittebant ſe omnibus quæſtiunculis reſponſuros eſſe. Craſſus igitur iſtis Græcis magiſtris, atque artificibus dicendi opponit ſe, quem vocat *unum e togatorum numero, atque ex forenſi uſu hominem*. Ut illi, inquit Craſſus, artifices ſunt, & magiſtri dicendi, ego vero tantum, quantum mihi opus eſt, didici; ſic illi de ſe omnia promittunt, ego vero nunquam ſponte, nunquam, niſi fortuito, in hujuſmodi diſputationes venio. *Pearcius.*

(69) *Solebam in prenſando*) Id paulo fuſius explicat Valerius Maximus lib. IV. Cap. 5. *Conſulatum petens Craſſus, cum omnium candidatorum more circum forum ſupplex populo ire cogeretur, nunquam adduci potuit, ut id præſente Q. Scævola, graviſſimo & ſapientiſſimo viro, ſocero ſuo, faceret. Itaque rogabat eum, ut a ſe, dum ineptæ rei deſerviret, diſcederet: majorem verecundiam dignitatis ejus, quam candidæ togæ ſuæ reſpectum agens.* Pruſteus.

vellem: quem quidem nunc mearum ineptiarum testem & spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius, quam de dicendo dicere, cum idipsum dicere nunquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium?

Perge vero, Crasse, inquit Mucius. Istam enim culpam, quam vereris, ego præstabo.

XXV. Sic igitur sentio, inquit Crassus, naturam (70) primum, atque ingenium ad dicendum vim afferre maximam: neque vero istis, de quibus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis, rationem dicendi & viam, sed naturam defuisse. Nam & animi, atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui & ad excogitandum acuti, & ad explicandum, ornandumque sint uberes, & ad memoriam firmi, atque diuturni. Et si quis est, qui hæc putet arte accipi posse, quod falsum est, (præclare enim se res habeat, si hæc accendi, aut commoveri arte possint: inseri quidem, & donari ab arte non possunt omnia; sunt enim illa dona naturæ) quid de illis dicet, quæ certe cum ipso homine nascuntur? linguæ solutio, votis sonus, latera, vires, conformatio quædam, & figura totius oris, & corporis? Neque hæc ita dico, ut ars aliquid limare (71) non possit: neque enim ignoro, & quæ bona sint, fieri meliora posse doctrina, & quæ non optima, aliquo modo acui tamen, & corrigi posse: sed sunt quidam aut ita lingua hæsitantes, aut ita voce absoni, aut ita vultu, motuque corporis vasti, atque agrestes, ut, etiamsi

(70) *Naturam*) Consule notam in c. 4. hujus libri. *Pruss.*
(71) *Ut ars aliquid limare*) Ars naturæ dotes perficit, corrigit vitia, ut liquet exemplo Demosthenis. Ad eloquentiam & ingenio, & arte opus est, quod ad poesim requirebat Horatius in Arte.

Natura fieret laudabile carmen, an arte
Quæsitum est; ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid prosit video ingenium; alterius sic
Altera poscit opem res, & conjurat amice. Idem.

etiamsi ingeniis, atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. Sunt autem quidam (*a*) ita naturæ muneribus in iisdem rebus habiles, ita ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti esse videantur.

Magnum quoddam est onus atque munus, suscipere, atque profiteri, se esse, omnibus silentibus, unum maximis de rebus, magno in conventu hominum, audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius, atque acrius vitia in dicente, quam recta videat. Ita, quidquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quæ laudanda sunt, obruit. Neque hæc in eam sententiam disputo, ut homines adolescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi studio deterream. Quis enim non videat C. Cœlio (72), æquali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcumque assequi potuerit, in dicendo mediocritatem? (*b*) Quis vestrum æqualem, Q. Varium (73), vastum hominem, atque fœdum, non intelligit illa ipsa facultate, quamcumque habuit, magnam esse in civitate gratiam consecutum?

XXVI. Sed quia de oratore quærimus, fingendus est nobis oratione nostra, detractis omnibus vi-

Ita naturæ) Lamb. *ita in iisdem rebus habiles, ita naturæ muneribus ornati*.

(72) *C. Cœlio*) De quo Tullius agit in Bruto, ut & de Q. Vario, de quo ibi multo sentit honorificentius, quam hoc libro. *Prust.*

b *Quis vestrum*) Vict. Lamb. Grut. *Quis vestrum æqualem meum, Q.*

(73) *Quis vestrum æqualem Q. Varium*, &c.) Lapsi sunt iterum plerique librarii, & editores; Mss. tamen Bod. Harl. 2. & Gonv. & Manutius veram lectionem retinent; delent enim vocem *meum*, quæ vulgo legitur post *æqualem*. Et Car. Stephanus testatur vocem *meum* a quibusdam veteribus libris abesse. Veram autem hanc lectionem voco, quia *Q. Varius* non fuit æqualis Crassi, sed Cottæ, & Sulpicii, ut patet ex libro de Cl. Oratoribus c. 49. *Æquales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpicius*, Q. Varius, &c. Porro si rejiciatur *meum*, non inelegans est antithesis: Crassus enim duo exempla profert, C. Cœlium æqualem suum, & Q. Varium Cottæ ac Sulpicii æqualem. *Pearc.*

vitiis, orator, atque omni laude cumulatus. Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si hæc turba, & barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quærimus, omittemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quæritur necessaria, sed animi libera quædam oblectatio, quam diligenter, & quam prope fastidiose judicamus? Nullæ enim lites (74), neque controversiæ sunt, quæ cogant homines, sicut in foro non bonos oratores; item in theatro actores malos perpeti.

Est igitur oratori diligenter providendum, non uti illis satisfaciat, quibus necesse est: sed ut iis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat judicare. Ac, si quæritis, plane quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui, & tacendum putavi. Mihi etiam quique optime dicunt, quique id facillime, atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, & in exordienda oratione perturbantur (75), pene impudentes videntur: tametsi * id accidere non potest. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, variosque eventus (76) orationis, expectationem-

 que

(74) *Nullæ enim lites*) Hæc est Crassi sententia. Oratores malos ferimus, propterea quod litibus & forensi negotio carere homines non possunt, aut etiam nolunt: theatro autem, & ejusmodi artibus, in quibus est tantum oblectatio, possunt carere, unde malos actores pati non possunt. *Prust.*

(75) *Perturbantur*) Id de se ipse Cicero fatetur oratione in Q. Cæcilium, quæ Divinatio dicitur. *Ita deos mihi velim propitios, ut, cum illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco.* Et pro Dejotaro. *Cum in omnibus causis gravioribus initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus, vel ætas mea postulare; tum in hac causa ita me multa perturbant, ut quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Dejotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat.* Idem.

* *Id accidere*) Man. *id non accidere non potest.*

(76) *Variosque eventus*) Ita nonnunquam perturbantur egregii

que hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere, atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim pudendo, sed non faciendo, id, quod non decet, impudentiæ nomen effugere debemus. Quem vero non pudet, (id quod in plerisque video) hunc ego non reprehensione solum, sed etiam pœna dignum puto. Equidem & in vobis animadvertere soleo, & in me ipso sæpissime experior, ut exalbescam in principiis dicendi, & tota mente atque omnibus artubus contremiscam. Adolescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo (77) debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum, ac debilitatum metu viderit.

Hic omnes assensi, significare inter sese, & colloqui cœperunt. Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non modo non obesset ejus orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset.

XXVII. Tum Antonius, Sæpe, ut dicis, inquit, animadverti, Crasse, & te, & cæteros summos oratores, quamquam tibi par, mea sententia, nemo unquam fuit, in dicendi exordio permoveri. Cujus quidem rei cum causam quærerem, quidnam esset, cur, ut in quoque oratore plurimum esset, ita maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas: Unam, quod intelligerent ii, quos usus ac natura docuisset, nonnunquam summis

gii oratores, ut in dicendo hæreant. Obmutuit Demosthenes præsente Philippo Macedonum rege: obmutuit Theophrastus apud Athenienses orationem habiturus. Cicero ipse, exceptus acclamatione Clodianorum, ut refert Asconius, non ea, qua solitus erat, constantia dixit. *Prust.*

(77) *Q. Maximo*) Q. scilicet Fabio Maximo Serviliano, qui consulatum gessit anno U. C. DCXI. deinde censuram anno DCXXVII. ante Christum CXXVII. *Idem*.

mis oratoribus non satis ex sententia eventum dicendi procedere: ita non injuria, quotiescumque dicerent, id, quod aliquando posset accidere, ne tum accideret, timere. Altera est hæc, de qua queri sæpe soleo: cæterarum homines artium spectati, & probati, si quando aliquid minus bene fecerunt, quam solent, aut noluisse, aut valetudine impediti non potuisse consequi, id quod scirent, putantur. Noluit, inquiunt, hodie agere Roscius (78); aut, Crudior fuit. Oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiæ peccatum videtur. Stultitia autem excusationem non habet: quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit, aut quod ita maluerit, stultus fuisse. Quo etiam gravius judicium in dicendo subimus. Quoties enim dicimus, toties de nobis judicatur: &, qui semel in gestu peccavit, non continuo existimatur nescire gestum: cujus autem in dicendo aliquid reprehensum est, aut æterna in eo, aut certe diuturna valet opinio tarditatis.

XXVIII. Illud vero, quod a te dictum est, esse permulta, quæ orator, nisi a natura haberet, non multum a magistro adjuvaretur; valde tibi assentior, inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem, Alabandensem (79) Apollonium, qui cum mercede doceret, tamen non patiebatur, eos, quos judicabat non posse oratores evadere, operam apud sese perdere, dimittebatque; & ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam impellere atque hortari solebat. Satis est enim cæteris artificiis percipiendis, tantummodo similem esse hominis; & id, quod tradatur, vel etiam inculcetur, si quis forte sit tardior, posse percipere

D 4 ani-

(78) *Roscius*) Insignis ætate Ciceronis histrio, de quo plura in his, & aliis libris oratoriis Tullius. *Idem.*

(79) *Alabandensem*) Ex Alabanda, quæ urbs est Asiæ minoris in Caria. Alius Apollonius Molo, cujus supra meminit, Rhodius fuit. *Idem.*

animo, & memoria custodire. Non quæritur mobilitas linguæ, non celeritas verborum, non denique ea, quæ nobis non possumus fingere, facies, vultus, sonus. In oratore autem acumen dialecticorum (80), sententiæ philosophorum, verba prope poetarum, memoria jurisconsultorum, vox tragœdorum, gestus pene summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest. Quæ enim singularum rerum artifices singula si mediocriter adepti sunt, probantur, ea, nisi omnia sunt in oratore, probari non possunt.

Tum Crassus, Atqui vide, inquit, in artificio perquam tenui (81), & levi, quanto plus adhibeatur diligentiæ, quam in hac re, quam constat esse maximam. Sæpe enim soleo audire Roscium, cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem quidem probaret, potuisse neminem: non quo non essent quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne, nec tam ad diuturnitatem memoriæ stabile, quam id, in quo aliquid offenderis.

Itaque ut ad hanc similitudinem hujus histrionis, oratoriam laudem dirigamus; videtisne, quam nihil ab eo, nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat? nihil nisi ita, ut deceat, & uti omnes moveat, atque delectet? Itaque hoc jamdiu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem, perfectionemque in oratore

(80) *Dialecticorum.*) Quorum propria est subtilitas: profitentur enim artem differendi, cujus finis est verum a falso distinguere. *Idem.*

(81) *Artificio perquam tenui*) Non alia vilior, si servitia exceperis, quam histrionum fuit apud Romanos conditio. Nonnullis Imperatorum legibus infames declarantur in codice Justinian. lib. XI. titulo XLI. aliis tamen ab infamia vindicari videntur. *Idem.*

tore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter. Mihi enim volo ignosci, cæteris ipse non ignosco. Nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc (ut Apollonius jubebat) ad id, quod facere possit, detrudendum puto.

XXIX. Num tu igitur, inquit Sulpicius, me, aut hunc Cottam, jus civile (82), aut rem militarem jubes discere? nam quis ad ista summa, atque in omni genere perfecta potest pervenire? Tum ille, Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quandam, ac præclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco hæc exposui omnia: nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quam ad vos, qui possetis, exacuendos accommodavi orationem meam: & quanquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen hæc, quæ sunt in specie posita (83), de quibus plura fortasse dixi, quam solent Græci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim neminem, nec motu corporis, neque ipso habitu atque forma aptiorem, nec voce pleniorem, aut suaviorem mihi videor audisse: quæ quibus a natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis, quæ habeant, modice & scienter utantur, & ut ne dedeceat. Id enim est maxime vitandum, & de hoc uno minime est facile præcipere, non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem sæpe audio dicere, caput esse artis, DECERE: quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet, sermonem alio

(82) *Jus civile*) Tribus scilicet artibus operam vulgo dare solebant nobiles Romani, aut eloquentiæ, aut jurisprudentiæ, aut militiæ. *Idem*.

(83) *Quæ sunt in specie posita*) Quæ pertinent ad quandam corporis dignitatem; ut actio, vox, motus & conformatio corporis. *Idem*.

alio transferamus, & nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te jam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quidquid est istud, quod tu in dicendo potes. Neque enim sumus nimis avidi: ista tua mediocri (84) eloquentia contenti sumus; idque ex te quærimus, (ut ne plus nos assequamur, quam quantulum tu in dicendo assecutus es) quoniam, quæ a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid præterea esse assumendum putes?

XXX. Tum Crassus arridens, Quid censes, inquit, Cotta, nisi studium, & ardorem quendam amoris? sine quo cum in vita nihil quidquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo unquam assequetur. Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos: quos, cum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. Sed profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat, deducatque, cognoris. Quare, quoniam mihi levius quoddam onus imponitis, neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulacumque est, facultate quæritis, exponam vobis quandam, non aut perreconditam, aut valde difficilem, aut magnificam, aut gravem rationem consuetudinis meæ, qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adolescenti licebat.

Tum Sulpicius, O diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! quod enim neque precibus unquam, nec insidiando, nec speculando assequi potui, ut, quid Crassus ageret, meditandi, aut dicendi causa, non modo videre mihi, sed ex ejus scri-

(84) *Ista tua mediocri*) Ironice dictum: tua tibi videtur eloquentia mediocris, nobis maxima. *Idem*.

ſcriptore (85), & lectore Diphilo ſuſpicari liceret; id ſpero nos eſſe adeptos, omniaque jam ex ipſo, quæ diu cupimus, cognituros.

XXXI. Tum Craſſus, Atqui arbitror, Sulpici, cum audieris, non tam te hæc admiraturum, quæ dixero, quam exiſtimaturum, tum, cum ea audire cupiebas, cauſam, cur cuperes, non fuiſſe. Nihil enim dicam reconditum, nihil expectatione veſtra dignum, nihil aut inauditum vobis, aut cuiquam novum. Nam principio illud, quod eſt homine ingenuo, liberaliterque educato dignum, non negabo me iſta omnium communia & contrita præcepta didiciſſe.

Primum, oratoris officium eſſe, dicere ad perſuadendum accommodate. Deinde eſſe omnem orationem aut de infinitæ rei quæſtione (86), ſine deſignatione perſonarum, & temporum; aut de re certis in perſonis, ac temporibus locata. In utraque autem re quidquid in controverſiam veniat, in eo quæri ſolere, aut factumne ſit (87), aut, ſi eſt factum, quale ſit, aut etiam quo nomine vocetur, aut, quod nonnulli addunt, rectene factum eſſe videatur. Exiſtere autem controverſias etiam ex ſcripti interpretatione (88), in quo

(85) *Ejus ſcriptore*) Romani ſtudiis literarum addicti, ut parcerent operæ, ſervos habebant, quibus ad ſcribendum & legendum uterentur. Id Ciceroni Tyro, Craſſo Diphilus præſtabat. *Idem*.

(86) *De infinitæ rei quæſtione*) Quæſtio eſt argumentum orationis, ſive id de quo quæritur. Ea quæſtio, ſi nullis definita eſt circumſtantiis perſonarum, loci, temporis, &c. vocatur infinita, & vulgo theſis, interdum etiam locus communis; verbi gratia, an bellum ſit gerendum. Si deſignantur perſonæ, locus, tempus, &c. vocatur quæſtio definita, ſeu hypotheſis, cauſa, controverſia: verbi gratia, an contra Cæſarem bellum ſit gerendum. *Idem*.

(87) *Aut factumne ſit*) Hæc pertinent ad cauſarum conſtitutiones, de quibus dictum vide librum I. Herennianum. *Idem*.

(88) *Ex ſcripti interpretatione*) De qua conſule lib. II. ad Heren. *Idem*.

quo aut ambigue (89) quid sit scriptum, aut contrarie, aut ita, ut a sententia scriptum dissideat: his autem omnibus partibus subjecta quædam esse argumenta propria. Sed causarum, quæ sint a communi quæstione sejunctæ, partim in judiciis (90) versari, partim in deliberationibus: esse etiam genus tertium, quod in laudandis, aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse locos, quibus in judiciis uteremur, in quibus æquitas quæritur: alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus: alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem referrentur. Cumque esset omnis oratoris vis, ac facultas in quinque partes (1) distributa, ut deberet reperire primum, quid diceret; deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam, atque judicio dispensare, atque disponere; tum ea denique vestire, atque ornare oratione; post memoria sepire; ad extremum agere cum dignitate & venustate. Etiam illa cognoram, & acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliandos (2) eorum esse animos, qui audirent: deinde rem demonstrandam: postea controversiam constituendam: tum id, quod nos intenderemus, confirmandum: post, quæ contra dicerentur, refellenda: extrema autem oratione ea, quæ pro nobis essent, amplificanda & augenda; quæque essent pro adversariis, infirmanda atque frangenda.

XXXII. Audieram etiam, quæ de orationis ipsius

(89) *Aut ambigue*) Vide librum II. ad Heren. *Idem*.

(90) *Partim in judiciis*) De triplici genere, judiciali, deliberativo, & exornativo consule lib. I. Herennianum. *Idem*.

(1) *In quinque partes*) Inventionem scilicet, dispositionem, exornationem, memoriam, & actionem. *Idem*.

(2) *Initio conciliandos*) Partes orationis designat, exordium, narrationem, propositionem, confirmationem, refutationem, ac perorationem. *Idem*.

ipsius ornamentis traderentur; in qua præcipitur primum, ut pure, & Latine loquamur: deinde ut plane & dilucide: tum ut ornate: post ad rerum dignitatem apte, & quasi decore: singularumque rerum præcepta cognoram.

Quin etiam, quæ maxime propria essent naturæ, tamen his ipsis artem adhiberi videram. Nam de actione, & de memoria quædam brevia, sed magna cum exercitatione præcepta gustaram. In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicam adjuvare, mentiar. Habet enim quædam quasi ad commonendum oratorem, quo quidque referat, & quo intuens, ab eo, quodcumque sibi proposuerit, minus aberret.

Verum ego hanc vim intelligo esse in præceptis omnibus, non ut ea secuti oratores, eloquentiæ laudem sint adepti, sed, quæ sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam observasse, atque * id egisse: sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut ante dixi, non ejicio. Est enim, etiamsi minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum non illiberale.

Ea exercitatio quædam suscipienda vobis est: quanquam vos quidem jampridem estis in cursu: sed iis, qui ingrediuntur in stadium, quique ea, quæ agenda sunt in foro, tanquam in acie (3), possunt etiam nunc exercitatione quasi ludrica prædiscere, ac meditari.

Hanc ipsam, inquit Sulpicius, nosse volumus: attamen illa, quæ abs te breviter de arte decursa sunt, audire cupimus, quanquam sunt nobis quoque

* *Id egisse*) Man. *atque selegisse*. Lamb. *atque in artem redegisse*:

(3) *Tanquam in acie*) Forum comparatur cum acie & prœlio: exercitatio vero domestica cum palæstra, in qua milites tyrones ludicris certaminibus finguntur ad vera prœlia, *Prust.*

que non inaudita. Verum illa mox: nunc de ipsa exercitatione quid sentiant, quærimus.

XXXIII. Equidem probo ista, Crassus inquit, quæ vos facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causarum earum, quæ in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate. Sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, & vires exercent suas, & linguæ celeritatem incitant, verborumque frequentia delectantur: in quo fallit eos, quod audierunt, *dicendo homines, ut dicant, efficere solere*. Vere enim etiam illud dicitur, *perverse dicere, homines, perverse dicendo, facillime consequi*. Quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est, etiam subito sæpe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad cogitandum, paratius, atque accuratius dicere. Caput autem est, quod (ut vere dicam) minime facimus, (est enim magni laboris; quem plerique fugimus) quam plurimum scribere. *Stylus* (4) *optimus, & præstantissimus dicendi effector, ac magister:* neque injuria: nam si subitam & fortuitam orationem commentatio, & cogitatio facile vincit; hanc ipsam profecto assidua, ac diligens scriptura superabit.

Omnes enim sive artis sunt loci (5), sive ingenii cujusdam atque prudentiæ, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, acquirentibus nobis, omnique acie ingenii contemplantibus ostendunt se

(4) *Stylus*) Proprie significat graphium, hoc est, acum ferream, qua Romani veteres, cum in obductis cera tabulis scriberent, utebantur ad formandas in cera literas. Hic stylus sumitur pro exercitatione scribendi frequenter, & per otium. Vulgo stylus est ipse modus & ratio scribendi, seu conformatio certa sententiarum & verborum in oratione: quomodo Ciceronianus, Virgilianusque stylus dicitur. Interdum etiam accipitur pro reprehensione, quo sensu Tullius ait, censorium stylum pertimescere. *Idem*.

(5) *Loci*) Loci oratorii sunt argumentorum sedes; alii intrinseci, & in ipsa causa positi, ut definitio, enumeratio partium, &c. alii extrinseci, & extra rem ipsam, ut locus a fama, a testibus, &c. *Idem*.

se (6) & occurrunt; omnesque sententiæ, verbaque omnia, quæ sunt cujusque generis maxime illustria, sub acumen styli subeant, & succedant necesse est: tum ipsa collocatio, conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poetico, sed quodam oratorio numero, & modo. Hæc sunt, quæ clamores, & admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quisquam, nisi diu, multumque scriptitarit, etiamsi vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur: & qui a scribendi consuetudine ad dicendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen illa, quæ dicantur, similia scriptorum esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur. Ut concitato navigio, cum remiges inhibuerunt (7), retinet tamen ipsa navis motum, & cursum suum, intermisso impetu, pulsuque remorum: sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine & vi concitata.

XXXIV. In quotidianis autem * commentationibus

(6) *Ostendunt se*) Triplex scribentium utilitas. Inveniunt certius ea omnia, quibus probari, ac defendi causa potest; illustres sententias seligunt; verba expendunt: quod facere non possunt qui dicunt ex tempore. *Idem*.

(7) *Cum remiges inhibuerunt*) Lamb. notavit legendum *sustinuerunt*; non ut vulgo, *inhibuerunt*. Lambini lectionem probo, causasque, quas ille omisit, insuper affero. Cicero hos Oratorios Libros prius, quam Academicas Quæstiones scripsit: ex libro autem 13. Ep. ad Att. ep. 21. colligere possumus ipsum in istis Acad. Libris, qui nunc desunt, monitu Attici scripsisse *inhibere remos*, pro *sustinere*: postea vero observatis nautarum formulis, jubet Atticum legere *sustinere*. Dicit enim; *inhibitio remigum motum habet, & vehementiorem quidem, remigationis, navim convertentis ad puppim*. Quod igitur de illo in Acad. Quæst. loco Cicero dicit, de hoc ipso loco, quem expendimus, dicendum est: hic enim caremus voce, quæ significet cursum navis esse tardatum: ipsius igitur Ciceronis monitu vox, *sustinuerunt*, recipienda est. *Pearcius*.

* *Commentationibus*) Vict. Grut. *cogitationibus*. Lamb. *concertationibus*

nibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem (8) nostrum illum inimicum solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam maxime gravibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis pronuntiarem. Sed post animadverti, hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quæ maxime cujusque rei propria, quæque essent ornatissima atque optima, occupasset, aut Ennius (9), si ad ejus versus me exercerem, aut Gracchus, si ejus orationem mihi forte proposuissem: ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem. Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum Græcas orationes explicarem: quibus lectis hoc assequebar, ut, cum ea, quæ legerem Græce, Latine redderem (10), non solum optimis verbis uterer, & tamen usitatis, sed etiam exprimerem quædam verba imitando, que nova nostris essent, dummodo essent idonea. Jam vocis, & spiritus, & totius corporis, & ipsius linguæ motus, & exercitationes, non tam artis indigent, quam laboris: quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. Exercenda est etiam memoria, edi-

(8) *C. Carbonem*) Qui sibi veneno necem intulit, ut traditur in Bruto. *Prust.*

(9) *Ennius*) De quo vide librum secundum Herennianum. De Graccho Cicero differit in libro de claris oratoribus. *Idem*.

(10) *Quæ legerem Græce, Latine redderem*) *Hoc veteres oratores optimum judicabant... Hoc Cicero sua ipse persona frequentissime præcipit: quinetiam libros Platonis, atque Xenophontis edidit hoc genere translatos*. Quintilianus lib. x. cap. 5. *Idem*.

discendis ad verbum quam plurimis & noſtris ſcriptis, & alienis. Atque in ea exercitatione non ſane mihi diſplicet adhibere, ſi conſueris, etiam iſtam locorum ſimulacrorumque rationem (11), quæ in arte traditur. Educenda deinde dictio eſt ex hac domeſtica exercitatione, & umbratili, medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in caſtra, atque aciem forenſem. Subeundus uſus omnium, & periclitandæ vires ingenii; & illa commentatio incluſa, in veritatis lucem proferenda eſt. Legendi etiam poetæ, cognoſcenda hiſtoria, omnium bonarum artium ſcriptores ac doctores & legendi & pervolutandi, & exercitationis cauſa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; diſputandumque de omni re in contrarias partes, &, quidquid erit in quaque re, quod probabile videri poſſit, eliciendum atque dicendum. Perdiſcendum jus civile, cognoſcendæ leges, percipienda omnis antiquitas, ſenatoria conſuetudo, diſciplina reipublicæ, jura ſociorum (12), fœdera (13), pactiones, cauſa imperii cognoſcenda eſt. Libandus eſt etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos: quo, tanquam ſale, perſpergatur omnis oratio. Effudi vobis

(11) *Locorum, ſimulacrorumque rationem*) Memoria artificialis, de qua conſulendus liber 3. ad Herennium, cap. 21. maxime in eo continetur, ut loca, & imagines quædam animo informentur, quibus velut imponantur & inhæreant ea, quorum volumus meminiſſe. Loca ſunt, verbi gratia, domus aliqua, ubi limen, cubicula, feneſtræ, &c. Imagines, aliæ ſunt hominum & ferarum, aliæ rerum anima & motu carentium, ut arborum, lapidum, &c. Quæ imagines certo inter ſe ordine collocatæ res ipſis affixas facilius exhibent. Vide Fabium lib. xi. cap. 2. *Idem.*

(12) *Jura ſociorum*) Socii Romanorum dicebantur ii populi, qui vel ſua ſponte, & bello non laceſſiti ſocietatem cum Romanis inibant; vel qui ab iis victi, certas, quibus uterentur, leges accipiebant: ſuas etiam fœdere conſtituto ſervabant. *Idem.*

(13) *Fœdera*) Multo plus habent dignitatis, & cæremoniarum, quam pactiones: fiunt enim fœdera vocatis divis, dato jurejurando, occiſa porca; pactiones ſola voce aliquando concipiuntur, & data invicem, acceptaque fide. Rurſum, pactiones iniri cum privatis poſſunt, non fœdera. *Idem.*

bis omnia, quæ ſentiebam; quæ fortaſſe, quemcumque patremfamilias arripuiſſetis ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus reſpondiſſet.

XXXV. Hæc cum Craſſus dixiſſet, ſilentium eſt conſecutum. Sed quanquam ſatis iis, qui aderant, ad id, quod erat propoſitum, dictum videbatur, tamen ſentiebant celerius eſſe multo, quam ipſi vellent, ab eo peroratum. Tum Scævola, Quid eſt, Cotta? inquit, quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod præterea a Craſſo requiratis?

Immo id mehercule, inquit, ipſum attendo. Tantus enim curſus verborum fuit, & ſic evolavit oratio, ut ejus vim, atque incitationem aſpexerim; veſtigia, ingreſſumque vix viderim: & tanquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veſte, neque propoſito argento, neque tabulis & ſignis propalam collocatis, ſed his omnibus multis, magnificiſque rebus * conſtructis ac reconditis: ſic modo in oratione Craſſi divitias, atque ornamenta ejus ingenii per quædam involucra, atque integumenta perſpexi; ſed ea cum contemplari cuperem, vix aſpiciendi poteſtas fuit. Ita neque hoc poſſum dicere, me omnino ignorare quid poſſideat, neque plane noſſe, ac vidiſſe.

Quin tu igitur facis idem, inquit Scævola, quod faceres, ſi in aliquam domum, plenam ornamentorum illam, veniſſes. Si ea ſepoſita, ut dicis, eſſent, tuque valde ſpectandi cupidus eſſes, non dubitares rogare dominum, ut proferri juberet, præſertim ſi eſſet familiaris: ſimiliter nunc petes a Craſſo, ut eam copiam ornamentorum ſuorum, quam conſtructam uno in loco, quaſi per tranſennam (14) prætereuntes ſtrictim aſpeximus, in

* *Conſtructis*) Lamb. *conſtrictis*, & paulo infra *conſtrictam*.

(14) *Quaſi per tranſennam*) Per cancellos feneſtris oppoſitos, viſui tamen pervios. Metaphora ducta eſt a mercatoribus, qui

in lucem proferat, & suo quidque loco collocet.

Ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scævola: me enim; & hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus hujusmodi disputationis semper contempserit, hæc, quæ isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere. Sed tu nobis da, Scævola, & perfice, ut Crassus hæc quæ coarctavit, & peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis, atque explicet.

Ego mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc causa volebam, quam mea: neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere ejus in causis oratione delector. Nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut quoniam tantum habemus otii, quantum jamdiu nobis non contigit, ne graveris exædificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione majorem, melioremque video; quam vehementer probo.

XXXVI. Enimvero, inquit Crassus, mirari satis non queo, etiam te hæc, Scævola, desiderare, quæ neque ego teneo, uti ii, qui docent; neque sunt ejus generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia, ac tuis auribus.* An tu, inquit ille, si de istis communibus & pervagatis vix huic ætati audiendum putas, etiamne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes & incitarentur, & reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione reipublicæ, denique de nostro ipso jure civili? Hanc enim ego omnem scientiam,

qui mercibus pretiosis, quas a prætereuntibus nolunt contrectari, tales cancellos objiciunt. Itaque per transennam aspicere, idem est, quod nec propius, nec sigillatim intueri. *Prusteus*.

* *An tu*) Lambinus, *Ain' tu?* quod & in Pal. septimo: nam octavus, *Quin tu*. Grut.

tiam, & copiam rerum in tua prudentia ſciebam ineſſe: in oratoris vero inſtrumento tam lautam ſupellectilem nunquam videram.

Potes igitur, inquit Craſſus, (ut alia omittam innumerabilia, & immenſa, & ad ipſum tuum jus civile veniam) oratores putare eos, quos multas horas expectavit, cum in campum (15) properaret, & ridens & ſtomachans Scævola (16), cum Hypſeus (17) maxima voce, plurimis verbis a M. Craſſo prætore contenderet, ut ei, quem defendebat, cauſa cadere liceret (18): Cn. autem

(15) *In campum*) A Marte, cui ſacer erat, nomen habuit campus Martius, ubi & comitia centuriata habebantur, &, tanquam in palæſtra, juventus Romana militiæ rudimentis inſtituebatur. *Pruſt.*

(16) *Scævola*) Non ille Q. Scævola augur, Craſſi ſocer, quo præſente Craſſus hic diſſerit; ſed alter Q. Scævola, pontifex, juriſconſultus peritiſſimus, & tum, cum hoc judicium diſceptaretur, tribunus erat plebis, anno ſcilicet U. C. DCXLIX. *Idem.*

(17) *Hypſeus*) Cauſam integram accipe. Ibat Scævola pontifex in campum Martium ad comitia; iter illi per forum fuit, in eo reperit oratores duos inter ſe litigantes, & graviter ignoratione juris civilis peccantes. Horum uni nomen Hypſeus erat, alteri Cn. Octavius, qui conſulatum geſſerat anno U. C. DCXXVI. Hypſeus accuſabat aliquem tutorem, quod pupilli fortunas male adminiſtraſſet. Hoc *judicium tutelæ* appellatur. Octavius tutorem defendebat. Judex hujus controverſiæ M. Craſſus, qui tum prætor urbanus erat, nempe anno U. C. DCXLVIII. Qui judicio tutelæ damnabatur, cogebatur pupillo, cujus rebus male conſuluiſſet, pecuniam ſolvere, ac damnum reſarcire; deinde lege duodecim tabularum jubebatur aliquid ultra pendere, multæ nomine. Quod ſi pupillus, aut ejus patronus plus a reo peteret, quam deberetur, cadebat cauſa. Hoc petebat Hypſeus, & plus petebat, quam par eſſet, adeoque debebat cauſa cadere. Contendebat, inquit L. Craſſus, ut ei, quem defendebat, nempe ſuo pupillo, cauſa cadere liceret; hoc eſt, petebat, ut edicto prætoris tribueretur pupillo ſuo major pecuniæ ſumma, quam deberetur; quod erat velle cauſam amittere. Octavius, tutoris accuſati defenſor imperitus, cum deberet hoc ipſo vehementer lætari, quod plus, quam fas erat, peteretur; id enim ſi objeciſſet poſtea, & probaſſet, cauſam obtinuiſſet, ac reum tutorem turpi judicio tutelæ male adminiſtratæ, atque omni moleſtia, & periculo liberaſſet: Octavius, inquam, longa oratione recuſabat, ne plus peteretur, hoc eſt, ne Hypſeus cauſa caderet, atque ipſe litem obtineret. *Idem.*

(18) *Cauſa cadere liceret*) Ut naturam hujus litis, ejuſque quæ

tem Octavius, homo consularis, non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet, ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelæ judicio, atque omni molestia, stultitia adversarii, liberaretur?

Ego vero istos, inquit, (memini enim mihi narrare Mucium) non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia, neque dicendi ratio, aut copia, sed juris civilis prudentia; quod alter plus, lege agendo, petebat, quam quantum lex in XII. tabulis (19) permiserat; quod cum impetrasset, causa caderet: alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod esset in actione; neque intelligebat, si ita esset actum, litem adversarium perditurum.

XXXVII. Quid? his paucis diebus, nonne, nobis in tribunali Q. Pompeji (20), prætoris urbani (21), familiaris nostri, sedentibus, homo ex numero disertorum postulabat, ut illi (22),

 unde

quæ in sequenti capite occurrit, bene intelligamus, audi Erasmum in Adag. Chil. 5. Cent. 2. Prov. 15. „ Causa cadere is videbatur „ qui male agendo jus agendi perdidisset. *Si quis* (inquit Justi„ nianus lib. 4. tit. 6. de Action. paragr. *Si quis* &c.) *agens in in„ tentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertineret, „ causa cadebat*, i. e. rem amittebat: in proximo vero paragra„ pho ostendit (sc. Justinianus) vocem hanc plus quadrifariam „ intelligi; re, tempore, loco, & causa: re, si quis pro decem „ Aureis petat viginti, quale Hypseus iste fecerat; tempore, si „ quis ante diem vel conditionem petat; quod in sequenti capi„ te patronum quendam fecisse dicit Crassus. *Pearcius*.

(19) *Lex in duodecim tabulis*) Vide c. 13. *Prust.*

(20) *Q. Pompeji*) Hoc ipso anno, quo Cicero fingit habitos esse hos de oratore dialogos, scilicet U. C. DCLXIII. ante Christum XCI. Q. Pompejus Rufus urbanam jurisdictionem sortitus obtinuit. *Idem*.

(21) *Prætoris urbani*) Consule librum II. ad Herennium. *Idem*.

(22) *Postulabat, ut illis*) Hæc fuit causa. Debebat quidam alteri certam pecuniæ summam, solvendam, verbi gratia, ineunte mense Januario; alter, seu petitor non expectavit ad illud tempus, sed petiit ut sibi solveretur, verbi gratia, mense Decembri ineunte, & accusavit debitorem quod pecuniam non sol-

veret.

unde peteretur, vetus atque usitata exceptio (23) daretur, *Cujus pecuniæ dies fuisset?* quod petitoris causa comparatum esse non intelligebat: ut, si ille inficiator probasset judici, ante petitam esse pecuniam, quam esset cœpta deberi, petitor, rursus cum peteret, exceptione excluderetur, *Quod ea res in judicium antea venisset*. Quid ergo hoc fieri turpius, aut dici potest, quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum controversias, causasque tueatur, laborantibus succurrat, ægris medeatur, afflictos excitet; hunc in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus esse videatur?

Equidem propinquum nostrum P. Crassum (24) illum Divitem, & multis aliis in rebus elegantem hominem & ornatum; & præcipue in hoc efferendum & laudandum puto, quod, cum P. Scævolæ frater (25) esset, solitus est ei persæpe dicere, neque

vetet. Causidicus imperitus, qui debitorem defendebat, cum litem inferre petitori debuisset eo nomine, quod ante tempus peteret pecuniam, (erant enim graves pœnæ positæ illis, qui ante tempus pactionis, vel obligationis litem intenderent) id enim si fecisset, causa cecidisset petitor, hoc postulavit tantum, ut sibi liceret, ac debitori, quem defendebat, uti beneficio legis, & exceptione, quæ vetabat ut pecunia peteretur ante illam diem, qua cœpta esset deberi. Quod cum postulabat, non intelligebat homo juris ignarus, comparatum hoc esse in utilitatem petitoris, & adversario suo prodesse. Hinc enim factum, ut petitor postea litem de integro intulerit, tamquam si ea res nunquam in judicium antea venisset; quam litem inferre non potuisset, si inficiator, hoc est debitor probasset judici, ante petitam esse pecuniam, quam deberi cœpisset. Petitor enim, cum postea pecuniam suam peteret apud judicem, exclusus fuisset lege, hoc est impeditus ne ageret, ac moveret litem: lex enim excipit, hoc est prohibet, ne agatur iterum ea de re, quæ jam in judicium venit, seu quæ jam dijudicata est. *Idem*.

(23) *Exceptio*) De qua dictum lib. 1. de Inventione. *Idem*.

(24) *P. Crassum*) Qui ex eadem erat familia ac L. Crassus, qui loquitur, & eum vocat propinquum suum. *Idem*.

(25) *P. Scævolæ frater*) P. Scævola transierat in Crassorum familiam, adoptatus a P. Licinio Crasso, qui pater fuit hujus P. Crassi, de quo hic fit mentio. *Idem*.

neque illum in jure civili ſatis illi arti facere poſſe, niſi dicendi copiam aſſumpſiſſet; (quod quidem hic, qui mecum conſul fuit (26), filius ejus eſt conſecutus) neque ſe ante cauſas amicorum tractare, atque agere cœpiſſe, quam jus civile didiciſſet.

Quid vero ille M. Cato (27)? nonne & eloquentia tanta fuit, quantam illa tempora, atque illa ætas in hac civitate ferre maximam potuit, & juris civilis omnium peritiſſimus? Verecundius hac de re jamdudum loquor, quod adeſt vir in dicendo ſummus, quem ego unum oratorem maxime admiror: ſed tamen idem hoc ſemper jus civile contempſit. Verum quoniam ſententiæ, atque opinionis meæ voluiſtis eſſe participes, nihil occultabo; & quoad potero, vobis exponam, quid de quaque re ſentiam.

XXXVIII. Antonii incredibilis quædam, & prope ſingularis, & divina vis ingenii videtur, etiamſi hac ſcientia juris nudata ſit, poſſe facile cæteris armis prudentiæ cauſas tueri, atque defendere. Quamobrem hic nobis ſit exceptus: cæteros vero non dubitabo primum inertiæ condemnare ſententia mea, poſt etiam impudentiæ. Nam volitare in foro, hærere in jure ac prætorum tribunalibus judicia privata magnarum rerum obire, in quibus ſæpe non de facto (28), ſed de æquitate ac jure certetur, jactare ſe in cauſis centumvira-

(26) *Qui mecum Conſul fuit*) In conſulatu collegæ fuere L. Licinius Craſſus & Q. Mucius Scævola anno U. C. DCLIX. ante Chriſtum XCIII. Hos narrat Tullius in Bruto collegas in omnibus magiſtratibus fuiſſe, præterquam in tribunatu plebis, & cenſura. *Idem*.

(27) *M. Cato*) Cenſorius nimirum, cujus laudes Cicero in Bruto fuſe perſequitur. *Idem*.

(28) *De facto*) Cauſa, in qua agitur de facto, a rhetoribus vocatur conjecturalis ſtatus; quia veritas plerumque conjecturis indagatur. *Idem*.

viralibus (29), in quibus usucapionum (30), tutelarum (31), gentilitatum (32), agnationum (33), alluvionum, circumluvionum (34), nexorum (35), mancipiorum (36), parietum, lumi-

(29) *In caussis centumviralibus*) Centumviri erant minores judices apud Romanos e singulis tribubus lecti ad exercenda privata de caussis minoris, ut plurimum, momenti judicia. Porro erant illi centum quinque, terni scilicet ex unaquaque tribu; tribus autem erant triginta quinque; attamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt appellati. His præsidebat prætor, ut colligimus ex Plinio juniore, ex quo etiam intelligimus centumvirorum numerum ad centum octoginta excrevisse. *Idem*.

(30) *Usucapionum*) Usucapio, sive ususcapio, est jus possidendi, & capiendi rem aliquam, quia usus illa fuisti per certum tempus lege constitutum, eamque possedisti. *Idem*.

(31) *Tutelarum*) Tutela a Servio Sulpitio definitur, vis ac potestas in capite libero ad defendendum eum, qui per ætatem se ipse defendere nequit, jure civili data ac permissa. *Idem*.

(32) *Gentilitatum*) Gentilitas est ordo & series hominum, qui sunt ex eadem familia, quique ob eam caussam jura quædam habent sibi propria; verbi gratia, hereditatis adeundæ, suscipiendæ tutelæ, &c. Hæc autem jura non obtinebant, neque gentilitate gaudebant, servi, liberti, libertini, & capite diminuti. *Cicero in Topicis*. Idem.

(33) *Agnationum*) Agnati virilis sexus propinquitate juncti sunt, quibus, ut gentilibus, propria jura sunt. *Idem*.

(34) *Alluvionum, circumluvionum*) Alluit prædium, vel agrum fluvius, quando præter illum it: circumluit, quando totum instar insulæ cingit. *Alluvio*, inquit Justinianus Instit. lib. 2. tit. 1. *est incrementum latens. Per alluvionem autem id videtur adjici, quod ita paulatim adjicitur, ut intelligere non possis, quantum quoquo momento temporis adjiciatur*. Ex alluvione autem, & circumluvione, variæ controversiæ nascuntur, verbi gratia, si vis fluminis de prædio tuo partem aliquam detraxerit, & vicini prædio adjunxerit, cujus sit ea pars: si arbores tuæ in vicini prædium delatæ fluvio, in eo prædio radices egerint, fructum tulerint &c. *Idem*.

(35) *Nexorum*) Nexum, sive nexus, est obligatio civilis, quæ cum contrahebatur, aliquis libram & æs manu tenebat, qui vocabatur libripens. Vide Topica, Cap. 5. Præterea civis ille nexus dicebatur, qui cum esset liber, pecuniamque alteri deberet, illi addicebatur in servitutem, ut ipsi pro pecunia, quam deberet, nec posset solvere, servilem operam præstaret, dum æs alienum dissolveret. Nexus autem dicebatur, quod necteretur, id est, compedibus, aut nervo vinctus, & clausus teneretur. *Livius lib.* VIII. Addictus etiam vocabatur. *Idem*.

(36) *Mancipiorum*) Mancipium, inquit Isidorus, est quidquid manu capi potest. Aliquando sumitur pro quolibet servo, hic pro aliqua re, quæ accipitur aut alteri possidenda traditur, vel pro actione, qua id fit. *Idem*.

luminum (37), stillicidiorum (38), testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumque (39) rerum innumerabilium jura versentur; cum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis an peregrinus, servus an liber quispiam sit, ignoret, insignis est * impudentiæ. Illa vero (40) deridenda arrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri; quinqueremes (41), aut etiam majores, gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula (42); & cum

(37) *Parietum, luminum*) De pariete communi sæpe incidit controversia; de tigno in parietem immisso, de alio pariete aut adjuncto, aut supra communem exædificato, &c. Item de luminibus; verbi gratia, si quis altius ædificet, ac vicini luminibus officiat; si quis prospectum in ædes tuas habeat, &c. *Idem*.

(38) *Stillicidiorum*) Stillicidium est aquæ pluviæ lapsus e tecto. Unde possunt oriri lites de servitute stillicidii, de immittendis & recipiendis stillicidiis. *Idem*.

(39) *Testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumque*) Ita MSS. Bod. Bal. Mag. Harl. duo, & ad oram Nov. necnon editiones Ven. Mediol. Roberti Stephani, Manutii, & Lambini, aliorumque: MSS. vero septem, *ruptorum*, *aut raptorum*, a vera lectione non multum abhorrentes: horum igitur auctoritate voces, *aut ratorum*, inserui. Testamenta *rupta* significant ea testamenta, quæ, aliqua conditione interveniente, aut legibus ea illo modo fieri vetantibus, decreto Centumvirum suam vim amittebant: sic Cicero in hujus libri c. 57. *constat agnascendo rumpi testamentum*. His autem testamentis *ruptis* opponuntur ea, quæ vim suam obtinebant decreto Centumvirum, & quæ *rata* esse dicebantur. De his igitur ambobus Valerius Maximus in 7. libro tractat: in c. 7. de *rescissis*, id est, *ruptis*, & c. 8. de *ratis*. Immo exempla utriusque generis Crassus hic profert; nempe testamenti *rati* in proximo capite, cum M. Curius M. Coponium causa vicit, heresque factus fuit: testamenti vero *rupti* exemplum habes in hoc capite, cum miles a Centumviris obtinebat, ut patris sui testamentum rescinderetur: Valerio enim Maximo teste miles superior in causa discessit. *Pearcius*.

* *Impudentiæ*) Man. Lamb. *imprudentiæ*.

(40) *Illa vero*) Quemadmodum turpe est, ac non ferendum, si quis glorietur se posse gubernare maximas naves, qui fateatur parva navigia non posse flectere: sic turpe est in minimis causis tractandis imperitum esse illum, qui tamen gravissimas, & publicas suscipere non dubitet. *Prust*.

(41) *Quinqueremes*) Naves sunt quinque remorum ordinibus instructæ. *Idem*.

(42) *Stipulatiuncula*) Obligatio est, quam aliquis in se recipit, cum certis verbis interrogatus respondet: Spondes? spondeo: fide jubes? fide jubeo. *Idem*.

& cum obſignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id ſit ſcriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam cauſam majorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum ſcalmorum (43) naviculam in portu everterit, in Euxino ponto (44) Argonautarum (45) navem gubernarit.

Quid, ſi ne parvæ quidem cauſæ ſunt, ſed ſæpe maximæ, in quibus certatur de jure civili; quod tandem os eſt illius patroni, qui ad eas cauſas ſine ulla ſcientia juris audet accedere? Quæ potuit igitur eſſe cauſa major, quam illius militis? de cujus morte, cum domum falſus ab exercitu nuntius veniſſet, & pater ejus, re credita, teſtamentum mutaſſet, & quem ei viſum eſſet, feciſſet heredem, eſſetque ipſe mortuus; res delata eſt ad centumviros, cum miles domum reveniſſet, egiſſetque lege in hereditatem paternam teſtamento exheres filius (46)? Nempe in ea cauſa quæſitum eſt de jure civili, poſſetne paternorum bonorum exheres eſſe filius, quem pater te-

(43) *Duorum ſcalmorum*) Scalmus eſt lignum teres, ad quod remi alligantur, & circa quod vertuntur, Ὅθεν μὲν αἱ κῶπαι ἐκδέδενται, σκαλμὸς, inquit Pollux lib 1. cap. 9. *Id unde remi alligantur, ſcalmus eſt*. Navicula igitur duorum ſcalmorum eſt ea, quæ duobus remis utitur. *Idem*.

(44) *Euxino ponto*) Mare illud, quod a Boſphoro Thracio orientem verſus & ſeptentrionem porrigitur. Primo Axenus pontus, quaſi inhoſpitalis, propter immanem eorum, qui littora occupabant, feritatem, dictus eſt; poſtea, iiſdem Græcorum commercio manſuefactis, pontus Euxinus, id eſt hoſpitalis appellari cœpit; nunc *La mer noire*. Idem.

(45) *Argonautarum*) De quibus lib. II. ad Herennium. *Idem*.

(46) *Teſtamento exheres filius*) Clariſſimus Lambinus audax Scriptorum cenſor, ſed quem non velis fuiſſe minus audacem, cenſet hæc tria verba delenda eſſe, *teſtamento exheres filius*; teſtatur idem ea ab uno Mſ. quem vidit abeſſe. Talæus etiam dicit ea a nonnullis exemplaribus abeſſe. Utinam quidem in meis Mſſ. idem obſervaſſem! cum enim *miles* præceſſerat, redundat caſus nominativus: & cum in dubio fuit, utrum exheres eſſet miles necne, non eleganter dici poteſt *exheres filius*. Porro notandum eſt me notam interrogationis poſt vocem *filius* poſuiſſe. *Pearcius*.

testamento neque heredem, neque exheredem scripsisset nominatim (47)?

XXXIX. Quid, qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumviri judicarunt? cum Marcelli ab liberti filio stirpe (48) Claudii, patricii ejusdem nominis, hereditatem gente ad se rediisse dicerent, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis ac gentilitatis jure dicendum? Quid, quod item in centumvirali judicio certatum esse accepimus? qui Romam (49) in exilium venisset, cui Romæ exulare jus esset, si se

(47) *Scripsisset nominatim*) Filio, qui in potestate est, prælerito, inquit Cajus jurisconsultus, inutile est testamentum: debet enim nominatim appellari cum ab hereditate excluditur, alioquin legitime non erit exheres. *Pruft.*

(48) *Ab liberti filio stirpe*) Filius liberti cujusdam e Claudiorum gente intestato decessit, ejusque hereditas lege rediit ad Claudios; quorum duæ familiæ erant, altera patricia, altera plebeja. Claudii patricii vocabantur Pulchri, plebeji vero Marcelli: hi de intestato mortui hereditate certabant. Claudii patricii (quorum familia istius gentis maxima natu fuit) sibi hereditatem vindicarunt jure Gentilitatis, quia libertus iste e gente Claudia esset, ipsorumque familia esset prima: &, quamvis servitutem serviisset, tamen Claudii patricii contendebant eam injustam fuisse, ideoque se jure Gentilitatis privari non potuisse. Claudii vero plebeji, sc. Marcelli, eandem sibi vindicarunt hereditatem, quia libertus iste stirpe propior Marcellis fuit, quam Pulchris, & quia ista servitute (quam serviisset, & quam justam fuisse ii contendebant) jus Gentilitatis Claudiis patriciis amissum fuisse videbatur. De significatione vocis *Gentiles* audi ipsum Ciceronem in Topicis c. 6. *Gentiles sunt*, Qui inter se eodem nomine sunt. *Non est satis*. Qui ab ingenuis oriundi sunt. *Ne id quidem satis est*. Quorum majorum nemo servitutem servivit. *Abest etiam nunc*. Qui capite non sunt diminuti. *Hoc fortasse satis est*. Idem.

(49) *Qui Romam*) Quidam peregrinus (sic appellatur quicumque civis non est) Romam venit, in exilium ejectus ex urbe sua & patria. Applicuit sese, id est, adjunxit ad Romanum civem, quem coleret, observaretque, ut cliens patronum, & a quo vicissim defendebatur, ac si civis & cliens suus fuisset. Contigit ut ille peregrinus testamento nullo facto moreretur. Civis Romanus, cui peregrinus ille tanquam patrono addictus fuerat, ejus hereditatem postulavit apud centumviros, ea de causa, quod iste peregrinus ad ipsum applicuisset sese, & veluti ipsi dedisset. Hoc, applicationis jus appellat Cicero. De isto jure antea obscuro, quia raræ sunt hujusmodi causæ, dicendum causidico fuit, adeoque illustrandum & patefaciendum. *Prusteus*. Vide Turneb. Advers. xxiv. 32.

ſe ad aliquem quaſi patronum applicaviſſet, inteſtatoque eſſet mortuus, nonne in ea cauſa jus applicationis, obſcurum ſane & ignotum, patefactum in judicio, atque illuſtratum eſt a patrono? Quid nuper, cum ego C. Sergii Auratæ contra hunc noſtrum Antonium judicio privato cauſam defenderem, nonne omnis noſtra in jure verſata defenſio eſt? Cum enim Marius (50) Gratidianus ædes Auratæ vendidiſſet, neque ſervire quandam earum ædium partem in mancipii lege dixiſſet: defendebamus, quidquid fuiſſet incommodi in mancipio, id ſi venditor ſciſſet, neque declaraſſet, præſtare debere.

Quo quidem in genere familiaris noſter M. Bucculejus, homo neque meo judicio ſtultus, & ſuo valde ſapiens, & a juris ſtudio non abhorrens, ſimili in re quodam modo nuper erravit. Nam cum ædes L. Fuſio venderet, in mancipio (51) lumina, uti tum eſſent, ita recepit. Fuſius autem, ſimul atque ædificari cœptum eſt in quadam parte urbis, quæ modo ex illis ædibus conſpici poſſet, egit ſtatim cum Bucculejo, quod, cuicumque particulæ cæli officeretur, quamvis eſſet procul, mutari lumina putabat.

Quid vero? clariſſima M. Curii cauſa (52), & M.

(50) *Cum enim Marius*) Rem omnem paulo fuſius explicat Cicero lib. 3. de Officiis, cap. 20. *Pruſteus*.

(51) *In mancipio*) Id eſt, in venditione ædium. Controverſia illa hujuſmodi fuit. Bucculejus, cum venderet ædes ſuas Fuſio, hæc verba in pactione ſcribi voluit, *Lumina* (id eſt, feneſtras) *uti nunc ſunt, ita recipio*: quibus verbis id unum in ſe ſuſcepit, ut ne quis vicinus earum feneſtrarum uſum vel tolleret, vel ædificiis altioribus obſcuraret. In hoc Bucculejus erravit, quod verbis ambiguis uſus eſſet; nam Fuſius ei litem intendit, ſimul atque ædificari cœptum eſt in quadam remotiori urbis parte, quæ ex ædibus, quas emerat, conſpici poſſet. Egit igitur cum Bucculejo, quia jam ex illis ædibus non idem erat cæli proſpectus, & (ut ille putabat) *mutabantur lumina*, nec tum *ita erant*, *uti in mancipio* ea Bucculejus *receperat*. Pearc.

(52) *Clariſſima M. Curii cauſa*) Coponius quidam moriens cum uxorem gravidam putaret, filium, qui ſe mortuo naſceretur,

& M. Coponii nuper apud centumviros, quo concursu hominum, qua exspectatione defensa est? cum Q. Scævola, æqualis, & collega meus, homo omnium & disciplina juris civilis eruditissimus, & ingenio, prudentiaque acutissimus, & oratione maxime limatus atque subtilis, atque ut ego soleo dicere, juris peritorum eloquentissimus, eloquentium juris peritissimus, ex scripto testamentorum jura defenderet, negaretque, nisi posthumus & natus, & antequam in suam tutelam venisset, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum posthumum & natum, & mortuum, heres institutus; ego autem defenderem, hac eum tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in tutelam veniret, M. Curius esset heres. Num destitit uterque nostrum in ea causa, in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio jure civili versari?

XL. Omitto jam plura exempla causarum amplis-

tur, (is posthumus dicitur, quasi postremo loco, seu, qui post humatum patrem, natus) reliquit heredem; substituit illi heredem secundum M. Curium, ea conditione, ut M. Curius esset heres, si filius posthumus ante moreretur, quam sui juris esset. Decessit subinde Coponius: sed cum uxor ejus revera gravida non esset, nullus ei natus est filius posthumus. Statim M. Coponius, agnatus mortui, apud centumviros egit, ut sibi liceret hereditatem adire: oratorem & patronum delegit Q. Scævolam. Contra M. Curius, secundus heres testamento relictus, sibi hanc hereditatem postulabat, eo nomine, quod heres fuisset institutus, si posthumus ante moreretur, quam posset per ætatem e tutoris custodia & potestate exire: perinde autem esse, quod nullus fuisset posthumus, ac si natus revera foret, ac mortuus ante tempus a patre constitutum. Erat Curii patronus L. Crassus, quem Cicero nunc loquentem facit. Q. Scævola scripto nitebatur: hæc esse verba testamenti, ut Curius tantum heres esset, si posthumus ante certum tempus moreretur: mori eum non posse qui natus non sit: natum non esse posthumum: itaque hereditatem M. Coponio agnationis jure adscribendam esse, non M. Curio, qui conditione testamenti excluderetur. Crassus contra, voluntatem ejus, qui testamentum fecisset, ac scripti sententiam spectandam esse contendebat, non ipsa verba, & apices scripti. Hanc fuisse mentem testatoris: Si filius sibi non esset, qui hereditatem paternam adiret, ut M. Curius heres esset. Causam obtinuit L. Crassus, ut refert Cicero oratione pro Cæcina, cap. 18. *Prusteus*.

plissimarum, quæ sunt innumerabilia. Capitis nostri (53) sæpe potest accidere ut causæ versentur in jure. Etenim sic C. Mancinum (54), nobilissimum, atque optimum virum, ac consularem, cum eum propter invidiam Numantini fœderis paterpatratus (55) ex S. C. Numantinis dedidisset, eumque illi non recepissent, posteaque Mancinus domum revenisset, neque in senatum introire dubitasset; P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis de senatu jussit educi, quod eum civem negaret esse: quia memoria sic esset proditum, quem pater suus, aut populus vendidisset, aut paterpatratus dedidisset, ei nullum esse postliminium (56).

Quam

(53) *Capitis nostri*) Causa capitis apud Romanos ea dicebatur, in qua agebatur de status mutatione, sive capitis diminutione. Triplex est autem capitis diminutio: maxima, cum aliquis simul & civitatem, & libertatem amittit: minor, sive media, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur: minima, cum & civitas, & libertas retinetur, sed status hominis commutatur. Maxima servum facit; media peregrinum; minima filiumfamilias, vel patremfamilias. *Justinianus lib.* 1. *Instit. tit.* 16. Idem.

(54) *Mancinum*) C. Hostilius Mancinus consul anno U. C. DCXVII. prodigiorum contemptor, a Numantinis victus, & castris exutus, pacem cum iis ignominiosam fecit. Sed hanc ratam esse vetuit senatus: itaque ipse sciens ac volens illis deditus est. Cum autem non esset ab iisdem receptus, Romam rediit. Quæsitum est, an pro cive habendus esset, sive an ullum ei postliminium esse posset. Negabat P. Rutilius, tribunus plebis, ob eam causam, quam Cicero commemorat. Affirmabant alii, quia non erat receptus ab hostibus; deditionem enim, aut donationem sine acceptione non posse intelligi; Mancinum igitur non habendum esse pro dedito, quem hostis accipere nollet. Pro Mancino judicavit populus Romanus, illumque obtinuisse præturam anno U. C. DCXX. tradit Pomponius jurisconsultus. *Florus in Epitome*, *Appianus*, &c. *Idem*.

(55) *Paterpatratus*) Is unus e fecialibus erat, sanctiori quadam ornatus dignitate, atque auctoritate, ad patrandum, hoc est, sanciendum aliquod fœdus, res repetendas, bellum indicendum hosti, &c. Feciales autem fidei publicæ inter populos præerant; nec licebat bellum inferre, nisi ipsi justis de causis susceptum declarassent, atque indixissent. *Livius lib.* 1. Idem.

(56) *Postliminium*) Cic. in Topic. c. 8. *Quæ a nobis alienata sunt, cum ad hostem pervenerint, & ex suo tanquam limi-*

Quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam, contentionemque majorem (57) quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis, præsertim cum hæc non in crimine aliquo (58), quod ille posset infitiari, sed in civili jure (59) consisteret? Similique in genere, inferiore ordine, si quis apud (60) nos servisset ex populo fœderato, seseque liberasset, ac postea domum revenisset; quæsitum est apud majores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, & amisisset hanc civitatem.

Quid? de libertate, quo judicium gravius esse nullum potest; nonne ex jure civili potest esse contentio, cum quæritur, is (61), qui domini volun-

mine exierint, dein cum redierint post ad idem limen, postliminio videntur rediisse. Vide Cujacium, lib. xi. Observat. cap. 23. *Pearcius*.

(57) *Majorem*) Illa scilicet Mancini causa, in qua agebatur de illius ordine, civitate, & libertate: de ordine, an senator esset, quo in ordine erat antequam hosti dederetur: de civitate, an habendus esset in numero civium: de libertate, an servus esset, an liber: de capite, an capite diminutus esset, proindeque in exilium pellendus, aut etiam omnino perdendus. *Prusteus*.

(58) *Non in crimine aliquo*) Constabat enim illius crimen, videlicet fœdus ignominiosum cum Numantinis factum. *Idem*.

(59) *Sed in jure civili*) Cujus est statuere, quæ sit vis illius vocis, postliminium; & an ille pro dedito sit habendus, ac proinde privandus jure postliminii, qui hostibus quidem deditus fuerit, verum ab iis non receptus: quæ causa erat Mancini. *Idem*.

(60) *Si quis apud*) Aliquis e populo fœderato, homo inter suos liber & ingenuus, Romam venerat; ibi servitutem serviit; ea servitute liberatus ad suos rediit; ab iis receptus non est. Quæsitum est an is dicendus esset ad suos redire postliminio, an desiisset civis Romanus esse. Causa quærendi hæc erat, quod inter fœderatos postliminium non est, sed tantum inter hostes: itaque si ille asseitus in libertatem, factus erat civis Romanus, sine postliminio poterat redire ad suos. Non poterat tamen amplius esse civis Romanus, quia jure Romano nemo poterat, ut ait Cicero pro Corn. Balbo, duarum civitatum civis esse. *Idem*.

(61) *Cum quæritur, is*) Cum a censoribus numerarentur cives Romani de more quinto quoque anno; in eo numero recensebantur tantum cives, non servi: si quis igitur servus domini sui voluntate census esset, seu relatus in tabulas, in quibus scribebantur tantum civium nomina, & fortunæ, quæri poterat, an il-

luntate census sit (62), continuone, an ubi lustrum conditum (63), liber sit? Quid, quod usu, memoria patrum, venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem prægnantem in provincia reliquisset, Romæque alteram duxisset (64), neque nuntium priori remisisset (65), mortuusque esset intestato, & ex utraque filius natus esset; mediocrisne res in controversiam adducta est? cum quæreretur de duobus civium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de ejus matre: quæ, si judicaretur certis quibusdam verbis (66), non novis nuptiis (67), fieri cum superiore divortium, in concubinæ locum duceretur. Hæc igitur, & horum

ille continuo libertate donatus fuisset a domino, & an liber esset, & e civium numero. *Idem*.

(62) *Domini voluntate census sit*) Quinto quoque anno a Censoribus in tabulas referebantur civium Romanorum tam nomina, quam opes. Si quis dominus tunc temporis servo suo permisit, ut in civium numero ab iis magistratibus recenseretur, is liber factus est: sed inter jurisconsultos quærebatur, utrum *continuo*, id est, eo ipso die recensendi, is liber esset, an nonnisi post totum censum absolutum, sive *lustrum conditum*, quod solemni sacrificio finiebatur. *Pearcius*. Censum instituit Servius Tullus, rex Romanorum sextus. *Prust.*

(63) *Ubi lustrum conditum*) Condi lustrum dicebatur, cum census perfectus erat & absolutus: absolvebatur autem sacrificio solemni. Lustrum est ipse census, seu recensio civium: a lustrando dicitur, tunc enim veluti lustrabantur, & recognoscebantur cives omnes. Aliquando lustrum est spatium annorum quinque: quia exactis quinque annis fiebat census. *Prusteus*. Vide Cujacium, lib. XVII. Observ. cap. 20.

(64) *Duxisset*) In uxorem accepisset. Viri novas uxores ducere solebant domum suam. *Prust.*

(65) *Nuntium .... remisisset*) Non licebat Romanis plures habere uxores: at eas repudiare, quæ ductæ essent, certis de causis fas erat, & iis quasi renunciare. *Idem*.

(66) *Certis quibusdam verbis*) His fere verbis, cum vir uxorem repudiabat, utebatur: Res tuas tibi habeto, tuas tibi res agito: quorum altero restituit dotem, altero tutoris munus in rebus uxoris deponebat. *Idem*.

(67) *Non novis nuptiis*) Videbatur is qui nuptias cum altera uxore contrahit, priorem repudiare: hunc tamen tacitum consensum recentiores jurisperiti negant sufficere. Lis igitur hæc, & controversia erat, an verbis, an mente sola, & novis nuptiis factis divortium fieri censeretur. *Idem*.

rum ſimilia jura ſuæ civitatis ignorantem, erectum & celſum, alacri & prompto ore, ac vultu, huc atque illuc intuentem, vagari magna cum caterva toto foro, præſidium clientibus, atque opem amicis, & prope cunctis civibus lucem ingenii, & conſilii ſui porrigentem, atque tendentem, nonne in primis flagitioſum putandum eſt?

XLI. Et quoniam de impudentia dixi, caſtigemus etiam ſegnitiem hominum, atque inertiam. Nam ſi eſſet illa cognitio juris magna ac difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad ſuſcipiendum diſcendi laborem impellere. Sed, o dii immortales, non dicerem hoc audiente Scævola, niſi ipſe dicere ſoleret, nullius ſibi artis faciliórem cognitionem videri. Quod quidem certis de cauſis a plerisque aliter exiſtimatur: primum quia veteres illi, qui huic ſcientiæ præfuerunt, obtinendæ atque augendæ potentiæ ſuæ cauſa, pervulgari artem ſuam noluerunt: deinde, poſteaquam eſt editum, expoſitis a Cn. Flavio (68) primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificioſe digeſta generatim componerent. Nihil eſt enim (69), quod ad artem redigi poſſit, niſi ille prius, qui

(68) *Expoſitis a Cn. Flavio*) *Poſſet agi lege, necne*, inquit Cicero pro Murena, cap. 11. *pauci quondam ſciebant: Faſtos enim vulgo non habebant. Erant enim in magna potentia qui conſulebantur: a quibus etiam dies, tanquam a Chaldæis petebantur. Inventus eſt ſcriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit*, id eſt, oſtenderit doctrinam veterum illorum juriſconſultorum non admodum reconditam fuiſſe. *& ſingulis diebus ediſcendos faſtos populo propoſuerit, & ab ipſis cautis juriſconſultis eorum ſapientiam compilarit.* Cn. iſte Flavius, patre libertino natus, ob faſtos populo promulgatos fuit ædilis curulis a forenſi turba creatus anno U. C. CDXLVIII. *Livius lib.* IX. *& Pomponius de origine juris.* Idem.

(69) *Nihil eſt enim*) Eſt enim opus quadam ſcientia ad artem inſtituendam, & res artificioſe ordinandas. Philoſophiam intelligit, ut colligitur ex c. 42. Neque ſatis eſt ea ſcire, quæ in artem poſſint redigi, niſi via illa teneatur, quam quia pauci tenebant, nulli perdiu fuerunt, qui artem juris civilis conſtituerent; unde orta eſt illius cognoſcendæ difficultas, quæ jam nulla eſt, arte inventa, & perfecta. *Idem.*

illa tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paulo obscurius: sed experiar, & dicam, si potero, planius.

XLII. Omnia fere, quæ sunt conclusa nunc artibus, dispersa, & dissipata quondam fuerunt; ut in musicis, numeri, & voces, & modi (70); in geometria (71), lineamenta, formæ, intervalla, magnitudines: in astrologia, cæli conversio, ortus, obitus, motusque siderum: in grammaticis (72), poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus. In hac denique ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere; ignota quondam omnibus, & diffusa late videbantur. Adhibita est igitur ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quæ rem dissolutam, divulsamque conglutinaret; & ratione quadam constringeret.

Sit ergo in jure civili finis hic, legitimæ, atque usitatæ in rebus caussisque civium, * æquabilita-

(70) *Numeri, & voces, & modi*) Ex his constat musica. 1. voce, in qua spectatur tonus varius, alius acutus, alius gravis, alius remissus; hinc variæ canentium partes. 2. ex numeris, quæ sunt intervalla vocum, ac tempora, cum voces aut protrahuntur, aut contrahuntur, aut inciduntur, &c. 3. ex modis: modus, seu modulatio, est coagmentatio quædam vocum, ac numerorum. *Idem*.

(71) *In geometria*) Ars est, qua tum locorum intervalla, tum rerum, quæ sub aspectum cadunt, longitudinem, latitudinem, altitudinem ac profunditatem dimetimur, ex γῆ *terra*, & μέτρον *mensura*. Lineamenta sunt linearum ductus, formæ sunt figuræ, &c. De his Euclides fuse disserit. *Idem*.

(72) *In Grammaticis*) Grammatica est ars emendate loquendi. Ascifcit sibi subsidia ex poetis quos evolvit, & historicis quos explicat. Versatur etiam in interpretatione verborum, & eorum origine indaganda: hanc ejus partem etymologiam vocant, hoc est notationem nominum, & veræ originis rationem. *Idem*.

* *Æquabilitatis*) Vict. Man. *æqualitatis*.

litatis conservatio. Tum sunt notanda genera (73), & ad certum numerum paucitatemque revocanda. Genus autem est id, quod sui similes communione quadam, specie autem differentes, duas, aut plures complectitur partes: partes autem sunt, quæ generibus iis, ex quibus emanant, subjiciuntur: omniaque, quæ sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, exprimendum. Est enim definitio (74), earum rerum, quæ sunt ejus rei propriæ, quam definire volumus, brevis, & circumscripta quædam explicatio.

Hisce ego rebus exempla adjungerem, nisi, apud quos hæc haberetur oratio, cernerem. Nunc complectar quod proposui, brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod jamdiu cogito (75), aut alius quispiam, aut me impedito occuparit, aut mortuo effecerit, ut primum omne jus civile in genera digerat, quæ perpauca sunt; deinde eorum generum quasi quædam membra dispertiat; tum propriam cujusque vim definitione declaret, perfectam artem juris civilis habebitis, magis magnam atque uberem, quam difficilem atque obscuram. Atque interea tamen, dum hæc, quæ dispersa sunt, coguntur, vel passim licet carpen-

 tem,

(73) *Notanda genera*) Juris genera ista sunt: aliud publicum est jus, aliud privatum. Rursus publicum aliud spectat res sacras; aliud magistratus, ordinemque civitatis; aliud continetur legibus; aliud senatusconsultis, &c. aliud civium est, aliud exterorum, &c. Vide Ciceronem in Topicis. *Prust.*

(74) *Est enim definitio*) Id attulit quod maxime definitionem continet. Vulgo enim duæ illius partes afferuntur: una explicat id, quod est rei, quam definire volumus, commune cum aliis rebus: altera id, quod est illi proprium. Homo est animal rationis compos: animal, hoc illi cum belluis commune: rationis compos, hoc proprium est ac peculiare. *Idem.*

(75) *Quod jamdiu cogito*) Hoc in persona Crassi de se ipse Cicero dicere videtur: eum enim scripsisse librum de jure civili in artem redigendo testis est Gellius lib. 1. *cap.* 22. *Idem.* Vide Philosophicorum Fragmenta.

tem, & colligentem undique, repleri justa juris civilis scientia (76).

XLIII. Nonne videtis, equitem Romanum, hominem acutissimo omnium ingenio, sed minime cæteris artibus eruditum, C. Aculeonem (77), qui mecum vivit, semperque vixit, ita tenere jus civile; ut ei, cum ab hoc discesseritis (78), nemo de iis, qui peritissimi sunt, anteponantur? Omnia enim sunt posita ante oculos, collocata in usu quotidiano, in congressione hominum, atque in foro: neque ita multis literis, aut voluminibus magnis continentur. Eadem enim sunt elata (79) primum a pluribus: deinde, paucis verbis commutatis, etiam ab iisdem scriptoribus scripta sunt sæpius.

Accedit vero, quo facilius percipi cognoscique jus civile possit, (quod minime plerique arbitrantur) mira quædam in cognoscendo suavitas, & delectatio. Nam, sive quem aliena studia delectant, plurima est & in omni jure civili, & in pontificum libris (80), & in XII. tabulis (81), antiquitatis effigies, quod & verborum prisca vetustas cognoscitur; & actionum genera quædam, ma-

(76) *Justa* (vulgo, *ista*) *juris civilis scientia*) Id est, quæ sufficit, cui nihil deest ad tuendum nomen scientiæ. Sic in Oratore, c. 41. *justa excusatio*, idem valet ac satis bona, & in epistol. ad Famil. l. 2. ep. 10. *victoria justa* eodem dicitur sensu. Non opus est igitur, ut cum Gulielmio sententiam refingamus. *Pearcius*.

(77) *C. Aculeonem*) Hic eques Romanus Ciceronis materteram duxit uxorem: propterea filios Aculeonis Cicero consobrinos suos vocat lib. II. de Oratore. *Prusteus*.

(78) *Cum ab hoc discesseritis*) Scilicet, a Scævola. *Strebæus*.

(79) *Elata*) Quid, si, *relata*? Muret.

(80) *Pontificum libris*) In quibus est jus sacrorum. Pontifices, religionis & rerum divinarum apud Romanos arbitri, ita sunt appellati, quod possent facere, hoc est sacrificare. Qui Maximus dicebatur, cæteris summa auctoritate præerat, nec nisi in maximis rebus, quæ religionem spectabant, versabatur. Pontifices Maximi auctoritate valuerunt ad tempora C. Julii Cæsaris; post quem reliqui Cæsares hanc dignitatem usurparunt. *Prust*.

(81) *XII. tabulis*) De quibus supra diximus in notis ad c. 13. *Idem*.

majorum consuetudinem vitamque declarant. Sive quis civilem scientiam contempletur, (quam Scævola non putat oratoris esse propriam, sed cujusdam ex alio genere prudentiæ) totam hanc, de scriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, XII. tabulis contineri videbitis. Sive quem ista præpotens, & gloriosa philosophia delectat, (dicam audacius,) hosce habet fontes omnium disputationum suarum, qui jure civili & legibus continentur. Ex his enim & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, justus, atque honestus labor honoribus, præmiis, atque splendore decoratur; vitia autem hominum atque fraudes, damnis, ignominiis, vinculis, verberibus, exiliis, morte multantur: & docemur non infinitis, concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate, nutuque legum domitas habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere.

XLIV. Fremant omnes licet; dicam quod sentio: bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi videtur XII. tabularum libellus, si quis legum fontes & capita viderit, & auctoritatis pondere, & utilitatis ubertate superare. Ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat, cujus rei tanta est vis, ac tanta natura, ut Ithacam (82) illam in asperrimis saxulis, tanquam nidulum, affixam, sapientissimus vir (83) immortalitati anteponeret; quo amore tandem inflammati esse debemus in ejusmodi patriam, quæ una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, di-

(82) *Ithacam*) Insulam in Jonio mari prope Cephaleniam. Sophiano dicitur hodie, *Valle di Compare:* Porcaccio, *Theachi*. Turcis, *Phiachi*. De Ithacæ sterilitate vide Homerum lib. IV. Odysseæ. *Idem*.

(83) *Sapientissimus vir*) Ulysses scilicet, cui Calypso pollicita est immortalitatem, modo secum manere perpetuo vellet. Odyss. lib. V. *Idem*.

dignitatis? Cujus primum nobis mens, mos, disciplina, nota esse debet; vel quia est patria parens omnium nostrum, vel quia tanta sapientia fuisse in jure constituendo putanda est, quanta fuit in his tantis opibus imperii comparandis.

Percipietis etiam illam ex cognitione juris lætitiam, & voluptatem, quod, quantum præstiterint nostri majores prudentia cæteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo (84), & Dracone (85), & Solone (86) nostras leges conferre volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne jus civile, præter hoc nostrum, inconditum, ac pene ridiculum: de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam cæteris hominibus, & maxime Græcis, antepono. His ego de caufis dixeram, Scævola, iis, qui perfecti oratores esse vellent, juris civilis cognitionem esse necessariam.

XLV. Jam vero ipsa per se quantum afferat iis, qui ei præsunt honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaque, ut apud Græcos infimi homines, mercedula adducti ministros se præbent in judiciis, oratoribus, ii, apud illos πραγματικοὶ (87) vocantur: sic in nostra civitate contra amplissimus quisque, & clarissimus vir, ut ille, qui pro-

(84) *Lycurgo*) De quo supra c. 13. *Idem*.

(85) *Dracone*) Draco primus Atheniensium legislator, cujus severiores leges sanguine, non atramento, scriptas, draconis, non hominis, esse dicebant: tanta scilicet fuit illarum immanitas, ut levia pariter, & gravia delicta capitali pœna animadverterent; nec minus addicerent morti eum, qui otii convictus esset, quam qui parricidium admisisset. Cum in theatrum aliquando prodisset, conjectis in eum undique stragulis & vestimentis suffocatus est. Floruit, ut tradit lib. 1. Strom. Clemens Alexandrinus, xxxix. Olymp. anno 1. quo leges tulit. Eum perhibent tribus versuum millibus vitæ præcepta tradidisse. *Idem*.

(86) *Solone*) V. notas superiores in c. 13. *Idem*.

(87) Πραγματικοὶ) Πρᾶγμα est negotium, actio: illi causidici apud Græcos velut agebant, instruebantque causas, quas oratores pronunciarent: tela subministrabant, quæ ab oratoribus torquerentur. *Idem*.

propter hanc juris civilis scientiam sic appellatus a summo poeta est,

Egregie cordatus homo, catus Æliu' Sextus (88),

multique præterea, qui, cum ingenio sibi auctore dignitatem (89) reperissent, perfecerunt, ut in respondendo jure, auctoritate plus etiam, quam ipso ingenio, valerent.

Senectuti vero celebrandæ & ornandæ quod honestius potest esse perfugium, quam juris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium jam inde ab adolescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires (quod fere jam tempus adventat) deficere cœpissent, ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim præclarius, quam honoribus & reipublicæ muneribus perfunctum senem posse suo jure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo (90), se esse eum, unde sibi non populi & reges, at omnes sui cives consilium expetant,

Suarum rerum incerti? quos ego meâ ope ex
Incertis certos, compotesque consili
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas (91).

 Est

(88) *Æliu' Sextus*) De quo in Bruto. Catus idem est, quod cautus. Æliu' scriptum est pro Ælius; in versu enim *s* veteres ad libitum tollebant. *Idem*.

(89) *Cum ingenio sibi auctore dignitatem* &c.) Vix Ciceronianum videtur dicere, *ingenio auctore aliquid facere*. De personis sæpius, nullibi vero (opinor) Noster de rebus quasi auctoribus loquitur. Fortasse igitur delenda est vox *auctore*, utpote quæ ex voce *auctoritate* in sequenti linea huc ab inscientibus librariis adducta videtur. *Pearcius*.

(90) *Pythius Apollo*) Delphis colebatur. Pythius autem dicebatur, ut volunt, a serpente Pythone, quem interemit. *Ovidius Metamorph.* 1. Ad Apollinis oraculum reges undique, ac Populi confluebant: sic ad prudentem & peritum jurisconsultum cives sui responsa, & velut oracula petituri conveniunt. *Prust.*

(91) *Suarum rerum*, &c. Versus tres jambici ex tragœdia quadam Enniana. *Idem*.

Est enim sine dubio domus jurisconsulti, totius oraculum civitatis. Testis est hujusce Q. Mucii janua, & vestibulum (92), quod in ejus infirmissima valetudine, affectaque (93) jam ætate, maxima quotidie frequentia civium, ac summorum hominum splendore celebratur.

XLVI. Jam vero illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimem publica quoque jura, quæ sunt propria civitatis, atque imperii, tum monumenta rerum gestarum, & vetustatis exempla, oratori nota esse debere. Nam ut in rerum privatarum causis atque judiciis depromenda sæpe oratio est ex jure civili, & idcirco, ut ante diximus, oratori juris civilis scientia necessaria est: sic in causis publicis judiciorum, concionum, senatus (94), omnis hæc & antiquitatis memoria, & publici juris auctoritas, & regendæ reipublicæ ratio ac scientia, tanquam aliqua materies, iis oratoribus, qui versantur in republica, subjecta esse debent. Non enim causidicum nescio quem, neque proclamatorem, aut rabulam (95) hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit ejus artis antistes, cujus cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen esse deus putatur; ut & ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum [illegible] vide-

(92) *Janua, & vestibulum*) Janua primus est ingressus in interiora domus: vestibulum spatium est januam inter & viam relictum, ut qui ædium dominum venissent salutatum, neque in ipsis essent ædibus, neque in via starent. Vide Gellium lib. XVI. c. 5. *Idem.*

(93) *Affectaque*) *Affecta, sicuti M. Cicero, & veterum elegantissimi locuti sunt, ea proprie dicebantur, quæ non ad finem ipsum, sed proxime finem progressa deductave erant.* Gellius lib. 3. cap. 16. *Idem.*

(94) *Judiciorum, concionum, senatus*) Judicia exercentur in foro: conciones fiunt ad populum e rostris: senatus habetur in curia. *Idem.*

(95) *Rabulam*) Eum, quem insana dicendi, seu quæstus potius dicendo faciendi rabies agitat, qui, quod ratione non potest, oratione & clamore obtinere contendit. *Idem.*

Google

videretur: deinde qui possit non tam caduceo (96), quam nomine oratoris ornatus, incolumis vel inter hostium tela versari: tum qui scelus, fraudemque nocentis possit dicendo subjicere odio civium, suppliciοque constringere: idemque ingenii præsidio, innocentiam judiciorum pœna liberare: idemque languentem, labentemque populum aut ad decus excitare, aut ab errore deducere, aut inflammare in improbos, aut incitatum in bonos, mitigare: qui denique, quemcumque in animis hominum motum res & causa postulet, eum dicendo vel excitare possit, vel sedare.

Hanc vim si quis existimat, aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse, aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat: neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, (quod & infinitum est, & non necessarium) sed ut commonstrarem tantum viam, &, ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem (1).

LXVII. Mihi vero, inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam, ut Socratem illum solitum ajunt dicere, perfectum sibi opus esse, si quis satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendæ, percipiendæque virtutis: quibus enim

(96) *Caduceo*) Caduceus erat virga, quam feciales gerebant, cum ad hostes Romanorum mitterentur, seu belli, seu pacis causa; quamque præ se ferentes, sacri & ideo non violandi putabantur. *Pearcius*. Qui virgam illam, insigne pacis, gestabant, erant jure gentium ubique tuti & incolumes. Hæc est porro hujus loci sententia: Orator non tam oratoris persona, quam orationis auctoritate tutus sit. *Prusteus*.

(1) *Digitum ad fontes intenderem*) Id est, ostenderem discendi cupidis, unde parari possit eloquentia. Metaphora ducta est ab iis, qui sitientibus fontes præmonstrant, quibus sitim compescant. *Prust.*

enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse, quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam: sic ego intelligo, si in hæc quæ patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quæ cupitis, perventuros ab hoc aditu, januaque patefacta.

Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque jucunda: sed pauca etiam requirimus, in primisque ea, quæ valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, cum illa te & non contemnere, & didicisse confiterere. Ea si paulo latius dixeris, expleris omnem expectationem diuturni desiderii nostri. Nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum, rationemque cupimus cognoscere.

Quid si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestræ potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturæ meæ, petimus ab Antonio, ut ea, quæ continet, neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse jamdudum questus est, explicet nobis, & illa dicendi mysteria enuntiet? Ut videtur inquit Sulpicius. Nam Antonio dicente, etiam quid tu intelligas, sentiemus. Peto igitur, inquit Crassus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id ætatis, oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas, quid iis de rebus, quas a te quæri vides, sentias.

XLVIII. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, plane video, atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt. Verum hoc ingrediar ad ea, quæ vultis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod

in

in dicendo solet, ut nulla expectetur ornata oratio. Neque enim sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quæ in commentarium meum retuli, sunt ejusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata: quæ si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quæsieritis, quæ ego nescirem: meam facilitatem laudatote, cum vobis non meo judicio, sed vestro studio inductus non gravate respondero.

Tum Crassus, Perge modo, inquit, Antoni, Nullum est enim periculum, ne quid tu eloquare, nisi ita prudenter, ut neminem nostrum pœniteat ad hunc te sermonem impulisse. Ego vero inquit, pergam: & id faciam, quod in principio fieri (2) in omnibus disputationibus oportere censeo, ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur; ne vagari & errare cogatur oratio; si ii, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, de quo agitur, intelligent. Nam, si forte quæreretur, quæ esset ars imperatoris, constituendum putarem principio quis esset imperator: qui cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adjungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collocationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis, atque vitandis, de reliquis rebus, quæ essent propriæ belli administrandi: quarum qui essent animo & scientia compotes, eos esse imperatores dicerem; uterer que exemplis Africanorum (3), & Ma-

(2) *Quod in principio fieri*, &c.) Desumpta est ex Phædro Platonis hæc sententia: Περὶ παντὸς ὦ παῖ, &c. *In omni re, o fili*, &c. *Idem*.

(3) *Africanorum*) Africani duo fuere; alter P. Cornelius Scipio Africanus Major, consul factus anno U. C. DXLIX. bellum in Africam transtulit, ubi Asdrubale Carthaginensi, & Syphace Numidiæ rege iterum debellatis, illustre consecutus est Africani cogno-

& Maximorum (4): Epaminondam (5), atque Annibalem, atque ejus generis homines nominarem. Sin autem quæreremus, quis esset is, qui ad rempublicam moderandam usum, & scientiam, & studium suum contulisset, definirem hoc modo: Qui, quibus rebus utilitas reipub. pararetur, augereturque, teneret, iisque uteretur; hunc reipublicæ rectorem, & consilii publici auctorem esse habendum, prædicaremque P. Lentulum (6), principem illum, & Tib. Gracchum patrem, & Q. Metellum, & P. Africanum, & C. Lælium, & innumerabiles alios cum ex nostra civitate, tum ex cæteris. Sin autem quæreretur, quisnam jurisconsultus vere nominaretur; eum dicerem, qui legum, & consuetudinis ejus, qua privati in civitate uterentur, & ad respondendum, & ad agendum, & ad cavendum, peritus esset; & ex eo genere Sex. Ælium (7), M. Manilium, P. Mucium nominarem.

XLIX.

gnomentum. Accusatus de accepta ab Antiocho pecunia ad pacis leges ferendas, adversariorum invidiæ cessit, & Liternum in Campaniam se recepit, ibique obiit anno U. C. DLXXI. ante Christum CLXXXIII. *Livius*, *Plutarchus*, &c. Alter P. Scipio Æmilianus Africanus Minor, Carthaginem *invisam Romano nomini funditus sustulit*, ut narrat Paterculus, *fecitque suæ virtutis monumentum, quod fuerat avi ejus clementiæ. Numantiam item excisam æquavit solo. Nec quisquam ullius gentis hominum ante eum clariore urbium excidio nomen suum perpetuæ commendavit memoriæ.... Post duos consulatus, duosque triumphos, mane in lectulo repertus est mortuus, ita ut quædam elisarum faucium in cervice reperirentur notæ*, anno U. C. DCXXV. ante Christum CXXIX. *Idem*.

(4) *Maximorum*) Cujus nominis fuere complures arte militari celeberrimi, quibus omnibus antecelluisse videtur Q. Fabius Maximus, qui Annibalem Romæ immiuentem cunctando fregit, remque Romanam restituit. *Polyb. Liv.* &c. *Idem*.

(5) *Epaminondam*) Qui Thebanorum dux maximam Lacedæmoniis cladem attulit ad Leuctra, quæ Bœotiæ urbs est, eorum duce Cleombroto occiso: anno I. Olympiadis CII. ante Christum CCCLXXII. suis imperium peperit. *Diodorus*, &c. *Idem*.

(6) *P. Lentulum*) De quo, ut & de cæteris, qui hic laudantur, differendi locus erit in Bruto. *Idem*.

(7) *Sex. Ælium*) Vide Ciceronem in Bruto, ubi & de M. Manilio & de Mucio agetur. *Idem*.

XLIX. Atque, ut jam ad leviora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si poeta quæratur, possim similiter explicare, quid eorum quisque profiteatur, & quo non amplius ab quoque sit postulandum. Philosophi denique ipsius, qui de sua vi, ac sapientia unus omnia pene profitetur, est tamen quædam descriptio: ut is, qui studeat omnium rerum divinarum, atque humanarum vim, naturam, causasque nosse, & omnem bene vivendi rationem tenere, & persequi, nomine hoc appelletur.

Oratorem autem, quoniam de eo quærimus, equidem non facio eundem, quem Crassus; qui mihi visus est omnem omnium rerum, atque artium scientiam comprehendere uno oratoris officio, ac nomine: atque eum puto esse, qui & verbis ad audiendum jucundis, & sententiis ad probandum accommodatis uti possit in causis forensibus, atque communibus. Hunc ego appello oratorem, eumque esse præterea instructum voce, & actione, & lepore quodam volo.

Crassus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenii sui finibus, immensis pene, describere. Nam & civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit: in quo per mihi mirum visum est, Scævola, te hoc illi concedere, cum sæpissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis sit de rebus assensus. M. vero Scarus, quem non longe ruri apud se esse audio, vir regendæ reipublicæ scientissimus, si audierit, hanc auctoritatem gravitatis & consilii sui vindicari (8) a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas; jam, credo, huc veniat, & hanc loquacitatem nostram vul-

(8) *Vindicari*) Vindiciæ, auctore Festo, appellantur res, de quibus controversia est: vindicare vero dicitur ille qui rem, de qua controversia est, suam esse dicit. *Idem*.

vultu ipso, aspectuque conterreat: qui quanquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis, quam dicendi arte, nititur.

Neque vero, si quis (9) utrumque potest, aut ille consilii publici auctor, ac senator bonus, ob eam ipsam causam orator est; aut hic disertus, atque eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius, illam scientiam dicendi copia est consecutus. Multum inter se distant istæ facultates, longeque sunt diversæ, atque sejunctæ; neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Lælius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam, & reipublicæ dignitatem exornabant.

L. Neque enim est interdictum aut a rerum natura, aut a lege aliqua, atque more, ut singulis hominibus ne amplius, quam singulas artes, nosse liceat. Quare non, etsi eloquentissimus Athenis Pericles (10), idemque in ea civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco ejusdem hominis, atque artis utraque facultas existimanda est; nec, si P. Crassus idem fuit eloquens, & juris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi juris civilis scientia.

Nam si quisque, ut in aliqua arte & facultate excellens, aliam quoque artem sibi assumpserit, is perficiet, ut quod præterea sciet, id ejus, in quo excellet, pars quædam esse videatur: licet ista

(9) *Neque vero, si quis*) Facile fieri potest, ut idem sit & senator bonus, & eximius orator: verum dotes illæ diversæ sunt: neque enim sequitur, ut, qui bonus est senator, is sit orator illustris, & qui illustris orator, sit senator bonus. Sed ita distinguuntur illæ facultates, ut in diversis hominibus separatæ sæpe reperiantur. *Idem.*

(10) *Pericles*) De quo Tullius in Bruto, ut de P. Crasso, ac cæteris oratoribus, qui passim hic laudantur. In nostris in Brutum notis ea congessimus, quæ ad illustrium oratorum notitiam pertinerent. *Idem.*

ista ratione dicamus, pila (11) bene & duodecim scriptis ludere (12), proprium esse juris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eademque ratione dicantur, & quos *φυσικὺς* (13) Græci nominant, iidem poetæ, quoniam Empedocles (14) physicus egregium poema fecerit. At hoc ne philosophi quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse, atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus præstantissimum fuisse fateantur.

Ac, si jam placet omnes artes oratori subjungere, tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse jejuna atque nuda, sed aspersa, atque distincta multarum rerum jucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo & cogitatione, multa etiam legendo percurrisse: neque ea, ut sua, possedisse, sed, ut aliena, libasse. Fateor enim, callidum quendam hunc, & nulla in re tironem, ac rudem, nec peregrinum, atque hospitem in agendo esse debere.

LI. Neque vero istis tragœdiis tuis (15), quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut in-

(11) *Pila*) Vide notas in lib. 3. de Oratore c. 15.

(12) *Duodecim* scriptis *ludere*) Vide Victorium, Var. Lect. lib. 5. cap. 13. & 50.

(13) Φυσικὺς) *Φύσις natura: φυσικοὶ*, qui res naturales, earum caussas, & effecta indagant. *Prust.*

(14) *Empedocles*) Philosophus, idemque poeta Agrigentinus. Eum tradunt, ut absumpto corpore crederetur immortalis, in ardentem Ætnæ montis voraginem sese dedisse præcipitem, ejectis autem ferreis crepidis rem fuisse deprehensam. Ita Hippobotus apud Laertium, qui neque hoc, neque alia de ejus morte commenta approbat. Id constat, eum floruisse Olympiade lxxxiv. annis ante Christum ccccxliv. *Lucretius lib.* 1. *Horatius in Arte*, &c. *Idem*.

(15) *Istis tragœdiis tuis*) Tragœdias in nugis agere dicuntur, qui rem parvam clamitando, ut fieri solet a tragœdiarum actoribus, magnam faciunt. *Idem*.

inflammatas restinguere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum, ac rationes penitus perspexerit: in quo philosophia sit oratori necessario percipienda: quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas ætates videmus esse contritas: quorum ego copiam, magnitudinemque cognitionis, atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror: nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de moribus hominum & scire, & dicere, quæ non abhorrent ab hominum moribus.

Quis enim unquam orator magnus, & gravis, cum iratum adversario judicem facere vellet, hæsitavit ob eam causam, quod nesciret quid esset iracundia, fervorne mentis (16), an cupiditas puniendi doloris (17)? Quis, cum cæteros animorum motus aut judicibus, aut populo dicendo miscere, atque agitare vellet, ea dixit, quæ a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant (18) in animis ullos esse debere, quique eos in judicum mentibus concitent, scelus eos ajunt nefarium facere; partim, qui tolerabiliores vo-

(16) *Fervorne mentis*) Sic iracundia describitur ab Aristotele per causam materialem: est, inquit, fervor sanguinis circa cor, propter ulciscendi doloris cupiditatem. Melius idem Aristoteles lib. II. Rhetor. cap. 2. Ἔστιν ὁ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν εἰς αὐτὸν ἢ εἰς αὐτοῦ τινα μὴ προσηκόντως. *Ira est cum dolore* coniuncta *cupiditas ultionis speratæ, propter apparentem contemptum, quo quis vel se, vel e suis aliquem immerito affectum putat*. Tullius sic IV. libro Tusculan. quæst. Ira est *libido puniendi ejus, qui læsisse videatur injuria*. Idem.

(17) *Cupiditas* puniendi *doloris*) Id est, ulciscendi doloris, quem aliorum injuriæ nobis fecerunt. Simili modo locutus est Cicero in Orat. pro Milone: *Fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui*. Pearcius.

(18) *Omnino motus negant*) Stoici negant motus in animis ullos esse debere: Peripatetici mediocres admittunt. Vide Tullium lib. 3. Tuscul. quæst. *Prust.*

volunt esse, & ad veritatem vitæ propius accedere, permediocres, ac potius leves motus debere esse dicunt.

Orator autem omnia hæc, quæ putantur in communi vitæ consuetudine mala, ac molesta, & fugienda, multo majora & acerbiora verbis facit: itemque ea, quæ vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat: neque vult ita sapiens inter stultos videri, uti, qui audiant, aut illum ineptum, aut Græculum (19) putent, aut, etiamsi valde probent (20) ingenium oratoris, sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant: sed ita peragrat per animos hominum, ita sensus mentesque pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones, neque exquirat oratione, summum illud bonum (21) in animo-ne sit, an in corpore; virtute, an voluptate definiatur; an hæc inter se jungi copularique possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri, nihil plane cognosci, & percipi possit: quarum rerum fateor magnam, multiplicemque esse

(19) *Ineptum & Græculum*) Ita legendum censeo: & ita in Tusc. Disp. lib. 1. c. 35. habemus, *ineptum sane negotium & Græcul.* Pearcius.

(20) *Etiamsi valde probent*) Licet auditores maxime probent ingenium oratoris, ab eo tamen solent alienari, cum orator plus æquo suam eruditionem venditat. Qui ingenium & doctrinam aperte prædicat, auditori videtur exprobrare inopiam ingenii & scientiæ, quod valde offendit animos: nemo enim, ut ut sit hebes & ignarus, videri tamen, aut putari amat. *Pruss.*

(21) *Summum illud bonum.*) Discrepantes philosophorum de summo bono sententias egregie & breviter Cicero collegit Tusculan. quæst. lib. v. *Sunt autem hæ de finibus, ut opinor, retentæ defensæque sententiæ: primum simplices quatuor: nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici: nihil bonum, nisi voluptatem, ut Epicurus: nihil bonum, nisi vacuitatem, ut Hieronymus: nihil bonum, nisi naturæ primis bonis aut omnibus, aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Hæc simplicia: illa mixta; tria genera bonorum; maxima, animi; secunda, corporis; externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus. Voluptatem cum honestate Dinomachus, & Callipho copulavit. Indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adjunxit.* Idem

disciplinam, & multas, copiosas, variasque rationes. Sed aliud quiddam, longe aliud, Crasse, quærimus: acuto homine nobis opus est, & natura, usuque callido, qui sagaciter pervestiget, quid sui cives, iique homines, quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, expectent.

LII. Teneat oportet venas (22) cujusque generis, ætatis, ordinis; & eorum, apud quos aliquid aget, aut erit acturus, mentes, sensusque degustet. Philosophorum autem libros reservet sibi ad hujuscemodi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de justitia & fide, mutuetur a Platone; qui, cum hæc exprimenda verbis arbitraretur, novam quandam finxit in libris civitatem: usque eo illa, quæ dicenda de justitia putabat, a vitæ consuetudine, & a civitatum moribus abhorrebant.

Quod si ea probarentur (23) in populis, atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo viro, & amplissimo principi civitatis, ut illa diceres in maxima concione tuorum civium, quæ dixisti? *Eripite nos* (24) *ex miseriis, eripite nos ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri: nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis universis, quibus & possumus & debemus.* Omitto *miserias*, in quibus, ut illi

(22) *Venas*) Metaphora ducta a venis aquarum, & metallorum quas investigant ii, qui metalla, aut aquas sub terra latentes explorant. *Idem.*

(23) *Quod si ea probarentur*) Si philosophiæ placita libenter audiret populus, nunquam orationem tuam, Crasse, populus Romanus probavisset: ea quippe abhorrebat a documentis philosophorum, qui negant hominem probum & sapientem servire cuiquam posse, &c. *Idem.*

(24) *Eripite nos*) Verba sunt deprompta ex oratione quadam, quam Crassus paulo ante ad populum habuerat; qua vehementer conquerebatur de equitibus Romanis, qui cum judicia impotentius & iniquius exercerent, tum vero senatum vehementer vexabant. Crassus igitur, qui senatorum partes & causam tuebatur, ita alloquebatur populum. *Eripite nos*, &c. *Idem.*

illi ajunt, vir fortis esse non potest: omitto *fauces*, ex quibus te eripi vis, ne judicio iniquo exsorbeatur sanguis tuus; quod sapienti negant accidere posse. *Servire* vero non modo te, sed universum senatum, cujus tum causam agebas, ausus es dicere? Potestne virtus, Crasse, servire (25), istis auctoribus, quorum tu præcepta oratoris facultate complecteris? quæ & semper (26), & sola libera est, quæque, etiamsi corpora capta sint armis, aut constricta vinculis, tamen suum jus atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quæ vero addidisti, non modo senatum servire *posse* populo, sed etiam *debere*, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis, doloremque referens, probare posset? Senatum servire populo, cui populus ipse moderandi & regendi sui potestatem, quasi quasdam habenas, tradidisset?

LIII. Itaque hæc, cum a te divinitus & ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus (27), homo doctus, & philosophiæ deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter & flagitiose dicta esse dicebat. Idem Q. Sergium Galbam (28), quem ho-

(25) *Servire*) Plerique omiserunt signum distinctionis post hoc verbum. Atqui sensum pervertere omissio illa potest, & parum cautos inducere, ut putent, *Istis auctoribus* esse tertium casum, quem ducat verbum *servire*, cum sextus sit casus, isque, ut Grammatici loquuntur, absolutus. Est enim hic sensus: Isti, Crasse, philosophi, quorum tu præcepta ad oratoris facultatem pertinere censes, an auctores sunt sibi, dicunt, pronuntiant, posse fieri ut virtus serviat, & non sit libera? *Olivetus*.

(26) *Quæ & semper*) Videndum Ciceronis paradoxum, cujus hæc est inscriptio: *Omnes sapientes liberi, omnes stulti servi*. Prusteus.

(27) *P. Rutilius Rufus*) De quo in Bruto, cap. 30. *Idem*.

(28) *Serg. Galbam*) Q. Sergius Galba Hispanam provinciam, post exactam Romæ præturam, obtinuit. Is, Lusitanis ad xl. millia contra interpositam fidem partim interfectis, partim venditis, accusatus, ejus nomen deferente L. Scribonio tribuno plebis, perorante contra illum Catone, cum invidia & odio populi premeretur, & pœnas videretur daturus, C. Sulpicii Galli, propinqui sui, viri populo acceptissimi, nuper demortui, filium ado-

hominem probe nosse, & commeminisse (29) se ajebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quæstionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbæ gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum & vehementer esset locutus: quam orationem in Originibus (30) suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli, propinqui sui, Q. pupillum filium ipse pene in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione & memoria fletum populo moveret, & duos filios suos parvos tutelæ populi commendasset, ac se, tanquam in procinctu (31) testamentum faceret, sine libra atque tabulis (32) po-

adolescentem in medium protulit, cum duobus filiis suis, quos populi tutelæ flens, & quasi moriturus commendavit. C. Sulpicii Galli recordatio, pupilli orbitas, ac puerorum aspectus ita populum ab odio ad misericordiam traduxerunt, ut judicio ac periculo Galba liberatus fuerit, anno U. C. Dcv. ante Christum Cxlix. *Livius lib.* 49. *Voler. Maxim. lib.* VIII. *cap.* 1. De Galba plura apud Tullium in Bruto c. 21. *Idem*.

(29) *Commeminisse*) Erat enim tum adolescens Rutilius, cum Galba floreret. *Idem*.

(30) *Originibus*) Liber hic fuit M. Catonis, cujus inscriptio hæc erat, *Origines*; quia in eo libro agebat de originibus urbium, & populorum Italiæ. Vide Ciceronem in Bruto. *Idem*.

(31) *Tanquam in procinctu*) Milites Romani pugnam commissuri, tribus pluribusve commilitonibus audientibus, heredem nominare solebant, ut, si caderent in prælio, testamento condito morerentur; hoc est *in procinctu testamentum facere*. Vide Gellium, 15. 27. Quinct. Inst. Or. l. 12. c. 9. occurrit *in procinctu stare*, & Ovidius de Ponto lib. 1. ep. 8. ait,

" *Hæc in procinctu carmina facta puta*, "

id est, sine multa meditatione, & quasi ex tempore facta. *Pearcius*.

(32) *Sine libra, atque tabulis*) Aliud erat testamenti genus per familiæ emancipationem, quo paterfamilias imaginaria venditione jus omne suum, ac bona transferebat in alium. Is porro ritus erat: Quinque testibus, ac libripende præsentibus, futurus heres imaginarii pretii nomine nummum æneum dabat patrifamilias, ac solemnem verborum formulam pronunciabat: *Hujus ego familiam, quæ mihi empta est hoc ære, æneaque libra, jure Quiritium, meam esse ajo*. Deinde ære percutiens libram, illud æs dabat patrifamilias, qui tum hereditatis adeundæ jus emptori concedebat. Is autem, qui emebat, vocabatur emptor familiæ: eaque testamenta in tabulis scribebantur. Tertium testamenti ge-nus

populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque cum & invidia, & odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragœdiis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, *nisi pueris & lacrimis usus esset, pœnas eum daturum fuisse*. Hæc Rutilius valde vituperabat, & huic humilitati dicebat vel exilium (33) fuisse vel mortem anteponendam. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse & sensit, & fecit. Nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiæ; cumque illo nemo neque integrior esset in civitate, neque sanctior; non modo supplex (34) judicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem, aut * liberius causam dici suam, quam simplex oratio veritatis ferebat. Paulum huic Cottæ tribuit partium (35), disertissimo adolescenti, sororis suæ filio. Dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure & dilucide.

Quod si tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam, petendum esse paulo ante dicebas; &, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere: quam-

nus calatis comitiis in populi concione fiebat. Consule Gellium, lib. xv. cap. 27. *Prusteus*.

(33) *Dicebat vel exilium*) Nempe homo Stoicus, qui affectus omnes ex hominum animis sublatos vellet, ac servilem hunc agendi modum a sapientis dignitate, & libertate vehementer abhorrere censebat. *Idem*.

(34) *Non modo supplex*) P. Rutilius Rufus orator, jurisconsultus, philosophus, & historicus, quæstor in Asia anno U. C. DCXXXIII. ante Christum CXXI. cum a publicanorum injuriis Asianos defenderet, in invidiam & odium equestris ordinis, qui tum judicia exercebat, quo ex ordine publicani legebantur, vocatus est. Accusatus repetundarum, damnatus, & in exsilium missus est. Vide Brutum. *Idem*.

* *Liberius*) Man. *uberius*.

(35) *Tribuit partium*) Oratores & patroni alii erant primarum partium, qui principem causæ locum, ac defensionis, habebant, qui primi dicebant, vel de rebus præcipuis; alii secundarum, alii tertiarum, &c. *Prust.*

vis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives (36), suppliciοque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuæ. Nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si (37) in illa commentitia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rempublicam imploravit, nemo supplicavit. Quid multa? pedem nemo (38) in illo judicio supplosit; credo, ne Stoicis renuntiaretur.

LIV. Imitatus est homo Romanus & consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium sapientissimus esset, sanctissimeque vixisset, ita in judicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex, aut reus, sed magister, aut dominus videretur esse judicum. Quin etiam, cum ei scriptam orationem (39) disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in judicio uteretur, non invitus legit, & commode scriptam esse dixit: sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios (40) attulisses, non uterer, quamvis essent habiles, & apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi & ora-

(36) *Pestiferi cives*) Equites Romani, qui in gratiam publicanorum Rutilium damnaverant. *Idem*.

(37) *Ita dicitur, ut si*) Non dicitur ornatius, ac liberius quam simplex ratio veritatis ferat; nullis excitatis affectibus, nulla quæsita commiseratione, &c. id quod fieri Plato volebat in sua illa ficta rep. quam administrandam tradidit philosophis, exterminata omni elegantia dicendi, & copia. *Idem*.

(38) *Pedem nemo*) Valet pedis supplosio, ut Cicero monet, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis. Si fuerit crebrior, inepti hominis est, ut docet Fabius. *Idem*.

(39) *Scriptam orationem*) Vetitum olim Athenis fuit, ne quis ad suam defensionem oratorem adhiberet. Igitur Lysias orator tum optimus scribebat orationes, quas eloquentiæ rudes, quia pro se ipsi dicere jubebantur, ediscerent, ac pronuntiarent. Ea causa fuit, cur scriptam orationem obtulerit Socrati. *Idem*.

(40) *Sicyonios*) Sicyon urbs Peloponnesi, in Græcia, Corinthum inter & Athenas. Hic olim muliebres calcei elegantissimi conficiebantur. *Idem*.

oratoriam videri, fortem & virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est; neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant judices, damnarent an absolverent, sed etiam illis, quas iterum (41) legibus ferre debebant. Erat enim Athenis, reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi pœnæ æstimatio (42). Ex sententia, cum judicibus daretur, interrogabatur reus, quam quasi æstimationem commeruisse se maxime confiteretur: quod cum interrogatus Socrates esset (43), respondit, sese meruisse (44), ut amplissimis honoribus & præmiis decoraretur, & ut ei victus quotidianus in Prytaneo (45) publice præberetur; qui honos apud Græcos maximus habebatur. Cujus responso sic judices exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset, (quod mehercule etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter ejus

 in-

(41) *Quas iterum*, &c.) Quibus de pœna statuerent, & æstimarent quam gravis deberet esse. Id autem fiebat, cum fraus capitalis non erat, seu cum crimen capite plectendum non erat. Alioquin gravioribus delictis erat pœna capitis legibus constituta. Bis igitur sententiam ferebant judices, semel cum damnabant reum; iterum, cum pœnam constituebant. *Idem*.

(42) *Quasi* pœnæ *æstimatio*) Lamb. delet istud *pœnæ*, recte quidem: hæc enim *æstimatio* non fuit *pœnæ* sed *fraudis*, id est, criminis, de quo reus damnatus esset. Sic paulo infra legimus, *quam quasi æstimationem* &c. nulla *pœnæ* mentione facta. Apud Romanos *æstimare litem* (de quo Cicero sæpius loquitur) significavit, computare quantum pecuniæ is, qui in privatis judiciis causa cecidisset, adversario solvere deberet: cum vero apud Athenienses reus damnaretur de publico quodam crimine, non capitali, judicibus aliquando licuit, vice *pœnæ* (ut vocant) corporalis, multam illi irrogare. Hoc Cicero vocat *quasi æstimationem*. Pearcius.

(43) *Interrogatus Socrates esset*) Hinc colligitur judicibus id primo propositum fuisse, ut Socrates non capitis reus multa aliqua tantum afficeretur. Et vero narrat Laertius, sic interrogatum Socratem respondisse, se drachmas viginti quinque soluturum; tumultuantibus autem judicibus, dixisse, se dignum qui in Prytaneo aleretur. *Pruss*.

(44) *Sese meruisse*) Hoc desumptum ex Platone in apologia Socratis. *Idem*.

(45) *Prytaneo*) Locus Athenis, ubi publico sumptu alebantur ii, qui de rep. optime meriti essent. *Idem*.

ingenii magnitudinem vellem) quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob culpam, nisi propter dicendi inscitiam (46), tamen a se oportere dicunt peti præcepta dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit melius, aut verius: tantum dico, & aliud illud esse atque hoc, & hoc sine illo summum esse posse.

LV. Nam quod jus civile, Crasse, tam vehementer amplexus es, video quid egeris: tum, cum dicebas, videbam. Primum Scævolæ te dedidisti, quem omnes amare meritissimo pro ejus eximia suavitate debemus: cujus artem cum indotatam esse, atque incomitatam, & incomptam videres, verborum eam dote locupletasti, & ornasti. Deinde quod in ea tu plus operæ, laborisque consumpseras, cum ejus studii tibi & hortator, & magister (47) esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno. Sit sane tanta, quantam tu illam esse vis: etenim sine controversia & magna est, & late patet, & ad multos pertinet, & summo in honore semper fuit, & clarissimi cives ei studio etiam hodie præsunt: sed vide, Crasse, ne, dum novo & alieno ornatu velis ornare juris civilis scientiam, suo quoque eam concesso & tradito spolies, atque denudes. Nam, si ita diceres, qui jurisconsultus esset,

(46) *Propter dicendi inscitiam*) In dicendo tantum valuit Socrates, ut, quemadmodum in apologia ipse sibi ab adversariis objectum testatur, deteriorem causam oratione meliorem efficeret, & in libris sequentibus dicitur *rebus omnibus, omnium judicio, quamcumque se in partem dedisset, facile princeps*. Imo ipse, teste Antonio paulo supra, ita pro se dixit, ut non supplex, aut reus, sed magister, aut dominus videretur esse judicum. Conciliandus igitur secum ipse Antonius hoc modo. Noluit mentes judicum Socrates permovere, quia id nefas putavit: artem vero, quam ut illicitam non attigit, dictus est nescivisse. *Idem*.

(47) *Hortator, & magister*) Vel Scævola Crassi socer, vel L. Cælius Antipater, cujus Cicero meminit in Bruto. *Idem*.

ſet, eſſe eum oratorem; itemque qui eſſet orator, juris eundem eſſe conſultum; præclaras duas artes conſtitueres, atque inter ſe pares, & ejuſdem ſocias dignitatis. Nunc vero juriſconſultum ſine hac eloquentia, de qua quærimus, fateris eſſe poſſe, fuiſſeque plurimos: oratorem negas, niſi illam ſcientiam aſſumpſerit, eſſe poſſe. Ita & tibi juriſconſultus ipſe per ſe nihil, niſi leguleјus (48) quidam cautus & acutus, præco actionum (49), cantor formularum (50), auceps ſyllabarum (51). Sed quia ſæpe utitur orator ſubſidio juris in cauſis, idcirco iſtam juris ſcientiam eloquentiæ, tanquam ancillulam pediſſequamque, adjunxiſti.

LVI. Quod vero impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut, cum parva neſcirent, magna profiterentur, aut ea, quæ maxima eſſent in jure civili, tractare auderent in cauſis, cum ea neſcirent, nunquamque didiciſſent; utriuſque rei facilis eſt, & prompta defenſio. Nam neque illud eſt mirandum, qui, quibus verbis coemptio fiat (52), neſciat, eundem ejus mulieris, quæ coemptionem fecerit, cauſam poſſe defendere. Nec ſi par-

(48) *Legulejus*) Is eſt qui legum apices, minutaſque formulas juris callet, & ſequitur. *Idem*.

(49) *Præco actionum*) Qui denuntiat imperitis juris, quando agi lege, necne poſſit; quo genere actionis ſuum quiſque jus perſequatur: qui ſic intereſt actionibus & litibus, ut præco auctionibus ac venditionibus. *Strebæus*. Idem.

(50) *Cantor formularum*) Qui juris formulas recitat. Formulæ autem ſunt concepta verba, quibus vel patroni, vel judices utuntur in foro: quæ quia ſemper eandem formam retinent, & ex iis informantur lites, ideo formulæ appellantur: interdum etiam dicuntur carmina. *Pruſt.*

(51) *Auceps ſyllabarum*) Qui ſyllabas & interpunctiones omnes, puta legis alicujus, teſtamenti, &c. expendit, ac, velut auceps aviculas, obſervat, & perſequitur. *Idem*.

(52) *Quibus verbis coemptio fiat*) Coemptio fuit formula quædam matrimonii contrahendi, qua mulier (teſte Varrone) aſſem unum, tanquam emendi cauſa, marito dare ſolebat; verbiſque quibuſdam ſolemnibus uti, quibus *coemptionem faceret*. Pearcius.

parvi navigii, & magni eadem est in gubernando scientia; idcirco qui, quibus verbis herctum cieri (53) oporteat, nesciat, idem herciscundæ familiæ causam agere non possit. Nam, quod maximas centumvirales causas in jure positas protulisti: quæ tandem earum causa fuit, quæ ab homine eloquenti, juris imperito, non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M. Curii, quæ abs te nuper est dicta, & in C. Hostilii Mancini controversia, atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de jure dissensio.

Quæro igitur, quid adjuverit oratorem in his causis juris scientia, cum hic jurisconsultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est, non juris scientia, sed eloquentia, sustentatus. Equidem hoc sæpe audivi, cum ædilitatem P. Crassus peteret, eumque major natu, etiam consularis, Ser. Galba assectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crasum consulendi causa quendam rusticanum: qui cum Crasum seduxisset, atque ad tum retulisset, responsumque ab eo verum magis, quam ad suam rem accommodatum abstulisset; ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit, quæsivitque, qua de re ad Crasum retulisset: ex quo ut audivit, commotumque ut vidit hominem, Suspenso, inquit, animo, & occupato Crassum tibi respondisse video. Deinde ipsum Crassum manu prehendit, &, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter, homo peritissimus, confirmare, ita se rem habere,

(53) *Herctum* (vulgo *erctum*) *cieri*) Ercisci, sive hercisci, verbum vetus, significat dividere: herciscundæ familiæ judicium illud est, quod fit in rei, vel pecuniæ hereditariæ, divisione. *Erctum*, ut ait Donatus citatus a Servio in 3. Æneid. hereditatem significat, & *citum* divisionem. *Prusteus*.

bere, ut respondisset; nec dubium esse posse. Galba autem alludens varie & copiose, multas similitudines afferre, multaque pro æquitate contra jus (54) dicere: atque illum, cum differendo par esse non posset, (quanquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbæ nullo modo) ad auctores confugisse, & id, quod ipse diceret, & in P. Mucii fratris sui libris, & in Sex. Ælii commentariis scriptum protulisse; ac tamen concessisse, Galbæ disputationem sibi probabilem & prope veram videri.

LVII. Attamen quæ causæ sunt ejusmodi, ut de earum jure dubium esse non possit, omnino in judicium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus est, hereditatem petit? nemo: quia constat, agnascendo rumpi testamentum (55). Ergo in hoc genere juris judicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem juris in controversiis (56) ignorare, quæ pars sine dubio multo maxima est. In eo autem jure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori, ejus partis, quamcumque defendat, auctorem aliquem in-

(54) *Pro equitate contra jus*) Æquitatis nomine intelligitur ἐπιείκεια, benignitas, qua lex scripta mitigatur, ratione habita rerum, personarum, ac temporum: jus autem, ut hic sumitur, est exacta & severa legis ad verbum interpretatio. *Idem*.

(55) *Agnascendo rumpi testamentum*) Si paterfamilias ante fecit testamentum, quam natus ei sit filius, irritum est nato filio, & amittit jus omne ad hereditatem is, qui illo testamento heres fuerat institutus: filius enim nascendo, quia inter agnatos prior est, ac potior, jus omne ad hereditatem sibi vindicat. Agnasci dicitur, qui nascitur cum aliis, qui ex eadem stirpe per viros deinceps ducta nati & sanguine conjuncti sunt. *Idem*.

(56) *Juris in controversiis*) Lambinus legit *juris incontroversi*, eumque omnes deinde editiones secutæ sunt; sed libens eam lectionem revoco, quæ in omnibus MSS. & vet. cod. invenitur. Sensus est: *Oratori licet impune* & sine damno *in controversiis*, id est, causis, *ignorare omnem hanc partem juris*, scilicet de qua *dubium esse non possit*, & in qua *judicia nulla sunt*. Pearcius.

invenire: a quo cum amentatas hastas (57) acceperit, ipse eas oratoris lacertis, viribusque torquebit. Nisi vero (bona venia hujus optimi viri dixerim Scævolæ) tu libellis, aut præceptis soceri tui causam M. Curii defendisti. Nonne arripuisti patrocinium æquitatis; & defensionem testamentorum, ac voluntatis mortuorum? Ac mea quidem sententia, (frequens enim te audivi, atque affui) multo majorem partem sententiarum sale tuo, & lepore, & politissimis facetiis pellexisti, cum & illud nimium acumen illuderes, & admirarere ingenium Scævolæ, qui excogitasset, nasci prius oportere, quam emori: cumque multa colligeres & ex legibus, & ex senatusconsultis, & ex vita, ac sermone communi, non modo acute, sed etiam ridicule ac facete; ubi si verba, non rem sequeremur, confici nihil posset. Itaque hilaritatis plenum judicium, ac lætitiæ fuit: in quo quid tibi juris civilis exercitatio profuerit, non intelligo; dicendi vis egregia, summa festivitate, & venustate conjuncta profuit.

Ipse ille Mucius paterni juris defensor, & quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit, quod de jure civili depromptum videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? Nempe ejus omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in ejusmodi causis alias scriptum (58), alias æquitatem defendere docentur.

Et

(57) *Amentatas hastas*) Amentum lorum est quoddam mediæ hastæ alligatum, in quod inseritur vibrantis manus, ne vacillet, utque certius & expeditius hastam impellat. Vocabulo ad artem oratoriam translato, amentatas hastas recte dixeris argumenta ab altero cogitata, quæ verbis tuis exornata sint. *Prust.*

(58) *Alias scriptum*) Quid dicendum pro scripto adversus sententiam, pro sententia adversus scriptum, fuse cum in libris Herennianis, tum II. de *Inventione* explicatum. *Idem*.

Et credo in illa militis causa (59), si tu aut heredem, aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones (60), non ad tuam vim & oratoriam facultatem contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum jus in eo judicio positum videretur: vel si causam ageres militis, patrem ejus, ut soles, dicendo a mortuis excitasses (61), statuisses ante oculos; complexus esset filium, flensque eum centumviris commendasset: lapides mehercule omnes flere ac lamentari coegisset, ut totum illud, *Uti lingua nuncupasset* (62), non in XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine (63) scriptum videretur.

LVIII.

(59) *In illa militis causa*) De qua dictum superius. Pater filium, qui erat in exercitu, obiisse falso audivit; alium instituit heredem: rediit miles: egit lege in paternam hereditatem. *Idem*.

(60) *Hostilianas actiones*) Quis Hostilius iste sit ambigitur. Pomponius inter jurisperitos non recensuit. Actiones Hostilianas interpretantur nonnulli præscriptas Hostilia lege, quæ anno U. C. DLXXXIII. lata est de furtis: ut furti agere liceret eorum nomine, qui apud hostes essent, &c. *Idem*.

(61) *A mortuis excitasses*) Figuram hanc rhetores vocant prosopopœjam, quasi personæ fictæ inductionem, v. g. cum homo demortuus excitatur velut a mortuis, ac loqui fingitur. *Idem*.

(62) *Uti lingua nuncupasset*) Legunt alii *nuncupassit*, hoc est, nuncupaverit. Hæc erant concepta verba duodecim tabularum: *Uti lingua nuncupasset, ita jus esto*. Cujus formulæ & carminis ea sententia est, in dicendo jure ac statuendo habendam esse verborum & scripti rationem, & ita judicandum, verbi gratia, de pactione, stipulatione, venditione, uti ea pactio & venditio verbis concepta fuerit, seu uti lingua vendentium & contrahentium nuncupaverit, seu pronuntiaverit. *Idem*.

(63) *In magistri carmine*) *Carmen magistri* interpretor, tabellam, quam magister proponebat, & qua perscribebat se alicujus bona venditurum. Ejus enim olim, qui multis debebat, latitabatque, neque defendebatur, creditores prætorem adibant, apud quem querebantur, bonorumque possessionem petebant: quam & prætor dabat, atque in diem certam ea possidebant. Quæ cum venerat, prætorem rursus adibant, petebantque sibi ut liceret unum e suo numero deligere, qui bonorum venditioni præesset, qui *magister* dicebatur: is in compitis celebribus, & frequentibus urbis locis tabulam proponebat, se debitoris bona venditurum, his verbis: *Titius debitor noster incidit in causam venditionis bonorum: nos creditores ejus bona vendemus: qui volet emptor accedat*. Hanc, ut opinor, proscriptionem Cicero hic appellat *magistri carmen*. Turneb. Advers. XXIII. 34.

LVIII. Nam quod inertiam accuſas adoleſcentium, qui iſtam * artem primum facillimam non ediſcant; quæ quam ſit facilis, illi viderint, qui ejus artis arrogantia, quaſi difficillima ſit, ita ſubnixi ambulant: deinde etiam tu ipſe videris, qui eam artem facilem eſse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non eſse, ſed aliquando, ſi quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere poſſit, tum eſse illam artem futuram. Deinde, quod ſit plena delectationis; in qua tibi remittunt omnes iſtam voluptatem, & ea ſe carere patiuntur, nec quiſquam eſt eorum, qui, ſi jam ſit ediſcendum ſibi aliquid, non Teucrum Pacuvii (64) malit, quam Manilianas (65) venalium vendendorum leges ediſcere. Tum autem, quod amore patriæ cenſes nos noſtrorum majorum inventa noſſe debere; non vides, veteres leges aut ipſas ſua vetuſtate conſenuiſſe, aut novis legibus eſſe ſublatas? Quod vero viros bonos jure civili fieri putas, quia legibus & præmia propoſita ſint virtutibus & ſupplicia vitiis; equidem putabam, virtutem hominibus (ſi modo tradi ratione (66) poſſit) inſtituendo & perſuadendo, non minis, & vi (67), ac metu tradi. Nam ipſum quidem illud, etiam ſine cognitione juris, quam ſit bellum cavere malum, ſcire poſſumus.

De

* *Artem primum*) Lamb. *artem facillimam non ediſcant: quam ſit facilis, primum illi viderint*,

(64) *Teucrum Pacuvii*) Teucer tragœdia fuit ſcripta a Pacuvio poeta. *Idem*.

(65) *Manilianas*) Scriptas a Manilio juriſconſulto, de quo Tullius in Bruto. *Idem*.

(66) *Si modo tradi ratione*) Magna olim inter Philoſophos quæſtio, an eſſent virtutes a natura inſitæ. Socrates in Memnone apud Platonem ait, non parari induſtria, ſed divinitus dari: cenſet Galenus corporis conſtitutioni mores hominum eſſe conſentaneos: rectius Peripatetici docent, animis ineſſe virtutum ſemina, quæ pro cujuſque ſtudio fructus ferre poſſint. *Idem*.

(67) *Non minis, & vi*) Scil. ut ait Horat.

Oderunt peccare boni virtutis amore:
Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Idem.

De me autem ipſo, cui uni tu concedis, ut ſine ulla juris ſcientia tamen cauſis ſatisfacere poſſim, tibi hoc, Craſſe, reſpondeo, neque me unquam jus civile didiciſſe, neque tamen in iis cauſis, quas in jure poſſem defendere, unquam iſtam ſcientiam deſideraſſe. Aliud eſt enim eſſe artificem cujuſdam generis atque artis, aliud in communi vita & vulgari hominum conſuetudine nec hebetem, nec rudem. Cui noſtrum non licet fundos noſtros obire, aut res ruſticas vel fructus cauſa, vel delectationis, inviſere? tamen nemo tam ſine oculis, tam ſine mente vivit, ut, quid ſit ſementis (68) ac meſſis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni, aut quo modo ea fiant, omnino neſciat. Num igitur, ſi cui fundus inſpiciendus, aut ſi mandandum aliquid procuratori de agricultura, aut imperandum villico ſit, Magonis (69) Carthaginenſis ſunt libri perdiſcendi? an hac communi intelligentia contenti eſſe poſſumus? Cur ergo non iidem in jure civili, præſertim cum in cauſis, & negotiis, & in foro conteramur, ſatis inſtructi eſſe poſſimus ad hoc duntaxat, ne in noſtra patria peregrini atque advenæ eſſe videamur?

Ac ſi jam ſit cauſa aliqua ad nos delata obſcurior, difficile, credo, ſit cum hoc Scævola communicare; quanquam ipſi omnia, quorum negotium eſt, conſulta ad nos, & exquiſita deferunt. An vero ſi de re ipſa, ſi de finibus, cum in rem præſentem non venimus, ſi de tabulis (70), & præ-

(68) *Sementis*) Differt a ſemine: eſt enim ipſa ſeminandi actio. Sementem facere; eſt ſeminare, Meſſis eſt ſatorum maturæ perceptio. *Idem*.

(69) *Magonis*) Mago Carthaginenſis ſcripſit Punice libros octo & viginti de re ruſtica, quos ex ſenatuſconſulto Caſſius Dionyſius Uticenſis convertit. *Varro lib. 1. de re ruſtica cap. 1.* & *Columella*, qui eumdem ruſticationis parentem appellat. *Idem*.

(70) *De tabulis*) Tabulæ ſunt chartæ, ſcripta, inſtrumenta

præscriptionibus (71) controversia est, contortas res, & sæpe difficiles necessario perdiscimus: si leges nobis, aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur ne ea, si ab adolescentia juri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

LIX. Nihilne igitur prodest oratori juris civilis scientia? Non possum negare prodesse ullam scientiam, ei præsertim, cujus eloquentia copia rerum debeat esse ornata: sed multa, & magna, & difficilia sunt ea, quæ sunt oratori necessaria; ut ejus industriam in plura studia (72) distrahere nolim.

Quis neget opus esse oratori in hoc oratorio motu, statuque, Roscii gestum, & venustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus

ta litis: & quidem hic privatæ tabulæ intelliguntur; publicæ enim tabulæ sunt libri, & literæ, quæ publicam memoriam continent. *Idem*.

(71) *Præscriptionibus*) Præscriptio, hoc loco, (nam alio fere sensu nunc ista vox usurpatur) idem significat quod exceptio, seu exclusio. Exceptio est apposita quædam clausura, quæ vel prohibet, ne quis agat, hoc est, litem intendat, vel conditionem apponit, qua conditione vis & significatio legis actionem permittentis, certis limitibus circumscribitur: *Prusteus*. Vulgo *præscriptionibus*, qua voce significantur Senatusconsulta, in quibus Senatorum nomina præscribebantur: sed vox istius significationis huic loco minime convenit: veram lectionem *perscriptionibus* protulit Lambinus, secutus auctoritatem duorum Mss. quibus consentiunt Mss. Bod. Nov. Wag. Norf. Cant. Mead. & editio Veneta. Nomen *perscriptioinis* (inquit Lambinus) locum habet in nominibus, tabulis, & rationibus. Lib. 4. Ep. ad Att. ep. ultima: *Hæc pactio, non verbis, sed nominibus, & perscriptionibus*. *multorum tabulis cum esse facta diceretur, a Memmio prolata est*. Or. pro Roscio Comœdo: *Nam quemadmodum turpe est, scribere, quod non debeatur; sic improbum est non referre, quod debeas: æque enim tabulæ condemnantur ejus, qui non retulit; & ejus, qui falsum* perscripsit. Vides, Lector, *perscribere* idem significare, ac in tabulis accepti & expensi scriptione res notare; earum vero notationes, *perscriptiones* dicebantur. *Pearcius*.

(72) *In plura studia*) Tam multa sunt, tamque difficilia, quæ sunt oratori necessaria, ut nolim eum iis omnibus omnino cognoscendis operam dare, ne tot rebus cognoscendis distractus non satis habeat otii ad artem suam plane percipiendam. *Prust.*

bus in gestu dicendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium, quam vox? tamen me auctore nemo dicendi studiosus, Græcorum more, & tragœdorum voci serviet, qui & annos complures sedentes declamitant, & quotidie, antequam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant, eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt, & quasi quodammodo colligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam toties, quoties præscribitur, Pæanem (73), aut Munionem (74) citarimus.

(73) *Pæanem*) Pæan hymnus in honorem Apollinis, qui re bene gesta canebatur. Virgil. VI. Æneid.

Lætumque choro Pæana canentes.

Apollo dicebatur Pæan vel *ἀπὸ τῦ παίειν*, *a feriendo*, quod radiis feriat, vel *ἀπὸ τῦ παύειν τὰς ἀνίας*, *a sedandis molestiis*. Idem.

(74) *Aut Munionem*) Petrus Victorius, cujus ego diligentiæ & doctrinæ plurimum meritissime defero, refert, etsi aliena fide, quibusdam in libris reperiri, *munychionem*: ego in veteri reperi, *muniorem*: quæ utraque scriptura, etsi depravata est, tamen ad conjecturam movendam fortasse non inutilis est. Ego igitur ex iis vestigiis legendum censeo, *minuritionem*. Existimo enim Ciceronem verba Græca convertere voluisse; *παιανίζειν* & *μινυρίζειν*, ut *pæan* sit cantio (nam pro pede hic non censeam accipi) quæ clara, exultanti, contentaque voce citatur, id est, canitur: *minuritio*, cantio quæ tenui, leniore, remissioreque. Proinde *minuritiones* interpretatur Pompeius, *minorum avium cantus*. Apud Aristophanem *μινυρίζειν* canere est. Αὔχμυς ἔχοντες, *μινυρίζοντες μέλη*, & apud Plutarchum, *ποιηταῖς δὲ καὶ λυρικοῖς μινυρίζοισιν, ἅπερ ἄρα, χρῆσθαι παίζοντας*. *Turneb. in Jocos Cic.* Videas ejus Advers. I. 12. Putant nonnulli hic legendum, *Pæanem*, aut *Nomium*. Nomium autem genus cantionis seu carminis fuisse docet Athenæus, lib. XIV. *Gruter.* Lego, *Nomionem*. Alter erat hic hymnus eidem Apollini sacer, qui olim ad Amphrysum greges Admeti paverat: *νομεὺς* pastor est; unde Nomion quasi pastoricius. Legunt alii hoc loco *Munionem*, nec quid sit explicant: divinant alii *Munychionem*, & interpretantur hymnum Dianæ, quam Athenienses olim Munychiam appellabant: alii *minuritionem* conjiciunt, ut sit cantio, quæ leni, & remissiore voce edatur. Hymnos ejusmodi, sive Pæanem, sive Nomionem, idoneis numeris ac modis comparatos habebant Græculi, qui vocem declamandi causa fingebant; eos citabant sæpius, & exercitationis causa cantabant. *Prusteus.*

Quod si in gestu, qui multum oratorem adjuvat, & in voce, quæ una maxime eloquentiam vel commendat, vel sustinet, elaborare nobis non licet; ac tantum in utroque assequi possumus, quantum, in hac acie quotidiani muneris, spatii nobis datur: quanto minus est ad juris civilis perdiscendi occupationem descendendum? Quod & summatim percipi sine doctrina potest, & hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox & gestus subito sumi, & aliunde arripi non potest; juris utilitas ad quamque causam, quamvis repente vel a peritis, vel de libris depromi potest.

Itaque illi disertissimi homines ministros habent in causis juris peritos, (cum ipsi sint * imperitissimi) & qui, ut abs te paulo ante dictum est, *pragmatici* vocantur. In quo (75) nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges, & jura tecta esse voluerunt. Sed tamen non fugisset hoc Græcos homines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire in jure civili, non ei pragmaticum adjutorem dare.

LX. Nam quod dicis *senectutem a solitudine vindicari juris civilis scientia*, fortasse etiam pecuniæ magnitudine. Sed nos non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quærimus. Quanquàm, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius (76) dicere, se, quo plus sibi ætatis accede-

* *Imperitissimi*). Vide Man. Grut. *peritissimi*.

(75) *In quo*, &c.) Consultius faciunt Romani Græcis: illi enim jurisperitos volunt esse homines amplissimos, & clarissimos, cum apud Græcos fere sint homines despicatissimi, qui adducti mercedula se oratoribus administros præbent. *Prust.*

(76) *Solet idem Roscius*) Probare contendit oratorem juris civilis imperitum, quanquam sit senex, non ideo deferendum, & solitudine laboraturum esse. Causas enim aget orator senex, sed remissius tamen, & lenius; ut Roscius jam senior agebat fabulas moderatius, & minori contentione. *Idem*.

deret, eo tardiores tibicinis (77) modos, & cantus remissiores esse facturum. Quod si ille, adstrictus (78) certa quadam numerorum moderatione, & pedum, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat (79); quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare possumus? Neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint, & quam varia genera dicendi; quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui jamdiu multo dicis remissius, & lenius, quam solebas: neque minus hæc tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis & contentio probatur: multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus, & Lælium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, nunquam, ut Servius Galba, lateribus aut clamore contenderent.

Quod si jam hoc facere non poteris, aut noles: vereris, ne tua domus, talis & vir, & civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a cæteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis, in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tanquam portum aliquem, expectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

Reliqua vero etiamsi adjuvant, (historiam dico, & prudentiam juris publici, & antiquitatis iter, & exemplorum copiam) si quando opus erit, a viro optimo, & istis rebus instructissimo, familiari meo, Longino mutuabor. Neque repugna-

H 2

(77) *Tardiores tibicinis*) Solebant histriones, cum dicerent, vel agerent, adhibere tibicinem, ad cujus modos, vocem gestumque accommodarent. Itaque Roscius dicebat se, cum senior foret, ac proinde lentius caneret, ac remissius ageret, adhibiturum quoque tibicinem lentiorem, qui modos tardiores faceret. *Idem*.

(78) *Ille, adstrictus*) Versus enim, qui recitautur ab actore comœdiæ, certis pedibus ac numeris adstricti sunt. *Idem*.

(79) *Excogitat*) Nempe ut remissiorem tibicinem sibi apponat, ne senilis vox laboret. *Idem*.

gnabo, quo minus (id quod modo hortatus es) omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio, atque humanitate versentur : sed mehercule non ita multum spatii mihi videtur, si modo ea facere, & persequi volent, quæ a te, Crasse, præcepta sunt, qui mihi prope etiam nimis duras leges imponere visus es huic ætati, sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope necessarias. Nam & subitæ ad propositas causas exercitationes, & accuratæ & meditatæ commentationes, ac stylus ille tuus, quem tu vere dixisti *perfectorem dicendi esse ac magistrum*, multi sudoris est; & illa orationis suæ cum scriptis alienis comparatio, & de alieno scripto subita vel laudandi, vel vituperandi, vel comprobandi, vel refellendi causa, disputatio, non mediocris contentionis est, vel ad memoriam, vel ad imitandum.

LXI. Illud vero fuit horribile, quod mehercule vereor ne majorem vim ad deterrendum habuerit, quam ad cohortandum. Voluisti enim in suo genere unumquemque nostrum quasi quendam esse Roscium: dixistique, non tam ea, quæ recta essent, probari, quam quæ prava sunt, fastidiis adhærescere: quod ego non tam fastidiose in nobis, quam in histrionibus, spectari puto. Itaque nos raucos sæpe attentissime audiri video; tenent enim res ipsa, atque causa: at Æsopum (80), si paulum irrauserit, explodi. A quibus enim mihi præter voluptatem aurium quæritur, in iis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate. In eloquentia autem multa sunt quæ teneant: quæ si omnia summa non sunt, (& pleraque tamen magna

(80) *Æsopum*) Histrionem longe celeberrimum, cujus filius, furiolæ luxuriæ juvenis, cantu commendabiles aviculas, immanibus emptas pretiis, in cœna pro ficedulis apponere, acetoque liquatos magnæ summæ uniones potionibus aspergere solitus erat. *Valer. Max. lib.* IX. *cap.* I. *Plinius lib.* X. Idem,

gna sunt,) necesse est, ea ipsa, quæ sunt, mirabilia videri.

Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis is; qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum possit dicere. Is autem concludatur in ea, quæ sunt in usu civitatum vulgari, ac forensi: remotisque cæteris studiis, quamvis ea sint ampla, atque præclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes & dies urgeatur: imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem (81), in quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturæ diligentia industriaque superarit: cumque ita balbus esset, ut ejus ipsius artis, cui studeret, primam literam non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur. Deinde cum spiritus ejus esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est assecutus, ut una continuatione verborum (82) (id quod ejus scripta declarant) binæ ei contentiones vocis, & remissiones continerentur. Qui etiam (ut memoriæ proditum est) conjectis in os calculis, summa voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat; neque is consistens in loco, sed inambulans, atque ascensu ingrediens arduo.

Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium, & ad laborem incitandos juvenes vehementer assentior: cætera, quæ collegisti ex variis, & diversis studiis, & artibus, tametsi ipse es omnia con-

(81) *Demosthenem*) De quo plura in Bruto. *Idem*.

(82) *Una continuatione verborum*) Periodum videtur intelligere, cujus verba omnia continua, partes omnes aptæ ex sese invicem, & colligatæ sunt. Demosthenes igitur in una eademque Periodo bis vocem contendebat, bis remittebat: contendebat in prioribus periodi membris, remittebat in posterioribus, idque uno spiritu, & perpetua pronunciatione faciebat: unde illum oportuit et amplo, & prolixo spiritu, cujus tamen spiritus antea erat angustior. *Idem*.

ſecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere ſejuncta eſſe arbitror.

LXII. Hæc cum Antonius dixiſſet, ſane dubitare viſus eſt Sulpicius, & Cotta, utrius oratio propius ad veritatem videretur accedere.

Tum Craſſus, Operarium (83) nobis quendam, Antoni, oratorem facis, atque haud ſcio, an aliter ſentias, & utare tua illa mirifica ad refellendum conſuetudine, qua tibi nemo unquam præſtitit: cujus quidem ipſius facultatis exercitatio oratorum propria eſt, ſed jam in philoſophorum conſuetudine verſatur, maximeque eorum, qui de omni re propoſita in utramque partem ſolent copioſiſſime dicere. Verum ego non ſolum arbitrabar, his præſertim audientibus, a me informari oportere, qualis eſſe poſſet is, qui habitaret in ſubſelliis, neque quidquam amplius afferret, quam quod cauſarum neceſſitas poſtularet: ſed majus quiddam videbam, cum cenſebam, oratorem, præſertim in noſtra republica, nullius ornamenti expertem eſſe oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibuſdam finibus totum oratoris munus circumdediſti, hoc facilius nobis expones ea, quæ abs te de officiis, præceptiſque oratoris quæſita ſunt: ſed, opinor, ſecundum hunc diem. Satis enim multa a nobis hodie dicta ſunt. Nunc & Scævola (84), quoniam in Tuſculanum ire conſti-

(83) *Operarium*) Operarius eſt is qui opus manu facit. Operarium oratorem vocat, qui ad laborem & operam tenuem abjectus ſit, uti mercenarius, qui mercedula adductus improbo & humili labore occupetur. *Idem*.

(84) *Nunc & Scævola*) Cur in his dialogis non perſtet Scævola, cauſam affert ipſe Tullius lib. IV. ad Atticum epiſt. 16. „ Quod in iis libris, quos laudas, perſonam deſideras Scævolæ, „ non eam temere dimovi: ſed feci idem, quod in πολιτείᾳ „ deus ille noſter Plato, cum in Piræeum Socrates veniſſet ad „ Cephalum locupletem, & feſtivum ſenem: quoad primus ille „ ſermo haberetur, adeſt in diſputando ſenex; deinde cum ipſe „ quoque commodiſſime locutus eſſet, ad rem divinam dicit ſe velle diſcedere: neque poſtea revertitur. Credo Platonem vix pu- „ taſſe

ſtituit, paulum requieſcet, dum ſe calor frangat: & nos ipſi, quoniam id temporis eſt, valetudini demus operam.

Placuit ſic omnibus. Tum Scævola, Sane, inquit, vellem non conſtituiſſem, in Tuſculanum (85) me hodie venturum eſſe, Lælio: libenter audirem Antonium: &, cum exſurgeret, ſimul arridens, Neque enim, inquit, tam mihi moleſtus fuit, quod jus noſtrum civile pervellit, quam jucundus, quod ſe id neſcire confeſſus eſt.

,, taſſe ſatis conſonum fore, ſi hominem id ætatis in tam longo ,, ſermone diutius retinuiſſet. Multo ego ſatius hoc mihi cavendum ,, putavi in Scævola; qui & ætate & valetudine erat ea, qua meminiſti, & iis honoribus, ut vix ſatis decorum videretur, eum ,, plures dies eſſe in Craſſi Tuſculano: & erat primi libri ſermo non alienus a Scævolæ ſtudiis. Reliqui libri τεχνολογίαν ,, habent, ut ſcis. Huic joculatoriæ diſputationi ſenem illum, ut ,, noras, intereſſe nolui. *Idem*.

(85) *In Tuſculanum*) Aliam quandam agri Tuſculani partem intelligit, ab ea disjunctam in qua erant. *Idem*.

M. T. CICERONIS DE ORATORE, AD Q. FRATREM,

LIBER SECUNDUS.

AGNA nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, opinio fuit, L. Crassum non plus attigisse doctrinæ, quam quantum prima illa puerili institutione potuisset: M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem, atque ignarum fuisse: erantque multi, qui, quanquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio dicendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus prædicarent; ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor, & stultum in nobis erudiendis patris nostri (1), optimi

(1) *Patris nostri*) M. Tullius Ciceronis pater, stirpe Tullia antiquissima ortus, cum esset infirma valetudine, in Arpinati villa fere ætatem egit in literis. *Cicero lib. II. de Legibus*. Eum ex regio Volscorum genere editum in Eusebii Chronico legitur. Contra fulloniam fecisse, & vitibus oleisque colendis dedisse operam, tradit Q. Calenus in oratione maledica apud Dionem lib. XLVI. Cum alibi scribit Cicero se novum hominem, sine ulla majorum commendatione, tum oratione II. contra Rullum: *Mihi quidem apud vos de meis majoribus dicendi facultas non datur; non quod non tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos disci-*

mi ac prudentiſſimi viri, ſtudium videretur. Quos tum, ut pueri, refutare domeſticis teſtibus, patre, & C. Aculeone propinquo noſtro, & L. Cicerone patruo, ſolebamus; quod de Craſſo pater, & Aculeo, quocum erat noſtra matertera (2), quem Craſſus dilexit ex omnibus plurimum, & patruus, qui cum Antonio in Ciliciam (3) profectus una deceſſerat (4), multa nobis de ejus ſtudio doctrinaque ſæpe narravit: cumque nos cum conſobrinis (5) noſtris, Aculeonis filiis, & ea diſceremus, quæ Craſſo placerent, & ab his doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud ſæpe intelleximus (cum eſſemus ejuſmodi, quod vel pueri ſentire poteramus) illum & Græce ſic loqui, nullam ut noſſe aliam linguam videretur, & doctoribus noſtris ea ponere in percontando, eaque ipſum omni in ſermone tractare, ut nihil eſſe ei novum, nihil inauditum videretur. De Antonio vero, quanquam ſæpe ex humaniſſimo homine, patruo noſtro, acceperamus, quemadmodum ille vel Athenis, vel Rhodi ſe doctiſſimorum hominum ſermonibus dediſſet; tamen ipſe adoleſcentulus, quantum illius ineuntis ætatis meæ (6) patiebatur pudor, multa ex eo ſæpe quæſivi. Non erit profecto tibi, quod ſcribo, hoc no-

diſciplinisque inſtitutos videri, ſed quod laude populari, atque honoris veſtri luce caruerunt. Pruſt.

(2) *Quocum erat noſtra matertera*) Qui matris noſtræ ſororem habebat in matrimonio. *Idem.*

(3) *Cum Antonio in Ciliciam*, &c.) Vide notas in lib. 1. de Orat. ad c. 18. *Idem.*

(4) *Deceſſerat*) Id eſt, itineri ſe commiſerat; non autem, ut quidam interpretantur, mortuus fuerat. Cicero enim ille patruus, in patriam redux, narrabat, quemadmodum Antonius Athenis & Rhodi ſe doctiſſimorum hominum ſermonibus dediſſet. *Idem.*

(5) *Conſobrinis*) Conſobrini ſunt proprie qui ex duabus ſororibus naſcuntur, quaſi conſororini. *Cajus.* Qui vero e duobus fratribus geniti ſunt, proprie patrueles vocantur. *Pruſt.*

(6) *Quantum .... ætatis meæ*, &c.) Adoleſcentium enim eſt tacere plurimum, & audire: non proterve loqui, non interrogare perperam. *Idem.*

novum, (nam jam tum ex me audiebas) mihi illum ex multis, variisque sermonibus, nullius rei, quæ quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse visum. Sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere, & nostrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis (7) anteferre: Antonius autem probabiliorem hoc populo (8) orationem fore censebat suam, si omnino didicisse nunquam putaretur: atque ita se uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Græcos videretur. Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus. Illud autem est hujus institutæ scriptionis ac temporis, neminem eloquentia, non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia, florere unquam & præstare potuisse.

II. Etenim cæteræ fere artes se ipsæ per se tuentur singulæ: bene dicere autem, quod est scienter, & perite, & ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cujus terminis septa teneatur (9). Omnia, quæcumque in hominum di-

(7) *Græcis*) Quorum eruditio, aut potius loquacitas jam a Romanis contemnebatur. *Idem*.

(8) *Probabiliorem* hoc *populo*) Ut se habet vulgata lectio, vox *hoc* eodem sensu, quo *eo* ponitur adverbialiter: sed utræque semper comparativis præponuntur, ut sæpe apud Ciceronem habes *hoc facilius*, *hoc magis*, *hoc inferiores* &c. Adde etiam, quod *hoc* semper habet vel præcedentem, vel sequentem particulam *quod*, vel *quia*, sed in hoc loco vox *hoc* postponitur comparativo, & non aliam habet particulam, quam *si*, insequentem. Facili igitur mutatione locum sic licet restituere: *Antonius autem probabiliorem* huic *populo orationem fore censebat suam*, *si*, &c. huic populo, id est, populo Romano. Nota hæc est, & vulgata Ciceronis locutio. Sic l. 1. c. 51. *qui in* hoc populo *foroque versamur*. Omnem autem dubitationem, opinor, eximet l. 2. c. 36. ubi suæ dissimulationis rationem reddens Antonius dicit: *semper ego existimavi jucundiorem &* probabiliorem huic populo *oratorem fore*, &c. *Pearcius*.

(9) *Bene dicere autem ...... cujus terminis* septa *teneatur*) Lambinus legit *septum*, quod verissimum puto. *Dicere* enim est modus infinitivus substantive acceptus, & neutrius generis. Immo

disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur; aut eloquentiæ nomen relinquendum est. Quare equidem & in nostra civitate, & in ipsa Græcia, quæ semper hæc summa duxit, multos & ingeniis, & magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor: talem vero existere eloquentiam, qualis fuerit in Crasso, & Antonio, non cognitis rebus omnibus, quæ ad tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo.

Quo etiam feci libentius, ut cum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem literis; vel ut illa opinio, quæ semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum, alterum plane indoctum fuisse: vel ut ea, quæ existimarem a summis oratoribus de eloquentia divinitus esse dicta, custodirem literis, si ullo modo assequi, complectique potuissem: vel mehercule etiam ut laudem eorum jam prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum, atque a silentio vindicarem. Nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborandum. Sed cum alter non multum (10), (quod quidem extaret,) & idipsum adolescens; alter nihil admodum (11) scripti reliquisset: deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi, ut, cum etiam nunc vivam illo-

mo *quod* neutrius est generis; vox igitur *septa* feminini generis ferri non potest. *Pearcius*. Si vera lectio est, *septa*; *ars* intelligitur, ex illis antecedentibus: *Etenim cæteræ fere artes*. Anonymus.

(10) *Alter non multum*) Pauca exstabant Crassi scripta, aliquot partes orationis pro Licinia virgine; oratio de colonia Narbonensi deducenda; oratio pro lege Servilia; & pauca nonnulla. *Prust.*

(11) *Alter nihil admodum*) Ait nihil omnino oratorium reliquisse Antonium, cujus tamen supererat libellus de ratione dicendi; de quo in Bruto c. 44. *Idem*.

illorum memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem.

Quod hoc etiam spe (12) aggredior majore ad probandum, quia non de Servii Galbæ (13), aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoria jam refellente: sed edo hæc iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, sæpe audierunt; ut duos summos viros, iis qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum & præsentium memoria teste, commendemus.

III. Nec vero te, carissime frater, atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor ut erudiam. Quid enim tua potest oratione aut subtilius, aut ornatius esse? Sed quoniam sive judicio, ut soles dicere; sive, ut ille pater eloquentiæ de se Isocrates (14) scripsit ipse, pudore, a dicendo, & timiditate ingenua quadam refugisti; sive, ut ipse jocari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem, sed pene in tota civitate: non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, jejunitatem bonarum artium possit illudi. Nihil enim mihi quidem videtur in Crassi, & Antonii sermone esse præteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci, ac percipi potuisse arbitraretur: quod tu facillime poteris judicare, qui prudentiam, rationemque dicendi per te ipsum; usum

(12) *Quod hoc etiam spe*) Fore ut probem doctissimos fuisse Crassum & Antonium; contra quam putabatur, hoc spero facilius, quod etiamnum vivant ii, qui Crassum & Antonium viderunt, & audierunt, qui possint me refellere, si quid fingam. *Idem*.

(13) *De Servii Galbæ*) De quo, & C. Carbone, dicitur in Bruto. *Idem*.

(14) *Isocrates*) De quo in Bruto. *Idem*.

usum autem per nos percipere voluisti. Sed quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa nostra adhortatione, ad eorum, quos proposuimus, sermonem, disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, hora fere secunda (15), cum etiam tum in lecto Crassus esset, & apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambulare cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Julio fratre (16) venit: quod ubi audivit, commotus Crassus (17) surrexit; omnesque admirati, majorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt. Qui cum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consultassent, Quid vos tandem? Crassus; num quidnam, inquit, novi? Nihil sane, inquit Catulus. Etenim vides esse ludos (18). Sed vel tu nos ineptos licet, inquit, vel molestos putes. Cum ad me in Tusculanum, inquit, heri vesperi venisset Cæsar de Tusculano suo, dixit mihi, a se Scævolam hic euntem esse conventum, ex quo mira quædam se audisse dicebat: te, quem ego toties omni ratione tentans ad disputandum elicere non potuissem, permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse, & tanquam in schola prope ad Græcorum consuetudinem disputasse. Ita frater exoravit meipsum, non quidem à studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem tamen, ne molesti vobis intervenire-

mus,

(15) *Hora fere secunda*) Secunda scilicet post solis ortum. Apud Romanos enim prima hora diei erat ea, qua sol oriebatur; duodecima & ultima, qua occidebat. *Idem*.

(16) *Q. Catulus cum C. Julio fratre*) Quorum, ut & aliorum, quorum hic obiter fit mentio, characterem describit Cicero in Bruto. *Idem*.

(17) *Commotus Crassus*) Veritus nimirum, ut causa gravior aliqua eos repente, ac prima luce venire compulisset: & vero tum in rep. vehementer turbabatur ob senatorum & equitum dissensionem, de qua meminit initio libri superioris c. 3. *Idem*.

(18) *Ludos*) Romanos, de quibus libro superiore. *Idem*.

mus, ut huc secum venirem. Scævolam enim ita dicere ajebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc si tu cupidius factum existimas, Cæsari attribues: si familiarius, utrique nostrum. Nos quidem, nisi forte molesti intervenimus, venisse delectat.

IV. Tum Crassus, Equidem, quæcumque causa vos hunc attulisset, lætarer, cum apud me viderem homines mihi carissimos, & amicissimos: sed tamen vere dicam; quævis mallem fuisset, quam ista, quam dicis. Ego enim, (ut, quemadmodum sentio, loquar,) nunquam mihi minus, quam hesterno die, placui: magis adeo id facilitate, quam alia ulla culpa mea contigit; qui, dum, obsequor adolescentibus, me senem esse sum oblitus: fecique id, quod ne adolescens quidem feceram, ut iis de rebus, quæ doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod, transactis jam meis partibus, ad Antonium audiendum venistis.

Tum Cæsar, Equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus te in illa longiore ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius, familiaris meus, aut Cotta, plus quam ego apud te valere videantur, & te exorabo profecto, ut mihi quoque & Catulo tuæ suavitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus licebit, non te urgebo, neque committam, ut, dum vereare ne tu sis ineptus, me esse judices.

Tum ille, Ego mehercule, inquit, Cæsar, ex omnibus Latinis verbis hujus verbi vim vel maximam semper putavi. Quem enim nos ineptum vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non sit aptus: idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut, tem-

tempus quid postulet, non videt; aut plura loquitur; aut se ostentat; aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis, vel commodi rationem non habet; aut denique in aliquo genere, aut inconcinnus, aut multus est; is *ineptus* esse dicitur. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa Græcorum natio. Itaque quod vim hujus mali Græci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt: ut enim quæras omnia, quomodo Græci *ineptum* appellent, non reperies (19). Omnium autem ineptiarum, quæ sunt innumerabiles, haud scio, an ulla sit major, quam, ut illi solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis, aut non necessariis argutissime disputare. Hoc nos ab istis adolescentibus facere, inviti & recusantes, heri coacti sumus.

V. Tum Catulus, Ne Græci quidem, inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari, & magni fuerunt, sicuti tu es, nosque omnes in nostra republica volumus esse, horum Græcorum (20), qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt: nec tamen in otio sermones hujusmodi, disputationesque fugiebant. Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri; num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus hæc ipsa, ubi inambulamus, & palæstra (21),

& tot

(19) *Non reperies*) Et vero frustra sunt qui totam hujus verbi vim expressisse putant vocabulis *ἀνάρμοστος*, *ἀπειρόκαλος*, *σκαιὸς*, *ἀπρεπὴς*, &c. minus aberrat *ἀνεπιτήδειον*, est enim *ἐπιτήδειος*, *idoneus*, *commodus*, cui si jungatur α privativum, idem fere significabit quod apud Latinos *ineptus*. Idem.

(20) *Horum Græcorum*) Græci permulti Romæ philosophiam, & bonas artes docebant; sed, quia plerique ex iis omnes erant ostentatores, argutuli & inepti, fere contemnebantur. *Idem*.

(21) *Palæstra*) Locus est patens & apertus ad exercitationes corporis, cursum, luctationem, &c. idoneus. Interdum philisophi, maxime in Græcia, in ejusmodi locis adolescentes docebant, ac disputationes habebant. Palæstra idem fere significat quod gymnasium, *ἀπὸ τῆς πάλης*, a luctatione, dicitur palæstra. Consule notas in superiorem librum c. 16. *Idem*.

& tot locis sessiones, gymnasiorum, & græcarum disputationum memoriam quodam modo commovent? aut importunum tempus in tanto otio, quod & raro datur, & nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes hi sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus?

Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palæstram, & sedes, & porticus, etiam ipsos, Catule, Græcos, exercitationis & delectationis causa, non disputationis invenisse arbitror. Nam & seculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in his philosophi garrire cœperunt; & hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire (22), quam philosophum, malunt: qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus & gravissimis disputantem philosophum omnes unctionis causa (23) relinquunt. Ita levissimam delectationem gravissimæ, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. Otium autem quod dicis esse, assentior: verum otii fructus est, non contentio animi, sed relaxatio.

VI. Sæpe ex socero meo audivi, cum is diceret, socerum suum Lælium semper fere cum Scipione solitum rusticari, eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe, tanquam e vinculis, evolavissent. Non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solent narrare, Scævola, con-

(22) *Discum audire*) Discus est moles ferri, vel plumbi, vel etiam lapidis, quam juvenes certatim ultra metam aliquam, & finem constitutum, alius alio longius, projicere conabantur. Quod ludi genus eleganter descripsit Homerus Odyss. lib. VIII. Discum, quam philosophum audire malle, non sine proverbii specie dicitur de eo, qui ad ineptas voluptates propensior est, quam ad utilia. *Idem*.

(23) *Unctionis causa*) Non quidem ut discum jaculentur, sed ut ea certamina obeant, in quibus uncti oleo corpora exercent. *Idem*.

conchas eos, & umbilicos (24) ad Cajetam (25) & ad Laurentum (26) legere consuesse, & ad omnem animi remissionem ludumque descendere. Sic enim se res habet: ut, quemadmodum volucres videmus procreationis atque utilitatis suæ causa fingere & construere nidos; easdem autem, cum aliquid effecerint, levandi laboris sui causa, passim ac libere solutas opere volitare: sic nostri animi forensibus negotiis, atque urbano opere defessi, gestiunt, ac volitare cupiunt, vacui cura ac labore. Itaque illud, quod ego in causa Curiana (27) Scævolæ dixi, non dixi secus ac sentiebam. Nam si, inquam, Scævola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus; omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur? inquam: quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages? Tum illud addidi: Mihi enim liber esse non videtur, qui non aliquando nihil agit. In qua permaneo, Catule, sententia; meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere, & plane cessare, delectat.

Nam, quod addidisti tertium, vos eos esse, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius, homo doctus, & perurbanus, dicere solebat, ea, quæ scriberet,

(24) *Umbilicos*) Id est, lapillos umbilicorum instar habentes. Quod noster hic vocat *conchas & umbilicos*. Val. Maximus lib. 1. c. 8. vocat *conchulas & calculos*. Pearcius. *Concha* est piscium testa, quales vacuæ sunt multæ in litore maris. *Umbilicus* est lapillus rotundus, in umbilici humani morem factus. *Pruss.*

(25) *Cajetam*) Cajeta est portus Italiæ in Campania non procul a Neapoli. Hodie *Gajette*. Idem.

(26) *Laurentum*) Sic legendum potius quam *Lucrinum*, cum editiones optimæ, tum Valerius Maximus lib. VIII. cap. 8. suadet. Est autem Laurentum urbs Latii ad mare Tyrrhenum, quæ hodie dicitur *S. Laurentii*. Idem.

(27) *In causa Curiana*) In oratione quam habui pro Curio, cujus causa exposita est libro superiore, cap. 39. *Idem.*

neque ab indoctissimis, neque ab doctissimis legi velle; quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse, * quam ipse; quo etiam scripsit, *Persium* (28) *non curo legere*: (hic enim fuit, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus:) *Lælium Decimum volo* (29), (quem cognovimus virum bonum, & non illiteratum, sed nihil ad Persium;) sic ego, si jam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud vos. Malo enim non intelligi orationem meam, quam reprehendi.

VII. Tum Cæsar, Equidem, inquit, Catule, jam mihi videor navasse operam, quod huc venerim. Nam hæc ipsa recusatio disputationis, disputatio quædam fuit mihi quidem perjucunda. Sed cur impedimus Antonium, cujus audio esse partes, ut de tota eloquentia disserat, quemque jamdudum Cotta & Sulpicius expectant?

Ego vero, inquit Crassus, neque Antonium verbum facere patiar, & ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro. Quidnam? inquit Catulus. Ut hic sitis hodie. Tum, cum ille dubitaret,

* *Quam ipse*) Lamb. *quam ipse de se intelligi vellet; quo*

(28) *Persium*) Persius hic, de quo Lucilius loquitur, non est poeta ejusdem nominis, qui sub Nerone floruit, sed orator doctus, qui scripsit Gracchi tempore: de quo Cicero mentionem facit in Bruto, quem consule, cap. 26. *Idem*.

(29) *Lælium Decimum volo*) Nescio, consulto-ne, an errore in vulgatis editionibus comma post *Lælium* ponatur. Tam manifestum vero vitium non passus sum diutius Ciceroni adærescere. Quippe Cicero singulos singulis opponit, Decimum Persio, additque relativum *quem* non *quos*. Omnes veteres editiones omittunt istud comma: in quo delendo nihil dubii est. Restat tamen alius nodus: nusquam enim *Decimus* cognomen est. Sed præclare ad hanc rem facit, quod Cl. Spanhemius in suo tractatu de Re Nummaria observavit, nempe sæpissime prænomen postponi nomini gentis; sic in Dionysio Halicarn. habes *Πίσων Λεύκιος*, & *Γέλλιος Γναῖος*, l. 2. Antiq. Romanarum. Apud Dionem quoque, ipsumque Ciceronem vir idem doctissimus observavit parilem ordinis mutationem. Porro Onuphr. Panvinius in libro de Nom. Roman. dicit se legisse *Manlium Cnæum*. Ergo *Lælius Decimus* idem valet, ac *Decimus Lælius*. Pearcius.

ret, quod ad fratrem promiserat, Ego, inquit Julius, pro utroque respondeo: sic faciemus: atque ista quidem conditione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres.

Hic Catulus arrisit: & simul, Præcisa, inquit, mihi quidem dubitatio est, quoniam neque domi imperaram; & hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit. Tum omnes oculos in Antonium conjecerunt: & ille, Audite vero, audite, inquit. Hominem enim audietis de schola (30), atque a magistro, & Græcis literis eruditum: & eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit; cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam Græci ipsi solent suæ linguæ subtilitatem elegantiamque concedere. Sed tamen, quoniam hoc totum, quidquid est, sive artificium, sive studium dicendi, nisi accessit os (31), nullum potest esse; docebo vos, discipuli, id, quod ipse non didici, quid de omni genere dicendi sentiam.

Hic posteaquam arriserunt, Res mihi videtur esse, inquit, facultate præclara, arte mediocris. Ars enim (32) earum rerum est, quæ sciuntur. Oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia continetur. Nam & apud eos dicimus, qui ne-

(30) *De schola*) Ironice dictum, ut & quæ consequuntur. Audietis hominem, qui magistris nunquam operam dedit. *Prust.*

(31) *Nisi accessit os*) Os in hoc loco confidentiam, audaciam & impudentiam quandam significat. Oportet, inquit, me pene esse impudentem, qui velim docere quod ipse nunquam didicerim: sed quoniam oratores audaciam hanc in laude ponunt, neque orator esse bonus quisquam potest, nisi sit idem ore duriori, & paulo confidentior, aggrediar sane ad dicendum, quid sentiam de eloquentia. *Idem.*

(32) *Ars enim*) Eloquentiam non esse proprie artem sic probat Antonius. Ars, inquit, certissimis ac verissimis nititur principiis, & versatur in iis rebus, quas certa scientia percipere possumus: eloquentia autem versatur in causis in utramque partem probabilibus, & in iis rebus, in quibus quid certum, quid verum sit, deprehendi nullatenus potest. Nam contrarias causas tractant oratores, & àlias aliud de iisdem rebus iidem sentiunt. Non est igitur proprie ars eloquentia. *Idem.*

ſciunt; & ea dicimus, quæ neſcimus ipſi. Itaque & illi alias aliud iiſdem de rebus & ſentiunt, & judicant, & nos contrarias ſæpe cauſas dicimus: non modo ut Craſſus contra me dicat aliquando, aut ego contra Craſſum, cum alterutri neceſſe ſit falſum dicere, ſed etiam ut uterque noſtrum eadem de re alias aliud defendat, cum plus uno verum eſſe non poſſit. Ut igitur in ejuſmodi re, quæ mendacio nixa ſit, quæ ſæpe ad ſcientiam non perveniat, quæ opiniones hominum & ſæpe errores aucupetur, ita dicam, ſi cauſam putatis eſſe, cur audiatis.

VIII. Nos vero, & valde quidem, Catulus inquit, putamus; atque eo magis, quod nulla mihi oſtentatione videris eſſe uſurus. Exorſus es enim non glorioſe; magiſque, ut tu putas, a veritate (33), quam a neſcio qua dignitate. Ut igitur de ipſo genere (34) ſum confeſſus, inquit Antonius, artem eſſe non maximam: ſic illud affirmo, præcepta poſſe quædam dari peracuta ad pertractandos animos hominum, & ad excipiendas eorum voluntates (35). Hujus rei ſcientiam ſi quis volet magnam quandam artem eſſe dicere, nos repugnabo. Etenim cum plerique temere ac nulla ratione cauſas in foro dicant; nonnulli autem propter exercitationem, aut propter conſuetudinem aliquam callidius id faciant; non eſt dubium, quin, ſi quis

(33) *Magis, ut tu putas, a veritate*) Antonius profeſſus erat initio minimum artis eloquentiam habere. Juxta hanc ſuam opinionem, quam veram exiſtimat, utitur exordio ſimplici, & quod ab artis ſuco alienum eſt. *Idem*.

(34) *De ipſo genere*) Genus eloquentiæ eſt ars, vel facultas, vel ſcientia: eſt enim id illi commune cum artibus aliis & diſciplinis. Negabat autem Antonius vel ſcientiam eſſe, vel artem. *Idem*.

(35) *Ad excipiendas eorum voluntates*) Fortaſſe, *ad excitandas*. Muret. Lambini MS. habuit *captandas*; ſed cave quid mutes; illa enim vox idem valet ac hæc; ut in Horatii epiſt. lib. I. ep. 1. v. 78.

Pomis viduas venantur avaras,
Excipiuntque *ſenes, quos in vivaria mittant*. Pearcius.

si quis animadverterit (36), quid sit quare alii melius quam alii dicant, id possit notare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quandam invenerit.

Atque utinam, ut mihi illa videre videor in foro atque in caussis, ita nunc, quemadmodum ea reperirentur, possim vobis exponere! Sed de me videro: nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore praeclarius. Nam, ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata & libera civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus aut mentibus jucundius percipi possit. Qui enim cantus moderatae orationis pronuntiatione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum conclusione aptius? qui actor in imitanda, quam orator in suscipienda veritate jucundior? Quid autem subtilius, quam acutae, crebraeque sententiae? quid admirabilius, quam res splendore illustrata verborum? quid plenius, quam omni rerum genere cumulata oratio? Neque enim ulla non propria oratoris est res, quae quidem ornate dici graviterque debeat.

IX. Hujus est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia: ejusdem & languentis populi incitatio, & effrenati moderatio. Eadem facultate & fraus hominum ad perniciem, & integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accusando potest? quis moerorem levare mitius consolando?

Historia vero, testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua

I 3 voce

(36) *Si quis animadverterit*) Haec omnia desumpta sunt ex Aristotelis Rhetor. lib. 1. *Prust.*

voce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quæ verborum, aut faciendorum, aut deligendorum scientiam profiteatur: aut si quisquam dicitur, nisi orator, formare orationem, eamque variare, & distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus: aut si via ulla, nisi ab hac una arte, traditur, aut argumentorum, aut sententiarum, aut denique descriptionis atque ordinis: fateamur aut hoc, quod hæc ars profiteatur, alienum esse, aut ei cum aliqua alia arte esse commune.

Sed, si in hac una est ea ratio atque doctrina: non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est hujus unius proprium. Sed, ut orator de iis rebus, quę cæterarum artium sunt, si modo eas cognorit, (ut heri Crassus dicebat) optime potest dicere: sic cæterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam, aut etiam, id quod multi, medicus de morbis, aut de pingendo pictor aliquis diserte dixerit, aut scripserit, idcirco illius artis putanda sit eloquentia: in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur: sed, quod cujusque sit proprium, etsi ex eo judicari potest, cum videris quid quæque doceant, tamen hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliæ sine eloquentia suum munus præstare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest: ut cæteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant; hic nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

X. Tum Catulus, Etsi, inquit, Antoni, minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuæ, patiere tamen, mihique ignosces. Non enim possum, quin exclamem, ut ait ille in Tri-

Trinummo (37): ita mihi vim oratoris cum exprimere subtiliter visus es, tum laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet. Debet enim ad eam laudandam, ipsam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porro: tibi enim assentior, vestrum esse hoc totum, diserte dicere, idque si quis in alia arte faciat, eum assumpto aliunde uti bono, non proprio, nec suo.

At Crassus, Nox te, inquit, nobis, Antoni, expolivit, hominemque reddidit: nam hesterno sermone unius cujusdam operis, ut ait Cæcilius (38), remigem aliquem, aut bajulum, nobis oratorem descripseras, inopem quendam humanitatis, atque inurbanum.

Tum Antonius, Heri enim, inquit, hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos a te discipulos abducerem: nunc, Catulo audiente, & Cæsare, videor debere non tam pugnare tecum, quam, quid ipse sentiam, dicere. Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo loquimur, in foro, atque in oculis civium constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus, cuique eum muneri velimus

(37) *Ut ait ille in Trinummo*) Ut ait servus in comœdia Plauti, quæ Trinummus inscribitur, Actu III. Scena II. Stasimus servus ad verba Lysitelis adolescentis hunc in modum exclamat:

Non enim possum quin exclamem:
Euge! euge! Lysiteles, πάλιν
Facile palmam habes, hic victus: vicit tua comœdia. Idem.

(38) *Cæcilius*) Natione Insuber Gallus, professione comicus poeta. Quod servus fuisset, servile nomen habuit *Statius*, ut notat Gellius lib. IV. cap. 20. Vixit Romæ, & comœdiæ princeps habitus est ætate sua. Eum licet dicat Cicero malum Latinitatis auctorem, tamen ei primas inter comicos tribuit Volcatius Sedigitus, quod refert Gellius lib. XV. cap. 24. Ipse Tullius lib. de opt. gen. Orat. cap. I. videtur ipsi primum inter comicos locum dare. Sane apud Nonium in verbo *poscere* Varro principatum in argumentis Cæcilio dedit. *In argumentis Cæcilius poscit palmam, in ἤθεσι Terentius, in sermonibus Plautus.* Claruit Cæcilius anno U. C. DLXXVII. ante Christum CLXXV. *Idem.* De illo plura Vossius.

mus esse præpositum. Nam Crassus heri, cum vos, Catule & Cæsar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod Græci plerique posuerunt: neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, ostendit: duo prima genera quæstionum esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum certum.

Infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid generatim quæreretur, hoc modo: Expetenda ne esset eloquentia: expetendi ne honores. Certum autem, in quo quid in personis, & in constituta re, & definita quæreretur: cujusmodi sunt, quæ in foro, atque in civium causis, disceptationibusque versantur. Ea mihi videntur (39) aut in lite ordinanda, aut in consilio dando esse posita. Nam illud tertium, quod & a Crasso tactum est, &, ut audio, ille ipse Aristoteles, qui hæc maxime illustravit, adjunxit, etiamsi opus est, tamen minus est necessarium.

Quidnam? inquit Catulus, an laudationes? id enim video poni genus tertium.

XI. Ita, inquit Antonius; & in eo quidem genere scio & me, & omnes, qui affuerunt, delectatos esse vehementer, cum abs te est Popilia, mater vestra, laudata; cui primum mulieri (40) hunc

(39) *Ea mihi videntur.*) Antonius quæstiones, sive materiam oratori propositam revocat ad liberationes, & ad judicia, quia hæc plerumque ab eo tractantur: & si quando versetur in exornativo genere, vel ad defensionem, vel ad suasionem, laudatio, vituperatio ad accusationem aut dissuasionem referri facile potest: v. g. in oratione pro Lege Manilia in laudes Pompeji Tullius excurrit, ut suadeat eum deligendum imperatorem contra Mitridatem: secunda Philippica invehitur in Antonium, ut tanquam hostis reip. condemnetur, quod spectat genus judiciale. *Idem*.

(40) *Cui primum mulieri*) Popilia si matronarum prima publice post mortem laudata est, erravit Plutarchus in vita Camilli, qui diu ante Popiliam funebris orationis honorem matronis concessum refert, propterea quod ornamenta sua ad persolvendum Apollini votum contulissent: nisi forte tanto post id senatusconsultum tempore nulla sit laudata, quod vix credibile est. *Strebæus*. Prust.

hunc honorem in nostra civitate tributum puto: sed non omnia, quæcumque loquitur, mihi videntur ad artem & ad præcepta esse revocanda. Ex his enim fontibus, unde omnia ornate dicendi præcepta sumuntur, licebit etiam laudationem ornare, neque illa elementa desiderare, quæ ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quæ sint in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas Crassus in illius orationis suæ, quam contra collegam (41) censor habuit, principio dixit, *Quæ natura, aut fortuna darentur hominibus, in iis rebus se vinci, posse animo æquo pati; quæ ipsi sibi homines parare possent, in iis rebus se pati vinci non posse:* qui laudabit quempiam, intelliget, exponenda sibi (*a*) esse fortunæ bona. Ea sunt, generis, pecuniæ, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, formæ, virium, ingenii, cæterarumque rerum, quæ sunt aut corporis, aut extraneæ: si habuerit bene his usum: si non habuerit, (*b*) sapienter caruisse; si amiserit, moderate tulisse. Deinde quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid juste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit, aut tulerit. Hæc, & quæ sint ejus generis, facile videbit, qui volet laudare quempiam: & qui vituperare, contraria.

Cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum.

Quia nolo, inquit, omnia, quæ cadunt aliquan-

(41) *Contra Collegam*) Cn. Domitium Ahenobarbum, Neronis imperatoris atavum, de quo dicebatur non esse mirandum, quod barbam haberet aheneam, cui os ferreum, & cor plumbeum esset. Censor fuit anno U. C. DCLXII. Cum L. Crasso graves exercuit inimicitias. Vide Plinium lib. XVII. cap. I. & Valerium Maximum lib. IX. cap. I. *Idem*.

(a) *Esse*) Lamb. *esse naturæ & fortunæ*.

(b) *Sapienter*) Lamb. *patienter*.

quando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine præceptis suis. Nam & testimonium sæpe dicendum est, ac nonnunquam etiam accuratius, ut mihi necesse fuit in Sex. Titium (42), seditiosum civem, & turbulentum: explicavi in eo testimonio dicendo, omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro republica restitissem; quæque ab eo contra rempublicam facta arbitrarer, exposui. Diu retentus sum, multa audivi, multa respondi. Num igitur placet, cum de eloquentia præcipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis, quasi in arte tradere? Nihil sane, inquit Catulus, necesse est.

XII. Quid si (quod sæpe summis viris accidit) mandata sint exponenda (43), aut in senatu ab imperatore, aut ad imperatorem, aut ad regem, aut ad populum aliquem a senatu? num quia genere orationis in hujusmodi causis accuratiore est utendum, idcirco pars etiam hæc causarum numeranda videtur, aut propriis præceptis instruenda? Minime vero, inquit Catulus: non enim deerit homini diserto in ejusmodi rebus facultas, ex cæteris rebus & causis comparata.

Ergo item, inquit, illa, quæ sæpe diserte agenda sunt, & quæ ego paulo ante (cum eloquentiam laudarem) dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium, neque certum præceptorum genus, & agenda sunt non minus diserte, quam quæ in lite dicuntur, objurgatio, cohortatio, consolatio: quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desideret: sed

(42) *Sex. Titium*) Hic tribunus plebis fuit anno U. C. DCLV. Cum agraria lege lata plebem sibi vellet demereri, consulem Antonium, qui hic loquitur acrem habuit adversarium. *Julius Obsequens*. Prust.

(43) *Mandata sint exponenda*) Ut fit in legationibus, in quibus obeundis plurimum ingenii & eloquentiæ requiritur. *Idem*.

ſed ex artificio res iſtæ præcepta non quærunt. Plane, inquit Catulus, aſſentior.

Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris, & quanti hominis in dicendo putas eſſe hiſtoriam ſcribere? Si, ut Græci ſcripſerunt, ſummi, inquit Catulus: ſi, ut noſtri, nihil opus eſt oratore. Satis eſt non eſſe mendacem. Atqui, ne noſtros contemnas, inquit Antonius, Græci ipſi ſic initio ſcriptitarunt, ut noſter Cato (44), ut Pictor (45), ut Piſo (46). Erat enim hiſtoria nihil aliud, niſi annalium confectio (47): cujus rei, memoriæque publicæ retinendæ cauſa, ab initio rerum Romanarum uſque ad P. Mucium (48), pontificem maximum, res omnes ſingulorum annorum mandabat literis pontifex maximus, afferebatque in album, & proponebat tabulam domi, poteſtas

ut

(44) *Ut noſter Cato*) De quo Cicero fuſe in Bruto. *Idem.*

(45) *Ut Pictor*) Fabii, clariſſima gens, teſte Plinio lib. xxxv. cap. 4. Pictorum nomen ex eo traxerunt, quod princeps ejus cognominis ipſe ædem Salutis pinxit anno U. C. Ccccl. ante Chriſtum Ccciv. Ex Fabiis Pictoribus alius ædem Salutis pinxit, alius conſulatum geſſit cum Ogulnio, alius juriſconſultus, alius de quo jam agimus, hiſtoricus fuit, ſi Livio credimus, *ſcriptorum antiquiſſimus*, cui prænomen erat Quinctus, ut ex Appiano recte colligit Voſſius. In Romanos plus æquo propenſus, in deſcribendo bello Punico Carthaginenſium gloriam ſæpe deterit. In quo reprehenditur a Polybio. Floruit anno U. C. Dxxx. ante Chriſtum Ccxxiv. *Idem.*

(46) *Piſo*) L. Piſo *vir tanta virtute atque integritate fuit*, teſte Tullio, *ut etiam illis optimis temporibus, cum hominem invenire nequam neminem poſſes, ſolus tamen frugi nominaretur.* Conſul fuit anno Dcxxi. ante Chriſtum Cxxxiii. Orationes reliquit, & annales, ut quidem refert Cicero, ſane exiliter ſcriptos, quos tamen ſimpliciſſima fuiſſe ſuavitate Gellius tradit lib. xi. cap. 14. *Idem.*

(47) *Annalium confectio*) Sempronius Aſellio apud Gellium lib. v. cap. 18. hoc ſtatuit annales inter & hiſtoriam diſcrimen, quod annales tantummodo quid factum, quoque anno geſtum ſit aliquid exponant; hiſtoria vero non modo quid factum ſit demonſtret, verum etiam & rerum cauſas, & hominum conſilia explicet. *Idem.*

(48) *P. Mucium*) Non eum, quo præceptore uſus eſt in jure civili Cicero, nam is eſt Q. Mucius & ipſe pontifex maximus, ſed hujus patrem P. Mucium, qui conſul fuit anno U. C. Dcxxi. ante Chriſtum Cxxxiii. *Idem.*

ut esset populo cognoscendi, ii qui etiam nunc Annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Græcos Pherecydes (49), Hellanicus (50), Acusilas (51) fuit, aliique permulti; talis noster Cato, & Pictor, & Piso, qui neque tenent quibus rebus ornetur oratio, (modo enim huc ista sunt importata) &, dum intelligatur quid dicant, unam dicendi laudem putant esse, brevitatem. Paululum se erexit, & addidit historiæ majorem sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater (52). Cæteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt.

XIII. Est, inquit Catulus, ut dicis. Sed iste ipse Cælius neque distinxit historiam varietate locorum (53), neque verborum collocatione, & tra-

(49) *Pherecydes*) Atheniensis historicus, alius a Pherecyde Syrio antiquiore, Physico, & theologo, historiam primus oratione numeris soluta scripsit, Darii, Hystaspis filii, temporibus, adeoque floruit circa Olympiad. LXVIII. Eusebium & Suidam, qui duos agnoscunt Pherecydas historicos, graviter errare observavit Scaliger, & recte probat Vossius lib. IV. de historicis Græcis cap. 4. *Idem*.

(50) *Hellanicus*) Hellanici duo sunt. Alter Mitylenæus, sive Lesbius, scripsit de antiquissimis gentium principibus, & alia quamplurima. Herodotum annis duodecim præcessit, ut ex Pamphilo refert Gellius lib. XV. cap. XXIII. adeoque natus est anno I. Olympiadis LXXI. nec nisi octoginta quinque post annis obiit, ut testatur Lucianus in Macrobiis. Alter Milesius fuit. De utroque suo more Vossius erudite differit. *Idem*.

(51) *Acusilas*) Argivus historicus: quæ vincta numeris oratione Hesiodus, eadem soluta scripsit; aut potius hujus carmina pedestrem in sermonem transtulit, & tanquam sua edidit, ut docet Clemens Alexandrinus lib. VI. Stromatum. Paulo ante Persarum in Græcos expeditionem, hoc est, Olympiade circiter LXXII. vixisse tradit Josephus lib. I. contra Appionem. *Idem*.

(52) *Antipater*) L. Cælius Antipater belli Punici historiam edidit, ut ait Tullius in Oratore, & L. Crassi, qui in his dialogis primas tenet, magister fuit, ut idem refert in Bruto, quem consule ad c. 22. & 26. *Idem*.

(53) *Varietate locorum*) Id est, regionum: & ita Cicero in cap. sequenti, cum de Historiæ legibus sermo est, dicit, *Rerum ratio*

traſtu orationis leni & æquabili perpolivit illud opus; ſed ut homo neque doctus, neque maxime aptus ad dicendum, ſicut potuit, dolavit: vicit tamen, ut dicis, ſuperiores.

Minime mirum, inquit Antonius, ſi iſta res adhuc noſtra lingua illuſtrata non eſt. Nemo enim ſtudet eloquentiæ noſtrorum hominum, niſi ut in cauſis atque in foro eluceat: apud Græcos autem eloquentiſſimi homines, remoti a cauſis forenſibus, cum ad cæteras res illuſtres, tum ad ſcribendam hiſtoriam maxime ſe applicaverunt. Namque & Herodotum (54) illum, qui princeps genus hoc ornavit, in cauſis nihil omnino verſatum eſſe accepimus: atqui tanta eſt eloquentia, ut me quidem, quantum ego Græce ſcripta intelligere poſſum, magnopere delectet. Et poſt illum Thucydides (55) omnes dicendi artificio, mea ſententia, facile vicit: qui ita creber eſt rerum frequentia, ut verborum prope numerum ſententiarum numero conſequatur; ita porro verbis aptus, & preſſus, ut neſcias, utrum res oratione, an verba ſententiis illuſtrentur. Atqui ne hunc quidem, quanquam eſt in republica verſatus, ex numero accepimus eorum, qui cauſas dictitarunt: & hos libros tum ſcripſiſſe dicitur, cum a republica remotus, atque, id quod optimo cuique Athenis accidere ſolitum eſt, in

ratio ordinem temporum deſiderat, regionum deſcriptionem. Pearcius.

(54) *Herodotum*) Herodotus patria Halicarnaſſeus, ut ipſe teſtatur, Thurius deinde appellatus, quod, ut ait Strabo, ſocium ſe deducendæ in Thurios coloniæ præbuiſſet, Hiſtoriæ pater, floruit Olympiade lxxxiv. annis ante Criſtum ccccxliv. *Pruſt.*

(55) *Thucydides*) Is fuit Olori filius, qui ad bellum Peloponneſiacum ſcribendum excitatus eſt, cum Herodotum libros ſuos recitantem audiſſet. Claruit Olympiade lxxxvii. annis ante Chriſtum ccccxxx. *Denſus*, inquit Quintilianus lib. x. cap. 1. *& brevis, & ſemper inſtans ſibi Thucydides; dulcis, & candidus, & fuſus Herodotus: ille concitatis, hic remiſſis affectibus melior: ille concionibus, hic ſermonibus: ille vi, hic voluptate*. Eum tamen interdum tam obſcurum eſſe, ut vix intelligatur, Cicero fatetur in Bruto. *Idem*.

in exilium pulsus esset. Hunc consecutus est Syracusius Philistus (56), qui cum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda, maximeque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imitatus. Postea vero, quasi ex clarissima rhetoris officina (57), duo præstantes ingenio, Theopompus (58), & Ephorus (59), ab Isocrate magistro impulsi, se ad historiam contulerunt: caussas omnino nunquam attigerunt.

XIV. Denique etiam a philosophia profectus princeps Xenophon (60), Socraticus ille; post ab

(56) *Philistus*) Patria Syracusius, *pene pusillus Thucydides* a Cicerone lib. II. epist. 12. ad Q. fratrem appellatus: quia, ut notat Fabius lib. x. cap. 1. erat *imitator Thucydidis, & ut multo infirmior, ita aliquatenus lucidior*. Obiit Olympiade CVI. annis ante Christum CCCLVI. Cum pro Dionysio juniore in prælio navali pugnaret, victus violentas sibi manus attulit, ut narrat Diodorus Siculus. *Idem*.

(57) *Quasi ex clarissima Rhetoris officina*) Ms. Harl. 1. hunc ordinem verborum servat, *ex clarissima* quasi *Rhetoris officina*. Bene: cum enim vox *quasi* ad vim solius vocis *officina* levandam usurpetur, longe ab ea abesse non debet. Sic Cicero de Leg. lib. 1. c. 13. *Philosophi* quasi officinas *instruxerunt sapientiæ*: & in Bruto c. 8. *Domus Isocratis*, quasi ludus *quidam atque* officina *dicendi* &c. *Pearcius*.

(58) *Theopompus*) Chius, clarissimus, Dionysio Halicarnasseo teste, omnium Isocratis discipulorum. Auctor est Suidas eum historiarum Herodoti epitomen scripsisse. Refert Josephus, Theopompum, cum vellet ex sacris codicibus quædam in suas historias transferre, mente turbatum fuisse; cumque in somno didicisset id accidisse, quod evulgare divina tentasset, ab incœpto destitisse, pristinæque sanitati esse restitutum. Vixit annis ante Christum circiter CCCLX. *Prust*.

(59) *Ephorus*) Patria Cumæus, quem dicit Seneca sæpe decipi, sæpe decipere. Memoriæ prodidit Diodorus Siculus, eum res a Græcis & Barbaris ab Heraclidarum reditu pene per DCCL. annos gestas, & in triginta volumina distributas scripsisse. Discipulus Isocratis fuit, ac floruit Olympiade CIX. annis ante Christum CCCXLIV. *Idem*.

(60) *Xenophon*) Atheniensis, Socratis primum auditor, tum dux in bello, præclare factis ita summi imperatoris famam adeptus est, ut privatis subinde studiis eloquentiæ palmam multis præripuerit. Refert Suidas datum ei nomen Atticæ Musæ, vel apis Atticæ, quod, ut ait Tullius, ejus oratio sit melle dulcior. Maxime floruit, teste Laertio, Olympiadis XCIV. anno IV. nempe ante Christum CCCCI. Nonagenario major apud Corinthum obiit, anno 1. Olympiadis CV. ante Christum CCCLX. *Idem*.

Digitized by Google

ab Ariſtotele Calliſthenes (61), comes Alexandri, ſcripſit hiſtoriam : & hic quidem rhetorico pene more : ille autem ſuperior leniore quodam ſono eſt uſus, & qui illum impetum oratoris non habeat : vehemens fortaſſe minus, ſed aliquanto tamen eſt, ut mihi quidem videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timæus (62), quantum autem judicare poſſum, longe eruditiſſimus, & rerum copia & ſententiarum varietate abundantiſſimus, & ipſa compoſitione verborum non impolitus, magnam eloquentiam ad ſcribendum attulit, ſed nullum uſum forenſem.

Hæc cum ille dixiſſet, Quid eſt, inquit, Catule, Cæſar? ubi ſunt, qui Antonium Græce negant ſcire? quot hiſtoricos nominavit? quam ſcienter? quam proprie de unoquoque dixit? Id mehercule, inquit Catulus, admirans, illud jam mirari deſino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum hæc neſciret, in dicendo poſſe tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, horum libros, & nonnullos alios, ſed delectationis cauſa, cum eſt otium, legere ſoleo. * Quid ergo eſt? fatebor ali-

(61) *Calliſthenes*) Olynthius, Ariſtotelis non modo diſcipulus, verum etiam conſobrinus, ut narrat Laertius, tantæ fuit arrogantiæ, ut ſcripta ſua factis Alexandri Magni ſuperiora eſſe prædicaret. Odioſus Alexandro, quod divinos ipſi decerni honores diſſuaſiſſet, minimeque aulæ & aſſentantium accommodatus ingenio, initæ in caput regis conjurationis falſo ſuſpectus, ante tortus interiit Olympiade CXIII. *Curtius*, lib. VIII. *Idem*.

(62) *Timæus*) Tauromenii in Sicilia natus, trecentis circiter ante Chriſtum annis floruit, regnante Agathocle : cui ob indictum exilium, ulciſcendi ſtudio fuit præter modum infenſus, adeo ut in hujus principis rebus nullam, auctore Suida, fidem mereatur. Varia fuit de ipſo veterum ſententia : hic eximie laudatur a Cicerone. Eum alii cenſent nullo delectu quidlibet in ſuas hiſtorias infarſiſſe, Heſychiuſque & Suidas eum γραοσυλλέκτριαν, *anum collectricem*, appellatum fuiſſe referunt. Longinus libro περὶ ὕψους Timæum dicit ſæpe frigidum, & ad puerilia delabi. Ait Diodorus Siculus propter intempeſtivas reprehenſiones nuncupatum eſſe ἐπιτίμαιον, id eſt reprehenſorem. Annos XCVI. vixit, teſte Luciano in Macrobiis. *Idem*.

* *Quid ergo*) Lamb. *Quid ergo? Eſt, fateor, aliquid, tamen:*

aliquid tamen : ut, cum in sole ambulem, etiamsi aliam ob causam ambulem, fieri natura tamen, ut colorer : sic, cum istos libros ad Misenum (63) (nam Romæ vix licet) studiosius legerim, sentio orationem meam illorum cantu quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, hæc duntaxat in Græcis intelligo, quæ ipsi, qui scripserunt, voluerunt a vulgo intelligi. In philosophos vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, quod sunt fere inscripti de rebus notis & illustribus, de virtute, de justitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intelligo : ita sunt angusti & concisis disputationibus illigati. Poetas omnino, quasi aliena quadam lingua (64) locutos, non conor attingere. Cum his me (ut dixi) oblecto, qui res gestas, aut qui orationes scripserunt suas, aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi, familiares. Sed illuc redeo.

XV. Videtisne, quantum munus sit oratoris historia? haud scio, an flumine orationis, & varietate maximum. Neque tamen eam reperio usquam separatim instructam rhetorum præceptis. Sita sunt enim ante oculos (65). Nam quis nescit, primam esse historiæ legem (66), ne quid

(63) *Misenum*) Misenus, mons Campaniæ : oppidum vocant Josephus & Orosius : a Miseno qui Æneam in Italiam secutus erat, nomen accepit. *Virgilius Æneid.* lib. VI. *Prust.*

(64) *Quasi aliena quadam lingua*) Poetarum enim sermo ab oratione numeris soluta remotior est ; maxime Græcorum, quia dialectos suas amant, verbis inusitatis gaudent, &c. *Idem.*

(65) *Sita sunt enim ante oculos*) Nescio an rectius legi debeat : *ista sunt*. Nam quo referes illud *sita?* Conjecturam confirmat, quod mox dicit : *Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus*. Mur.

(66) *Primam esse historiæ legem*) Perstringit hic historiæ leges, quarum prima est veritas, quæ vel visu, vel ex multorum simili relatione exploratur. Adversus hanc legem graviter peccarunt Herodotus, Theopompus, & alii præcipue Græci, quorum in historiis plerumque reperitur similis poetica licentia. Ut nemo miretur Juvenalem scripsisse Satyra I.

.... *Et*

quid falsi dicere audeat; deinde ne quid * veri non audeat (67); ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo; ne qua simultatis? Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus.

Ipsa autem exædificatio posita est in rebus & verbis. Rerum ratio ordinem temporum (68) desiderat, regionum descriptiones: vult etiam, quoniam in rebus magnis (69), memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus expectantur, & de consiliis significari quid scriptor probet, & in rebus gestis declarari non solum quid actum, aut dictum sit, sed etiam quomodo: & cum de eventu dicatur, ut causæ explicentur omnes, vel casus, vel sapientiæ, vel temeritatis: hominumque ipsorum non solum res gestæ, sed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cujusque vita, atque natura.

Verborum autem ratio, & genus orationis, fu-

--- *Et quidquid Græcia mendax*
Audet in historia. Prust.

* *Veri*) Vict. Man. Grut. *vere.*

(67) *Ne quid veri non audeat*) Veritati dicendi libertatem adjungat historicus; ab omni affectu liber nec inimicorum virtutes, nec amicorum vitia supprimat; quod in Thucydide, ac Polybio probatur. Id eleganter in libello de scribenda historia exponit Lucianus. *Talis igitur mihi sit historicus; metus expers, muneribus incorruptus, liber in dicendo libertatis, & veritatis amicus: &, ut Comicus ille ait, ficus ficus, ligonem ligonem appellet: non odio, neque amicitiæ quicquam tribuens, non parcens, aut miserescens aut erubescens, aut exorabilis: æquus judex, benevolus omnibus, eo usque ut ne alteri tribuat plus quam par est: hospes in libris ac peregrinus, sui juris, nullius imperio subditus, non quid huic vel illi placiturum sit cogitans, sed quid actum sit exponens.* Prust.

(68) *Ordinem temporum*) Historiæ peritus scriptor & chronologiam adjungat, qua res suis consignentur temporibus, & geographiam, qua describatur, qua quidque regione gestum sit. *Idem.*

(69) *In rebus magnis*) Vix quicquam in historico vitiosius est, quam si rebus maximis leviter tactis minuta quæque persequatur, non aliter, inquit Lucianus, ac si quis Jovis Olympici majestatem nec videat, nec laudet, neque ignaris explicet: sed subsellii rectitudinem, & crepidæ concinnitatem admiretur, & studiosius exponat. *Idem.*

ſum atque tractum, & cum lenitate quadam æquabili profluens, ſine hac judiciali aſperitate, & ſine ſententiarum forenſium aculeis perſequendum eſt. Harum tot, tantarumque rerum videtiſne nulla eſſe præcepta, quæ in artibus rhetorum reperiantur? In eodem ſilentio multa alia oratorum officia jacuerunt, cohortationes, conſolationes, præcepta, admonita, quæ tractanda ſunt omnia diſertiſſime: ſed locum ſuum in illis artibus, quæ traditæ ſunt, habent nullum.

Atque in hoc genere illa quoque eſt infinita ſilva, quod oratori plerique (ut etiam Craſſus oſtendit) duo genera ad dicendum dederunt. Unum, de certa definitaque cauſa, quales ſunt, quæ in litibus, quæ in deliberationibus verſantur: addat, ſi quis volet, etiam laudationes. Alterum, quod appellant omnes fere ſcriptores, explicat nemo, infinitam generis ſine tempore, & ſine perſona, quæſtionem. Hoc quid, & quantum ſit, cum dicunt, intelligere mihi non videntur. Si enim eſt oratoris (70), quæcumque res infinite poſita ſit, de ea poſſe dicere, dicendum erit ei, quanta ſit ſolis magnitudo, quæ forma terræ: de mathematicis, de muſicis rebus non poterit, quin dicat, hoc onere ſuſcepto, recuſare. Denique ei, qui profitetur eſſe ſuum, non ſolum de iis controverſiis, quæ temporibus, & perſonis notæ ſunt (71), hoc

(70) *Si enim eſt oratoris*, &c.) In infinita cauſa verſari non poſſe oratorem, probat inductione plurimarum artium, quæ infinitas continent quæſtiones ab uſu oratorio remotiſſimas. Aſtrologia ſolis magnitudinem, geometria terræ figuram inveſtigat, aliud aliæ artes inquirunt; quorum pleraque oratorie, hoc eſt, fuſe & ornate tractari non poſſunt. *Idem*.

(71) *Quæ temporibus & perſonis* notæ *ſunt*) Inuſitatam hanc eſſe locutionem arbitratus eſt Lambinus, & legit *notatæ*; quod vehementer probo. Sic enim olim edidit Manutius, & ſic Cicero in lib. 1. de Or. c. 31. diſtinguit infinitam quæſtionem a finita, quia illa *non* deſignatur *temporibus ac perſonis*. Sic in Part. Orat. *Alterum infinitum, nullis neque perſonis, neque temporibus* notatum. Et alibi: *Ita diſceptationes eæ, quæ in iis contro-ver-*

hoc est, de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quæstionibus dicere, nullum potest esse genus orationis quod sit exceptum.

XVI. Sed si illam quoque partem quæstionum oratori volumus adjungere vagam, & liberam, & late patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de justitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de fide, de officio, de cæteris virtutibus, contrariisque vitiis, dicendum oratori putemus: itemque de republica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de hominum moribus: assumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus.

Equidem omnia, quæ pertinent ad usum civium, morem hominum, quæ versantur in consuetudine vitæ, in ratione reipublicæ, in hac societate civili, in sensu hominum communi, in natura, in moribus, comprehendenda esse oratori puto: si minus, ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat, at certe ut in causa prudenter possit intexere: hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, ut ii, qui jura, qui leges, qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter & splendide, sine ulla serie disputationum, & sine jejuna concertatione verborum.

Hoc loco, ne qua sit admiratio, si tot, tantarumque rerum nulla a me præcepta ponentur, sic statuo. Ut in cæteris artibus, cum tradita sunt cujusque artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora, aut similia sint, tradi non necesse esse: ut in pictura, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cujusvis vel formæ, vel ætatis, etiamsi

 non

versis oriuntur, quæ sunt certis personis & temporibus notatæ &c. *Pearcius.*

non didicerit, pingere: neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit: neque enim est omnino ars ulla, in qua omnia, quæ illa arte effici possunt, a doctore tradantur; sed qui primarum & certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua non incommode persequuntur: similiter arbitror, in hac sive ratione, sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de republica, aut de ipsius rebus, aut de iis, contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quæsiturum esse quid dicat, quam Polycletum (72) illum, cum Herculem (73) fingebat, quemadmodum pellem, aut hydram fingeret, etiamsi hæc nunquam separatim facere didicisset.

XVII. Tum Catulus: Præclare mihi videris, Antoni, posuisse ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus; quid, etiamsi non didicisset (74), ex eo, quod didicisset, assumeret. Deduxisti enim totum hominem in duo solum genera caussarum; cætera innumerabilia exer-

(72) *Polycletum*) Sicyonium Statuarium insignem, celebrem Olympiade LXXXVII. annis ante Christum plus minus CCCCXXX. *Prust.*

(73) *Herculem*) Jovis ex Alcmena filium, qui post purgatum monstris orbem, deorum in numerum, ut fingunt poetæ, a Jove relatus est; Inter alia fortitudinis portenta non postrema sunt illa duo, quæ hic obiter indicantur; horrendum leonem in Nemea sylva occidit, detractamque pellem gestavit pro insigni: hydram colubris & capitibus pullulantem ferro & face in Lerna palude oppressit. Cum anno ætatis LII. ut scribit Eusebius, morbo pestilenti afflatus, sese in rogum ardentem doloris impatiens immisisset, magnum dedit Poetarum fabulis argumentum. Ejus mortem referunt ad annum ante Christum MCCXXXVII. *Idem.*

(74) *Quid, etiamsi non didicisset*) Lambinum secutus sum, elegantioremque censeo orationem fore, si sic eam interpungas, *Quid* etiam, si *non didicisset, ex eo, quod didicisset, assumeret.* Vulgo *Quid, etiamsi* &c. *Pearcius.*

exercitationi, & similitudini reliquisti. Sed video, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit & pellis: Hercules autem, & alia opera majora, ne in illis rebus, quas prætermittis, relinquantur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum, quam de singulorum caussis, ac multo etiam majus de natura deorum, quam de hominum litibus dicere.

Non est ita, inquit Antonius. Dicam enim tibi, Catule, non tam doctus, quam (id quod est majus) expertus. Omnium cæterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque inexercitato, neque communium literarum, & politioris humanitatis experti. In caussarum contentionibus magnum est quoddam opus, atque haud sciam an de humanis operibus longe maximum: in quibus vis oratoris plerumque ab imperiti exitu & victoria judicatur: ubi adest armatus adversarius, qui sit & feriendus & repellendus: ubi sæpe, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus, aut etiam amicus adversario, & inimicus tibi est: cum aut docendus is est, aut dedocendus, aut reprimendus, aut incitandus, aut omni ratione ad tempus, ad caussam oratione moderandus: in quo sæpe benevolentia ad odium, odium autem ad benevolentiam deducendum est: qui tanquam machinatione (75) aliqua, tum ad severitatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiam est contorquendus. Omnium sententiarum gravitate, omnium verborum ponderibus est utendum. Accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis (76). In his operibus

 si quis

(75) *Machinatione*) Ut tormentis machinisque bellicis quatiuntur muri, capiuntur arces: sic affectibus commotis animi expugnantur. *Prust.*

(76) *Plena veritatis*) Id est, plena iis affectibus, quos non præ

si quis (77) illam artem comprehenderit, ut, tanquam Phidias (78), Minervæ (79) signum efficere possit; non sane, quemadmodum in clypeo idem ille artifex (80) minora illa opera facere discat, laborabit.

XVIII. Tum Catulus: Quo ista majora, ac mirabiliora fecisti, eo me major expectatio tenet, quibusnam rationibus, quibusve præceptis ea tanta vis comparetur: non quo mea quidem jam intersit, (neque enim ætas id mea desiderat, & aliud quoddam genus dicendi nos secuti sumus, qui nunquam sententias de manibus judicum vi quadam orationis extorsimus, ac potius placatis eorum animis, tantum quantum ipsi patiebantur, accepimus) sed tamen ista tua, nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus, requiro. Nec mi-

præ se fert, sed revera habet Orator. Quintil. Inst. Or. lib. 6. c. 2. Histrionum affectus *falsos* vocat, Oratorum, *veros*; additque, *nec agamus* (sc. nos Oratores) *rem quasi alienam; sed assumamus illum dolorem*. Vide etiam quæ de eadem re loquitur Noster in hujus libri c. 45, 46, 47. *Pearcius*.

(77) *Si quis*, &c.) Hujus loci sententia est: Quemadmodum artifex, si quod est præcipuum ac difficillimum possit efficere, & statuam veluti ponere, de statuæ ornamentis, ac levioribus operibus non laborabit: ita orator, si, quod in arte sua maximum est, assecutus fuerit, reliqua facile comprehendet. *Prust*.

(78) *Phidias*) Celebris ebore sculpendo statuarius, præter Jovem Olympium, quem nemo æmulatur, inquit Plinius lib. XXXIV. cap. 8. fecit & ex ebore Minervam. Floruit Olympiade LXXXIII. ante Christum annis CDXLVIII. *Idem*.

(79) *Minervæ*) Sive Palladis, quæ artium Dea Græce dicitur Ἀθηνᾶ. Idem.

(80) *Quemadmodum in clypeo idem ille artifex*) Metuo, ut sit hic locus integer. Per voces *idem ille artifex* significatur Phidias: num igitur hoc dicit Antonius, neminem sculptorem laboraturum esse, quemadmodum *Phidias* discat facere illa opera minora? Nihil minus: sed quemadmodum ipse discat. Emendandum igitur locum hoc modo censeo. *Non sane, quemadmodum in clypeo*, ut *idem ille artifex, minora illa opera facere discat, laborabit*. Indoctis librariis voce *ut* & *quemadmodum* idem significare forsitan videbantur. Nunc vero posterior sententia priori bene respondet. Sensus autem est: Si quis possit efficere signum Minervæ, ut effecit Phidias, facile discet minora illa opera, quæ in clypeo erant, facere, ut idem Phidias facile didicit. *Peartius*.

mihi opus est Græco aliquo doctore, qui mihi pervulgata præcepta decantet, cum ipse nunquam forum, nunquam ullum judicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio (81); cum Annibal Carthagine expulsus Ephesum (82) ad Antiochum (83) venisset exul; proque eo, quod ejus nomen erat magna apud omnes gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; cumque se non nolle dixisset; locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio, & de omni re militari. Tum, cum cæteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quærebant ab Annibale, quidnam ipse de illo philosopho judicaret. Hic Pœnus non optime Græce, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes sæpe vidisse: sed qui magis, quam Phormio, deliraret, vidisse neminem. Neque mehercule injuria: quid enim aut arrogantius, aut loquacius fieri potuit, quam Annibali, qui tot annos de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Græcum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra vidisset, nunquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, præcepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi præcipiunt, videntur. Quod enim ipsi experti non sunt, id docent cæteros. Sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Annibalem, sed pueros, aut adolescentulos docere conantur.

(81) *Phormio*) Peripateticus ille philosophus, qui se deridendum obtulit Annibali, vixit Olymp. cxlv. annis ante Christum cc. *Prust.*

(82) *Ephesum*) Quæ urbs est Joniæ in Asia minore: etiamnum appellatur *Ephese*. Idem.

(83) *Antiochum*) Syriæ regem, qui motus ab Annibale, Romanis bellum intulit anno U. C. DLXII. ante Christum CXCI. ac triennio post a L. Cornelio Scipione consule, ejusque fratre legato P. Cornelio Scipione Africano ingenti strage profligatus, pacem iniquis conditionibus redemit. *Livius*, &c. *Idem*.

XIX. Erras, Catule, inquit Antonius. Nam egomet in multos jam Phormiones incidi. Quis enim eſt iſtorum Græcorum, qui quenquam noſtrum quidquam intelligere arbitretur? Ac mihi quidem non ita moleſti ſunt; facile omnes perpetior & perfero. Nam aut aliquid afferunt, quod mihi non diſpliceat: aut efficiunt, ut me non didiciſſe minus pœniteat. Dimitto autem eos non tam contumelioſe, quam philoſophum illum Annibal, & eo fortaſſe plus habeo etiam negotii: ſed tamen eſt eorum doctrina, quantum ego judicare poſſum, perridicula. Dividunt enim totam rem in duas partes, in cauſæ controverſiam, & in quæſtionis. *Cauſam* appellant, rem poſitam * in diſceptatione rerum & controveſia: *quæſtionem* autem, rem poſitam in infinita dubitatione. De cauſa præcepta dant: de altera parte dicendi mirum ſilentium eſt. Denique faciunt quaſi membra eloquentiæ, invenire quid dicas, inventa diſponere, deinde ornare verbis, poſt memoriæ mandare, tum ad extremum agere, ac pronuntiare: rem ſane non reconditam. Quis enim hoc non ſua ſponte viderit, neminem poſſe apte dicere, niſi & quid diceret, & quibus verbis, & quo ordine diceret, haberet, & ea meminiſſet? Atque hæc ego non reprehendo: ſed ante oculos poſita eſſe dico, ut eas item quatuor (84), quinque, ſexve partes, vel etiam ſeptem, (quoniam aliter ab aliis digeruntur) in quas eſt ab his omnis oratio diſtributa. Jubent enim exordiri ita, ut eum, qui audiat benevolum nobis faciamus, & docilem, & attentum. Deinde rem narrare, ita ut veriſimilis narratio ſit, ut aperta, ut bre-

* *In diſcept.*) Lamb. *in diſceptatione finita rerum controverſarum.*

(84) *Eas item quatuor*) Orationem diſtribuunt nonnulli quatuor in partes, exordium, narrationem, confirmationem, & perorationem. Confirmationi ſubjungunt alii refutationem. Sunt & qui partitionem, & qui digreſſionem adjungant. *Pruſt.*

brevis. Post autem dividere causam, aut proponere: nostra confirmare argumentis, ac rationibus: deinde contraria refutare. Tum autem alii conclusionem orationis, & quasi perorationem collocant: alii jubent, antequam peroretur, ornandi, aut augendi causa, digredi: deinde concludere, ac perorare. Ne hæc quidem reprehendo: sunt enim concinne distributa: sed tamen, id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis, non perite. Quæ enim præcepta principiorum, & narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt conservanda. Nam & ego mihi (85) benevolum judicem facilius facere possum in cursu orationis; quam cum omnia sunt inaudita: docilem autem, non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum doceo & explano: attentum vero (86), crebro tota actione excitandis mentibus judicum, non prima denuntiatione efficere possumus.

Jam vero narrationem quod jubent verisimilem esse, & apertam, & brevem, recte nos admonent. Quod hæc narrationis magis putant esse propria, quam totius orationis, valde mihi videntur errare (87): omninoque in hoc omnis est error, quod existimant, artificium esse hoc quoddam non dissimile cæterorum; cujusmodi de ipso jure civili hesterno die Crassus componi posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur, in quo vitium est,

(85) *Nam & ego mihi*, &c.) Aberrat hic Antonius: etsi enim judicis benevolentiam tota oratione debet orator aucupari, præcipue eam sibi conciliet in exordiis necesse est, cum vel auditor præjudicatis in gratiam adversariorum opinionibus laborat, vel nondum bene erga nos videtur animatus. *Idem*.

(86) *Attentum vero*) Imo tradunt nonnulli malæ causæ multum prodesse, si parum intelligatur: adeoque satius tum esse auditorem reddere non attentum, quam attentum. Falluntur: ineptit enim orator, qui ab oratione sua auditorem avertit: sapit autem, qui ab accurata rationum infirmarum consideratione avocat. *Idem*.

(87) *Mihi videntur errare*) Tota hæc Antonii ratiocinatio egregie refellitur a Cæsare hujus libri c. 80. &c. *Idem*.

est, si genus ullum prætermittatur: deinde singulorum generum partes, in quo & deesse aliquam partem, & superare, mendosum est: tum verborum omnium definitiones, in quibus neque abesse quidquam decet, neque redundare.

XX. Sed hoc si in jure civili, si etiam in parvis aut mediocribus rebus doctiores assequi possunt; non idem sentio tanta hac in re, tamque immensa posse fieri. Sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad eos, qui hæc docent; omnia jam explicata & perpolita assequentur. Sunt enim innumerabiles de his rebus libri, neque abditi, neque obscuri. Sed videant quid velint, ad ludendumne, an ad pugnandum arma sint sumpturi. Aliud enim pugna, & acies: aliud ludus, campusque noster (88) desiderat. Attamen ars ipsa ludicra armorum, & gladiatori, & militi prodest aliquid: sed animus acer, & præsens, & acutus idem atque versutus invictos viros efficit, non difficilius arte conjuncta.

Quare ego tibi oratorem sic jam instituam, si potuero, ut, quid efficere possit, ante perspiciam. Sit enim mihi tinctus literis (89), audierit aliquid, legerit, ista ipsa præcepta acceperit: tentabo quid eum deceat, quid voce (90), quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intelligam posse ad summos pervenire: non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam si vir quoque mihi bonus videbitur, obsecrabo. Tantum ego in excellente oratore, & eodem viro bono, pono esse ornamenti universæ civitati, Sin videbitur, cum omnia sum-

(88) *Campusque noster*) Ad campum Martium spectat, in quo ludrica belli simulacra in armis exercebant. *Idem*.

(89) *Tinctus literis*) Contra Budæum isthæc explicat P. Victorius, Var. Lect. x. 17. *Grut*.

(90) *Quid voce*) Oratori enim ad agendum opus est canora voce, firmis lateribus, spiritu libero, & expedita lingua. *Prust*.

summa fecerit (1), tamen ad mediocres oratores esse venturus: permittam ipsi (2), quid velit; molestus magnopere non ero. Sin plane abhorrebit, & erit absurdus: ut se contineat (3), aut ad aliud studium transferat, admonebo. Nam neque is, qui optime potest, deferendus ullo modo est a cohortatione nostra; neque is, qui aliquid potest, deterrendus: quod alterum, divinitatis mihi cujusdam videtur: alterum, vel non facere quod non optime possis, vel facere quod non pessime facias, humanitatis: tertium vero illud, clamare contra quam deceat, & quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam declamatore dixisti, stultitiæ suæ (4) quam plurimos testes domestico præconio colligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adjuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea duntaxat, quæ nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo, quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere non possumus.

XXI. Atque, ut a familiari nostro exordiar, hunc ego, Catule, Sulpicium, cum primum in can-

(1) *Cum omnia summe fecerit* &c.) Ut se habet vulgata lectio *summa*, ni fallor; Cicero aliud dicit, ac dicere vult. *Omnia summa facere*, est, esse perfectum in iis rebus, quas quis aggreditur. Sed patet ex verbis sequentibus, *tamen ad mediocres* &c. non hoc Ciceronem velle. Lege igitur cum Mss. Cant. Wag. Har. & Joan. *cum omnia* summe *fecerit*, id est, cum omnia tentaverit obnixe, & manibus (ut ajunt) pedibusque. Fieri vero potest, ut, aliquis totis viribus conetur, nihil tamen proficiat. Passim apud Ciceronem occurrunt, *summe* sollicitare, *summe* contendere &c. *Pearcius*.

(2) *Permittam ipsi*) Scilicet tolerabilis est in arte oratoria mediocritas: ut ait Horatius in Arte:

...... -consultus juris & Actor
Causarum mediocris, abest virtute diserti
Messalæ; nec scit quantum Cassellius Aulus:
Sed tamen in pretio est. Prust.

(3) *Ut se contineat*) Quippe, ut idem canit,
Tu nihil invita dices, faciesve Minerva. Idem.

(4) *Stultitiæ suæ*) Sensus est: Orator absurdus, & ab eloquentia penitus abhorrens, quasi privatus præco, sua voce, tanquam tuba, multos testes suæ stultitiæ convocat. *Idem*.

causa parvula adolescentulum audivi, voce, & forma, & motu corporis, & reliquis rebus aptum ad hoc munus, de quo quærimus: oratione autem celeri & concitata, (quod erat ingenii) & verbis effervescentibus, & paulo nimium redundantibus, (quod erat ætatis) non sum aspernatus. Volo enim (5) se efferat in adolescente fecunditas. Nam facilius, sicut in vitibus, revocantur ea, quæ sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur; ita volo esse in adolescente, unde aliquid amputem: non enim potest in eo esse succus diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem assecutum. Vidi statim indolem, neque dimisi tempus, & eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum: magistrum autem, quem vellet, eligeret: me quidem si audiret, L. Crassum. Quod iste arripuit, & ita sese facturum confirmavit, atque etiam addidit, gratiæ scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meæ, cum iste accusavit C. Norbanum (6), defendente me. Non est credibile, quid interesse mihi sit visum in-

(5) *Volo enim*, &c.) Quam sententiam egregie Fabius lib. II. cap. 4. *Audeat*, inquit, *hæc ætas plura, & inveniat, & inventis gaudeat; sint licet ista non satis interim sicca & severa. Facile remedium est ubertatis: sterilia nullo labore vincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum spei dabit, in qua ingenium judicio præsumitur. Materiam esse primum volo vel abundantiorem, atque ultra quam oporteat fusam. Multum inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid. velut usu ipso deteretur, sit modo unde excidi possit, & quod exsculpi. Erit autem, si non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam cælatura altior rumpat.* Idem.

(6) *C. Norbanum*) Anno U. C. Dclx. ante Christum xciv. C. Norbanus, quod tribunus plebis Q. Servilium Cæpionem a Cimbris victum seditiosis concionibus ultra modum vexasset, reus majestatis a P. Sulpicio Rufo juvene peractus est. Hominis nocentissimi causam suscepit M. Antonius ejus olim quæstor, & tum eloquentia sua, tum etiam equitum favore obtinuit. De hoc judicio pluribus infra c. 44. differit Antonius Sulpicium alloquens. *Idem*.

inter eum, qui tum erat, & qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Craſſi magnificum, atque præclarum natura ipſa ducebat: ſed ea non ſatis proficere potuiſſet, niſi eodem, ſtudio atque imitatione, intendiſſet, atque ita dicere conſueſſet, ut tota mente Craſſum atque omni animo intueretur.

XXII. Ergo hoc ſit primum in præceptis meis, ut demonſtremus, quem imitetur (7), atque ita, ut, quæ maxime excellant in eo quem imitabitur, ea diligentiſſime perſequatur. Tum accedat exercitatio, qua illum, quem ante delegerit, imitando effingat, atque ita exprimat, non ut multos imitatores ſæpe cognovi, qui aut ea, quæ facilia ſunt, aut etiam illa, quæ inſignia, ac pene vitioſa, conſectantur imitando. Nihil eſt facilius, quam amictum imitari alicujus, aut ſtatum, aut motum. Si vero etiam vitioſe aliquid eſt, id ſumere, & in eo vitioſum eſſe, non magnum eſt: ut ille, qui nunc etiam, amiſſa voce, furit in republica Fuſius (8), nervos in dicendo C. Fimbriæ, quos tamen habuit ille, non aſſequitur; oris pravitatem, & verborum latitudinem imitatur. Sed tamen ille nec deligere ſcivit, cujus potiſſimum ſimilis eſſet, & in eo ipſo, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit.

Qui autem ita faciet, ut oportet, primum vigilet

(7) *Quem imitetur*) *Neceſſe eſt*, inquit Fabius lib. x. c. 11. *aut ſimiles, aut diſſimiles bonis ſimus: ſimilem raro natura præſtat, frequenter imitatio*. Prudenter idem paulo poſt monet, in hoc imitationis onere ſuſcipiendo ſuas cuique vires eſſe conſulendas. *Nam quædam ſunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non ſufficiat, aut diverſitas repugnet. Nec cui tenue ingenium erit, ſola velit fortia & abrupta: cui forte quidem, ſed indomitum, amore ſubtilitatis & vim ſuam perdat, & elegantiam, quam cupit, non aſſequatur*. Idem.

(8) *Fuſius*) De Fuſio & Fimbria agitur in Bruto. Fuſium autem hic furere dicit Antonius ad nomen ejus reſpiciens; Furius enim & Fuſius, quemadmodum Valerius & Valeſius, commutantur, ut obſervat Quintilianus lib. 1. cap. 4. *Idem*.

gilet necesse est in deligendo: deinde, quem probavit, in eo, quæ maxime excellent, ea diligentissime persequatur. Quid enim causæ censetis esse, cur ætates extulerint singulæ singula prope genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratoribus possumus judicare, quia scripta, ex quibus judicium fieri posset, non multa sane reliquerunt, quam in Græcis: ex quorum scriptis, cujusque ætatis quæ dicendi ratio, voluntasque fuerit, intelligi potest.

Antiquissimi fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles, atque Alcibiades (9), & eadem ætate Thucydides; subtiles, acuti, breves; sententiis magis, quam verbis abundantes. Non potuisset accidere, ut unum esset omnium genus, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lysias. Multa Lysiæ scripta sunt, nulla Critiæ, de Theramene audivimus. Omnes etiam tum retinebant illum Periclis succum, sed erant paulo uberiore filo. Ecce tibi exortus est Isocrates, magister istorum omnium, cujus e ludo, tanquam ex equo Trojano (10), meri principes (11) exierunt; sed eorum partim in pompa, partim in acie illustres esse voluerunt.

XXIII. Itaque & illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Naucratæ (12), multique alii naturis differunt: voluntate autem similes sunt inter sese, & ma-

(9) *Pericles, atque Alcibiades, &c.*) Non semel jam monuimus de oratoribus tum Græcis, tum Latinis, qui passim hic laudantur, consulendum esse Brutum, quo in libro Tullius oratores omnes, quorum exstat memoria, recenset. *Idem*.

(10) *Ex equo Trojano*) Poetarum fabulis notum est, a principibus Græcis in ingentem equum ligneum inclusis Trojam post decennium fuisse captam & incensam. *Virg.* II. *Æneid.* Idem.

(11) *Meri principes*) Ita legitur apud Nonium in *Merum*, idque interpretatur hoc loco sincerum. In multis editionibus habetur *innumeri principes*. Idem.

(12) *Naucratæ*) Naucraten Isocratis discipulum fuisse tradit Quintilianus lib. III. cap. 6. *Idem*.

& magiſtri (13): & ii, qui ſe ad cauſas contulerunt, ut Demoſthenes, Hyperides, Lycurgus, Æſchines, Dinarchus, aliique complures, etſi inter ſe pares non fuerunt, tamen ſunt omnes in eodem veritatis imitandæ genere verſati; quorum quamdiu manſit imitatio, tamdiu genus illud dicendi, ſtudiumque vixit.

Poſteaquam, extinctis his, omnis earum memoria ſenſim obſcurata eſt & evanuit; alia quædam dicendi molliora, ac remiſſiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem ajunt ſororis filium fuiſſe Demoſthenis; tum Phalereus ille Demetrius, omnium iſtorum, mea ſententia, politiſſimus, aliique eorum ſimiles extiterunt. Quæ ſi volemus uſque ad hoc tempus perſequi, intelligemus, ut hodie Alabandenſem (14) illum Meneclem, & ejus fratrem Hieroclem (15), quos ego audivi, tota imitatur Aſia: ſic ſemper fuiſſe aliquem, cujus ſe ſimiles plerique eſſe vellent.

Hanc igitur ſimilitudinem qui imitatione aſſequi volet, tum exercitationibus crebris atque magnis, tum ſcribendo maxime perſequatur. Quod ſi hic noſter Sulpicius faceret, multo ejus oratio eſſet preſſior: in qua nunc interdum, ut in herbis ruſtici ſolent dicere, in ſumma ubertate ineſt luxu-

(13) *Similes ſunt & inter ſeſe, & magiſtri*) Gruterus obnixe nimis contendit pro vulgata lectione, *& inter ſeſe magiſtri*: ſed, quid velit *inter ſeſe magiſtri*, neſcio. Auctoritate igitur Mſſ. Cant. Norf. Bod. Bal. Nov. Wag. necnon omnium veterum editionum ſic locum refinxi, *voluntate autem ſimiles ſunt & inter ſeſe, & magiſtri*. Hoc ſenſu: Omnes illi diſcipuli Iſocratis idem ſcribendi genus ſecuti ſunt: omneſque Iſocratis, magiſtri ſui, in ſcribendo ſimiles ſunt. Sequitur ergo quod hoc exemplo probare voluit Antonius, eos omnes aliquem, nempe Iſocratem, ſibi imitandum propoſuiſſe. *Pearcius*.

(14) *Alabandenſem*) Oriundum ex Alabanda, quæ urbs eſt Aſiæ minoris in Caria. *Pruſt*.

(15) *Meneclem, & ... Hieroclem*) Illuſtriſſimos Aſiæ oratores, quos cum audierit Antonius, ipſeque Tullius puer, ut tradit in Bruto c. 8. floruiſſe oportet circa annum U. C. DCLX. ante Chriſtum CIV. *Idem*.

luxuries (16) quædam, quæ ſtylo depaſcenda eſt.

Hic Sulpicius: Me quidem, inquit, recte mones, idque mihi gratum eſt: ſed ne te quidem, Antoni, multum ſcriptitaſſe arbitror. Tum ille: Quaſi vero, inquit, non ea præcipiam aliis, quæ mihi ipſi deſunt. Sed tamen (17) ne tabulas quidem conficere (18) exiſtimor: verum & in hoc, ex re familiari mea, & in illo, ex eo, quod dico, quantulum id cumque eſt, quid faciam, judicari poteſt.

Atque eſſe tamen multos videmus, qui neminem imitentur, & ſuapte natura, quod velint, ſine cujuſquam ſimilitudine conſequantur: quod & in vobis animadverti recte poteſt, Cæſar, & Cotta, quorum alter inuſitatum quidem noſtris oratoribus leporem quendam, & ſalem; alter acutiſſimum, & ſubtiliſſimum dicendi genus eſt conſecutus. Neque vero * veſter æqualis Curio, patre, mea ſententia, vel eloquentiſſimo temporibus illis, quemquam mihi magnopere videtur imitari: qui tamen verborum gravitate, & elegantia, & copia, ſuam quandam expreſſit quaſi formam, figuramque dicendi; quod ego maxime potui judicare

(16) *Ineſt luxuries*) At Cicero lib. de claris oratoribus ait, hujus Sulpicii ſtylum eſſe preſſum ac conciſum. Nempe orationem adoleſcentis redundantem ac diſſipatam ſubinde coercuerat ætas maturior. *Idem*.

(17) *Sed tamen* &c.) Hæc eſt Antonii ſententia. Non tamen ſum in ſcribendo tam negligens, quam dicis. Quemadmodum enim exiſtimor non conficere tabulas, quas tamen a me confici ſatis probat res mea familiaris recte adminiſtrata: ſic ſcribendi exercitationem penitus a me non omitti, ſatis declarat hæc mea, quantulacumque eſt, dicendi facultas & copia, quam videlicet nunquam, niſi crebro multumque ſcribendo, aſſecutus eſſem. *Pruſteus*.

(18) *Ne tabulas quidem conficere*) Veteres Romani tabulas rei familiaris ſuæ conficere ſolebant: qui eas non conficerent, ſuarum rerum negligentiorem putabantur. De tabulis domeſticis Romanorum vide Teſtim. Aſconii in Lex. Hoffmanni Tom. 4. *Pearcius*.

* *Veſter*) Lamb. *noſter*.

care in ea causa, quam ille contra me apud centumviros (19) pro fratribus Coſſis (20) dixit. In qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

XXIV. Verum, ut aliquando ad causas deducamus illum, quem constituimus, & eas quidem, in quibus pluſculum negotii eſt, judiciorum, atque litium, (riſerit aliquis fortaſſe hoc præceptum: eſt enim non tam acutum, quam neceſſarium, magisque monitoris non fatui, quam eruditi magiſtri) hoc ei primum præcipiemus, quaſcumque causas erit acturus, ut eas diligenter, penitusque cognoscat. Hoc in ludo non præcipitur: faciles enim causæ ad pueros deferuntur. Lex peregrinum vetat in murum aſcendere: aſcendit: hoſtes repulit: accusatur: nihil eſt negotii, hujuſmodi causam cognoscere. Recte igitur nihil de causa diſcenda præcipiunt. Hæc eſt enim in ludo causarum fere formula. At vero in foro, tabulæ, teſtimonia, pacta, conventa (21), ſtipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responſa, vita denique eorum, qui in causa verſantur, tota cognoscenda eſt: quarum rerum negligentia pleraſque causas, & maxime privatas (ſunt enim multo ſæpe obſcuriores) videmus amitti. Ita nonnulli, dum operam ſuam multam exiſtimari volunt, ut toto foro volitare, & a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas. In

(19) *Centumviros*) Vide notas in librum superiorem cap. 38. *Pruſt.*

(20) *Pro fratribus Coſſis*) An qui genus ducebant ab illuſtribus illis Corneliis Maluginenſibus Coſſis, qui magiſtratus ampliſſimos geſſere? *Idem.*

(21) *Pacta, conventa*) Lambinus & in hoc loco, & nonnullis aliis ſimilibus comma delevit, & ſic legit, *pacta conventa*. Strebæus etiam dicit doctiſſimos quoſdam viros ſic olim legiſſe. Nec aliter Ulpianus in libro juris gentium. *Solemus enim dicere* pacta conventa *ineſſe bonæ fidei judiciis*. Imo hodie inter Polonos *pacta conventa*, nonnihil mutato tamen ſenſu, uſitate dicuntur. *Pearcius.*

quo eſt illa quidem magna offenſio, vel negligentiæ, ſuſceptis rebus ; vel perfidiæ, receptis : ſed etiam illa major opinione , quod nemo poteſt de ea re, quam non novit , non turpiſſime dicere . Ita dum inertiæ (22) vituperationem, quæ major eſt , contemnunt , aſſequuntur etiam illam , quam magis ipſi fugiunt, tarditatis.

Equidem ſoleo dare operam, ut de ſua quiſque re me ipſe doceat, & ut ne quis alius adſit , quo liberius loquatur ; & agere adverſarii cauſam , ut ille agat ſuam, &, quidquid de ſua re cogitarit , in medium proferat . Itaque cum ille diſceſſit , tres perſonas unus ſuſtineo ſumma animi æquitate, meam, adverſarii , judicis . Qui locus eſt talis , ut plus habeat adjumenti , quam incommodi , hunc judico eſſe dicendum : ubi plus mali , quam boni reperio , id totum abjudico , atque ejicio . Ita aſſequor , ut alio tempore cogitem , quid dicam, & alio dicam: quæ duo plerique ingenio freti , ſimul faciunt . Sed certe iidem illi melius aliquanto dicerent , ſi aliud ſumendum ſibi tempus ad cogitandum , aliud ad dicendum putarent . Cum rem penitus cauſamque cognovi , ſtatim occurrit animo , quæ ſit cauſa ambigui . Nihil eſt enim, quod inter homines ambigatur : ſive ex crimine cauſa conſtet , ut facinoris : ſive ex controverſia, ut hereditatis: ſive ex deliberatione , ut belli: ſive ex perſona , ut laudis: ſive ex diſputatione , ut de ratione vivendi : in quo non aut quid factum ſit, aut fiat , futurumve ſit , quæratur, aut quale ſit, aut quid vocetur.

im: Delib: Iudiciale

XXV. Ac noſtræ fere cauſæ , quæ quidem ſunt criminum , plerumque inficiatione defenduntur . Nam

(22) *Inertiæ*) Locus hic Lambinum & alios exercuit , cum non viderent , quomodo inertiæ vituperatio poſſet dici major, quam tarditatis. *Inertia* nhil aliud deſignat, quam artis ingnorantiam, quæ in oratore ſane eſt vitium maximum. *Verb.*

Nam & de pecuniis repetundis, quæ maximæ sunt, neganda fere sunt omnia: & de ambitu (23) raro illud datur, ut possis liberalitatem ac benignitatem ab ambitu atque largitione sejungere. De sicariis, de veneficiis, de peculatu, inficiari necesse est. Id est igitur genus primum causarum in judiciis, ex controversia facti. In deliberationibus (24) plerumque ex futuri, raro etiam ex instantis, aut facti.

Sæpe autem res non, sit, necne, sed qualis sit, quæritur: ut cum L. Opimii causam (25) defendebat apud populum, audiente me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat; sed id jure pro salute patriæ factum esse dicebat, ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rempublicam capessenti P. Africanus de Tib. Graccho (26) interroganti responderat, jure cæsum videri. Jure autem omnia defenduntur, quæ sunt ejus generis, ut aut oportuerit, aut licuerit, aut necesse fuerit, aut imprudentia, aut casu facta esse videantur.

Jam quid vocetur, quæritur, cum, quo verbo quid appellandum sit, contenditur: ut mihi ipsi

 cum

(23) *De ambitu*) Difficile est; inquit Antonius, in causa de ambitu, quo quis ad magistratus obtinendos suffragia civium malis artibus quærit, ita reum defendere, ut fatearis largitionem quidem ab illo factam esse, verum non ad emenda suffragia populi, sed liberalitatis tantum ac benignitatis ergo. Quare præstat inficiatione uti, ac negare penitus ullam largitionem esse factam. *Prust.*

(24) *In deliberationibus*) Oriuntur etiam causæ ex controversia futuri, hoc est, in deliberationibus venit in controversiam id quod futurum est, raro id quod instat, & quod mox faciendum est, nunquam id quod est jam factum. *Idem.*

(25) *L. Opimii causam*) Anno U. C. DCXXXIII L. Opimius consul C. Gracchum in tertii tribunatus plebis petitione repulsum, ac vim parantem oppressit. Consulatu perfunctus, a P. Decio tribuno plebis accusatus est majestatis, quod cives indemnatos occidisset: verum a C. Carbone defensus, frequentibus suffragiis est absolutus. *Livii epitome &c. Idem.*

(26) *Tib. Graccho*) De quo consulendus Ciceronis Brutus. *Idem.*

cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa (27) summa contentio. Pleraque enim de iis, quæ ab isto objiciebantur, cum confiterer, tamen ab illo majestatem imminutam negabam: ex quo verbo lege Apuleja (28) tota illa causa pendebat.

Atque in hoc genere causarum nonnulli præcipiunt, ut verbum illud, quod causam facit, lucide breviterque uterque definiat. Quod mihi quidem perquam puerile videri solet. Alia est enim (29), cum inter doctos homines de iis ipsis rebus, quæ versantur in artibus, disputatur, verborum definitio: ut, cum quæritur, quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. In quibus hoc præcipit ratio atque doctrina, ut vis ejus rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quidquam, neque supersit. Quod quidem in illa causa ne-

(27) *Norbani causa*) Anno U. C. DCLX. C. Norbanus, quod tribunus plebis Q. Servilium Cæpionem a Cimbris victum seditiosis concionibus ultra modum vexasset, reus majestatis a P. Sulpicio Rufo juvene peractus est. Hominis nocentissimi causam suscepit M. Antonius ejus olim quæstor, & tum eloquentia sua, tum etiam equitum favore obtinuit. De hoc judicio pluribus infra cap. 48. differit Antonius Sulpicium alloquens. *Idem*.

(28) *Lege Apuleja*) Anno U. C. DCLII. ante Christum CII. L. Apulejus Saturninus tribunus plebis legem de majestate tulit, ut conjicit Pighius, occasione motuum, qui Romæ concitati sunt, cum Cimbris superatis Alpibus ad Athesim fluvium Q. Catuli proconsulis exercitum invaderent, & equites Romani, præsidiis suis pulsi, Urbem pavidi repeterent. Ex tam turpi fuga, & ipsa civium trepidatione, maxime videbatur imminuta pop. Rom. majestas. *Idem*.

(29) *Alia est enim*, &c.) Cum de aliqua re inter se disceptant eruditi, adeo accuratam adhibent definitionem, ut neque desit quicquam, neque supersit. V. gr. artem definient, ut Cicero lib. I. de Orat. c. 20. *Quæ cognitis penitusque perspectis, & in unum exitum spectantibus, & nunquam fallentibus rebus continetur*. Legem dicent esse regulam morum, stabilem & superioris auctoritate consociationi hominum atque communitati ad ipsius bonum impositam: civitates appellabunt cœtus hominum jure sociatos. Verum in foro ad multitudinis captum fusius explicantur definitiones. Ejusmodi est Tullii lib. II. de Legibus legis definitio. *Lex est justorum injustorumque distinctio, ad illam antiquissimam & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, defendunt & tuentur bonos*. Idem.

neque Sulpicius fecit, neque ego facere conatus sum. Nam, quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset majestatem minuere. Etenim definitio primum reprehenso verbo uno, aut addito, aut dempto, sæpe extorquetur e manibus: deinde genere ipso doctrinam redolet, exercitationemque pene puerilem: tum in sensum, & in mentem judicis intrare non potest. Ante enim præterlabitur, quam percepta est.

XXVI. Sed in eo genere, in quo, quale sit quid, ambigitur; existit etiam in scripti interpretatione sæpe contentio; in quo nulla potest esse, nisi ex ambiguo, controversia. Nam illud ipsum, cum scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui: quod tum explicatur, cum ea verba, quæ desunt, suggesta sunt: quibus additis defenditur, sententiam scripti perspicuam fuisse: & ex contrariis scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur. Itaque aut nunquam dijudicari poterit, aut ita dijudicabitur, ut referendis præteritis verbis, id scriptum, quodcumque defendimus, suppleatur. Ita fit, ut unum genus in iis causis, quæ propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue.

Ambiguorum autem complura genera sunt, quæ mihi videntur ii melius nosse, qui dialectici appellantur: hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant: tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis, vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum, aut verba sint prætermissa.

Iterum autem peccant, cum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis quæque res sit, disceptatur, sejungunt. Nusquam enim tam quæritur,

quale ſit genus ipſum rei, quam in ſcripto, quod totum a facti controverſia ſeparatum eſt.

Ita tria ſunt omnino genera, quæ in diſceptationem & controverſiam cadere poſſunt; Quid fiat, factum, futurumve ſit, aut Quale ſit, aut Quomodo nominetur. Nam & illud quidem, quod quidam Græci adjungunt, Rectene factum ſit, totum in eo eſt, quod, Quale ſit, quærimus.

XXVII. Sed jam ad inſtitutum (30) revertar meum. Cum igitur, accepto cauſæ genere, & cognito, rem tractare cœpi, nihil prius conſtituo, quam quid ſit illud, quo mihi referenda ſit omnis illa oratio, quæ ſit propria quæſtionis & judicii: deinde illa duo diligentiſſime conſidero, quorum alterum commendationem habet noſtram, aut eorum, quos defendimus; alterum eſt accommodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id, quod volumus, commovendos. Ita ratio omnis dicendi tribus ad perſuadendum rebus eſt nixa: ut probemus vera eſſe ea, quæ defendimus: ut conciliemus nobis eos, qui audiunt: ut animos eorum, ad quemcumque cauſa poſtulabit motum, vocemus.

Ad probandum autem duplex eſt oratori ſubjecta materies. Una rerum earum, quæ non excogitantur ab oratore, ſed in re poſitæ, ratione tractantur: ut tabulæ, teſtimonia (31), pacta, conventa, quæſtiones, leges, ſenatuſconſulta, res judicatæ, decreta, reſponſa, & reliqua, ſi quæ ſunt,

(30) *Ad inſtitutum*) Redeo, inquit Antonius, ad id quod dicendum mihi propoſui, nempe ut doceam vos, quid maxime in agendis cauſis ſpectare ſoleam. *Idem*.

(31) *Ut tabulæ, teſtimonia*, &c.) Locos rhetorum extrinſecos quinque numerat Ariſtoteles, leges, teſtes, pacta, quæſtiones, & juramenta. Fruſtra hic augentur ab Antonio, cum tabulæ, ſenatuſconſulta, res judicatæ, & decreta ad leges, reſponſa autem ad teſtimonia referri poſſint. Verum de locis differendi prius erit in Topicis locus. *Idem*.

sunt, quæ non reperiuntur ab oratore, sed ad oratorem a causa, atque a reis deferuntur. Altera est, quæ tota in disputatione, & argumentatione oratoris collocata est. Ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est. Atque isti quidem, qui docent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt. Quod etsi ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut, simul ac posita sit causa, habeant quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere; tamen & tardi ingenii est rivulos consectari, fontes rerum non videre: & jam ætatis est usuque nostri, a capite, quod velimus, arcessere, &, unde omnia manant, videre. Et primum genus illud earum rerum, quæ ad oratorem deferuntur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium rerum esse debebit. Nam pro tabulis & contra tabulas; pro testibus & contra testes; pro quæstionibus & contra quæstiones; & item de cæteris rebus ejusdem generis, vel separatim dicere solemus de genere universo, vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis: quos quidem locos (vobis hoc, Cotta, & Sulpici, dico) multa commentatione, atque meditatione paratos atque expeditos habere debetis. Longum est enim nunc me explicare, qua ratione aut confirmare, aut infirmare testes, tabulas, quæstiones oporteat. Hæc sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximæ: artem quidem, & præcepta duntaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur.

Itemque illa, quæ sunt alterius generis, quæ tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem perpolitamque desiderant. Itaque cum hæc duo nobis quærenda sint in causis; primum, quid; dein-

de, quomodo dicamus: alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametſi artem requirit, tamen prudentiæ eſt pene mediocris, quid dicendum ſit, videre: alterum eſt, in quo oratoris vis illa divina virtuſque cernitur, ea, quæ dicenda ſunt, ornate, copioſe, varieque dicere.

XXVIII. Quare illam partem ſuperiorem, quoniam ſemel ita vobis placuit, non recuſabo, quo minus perpoliam atque conficiam: quantum conſequar, vos judicabitis: quibus ex locis ad eas tres res, quæ ad fidem faciendam ſolæ valent, ducatur oratio, ut & concilientur animi, & doceantur, & moveantur. Hæc ſunt enim tria numero. Ea vero quemadmodum illuſtrentur: præſto eſt, qui omnes docere poſſit, qui hoc primus in noſtros mores induxit, qui maxime auxit, qui ſolus effecit. Namque ego, Catule, (dicam enim non reverens aſſentandi ſuſpicionem) neminem eſſe oratorem paulo illuſtriorem arbitror, neque Græcum, neque Latinum, quem ætas noſtra tulerit, quem non & ſæpe & diligenter audierim. Itaque, ſi quid eſt in me, quod jam ſperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis hominem, tantum operæ mihi ad audiendum datis, ex eo eſt, quod nihil quiſquam unquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus inſederit. Atque ego is, qui ſum, quantuſcumque ſum ad judicandum, omnibus auditis oratoribus, ſine ulla dubitatione ſic ſtatuo & judico, neminem omnium tot, & tanta, quanta ſint in Craſſo, habuiſſe ornamenta dicendi. Quamobrem, ſi vos quoque hoc idem exiſtimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, ſi, cum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut inſtitui, crearo, aluero, confirmaro; tradam eum Craſſo, & veſtiendum, & ornandum.

Tum Craſſus: Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut inſtituiſti. Neque enim eſt boni, neque libe-

be-

beralis parentis, quem procrearit, & eduxerit, eum non & vestire, & ornare; præsertim cum te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quæ vis, qui animus, quæ dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem (32), & ejus diloricare tunicam, & judicibus cicatrices adversas (33) senis imperatoris ostendere? Qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare, ac demonstrare gravissimis verbis, multos sæpe impetus populi non injustos esse, quos præstare nemo possit: multas etiam e republica seditiones sæpe esse factas: ut cum reges essent exacti, ut cum tribunitia potestas esset constituta: illam Norbani seditionem, ex luctu civium, & ex Cæpionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse, & jure esse conflatam. Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus, sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlii (34), quid de Q. Regis commiseratione dicam (35)? quid de aliis innumerabilibus? in quibus hoc non maxime enituit, quod tibi omnes dant, acu-

(32) *Reum consularem*) M. Aquilium, qui post servile bellum in Sicilia confectum de repetundis pecuniis causam dixit. Cum judicum misericordiam implorare nollet, M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam ab ejus pectore discidit, ut honestas cicatrices bello acceptas ostenderet. Quibus conspectis reus absolutus est. *Idem*.

(33) *Cicatrices adversas*) Quæ in pectore, vel alia parte anteriori, accipiebantur vulnera, dicebantur *adversa*, erantque gloriosa: ut contra *aversa* inhonesta, utpote in fuga, & tergo accepta. *Idem*.

(34) *Cn. Manlii*) A Cimbris Cn. Manlius & Q. Servilius Cæpio proconsules victi prælio, castrisque binis exuti sunt: octoginta millia militum occisa, calonumque ac lixarum quadraginta millia. *Livii epitome lib.* LXVII. Ea clades incidit in annum U. C. DCXLIX. *Idem*.

(35) *Quid de Q. Regis commiseratione dicam?*) Antonius in causa Quinti Regis in commiserationem movit judices: de qua nihil alibi, quod meminerim, legi. Nomen est hic proprium

acumen quoddam singulare; sed hæc ipsa, quæ nunc ad me delegare vis, ea semper in te eximia & præstantia fuerunt.

XXIX. Tum Catulus: Ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, cum inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum, neque a doctrina non delatum esse videatur. Quare, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut prætermissum, aut relictum sit, non explices: neque, te Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius, quam a Crasso dici maluisse.

Hic Crassus: Quin tu, inquit, Antoni, omittis ista, quæ proposuisti, quæ nemo horum desiderat: quibus ex locis ea, quæ dicenda sint in caussis, reperiantur. Quæ quanquam abs te novo quodam modo, præclareque dicuntur, sunt tamen & re faciliora, & præceptis pervagata: illa deprome nobis, unde afferas quæ sæpissime tractas, semperque divinitus.

Depromam equidem, inquit Antonius, & quo facilius id a te exigam, quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo. Meæ totius orationis, & istius ipsius in dicendo facultatis, quam modo Crassus in cælum verbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi; una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. Harum trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat. Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adjudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua re-

prium *Rex*, nec officium comprehendit. Q. Martius Rex consul fuit cum M. Catone Nepote. Auctor est Gell. lib. XIII. cap. 18. & Plinius lib. II. cap. 31. *Strebæus*.

rerum ipſarum explicatio ac defenſio poſita eſt, videtur omnem hujus generis quaſi doctrinam continere, de ea primum loquemur, & pauca dicemus. Pauca enim ſunt, quæ uſu jam tractata, & animo quaſi habere notata videamur.

XXX. Ac tibi ſapienter monenti, L. Craſſe, libenter aſſentiemur, ut ſingularum cauſarum defenſiones, quas ſolent magiſtri pueris tradere, relinquamus: aperiamus autem ea capita, unde omnis ad omnem & cauſam, & orationem diſputatio ducitur. Neque enim, quoties verbum aliquod eſt ſcribendum nobis, totius ejus verbi literæ ſunt cogitatione conquirendæ: nec quoties cauſa dicenda eſt, toties ad ejus cauſæ ſepoſita argumenta revolvi nos oportet: ſed habere certos locos, qui, ut literæ ad verbum ſcribendum, ſic illi ad cauſam explicandam, ſtatim occurrant.

Sed hi loci ei demum oratori prodeſſe poſſunt, qui eſt verſatus in rebus, vel uſu, quem ætas denique affert; vel auditione, & cogitatione, quæ ſtudio & diligentia præcurrit ætatem. Nam ſi tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem & acutum in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, ſi erit idem in conſuetudine civitatis, in exemplis, in inſtitutis, in moribus ac voluntatibus civium ſuorum hoſpes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. Subacto (36) mihi ingenio opus eſt, ut agro non ſemel arato, ſed novato & iterato, quo meliores fœtus poſſit & grandiores edere. Subactio autem eſt uſus, auditio, lectio, literæ.

Ac primum naturam cauſæ videat, quæ nunquam latet. Factumne ſit, quæratur; an, Quale ſit,

(36) *Subacto*) Translatio ducta ab agricultura. Ut ager non ſemel aratus, ſed iterum ac tertio proſciſſus poteſt meliores & grandiores fructus afferre: ita perdomitum & excultum ingenium & plura & meliora producit. *Pruſteus*.

sit, an, Quod nomen habeat: quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non possit: deinde, quid veniat in judicium, quod isti sic jubent quærere: Interfecit Opimius (37) Gracchum. Quid facit causam? quod reipublicæ causa, cum ex senatusconsulto ad arma vocasset: hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in judicium, Licueritne ex senatusconsulto, servandæ reipublicæ causa. Perspicua sunt hæc quidem, & in vulgari prudentia sita, sed illa quærenda, quæ ab accusatore & defensore argumenta, ad id, quod in judicium venit, spectantia, debeant afferri.

XXXI. Atque hic illud videndum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur, hebes, atque impolitum. Constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum. Unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quæratur; alterum, * quod personis certis, & temporibus definiatur: ignari omnes controversias ad universi generis vim & naturam referri. Nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad ora-

(37) *Opimius*) Anno U. C. DCXXXIII. *C. Gracchus seditioso tribunatu acto, cum Aventinum armata quoque multitudine occupavisset, a L. Opimio consule, ex senatusconsulto vocato ad arma populo, pulsus, interemptus est*. Anno consequente, L. *Opimius accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjecisset, liberatus est*. Epitome Livii lib. lxi. *Idem*.

* *Quod personis*) Lamb. *quod propriis nominibus personarum, locorum, ac temporum distinctum est: in quo uno illi occupati sunt. Superius vero illud, quod totum est in ratione generis positum, quasi non necessarium sit, nullis præceptis aperiunt, ignari*.

oratoris locos Opimii persona, nihil Decii. De ipso enim universo genere infinita quæstio est, num pœna videatur esse afficiendus, qui civem ex senatusconsulto patriæ conservandæ causa interemerit, cum id per leges non liceret. Nulla denique est causa (38), in qua id, quod in judicium venit, ex reorum personis, ac non ex generum ipsorum universa disputatione quæratur. Quin etiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, Ceperitne contra leges pecunias P. Decius (39), argumenta & criminum & defensionis revocentur oportet ad genus, & naturam universam: quod sumptuosus (40), de luxuria: quod alieni appetens, de avaritia: quod seditiosus, de turbulentis & malis civibus: quod a multis arguitur, de genere testium: contraque quæ pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communes rerum & generum summas revolventur.

Atque hæc forsitan homini, non omnia, quæ sunt in natura rerum, celeriter animo comprehendenti, permulta videantur, quæ veniant in judicium tum, cum de facto quæratur: sed tamen criminum est multitudo, non defensionum, aut locorum infinita.

XXXII. Quæ vero, cum de facto non ambigitur, quæruntur, qualia sint, ea si ex reis numeres, & innumerabilia sunt, & obscura: si ex re-

(38) *Nulla denique est causa*) Nulla est causa, inquit Antonius, in qua id quod in judicium & controversiam vocatur, quæri debeat ac peti ex ipsis reorum personis, sed omnia referri debent ad universum genus. Sic in hac ipsa, quæ modo proposita est causa, ad oratoris locos nec Opimii nec Decii persona pertinet; non ex ipsis deducenda sunt argumenta, sed ex ipso facto, quod generatim spectatur. *Prust.*

(39) *P. Decius*) Non unus ex iis qui se pro patria devoverunt; fortasse is fuerit, qui quæstura functus est anno U. C. DCXXVIII. ante Christum CXXVI. *Idem.*

(40) *Quod sumptuosus*) Accusatur v. g. Decius, quod sumptus nimios fecerit? argumenta defensionis & accusationis petenda erunt e communi genere & loco, de luxuria: quod alienas opes appetiverit? de avaritia, &c. *Idem.*

rebus, valde & modica, & illustria. Nam si Mancini causam (41) in uno Mancino ponimus, quotiescumque is, quem paterpatratus dediderit, receptus non erit, toties causa nova nascetur. Sin illa controversia causam facit, Videaturne ei, quem paterpatratus dediderit, si is non sit receptus, postliminium esse: nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis, Mancini nomen pertinet. Ac, si quid affert præterea hominis aut dignitas, aut indignitas, extra quæstionem est, & ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est. Hæc ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam: quanquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis & in temporibus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora & personæ, tamen intelligendum est, non ex iis, sed ex genere quæstionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me. Nullum enim nobis certamen cum istis esse debet. Tantum satis est intelligi, ne hoc quidem (42) eos consecutos, quod in tanto otio, etiam sine hac forensi exercitatione efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent, eaque paulo subtilius explicarent. Verum hoc (ut dixi) nihil ad me. Illud ad me, ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster, & Sulpici.

Quomodo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum: est enim infinita. Si in personis ponitur; quot homines, tot causæ. Sin ad generum universas quæstiones referuntur; ita modicæ & paucæ sunt, ut omnes eas,

(41) *Mancini causam*) Quam explicuimus lib. 1. de Orat. c. 40. Eodem loco exponitur, quid sit paterpatratus. *Idem*.

(42) *Ne hoc quidem*) Causas, ut par est, agere non potuerunt sine exercitatione forensi: at certe recte dividere ac definire illas ipsas causas in otio suo potuerunt & debuerunt: in quo tamen ipso peccarunt. *Idem*.

eas, diligentes, & memores, & sobrii oratores percursas animo, & prope decantatas habere debeant: nisi forte existimatis, a M. Curio causam didicisse L. Crassum; & ea re multa attulisse (43), quamobrem posthumo non nato Curium tamen heredem Coponii esse oporteret. Nihil ad copiam argumentorum, neque ad causæ vim ac naturam nomen Coponii, aut Curii, pertinuit. In genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus omnis quæstio, cum scriptum ita sit, *Si mihi filius gignitur*, , *isque prius moritur*, & cætera, *tum ut mihi ille sit heres:* Si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus heres sit, heres esse.

XXXIII. Perpetui juris, & universi generis quæstio non hominum nomina, sed rationem dicendi, & argumentorum fontes desiderat. In quo etiam isti nos jurisconsulti impediunt, a discendoque deterrent. Video enim in Catonis & Bruti (44) libris nominatim fere referri, quid alicui de

(43) *A M. Curio causam didicisse L. Crassum, & ea re multa attulisse* &c.) Verba *ea re* significant, ob eam causam, ob eam rem. Sic Cicero in l. 4. Tuscul. Disp. c. 38. Ea reque *suscipi, quod ita rectum esse videatur*. Sic etiam in epist. Bruti ad Atticum: *An hoc ipsum* ea re *facit, quod illi propter amplitudinem omnia jam, ultroque deferenda putat?* Sed verba istius significationis huic loco non conveniunt; nulla enim ratio, aut causa significatur, cur Crassus multa attulit. MS. Bod. legit, & ex re *multa* &c. unde suspicor legendum, & ex reo *multa attulisse*. Sic in initio hujus capitis; *ea, si* ex reis *numeres, innumerabilia sunt*. Sic in cap. præcedente: *Nulla denique est causa, in qua id, quod in judicium venit, ex* reorum *personis, ac non generum ipsorum disputatione quæratur*. Nempe Antonius voluit dicere, Crassum non ex ipsa persona Curii, neque ex reo argumenta deprompsisse; sed omnia ab homine ad naturam universam quæstionis retulisse. *Pearcius*.

(44) *Catonis & Bruti*) M. Catonem, principem Porciæ familiæ, celebrem fuisse jurisconsultum, ejusque libros ætate sua exstitisse tradit Pomponius ff. lib. 1. tit. 2. de Origine juris. Ibidem fit Bruti mentio. *Post hos fuerunt P. Mucius, & Brutus, & Manilius, qui fundaverunt jus civile. Ex his P. Mucius etiam decem libellos reliquit, Brutus septem, & exstant volumina scripta, Manilii monumenta: illi duo consulares fuerunt, Brutus prætorius, P. autem Mucius & pontifex maximus*. Prust.

de jure viro aut mulieri responderint : credo , ut putaremus, in hominibus, non in re , consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse ; ut quod homines essent innumerabiles , debilitati a jure cognoscendo (45), voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abjiceremus. Sed hæc Crassus aliquando nobis expediet , & exponet descripta generatim. Est enim , ne forte nescias , heri nobis ille hoc , Catule , pollicitus , se jus civile, quod nunc diffusum & dissipatum est, in certa genera coacturum , & ad artem facile redacturum. Et quidem , inquit Catulus , haudquaquam id est difficile Crasso , qui & quod disci potuit de jure , didicit ; & quod iis , qui eum docuerunt, defuit , ipse afferet ; ut , quæ sint in jure, vel (*a*) apte describere, vel ornate illustrare possit. Ergo ista , inquit Antonius , tum a Crasso discemus , cum se de turba, & a subselliis, in otium ut cogitat ,) (*b*) soliumque (46) contulerit.

Jam id quidem sæpe , inquit Catulus , ex eo audivi, cum diceret, sibi certum esse a judiciis causisque discedere: sed, ut ipsi soleo dicere , non licebit . Neque enim ipse auxilium suum sæpe a viris bonis frustra implorari patietur , neque id æquo animo feret civitas : quæ si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit.

(45) *Debilitati a jure cognoscendo*) Vox *debilitatus* , cum sine ablativo casu ponitur, significat nihil aliud , quam *fractus*, *imminutus:* sed huic loco parum convenit ista significatio. Antonius paulo supra dixerat ; *nos Jurisconsulti impediunt* , *a discendoque deterrent* : idemque dicere etiam in hoc loco voluit , loquendi tamen formula variata. Legendum igitur censeo: *debilitati metu a jure cognoscendo* &c. Sic l. 1. c. 26. *simul ac me fractum ac* debilitatum metu *viderit*. Imo Mss. Cant. & Wag. exhibent reliquias hujus lectionis , leguntque, *debilitati* a me *jure cognoscendo*. Pearcius.

(a) *Apte*) Vict. Man. *acute*

(b) *Soliumque*) Vict. Man. Lamb. *solitudinemque*.

(46) *Soliumque*) Id est, sella, vel lectulus domi positus: de quo Noster lib. 3. c. 33. *In solio sedentes* &c. *Pearcius*.

bit. Nam hercle, inquit Antonius, si hæc vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino (47), Crasse, vivendum: & istam oscitantem & dormitantem sapientiam, Scævolarum (48) & cæterorum beatorum otio concedamus. Arrisit hic Crassus leniter, &, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es. Me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, ad libertatem vindicabit.

XXXIV. Hujus quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis, inquit Antonius: quoniam intelligitur, non in hominum innumerabilibus personis, neque in infinita temporum varietate, sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quæ in dubium vocarentur: genera autem esse definita non solum numero, sed etiam paucitate: ut eam materiem orationis, quæ cujusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam, ornatamque comprehenderent, rebus dico, & sententiis. Ex vi sua verba parient, quæ semper satis ornata mihi quidem videri solent, si ejusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur.

Ac, si verum quæritis, quod mihi quidem videatur, (nihil enim aliud affirmare possum, nisi sententiam, & opinionem meam) hoc instrumentum causarum & generum universorum in forum afferre debemus, neque, ut quæque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus: quæ quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito & usu pertractata esse possunt: sed tamen animus referendus est ad ea capita, & ad illos quos

(47) *Pistrino*) Hic ingentis ac molesti laboris plenum opus significat; ducta translatione ab exercitatione durissima, cui servi addicebantur. *Prust.*

(48) *Scævolarum*) Sic vocat jurisconsultos, inter quos celeberrimus erat Scævola. *Idem.*

quos sæpe jam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur. Atque hoc totum est sive artis animadversionis, sive consuetudinis, nosse regiones, intra quas venire debeas (49), ut perveſtiges quod quæras. Ubi eum locum omnem (50) cogitatione sepseris, si modo usum rerum percallueris, nihil te effugiet, atque omne quod erit in re, occurret, atque incidet.

ingegno

XXXV. Et sic, cum ad inveniendum in dicendo tria sint; acumen, deinde ratio, quam licet (si volumus) appellemus artem, tertium diligentia: non possum equidem non ingenio primas concedere: sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat. Diligentia, inquam, cum omnibus in rebus, tum in causis defendendis plurimum valet. Hæc præcipue colenda est nobis; hæc semper adhibenda; hæc nihil est quod non assequatur. Causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est: ut adversarium attente audiamus, atque ut ejus non solum sententias, sed etiam verba omnia excipiamus, vultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerumque indicant, diligentia est. Id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est. Deinde ut in iis locis, quos proponam paulo post, pervolvatur animus, ut se penitus insinuet in causam, ut sit cura & cogitatione intentus, diligentia est: ut his rebus adhibeat, tanquam lumen aliquod, memoriam, ut vocem, ut vires: hæc magna sunt.

Inter ingenium quidem, & diligentiam perpau-

(49 *Intra quas venire debeas*) Manutius & Gruterus, *intra quas venere*, ut sit translatio a venatione ducta. *Pearcius*.

(50) *Ubi* eum *locum omnem* &c.) Familiaris meus Johannes Walker pro *eum* reponit *enim*, & conjectura placet: in vulgata enim lectione nihil est, quod hanc sententiam priori connectat, etsi manifeste hic ratio redditur eorum, quæ jam præcesserant. *Idem*.

paululum loci reliquum est arti. Ars demonstrat tantum, ubi quæras, atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, assiduitate, labore; complectar uno verbo, quo sæpe jam usi sumus, diligentia: qua una virtute omnes virtutes reliquæ continentur. Nam orationis quidem copia videmus ut abundent philosophi, qui, ut opinor, (sed tu hæc, Catule, melius) nulla dant præcepta dicendi, nec idcirco minus, quæcumque res proposita est, suscipiunt, de qua copiose & abundanter loquantur.

XXXVI. Tum Catulus, Est, inquit, ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi nulla tradant præcepta dicendi, & habeant paratum tamen, quid de quaque re dicant. Sed Aristoteles is, quem maxime ego admiror, proposuit quosdam locos, ex quibus omnis argumentatio, non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc, qua in causis utimur, inveniretur: a quo quidem homine jamdudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia, sive etiam illa legisti, atque didicisti; quod quidem magis verisimile videtur. Plus enim te operæ Græcis dedisse rebus video, quam putaram.

Tum ille, Verum, inquit, ex me audies, Catule: semper existimavi, jucundiorem, & probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artificii alicujus, deinde nullam Græcarum rerum significationem daret. Atque ego idem existimavi, pecudis esse, non hominis, cum tantas res Græci susciperent, profiterentur, agerent, sesequę & videndi res obscurissimas, & bene vivendi, & copiose dicendi rationem hominibus daturos pollicerentur, non admovere aurem, &, si palam audire eos non auderes, ne minueres

 apud

apud tuos cives auctoritatem tuam, ſubauſcultando tamen excipere voces eorum, & procul, quid narrarent, attendere. Itaque feci, Catule, & iſtorum omnium ſummatim cauſas & genera ipſa guſtavi.

XXXVII. Valde hercule, inquit Catulus, timide, tanquam ad aliquem libidinis ſcopulum (51), ſic tuam mentem ad philoſophiam appuliſti: quam hæc civitas aſpernata nunquam eſt. Nam & referta quondam Italia Pythagoreorum fuit, tum, cum erat in hac gente magna illa Græcia (52): ex quo etiam quidam Numam Pompilium, regem noſtrum, fuiſſe Pythagoreum ferunt; qui annis permultis (53) ante fuit, quam ipſe Pythagoras: quo etiam major vir habendus eſt, cum illam ſapientiam conſtituendæ civitatis duobus prope ſeculis ante cognovit, quam eam Græci natam eſſe ſenſerunt. Et certe non tulit ullos hæc civitas aut gloria clariores, aut auctoritate graviores, aut humanitate politiores, P. Africano, C. Lælio, L. Furio (54), qui ſecum eruditiſſimos homines ex Græcia palam ſemper habuerunt. Atque ego ex iſtis ſæpe audivi, cum dicerent, pergratum Athenienſes & ſibi feciſſe, & multis principibus civitatis, quod, cum ad ſenatum

(51) *Libidinis ſcopulum*) Connotat vel Circes, vel Sirenum ſcopulos poetarum fabulis celebres. *Pruſt.*

(52) *Magna illa Græcia*) Ad orientalem Italiæ plagam Brutios inter & Salentinos pertinet ea regio, quam olim magnam Græciam dixere: nunc pars eſt Regni Neapolitani. *Idem*.

(53) *Qui annis permultis*) Numa Pompilius, ſecundus Romanorum rex, de quo diximus libro ſuperiore in notis ad c. 9. regnum, quod tenuit annos quadraginta tres, auſpicatus eſt anno U. C. xl. Olymp. xvi. 3. ante Chriſtum Dccxiv. Tarquinio Superbo rege, qui regnare cœpit, ut refert Dionyſius, anno iv. Olymp. Lxi. U. C. Ccxxi. Pythagoras in Italiam venit, & quidem, ſi credimus Jamblico, circa Olymp. Lxx. annis circiter ab U. C. Ccxxii. Ex quibus colligitur, quod hic tradit Catulus, Numam duobus prope ſæculis prius vixiſſe quam Pythagoram, annis ſcilicet omnino centum octoginta duobus. *Idem*.

(54) *L. Furio*) De quo videndus Ciceronis Brutus. *Idem*.

tum legatos (55) de suis maximis rebus mitterent, tres illius ætatis nobilissimos philosophos misissent, Carneadem, & Critolaum, & Diogenem (56). Itaque eos, dum Romæ essent, & a se, & ab aliis frequenter auditos. Quos tu cum haberes auctores, Antoni, miror, cur philosophiæ, sicut Zethus (57) ille Pacuvianus, prope bellum indixeris.

Minime, inquit Antonius: ac sic decrevi philosophari (58) potius, ut Neoptolemus (59) apud

(55) *Ad senatum legatos*) Carneades Academicus, Diogenes Stoicus, & Critolaus Peripateticus, celeberrimi ætatis suæ philosophi, ab Atheniensibus Romam ad senatum populumque Romanum legati sunt, ut postularent civitati remitteretur talentum fere quingentum multa, quam propter Oropi vastationem fecerat. Tempus hujus legationis Cicero Academ. Quæst. lib. IV. refert ad P. Scipionem & M. Marcellum coss. qui anno Urbis DXCIX. ante Christum CV. rempub. administrarunt. Gellius lib. XVII. temporibus belli Punici secundi; Pausanias in Achaicis an. U. C. DCIII. assignat. *Gellius lib.* VII. *cap.* XIV. De Carneade & Critolao diximus libro superiore c. II. *Idem*.

(56) *Carneadem, & Critolaum, & Diogenem*) Legati Romam Athenis missi sunt, uti multam remitti civitati peterent quingentorum talentum, quam fecerat propter Oropi vastationem, Sicyoniis damnantibus, quibus illius causæ judicium a Senatu permissum fuerat. Legationis illius tempus mira auctorum dissensione traditur. Gellius, lib. XVII. cap. ult. sub bellum Punicum alterum illos advenisse refert; ac posteriorem eorum adventu facit Ennium, quod ego falsum arbitror: si quidem obiit Ennius anno U. C. 585. At Cicero (in Lucullo cap. 45.) legationem illam assignat P. Scipioni & M. Marcello Coss. qui est annus 599. Verum Pausanias in Achaicis sub annum Urbis 603. illos advenisse significat. *Petavius*, *Rat. Temp.* lib. IV. cap. 12. Eodem anno Urbis 603. id evenisse putat Casaubonus in Synopsi ad Polyb.

(57) *Zethus*) Jovis ex Antiopa filius, frater Amphionis, cui in condendis Thebis operam commodavit. Eum, ut ab artibus aversum, Pacuvius in tragœdia invehentem in musicam inducit, quam Amphion tuetur. Consule lib. II. ad Heren. *Prust.*

(58) *Philosophari*) Censet Vossius versum illum Ennii fuisse trochaicum quadratum hujusmodi:

Philosophari mihi est necesse; at paucis: nam omnino haud placet.

Idque colligit ex lib. II. Tusculanarum Quæstionum; ubi legitur: *Neoptolemus quidem apud Ennium philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere.* Idem.

(59) *Neoptolemus*) Pyrrho, Achillis filio, Neoptolemi cogno-

Ennium, *paucis; nam omnino haud placet*. Sed tamen hæc est mea sententia, quam videbar exposuisse. Ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum, & suspicionem artificii apud eos, qui res judicent, oratori adversariam esse arbitror: imminuit enim & oratoris auctoritatem, & orationis fidem.

XXXVIII. Sed, ut eo revocetur, unde huc declinavit oratio; ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem fuisse, qui diceret, artem se tradere bene disserendi, & vera ac falsa dijudicandi, quam verbo Græco *διαλεκτικὴν* (60) appellaret? In hac arte, si modo est hæc ars, nullum est præceptum quo modo verum inveniatur, sed tantum est quo modo judicetur. Nam & omne, quod eloquimur, sic, ut id aut esse dicamus, aut non esse; & si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut judicent verumne sit an falsum: & si conjuncte sit elatum, & adjuncta sint alia, judicent rectene adjuncta sint, & verane summa sit uniuscujusque rationis: & ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus, & multa quærendo, reperiunt non modo ea, quæ jam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa, & potius detexta prope retexantur. Hic nos igitur Stoicus iste nihil adjuvat, quoniam quemadmodum inveniam quid dicam, non docet: atque idem etiam impedit, quod & multa reperit, quæ neget ullo modo posse dissolvi; & genus sermonis affert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum ac minutum: quod si quis probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Hæc enim nostra oratio multitudinis est auri-

gnomen impositum, quod adolescentulus in bello Trojano militiæ tirocinium fecerit. *Idem*.

(60) Διαλεκτικὴν) Dialecticam *ἀπὸ τῦ διαλέγεσθαι*, a disserendo nomen habet. *Idem*.

ribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quæ non aurificis statera, sed quadam populari trutina examinantur.

Quare istam artem totam dimittamus, quæ in excogitandis argumentis muta nimium est, in judicandis nimium loquax, Critolaum istum, quem simul cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic studio nostro prodesse potuisse. Erat enim ab isto Aristotele, a cujus inventis tibi ego videor non longe aberrare. Atque inter hunc Aristotelem, cujus & illum legi librum, in quo exposuit dicendi artes omnium superiorum, & illos, in quibus ipse sua quædam de eadem arte dixit, & hos germanos hujus artis magistros, hoc mihi visum est interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, hæc quoque adspexit, quæ ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant: illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, habitarunt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia, qua ille, sed usu in hoc uno genere, studioque majore. Carneadis vero vis incredibilis illa dicendi, & varietas, perquam esset optanda nobis: qui nullam unquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit; nullam oppugnavit, quam non everterit. Sed hoc majus est quiddam, quam ab iis, qui hæc tradunt, & docent, postulandum sit.

XXXIX. Ego autem, si quem nunc plane rudem institui ad dicendum velim, his potius tradam assiduis uno opere eandem incudem (61) diem noctemque tundentibus, qui omnes tenuissimas particulas, atque omnia minima mansa, ut

 nu-

(61) *Eandem incudem*) Proverbii genus est in eos, qui indefessa assiduitate eidem studio incumbunt, similes fabrorum, qui continuis ictibus incude percussa ferrum emolliunt. *Idem*.

nutrices infantibus pueris, in os inserant. Sin sit is, qui & doctrina mihi liberaliter institutus, & aliquo jam imbutus usu, & satis acri ingenio esse videatur: illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed unde universum flumen * erumpat: qui illi sedes, & tanquam domicilia omnium argumentorum commonstret, & ea breviter illustret, verbisque definiat.

Quid enim est, in quo hæreat, qui viderit, omne, quod sumatur in oratione aut ad probandum, aut ad refellendum, aut ex sua sumi vi (62) atque natura, aut assumi foris? Ex sua vi, cum aut res, quæ sit tota, quæratur, aut pars ejus, aut vocabulum quod habeat, aut quippiam, rem illam quod attingat. Extrinsecus autem, cum ea, quæ sunt foris, neque inhærent in rei natura, colliguntur. Si res tota quæritur, definitione universa vis explicanda est, sic: Si majestas est amplitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exercitum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui id fecisset, populi Romani potestati tradidit. Sin pars; partitione, hoc modo: Aut senatui parendum de salute reipublicæ fuit; aut aliud consilium instituendum, aut sua sponte faciendum: aliud consilium, superbum; suum, arrogans; utendum igitur fuit consilio senatus. Sin ex vocabulo, ut Carbo. Si consul est, qui consulit patriæ, quid aliud fecit Opimius (63)? Sin ab eo, quod rem attingat, plures sunt argumentorum sedes ac loci: nam & conjuncta quæremus, & genera, & partes generibus subjectas, & similitudines, & dissimi-

* *Erumpat*) Man. *erumpat: ut illi.... commonstrem..... illustrem.... definiam.*

(62) *Aut ex sua sumi vi*) Designat locos rhetorum intrinsecos & extrinsecos, de quibus cum & fusius & accuratius agat Cicero in Topicis, ideo omittimus notas omnes & exempla, quibus possunt illustrari. *Prust.*

(63) *Opimius*) De quo paulo superius diximus cap. 28. *Idem.*

ſimilitudines, & contraria, & conſequentia, & conſentanea, & quaſi præcurrentia, & repugnantia, & cauſas rerum veſtigabimus, & ea, quæ ex cauſis orta ſunt; & majora, paria, minora quæremus.

XL. Ex conjunctis ſic argumenta ducuntur: Si pietati ſumma tribuenda laus eſt, debetis moveri, cum Q. Metellum (64) tam piè lugere videatis. Ex genere autem: Si magiſtratus in populi Romani poteſtate eſſe debent, quid Norbanum (65) accuſas, cujus tribunatus voluntati paruit civitatis? Ex parte autem ea, quæ eſt ſubjecta generi: Si omnes, qui reipublicæ conſulunt (66), cari nobis eſſe debent, certe in primis imperatores, quorum conſiliis, virtute, periculis, retinemus & noſtram ſalutem, & imperii dignitatem. Ex ſimilitudine autem: Si feræ partus ſuos diligunt, qua nos in liberos noſtros indulgentia eſſe debemus? At ex diſſimilitudine: Si barbarorum eſt in diem vivere, noſtra conſilia ſempiternum tempus ſpectare debent. Atque utroque in genere & ſimilitudinis, & diſſimilitudinis, exempla ſunt ex aliorum factis, aut dictis, aut eventis, & fictæ narrationes ſæpe ponendæ. Jam ex contrario: Si Gracchus nefarie, præclare Opimius. Ex conſequentibus: Si & ferro interfectus ille, & tu inimicus ejus cum gladio cruento comprehenſus es in illo ipſo loco, & nemo præter te ibi viſus eſt, & cauſa nemini, & tu ſemper audax: quid eſt,

(64) *Q. Metellum*) Anno U. C. DCLVII. præturam obtinuit Q. Metellus, Pii cognomentum adeptus, quod ut ait ſcriptor de Viris illuſtribus, patrem Numidicum precibus ac lacrimis aſſiduis ab exilio revocaſſet. Qua ſingulari pietate facile ad ſummos honores aditum paravit. *Idem*.

(65) *Norbanum*) Conſule notas ſuperiores c. 21. *Idem*.

(66) *Si omnes, qui Reipublicæ conſulunt*) Senſus eſt: Si illi, qui Remp. adjuvant conſiliis, cari eſſe debent; multo magis Imperatores illi, qui non ſolum conſiliis, ſed & aliis rebus, ſcilicet fortitudine & periculis ſubeundis, ejus ſalutem & dignitatem tuentur. *Pearcius*.

est, quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis, & præcurrentibus, & repugnantibus, ut olim Crassus adolescens: Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt: simulasse te, & aliud quid quæsisse perspicuum est, quod Tib. Gracchi mortem sæpe in concionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem (67) in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissensisti. Ex causis autem rerum sic: Avaritiam si tollere vultis, mater ejus est tollenda, luxuries. Ex iis autem, quæ sunt orta de causis: Si ærarii copiis & ad belli adjumenta, & ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus. Majora autem, & minora, & paria comparabimus, sic: Ex majore: Si bona existimatio divitiis præstat, & pecunia tantopere expetitur, quanto gloria magis est expetenda? Ex minore sic:

(68) *Hic, parvæ consuetudinis*
Causa, mortem hujus tam fert familiariter:
Quid, si ipse amasset? quid mihi huic faciet
patri?

Ex pari sic: Est ejusdem (69), & eripere contra rempublicam, & largiri pecunias.

Foris autem assumuntur ea, quæ non sua vi, sed extranea sublevantur, ut hæc (70): Hoc verum

(67) *Quod eam legem*) Pighius ad annum Urbis DCXXXIV. ante hæc verba deesse nonnihil suspicatur, sicque ex varia manuscriptorum codicum lectione locum esse restituendum putat: *Quod P. Africani necis socius fuisti, quod C. Graccho dux & auctor repetendæ per seditiones tribunitiæ potestatis fuisti, quod eam legem &c. Prust.*

(68) *Hic, parvæ consuetudinis*) Terent. Andr. act. 1. sc. 1.

(69) *Est ejusdem*) Conferuntur hic inter se duo crimina; alterum repetundarum, quo quis alterius facultates contra jus invadit; alterum ambitus, quo suas opes aliquis largitur ad populi suffragia sibi demerenda. *Idem*.

(70) *Ut hæc*) Congerit hic tres locos extrinsecos: primum a testimoniis, cujus hoc affert exemplum; Hoc dicit Q. Lutatius,

rum est; dixit enim Q. Lutatius. Hoc falsum est; habita enim quæstio est. Hoc sequi necesse est; recito enim tabulas. De quo genere toto paulo ante dixi. Hæc, ut brevissime (71) dici potuerunt, ita a me dicta sunt.

XLI. Ut enim si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa & notas ostenderem locorum, quibus cognitis ille sibi ipse foderet, & id, quod vellet, parvulo labore, nullo errore inveniret: sic has ego argumentorum novi notas, quæ illa mihi quærenti demonstrant, ubi sint; reliqua cura & cogitatione eruuntur.

Qui Tra dell'arte oratore

Quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitæ præscribere, sed est mediocris ingenii judicare. Neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quædam monita tradamus. His igitur locis in mente & cogitatione defixis, & in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi. Si vero assequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, & animos eorum ita afficiet, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere vel rapere possit; nihil profecto præterea ad dicendum requiret.

Jam illud videmus, nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis. Tra-

tius, est igitur verum: Alterum a tormentis; Ad exprimendam veritatem tormentis subjectus est ille quem oportuit, nec simile quicquam indicavit, ergo falsum est: Tertium a tabulis; Rem ita esse patet ex tabulis, ergo id in dubium revocare nemini licet. *Idem*.

(71) *Brevissime*) Fusiorem videlicet locorum explicationem meditabatur Cicero in libro Topicorum; quapropter ne sæpius eandem incudem tundat, hic tantum perstringit, quod alibi copiosius exponet. *Idem*.

Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat; aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet, quid afferas: & id quare ita sit, ostendere: & ex iisdem illis locis interdum concludere: relinquere alias, alioque transire: sæpe non proponere, ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, declarare: si cui quid simile dicas, prius ut simile confirmes: deinde quod agitur, adjungas: puncta argumentorum plerumque ut occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

XLII. Hæc ut & properans, & apud doctos, & semidoctus ipse percurro, ut aliquando ad illa majora veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, majus, quam ut faveat oratori is, qui audiet, utque ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi, & perturbatione magis, quam judicio aut consilio, regatur. Plura enim multo homines (72) judicant odio (73), aut amore, aut cupiditate (74), aut iracundia (75), aut dolore (76), aut lætitia (77), aut spe (78), aut timore (79), aut

(72) *Plura enim multo homines*) Recte Aristoteles lib. II. Rhetoric. observat, cum pro diversis animi motibus diversa sentiant ac faciant homines, aliudque mens tranquilla, aliud agitata suggerat, permagni interesse oratoris varias pro tempore auditorum in animis excitare perturbationes, adeoque ipsi tenendam esse artem movendorum affectuum, quibus concitatus auditor eo, quo voluerit orator impellere, facile feratur. *Idem*.

(73) *Odio*) Quod est abalienatio quædam animi perfecta, qua quis alterum & perditum velit, & perdat, si possit. *Idem*.

(74) *Cupiditate*) Quam Aristoteles lib. I. Rhetor. definit rei jucundæ appetitum. *Idem*.

(75) *Iracundia*) Consule notas in librum superiorem. *Idem*.

(76) *Dolore*) Quem Tullius lib. IV. Tusc. Quæst. ait esse ægritudinem cruciantem. *Idem*.

(77) *Lætitia*) Est, inquit ibidem Cicero, opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur. *Idem*.

(78) *Spe*) Vide notas inferiores c. 52. *Idem*.

(79) *Timore*) Timor est ægritudo voluntatis respondens mentis ambiguitati, malum prope imminens, vixque declinabile intuentis. *Idem*.

aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam veritate, aut præscripto, aut juris norma aliqua, aut judicii formula, aut legibus. Quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.

Paulum, inquit Catulus, etiam nunc deesse videtur iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere. Quidnam, inquit? Qui ordo tibi placet, inquit Catulus, & quæ dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper deus videri soles.

Vide quam sim in isto gene, inquit, Catule, deus. Non mehercule mihi, nisi admonito, venisset in mentem: ut possis existimare, me in ea in quibus nonnunquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo, vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic tanquam ignotum hominem præteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus possit. Sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem ordinis, & disponendarum rerum requisisse. Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis, & in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset jam de ordine argumentorum, & de collocatione aliquid dicere. Sed cum tria sint a me (80) proposita, de uno dictum; cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponenda tota oratione quærendum.

XLIII. Valet igitur multum ad vincendum, probari mores (81), instituta, & facta, & vitam

(80) *Tria sint a me*) Divisit Antonius inventionem in tres partes; quarum prima doceat, altera conciliet, tertia moveat oratorem. De prima disseruit; cum alias explicuerit, de oratione disponenda sermonem instituet. *Idem*.

(81) *Probari mores*) Communis est hæc rhetorum omnium sententia, neminem oratorem esse posse, nisi qui probis moribus fuerit. Ut enim persuadeat, qui scopus est eloquentiæ, is esse debet hujus artis studiosus, cui fides habeatur in ea re, quæ certo sciri non potest, cujusmodi sunt causæ omnes, in quibus ver-

tam eorum, qui agent causas, & eorum, pro quibus: & item improbari adversariorum: animosque eorum, apud quos agitur, conciliari quam maxime ad benevolentiam cum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis (82), rebus gestis, existimatione vitæ: quæ facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed hæc adjuvant in oratore, lenitas vocis, vultus, pudoris singificatio (83), verborum comitas: si quid persequare acrius (84), ut invitus, & coactus facere videare. Facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi, signa proferri perutile est: eaque omnia, quæ proborum, demissorum, non acri-

versatur orator. Sic autem sunt homines, ut quem noverint improbum, ei difficillime credant. Adi Aristotelem lib. 1. Rhet. cap. 1. & Quintilianum lib. XII. cap. 1. *Idem*.

(82) *Dignitate hominis*) Moribus suis captat judicum benevolentiam Cicero oratione pro P. Sylla c. 1. *Quanquam ex hujus incommodis magnam animo molestiam capio, tamen in ceteris malis facile patior oblatum mihi tempus, in quo boni viri lenitatem meam misericordiamque, notam omnibus quondam, nunc quasi intermissam agnoscerent: improbi ac perditi cives edomiti atque victi præcipitante repub. vehementem me fuisse atque fortem; conservata mitem ac misericordem faterentur*. Idem.

(83) *Vultus pudoris significatio*) Ita legendum puto, deleto commate post vocem *vultus*: ut tam *vultus*, quam *pudoris*, sit genitivi casus, & regatur a voce *significatio*. Hæc loquendi formula sæpius apud Ciceronem occurrit: exemplo sit istud in initio Orat. in Pisonem, *Jamne sentis, quæ sit hominum querela frontis tuæ?* Pearcius.

(84) *Siquid persequare acrius*) Hujus oratorii præcepti egregium nobis exhibet exemplum Cicero Divinatione in Verrem: *Tuli graviter & acerbe, judices, in eum me locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, qui opem a me atque auxilium petissent: aut ego, qui me ad defendendos homines ab ineunte adolescentia dedissem, tempore atque officio coactus ad accusandum traducerer... Adductus sum, judices, officio, fide, misericordia, multorum bonorum exemplo, veteri consuetudine institutoque majorum, ut onus hoc laboris atque officii non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. Quo in negotio tamen illa me res, judices, consolatur, quod hæc, quæ videtur esse accusatio mea, non potius accusatio, quam defensio est existimanda. Defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam*. Pruft.

acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt; valde benevolentiam conciliant, abalienantque ab iis, in quibus hæc non sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda.

Sed genus hoc totum orationis in iis caussis excellet, in quibus minus potest inflammari animus judicis acri & vehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quæritur, sed sæpe placida, summissa, lenis, quæ maxime commendat reos. Reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum de re disceptatur: sic enim olim loquebantur. Horum igitur exprimere mores oratione, justos, integros, religiosos, timidos, perferentes injuriarum, mirum quiddam valet: & hoc vel in principiis, vel in re narranda, vel in peroranda, tantam habet vim, si est suaviter, & cum sensu tractatum, ut sæpe plus, quam caussa, valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam, ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris (85) effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum, & genere verborum, adhibita etiam actione leni, facilitatemque significanti, efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur.

XLIV. Huic autem est illa dispar adjuncta ratio orationis, quæ alio quodam genere mentes judicum permovet, impellitque, ut aut oderint, aut diligant, aut invideant, aut salvum velint, aut me-

(85) *Quasi mores oratoris*) Videtur hoc præceptum oratorium ex Aristotele depromptum lib. II. Rhetor. Ut similitudo morum, ita oratio, quæ moribus auditoris accommodata est, ejus conciliat benevolentiam. Operæ pretium est igitur ætatis cujusque indolem oratione exprimere. Quod idem ad poetæ commendationem requirit Horatius in Arte,

Si plausoris eges aulæa manentis, & usque
Sessuri, donec cantor, Vos plaudite, dicat:
Ætatis cujusque notandi sunt tibi mores,
Mobilibusque decor naturis dandus, & annis. Idem.

metuant, aut ſpernant (86), aut cupiant, aut abhorreant, aut lætentur, aut mœreant, aut misereantur, aut punire velint, aut ad hos motus adducantur, ſi qui finitimi ſunt, & propinqui his ac talibus animi perturbationibus.

Atque illud optandum eſt oratori, ut aliquam permotionem animorum ſua ſponte ipſi afferant ad cauſam judices, ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius eſt enim currentem (ut ajunt) incitare, quam commovere languentem. Sin id aut non erit, aut erit obſcurius, ſicut medico diligenti, priuſquam conetur ægro adhibere medicinam, non ſolum morbus ejus, cui mederi volet, ſed etiam conſuetudo valentis, & natura corporis cognoſcenda eſt: ſic equidem cum aggredior ancipitem cauſam, & gravem ad animos judicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque verſor, ut odorer quam ſagaciſſime poſſim, quid ſentiant (87), quid exiſtiment, quid expectent, quid velint, quo deduci oratione facillime poſſe videantur. Si ſe dant, &, ut ante dixi, ſua ſponte, quo impellimus, inclinant, atque propendent, accipio quod datur, & ad id, unde aliquis flatus oſtenditur, vela do. Sin eſt integer, quietuſque judex: plus eſt operis. Sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adjuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quæ recte a bono poeta dicta eſt *flexanima*, *atque omnium regina rerum*, oratio, ut non modo inclinantem erigere, aut ſtantem inclinare,

(86) *Aut metuant, aut ſpernant*) M. Bod. Mag. Norf. Pal. quart. quint. & octav. itemque Lambinus, Aſc. & editiones Ven. & Mediol. aliæque exhibent, *ſperent*. Recte ſane, Lector: vides enim contrarias animi permotiones ſibi invicem opponi, amorem odio, invidiam favori; contraria vero permotio *metui* eſt *ſpes*. Nec aliter Cicero eas opponit c. 42. hujus libri, *aut dolore*, *aut lætitia*, *aut* ſpe, *aut* timore. *Pearcius*.

(87) *Quid ſentiant*) Idem tradit Ariſtoteles II. Rhetor. *Pruſt*.

nare, sed etiam adversantem & repugnantem, ut imperator bonus ac fortis, capere possit.

XLV. Hæc sunt illa, quæ me ludens Crassus modo flagitabat, quæ a me divinitus tractari solere diceret, & in causa M'. Aquilii, Cajique Norbani, nonnullisque aliis, quasi præclare acta, laudaret. Quæ mehercule ego, Crasse, cum a te tractantur in causis, horrere soleo: tanta vis animi (88), tantus impetus, tantus dolor, oculis, vultu, gestu, digito denique (89) isto tuo significari solet: tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integræ sententiæ, tam veræ, tam novæ, tam sine pigmentis, fucoque puerili, ut mihi non solum tu incendere judicem, sed ipse ardere videaris. Neque fieri potest (90), ut doleat is qui audit, ut oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum, misericordiamque deducatur: nisi omnes ii motus, quos orator adhibere volet judici, in ipso oratore impressi esse, atque inusti videbuntur. Quod si fictus aliquis dolor suscipiendus esset, & si in ejusmodi genere orationis nihil esset, nisi falsum, atque imitatione simulatum, major ars aliqua forsitan esset requirenda. Nunc ego quid tibi, Crasse, quid cæteris accidat, nescio: de me autem causa nulla est, cur apud homines prudentissimos, atque amicissimos mentiar. Non mehercule unquam apud judices, aut dolorem, aut misericordiam, aut invidiam, aut odium excitare di-

(88) *Tanta vis animi*, &c.) Non tanta dicendi vi Crassus valebat, quod ex libro de Claris Oratoribus intelligitur: verum ejus eloquentiam hic exaggerat Antonius, quo plus auctoritatis his dialogis Cicero conciliet. *Idem*.

(89) *Digito denique*) *Cum tres contracti digiti pollice premuntur, tum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explicari solet. Is in exprobrando & indicando, unde ei nomen est, valet.* Fabius, lib. XI. cap. 2. *Idem*.

(90) *Neque fieri potest*) Recte Horatius in Arte,

Ut ridentibus arrident, ita flentibus adsunt
Humani vultus. Si vis me flere, dolendum est
Primum ipsi tibi. Idem.

cendo volui; quin ipse in commovendis judicibus, iis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem, permoverer. Neque enim facile est perficere, ut irascatur, cui tu velis, judex, si tu ipse id lente ferre videare: neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi teipsum flagrantem odio ante viderit: neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui, verbis, sententiis, voce, vultu, collacrimatione denique ostenderis. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quæ, nisi admoto igni, ignem concipere possit: sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quæ possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, & ardens accesseris.

XLVI. Ac, ne forte hoc magnum ac mirabile esse videatur, hominem toties irasci, toties dolere, toties omni animi motu concitari, præsertim in rebus alienis; magna vis est earum sententiarum, atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, ut nihil opus sit simulatione & fallaciis. Ipsa enim natura orationis ejus, quæ suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam, quam quenquam eorum, qui audiunt, permovet. Et ne hoc in causis, in judiciis, in amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate, in foro accidere miremur; cum agitur non solum ingenii nostri exstimatio, (nam id esset levius: quanquam, cum professus sis, te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est) sed alia sunt majora multo, fides, officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. Sed, ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum, quam versus, quam scena, quam fabulæ? tamen in hoc genere sæpe ipse vidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis

hi-

histrionis viderentur spondalia (1) illa dicentis,

(2) *Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina (3) ingredi?*

Neque paternum aspectum es veritus?

Nunquam illud *aspectum* dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filii videretur. Ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

Quem ætate exacta indigum
Liberum lacerasti, orbasti, exstinxisti; neque fratris necis,
Neque gnati ejus parvi, qui tibi in tutelam est traditus?

flens atque lugens dicere videbatur. Quæ si ille histrio, quotidie cum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat; quid? Pacuvium putatis in scribendo leni animo, ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Sæpe enim audivi, poetam bonum neminem (4) (id quod a Democrito & Pla-

(1) *Spondalia*) An legendum hic *Sophoclea*, ut censet Auratus, quod hi versus ex Sophoclis Teucro a Pacuvio e Græco in Latinum sermonem conversi? an *spondtalia*, ut Turnebus? seu potius, quemadmodum Salmasius & Vossius putant esse magis secundum analogiam, *spondaulia*? Σπονδαῦλαι sunt tibicines, αὐλίσκος enim tibia est. Atque hic σπονδαύλιον μέλος versus inter sacrificandum ad tibiam cani soliti, ne quid male ominatum audiretur. *Idem*.

(2) *Segregare*) Sic in Teucro tragœdia Telamonem inducit loquentem Pacuvius. Telamon rex Salaminis ad bellum Trojanum filios miserat Ajacem & Teucrum, ut alter alterum tueretur. Ut audivit Ajacem, ob negata Achillis arma, sibi manus intulisse, Teucrum, qui fratris necem ultus non fuerat, reversum ejecit. *Idem*.

(3) *Salamina*) Salamis insula prope Peloponnesum in sinu Saronico: nunc, teste Sophiano, *Coluri* dicitur. *Idem*.

(4) *Poetam bonum neminem*) Sacro quodam afflatu furoris abripi poetæ dicuntur. Ovidius lib. III. de Arte:

Est deus in nobis, sunt & commercia cæli,
Sedibus ætheriis spiritus ille venit.

Idem longe ante tradiderat Plato lib. III. de Legibus, sed clarius & fusius in Jone: *Omnes, inquit, Epici poetæ boni, non ex arte, sed divino afflatu correpti omnia hæc præclara dicunt poemata: Et Lyrici boni similiter, ut Corybantes non sana mente saltant, sic Lyrici non sana mente pulchra illa carmina componunt*, &c. *Idem*.

& Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum existere posse, & sine quodam afflatu quasi furoris.

XLVII. Quare nolite existimare meipsum, qui non heroum veteres casus, fictosque luctus vellem imitari atque adumbrare dicendo; neque actor essem alienæ personæ, sed auctor meæ, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quæ in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem (5) in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum afflictum, debilitatum, mœrentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem tum magnopere moveri judices, cum excitavi mœstum ac sordidatum senem, & cum ista feci, quæ tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem: cum C. Marius mœrorem orationis meæ præsens ac sedens multum lacrimis suis adjuvaret: cumque ego illum crebro appellans, collegam (6) ei suum commendarem, atque ipsum advocatum ad communem impera-

(5) *Ovantem*) Ovantes scribit Festus lætantes esse ab eo clamore, quem victores milites geminata littera *o* emittunt. Rectius, ut mihi quidem videtur, Plutarchus ovationis nomen ab ove deducit; quod qui hoc minore triumpho decorarentur, ovem immolarent: cum taurum sacrificarent, quibus triumphus major decernebatur. Porro quibus ovandi jus erat, primis reipub. Romanæ temporibus sine exercitu & legionibus pedites Urbem ingrediebantur, ut ex Dionysio Halicarnasseo & Plutarcho patet: subinde consuetudo invaluit, ut purpura vestiti, & sceptrum manu tenentes equo veherentur, concinentibus tibiis, & turmis equitum præcedentibus. Triumphantes autem picta vel aurata veste, tubis clangentibus, senatu sub prætextis currum comitante, turmis equitum subsequentibus, curru quadrijugo ferebantur. *Idem*.

(6) *Collegam*) C. Marius quintum consul collegam habuit M'. Aquilium anno U. C. DCLII. ante Christum CI. De M'. Aquilii causa dictum superius c. 28. *Idem*.

peratorum fortunam defendendam invocarem. Non fuit hæc sine meis lacrimis, non sine dolore magno miseratio, omniumque deorum, & hominum, & civium, & sociorum imploratio. Quibus omnibus verbis, quæ a me tum sunt habita, si dolor absuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam irridenda fuisset oratio mea.

Quamobrem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis: quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali, & quæstore meo, tantum incendium non ratione solum, sed multo etiam magis vi, & dolore, & ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tum omnia in causa (7) superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam, in Cæpionis gravi miserabilique casu, in judicium vocabas: deinde principem & senatus, & civitatis, M. Æmilium lapide percussum esse constabat: vi pulsum ex templo L. Cottam (8), & T. Didium, cum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare.

XLVIII. Accedebat, ut hæc tu adolescens pro republica queri summa cum dignitate existimarere: ego homo censorius (9) vix satis honeste viderer seditiosum civem, & in hominis consularis calamitate crudelem, posse defendere. Erant optimi cives judices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quædam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quæ-

(7) *In causa*) Norbani videlicet, de quo supra diximus cap. 21. *Idem*.

(8) *L. Cottam*) L. Aurelius Cotta & T. Didius fuere tribuni plebis anno U. C. DCLIX. ante Christum XCV. *Idem*.

(9) *Censorius*) Quatuor ante quam hanc Norbani causam tueretur annis, M. Antonius cum collega L. Flacco censura fungebatur, nimirum anno U. C. DCLVII. ante Christum XCI. ut liquet ex Capitolinis fragmentis apud Pighium. *Idem*.

quæstor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim, narrabo. Si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis.

Omnium seditionum (10) genera, vitia, pericula collegi, eamque orationem ex omni reipublicæ nostræ temporum varietate repetivi; conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes molestæ semper seditiones fuissent, justas tamen fuisse nonnullas & prope necessarias. Tum illa, quæ modo Crassus commemorabat, egi: neque reges ex hac civitate exigi, neque tribunos plebis creari, neque plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque provocationem, patronam illam civitatis, ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse: ac, si illæ seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atque in fraude capitali esse ponendum. Quod si unquam populo Romano concessum esset, ut jure concitatus videretur: id quod docebam sæpe esse concessum, nullam illa causam justiorem fuisse. Tum omnem rationem traduxi, & converti in increpandam Cæpionis fugam, in deplorandum interitum exercitus. Sic & eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam, & animos equitum Romanorum, apud quos tum judices causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, a quo erant ipsi propter judicia abalienati, renovabam, atque revocabam.

XLIX. Quod ubi sensi me in possessione judicii, ac defensionis meæ constitisse, quod & populi benevolentiam mihi conciliaram, cujus jus etiam cum seditionis conjunctione defenderam, & judicum animos totos vel calamitate civitatis, vel lu-

(10) *Omnium seditionum*) De quibus fuse Livius Decade prima. *Idem*.

luctu, ac desiderio propinquorum, vel odio proprio in Cæpionem ad causam nostram converteram: tunc admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis & mansuetudinis cœpi; me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco (11) more majorum esse deberet; & pro mea omni fama prope, fortunisque decernere: nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui sæpe alienissimis a me, sed meis tamen civibus, saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem.

Petebam a judicibus, ut illud ætati meæ, ut honoribus, ut rebus gestis, si justo, si pio dolore me esse affectum viderent, concederent: præsertim si in aliis causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro meipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Apuleja (12) dicerem, ut, quid esset minuere majestatem, explicarem, perquam breviter perstrinxi, atque attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quæ minime præceptis artium sunt perpolitæ, omnis est a me illa causa tractata, ut & acerrimus in Cæpionis invidia renovanda, & in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita, magis affectis animis judicum, quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa.

 L. Hic

(11) *In liberum loco*) Quam arcta sit prætoris & quæstoris necessitudo, ostendit Tullius Divinatione in Q. Cæcilium. *Sic a majoribus nostris accepimus, prætorem quæstori suo parentis loco esse oportere: nullam neque justiorem, neque graviorem causam necessitudinis posse reperiri, quam conjunctionem sortis, quam provinciæ, quam officii, quam publicam muneris societatem.* Idem.

(12) *De lege Apuleja*) Vide notas superiores cap. 25. *Idem.*

L. Hic Sulpicius, Vere hercule, inquit, Antoni, ista commemoras. Nam ego nihil unquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa. Cum enim (quemadmodum dixisti) tibi ego non judicium, sed incendium tradidissem; quod tuum principium, dii immortales fuit? qui timor? quæ dubitatio? quanta hæsitatio, tractusque verborum? Ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti, Te pro homine pernecessario, quæstore tuo, dicere: quam tibi primum munisti ad te audiendum viam. Ecce autem, cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi, civem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur; serpere occulte cœpisti, nihildum aliis suspicantibus, me vero jam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam, neque eam injustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus abs te prætermissus est in Cæpionem? Ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti? Neque hæc solum in defensione, sed etiam in Scauro (13), cæterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo, refutasti. Quæ cum abs te (14) modo commemorarentur, equidem nulla præcepta desiderabam. Istam enim ipsam demonstrationem defensionum tuarum abs te ipso commemoratam, doctrinam esse non mediocrem puto.

Atqui, si ita placet, inquit Antonius, trademus etiam, quæ nos sequi in dicendo, quæque ma-

(13) *Scauro*) Cæteris omissis Scaurum hic appellat, quippe cujus auctoritas major esset. *Idem*.

(14) *Quæ cum abs te*) Cum explicuisti nobis rationem quam adhibuisti in defensione Norbani, visus sum mihi carere posse præceptis omnibus artis oratoriæ, & hoc uno exemplo contentus esse, quod imitarer. *Idem*.

maxime ſpectare ſolemus. Docuit enim jam nos longa vita uſuſque rerum maximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur, teneremus.

LI. Equidem primum conſiderare ſoleo, poſtuletne cauſa. Nam neque parvis in rebus adhibendæ ſunt hæ dicendi faces, neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere poſſimus: ne aut irriſione, aut odio digni putemur, ſi aut tragœdias (15) agamus in nugis, aut convellere adoriamur ea, quæ non poſſint commoveri. Nunc quoniam hæc fere maxime ſunt in judicum animis, aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, miſericordia, ſpes, lætitia, timor, moleſtia; ſentimus amorem conciliari (16), ſi id velle videare, quod ſit utile ipſis (17), apud quos agas, defendere: ſi aut pro bonis (18) viris, aut certe pro iis, qui illis boni atque utiles ſint, laborare. Namque hæc

(15) *Tragœdias*) Tragœdias in nugis agere per proverbium dicitur ille, qui, ut ait Terentius, magno conatu magnas nugas dicit, vel in re levi tumultum excitat. *Idem*.

(16) *Amorem conciliari*) Amoris ſunt cauſæ, conjunctio, ſimilitudo, & bonitas. Quapropter primo quidem amantur patria, parentes, liberi, conſanguinei, affines, & fœderati: deinde pares, qui ſunt ejuſdem ætatis, indolis & artis, niſi forte ſibi incommodent, tum enim figulus figulo invidet: denique qui nos afficiunt beneficiis, & aliqua virtute excellunt. Conſule Ariſtotelem lib. II. Rhetor. *Idem*.

(17) *Quod ſit utile ipſis*) Sic Tullius lib. I. in Verrem: *Itaque mihi videor magnam, & maxime ægram, & prope depoſitam reip. partem ſuſcepiſſe: neque in eo magis meæ, quam veſtræ laudi exiſtimationique ſerviſſe. Acceſſi enim ad invidiam judiciorum levandam, vituperationemque tollendam: ut cum hæc res pro voluntate pop. Rom. eſſet judicata, aliqua ex parte mea diligentia conſtituta auctoritas judiciorum videretur*. Idem.

(18) *Pro bonis*) Hinc Fonteјo conciliat amorem Cicero: *Frugi igitur hominem, judices, frugi, inquam, & in omnibus vitæ partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis videtis poſitum in veſtra fide ac poteſtate: atque ita ut commiſſus ſit fidei, permiſſus poteſtati. Videte igitur, utrum ſit æquius, hominem honeſtiſſimum, virum fortiſſimum, civem optimum dedi inimiciſſimis atque immaniſſimis nationibus, an reddi amicis*. Idem.

hæc res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem: plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futuræ, quam præteriti beneficii commemoratio. Enitendum est, ut ostendas, in ea re quam defendas, aut dignitatem inesse, aut utilitatem; eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam (19) retulisse, ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur (20) enim commodis hominum ipsorum; studiis autem eorum cæteris commodandi favetur. Videndumque hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre videamur. Atque iisdem his ex locis & odium (21) in alios struere discemus, & a nobis, ac nostris, dimovere. Eademque hæc genera tractanda sunt in iracundia (22) vel excitanda, vel sedanda. Nam si, quod ipsis,

(19) *Nihil ad utilitatem suam*) Quod præstat Tullius oratione pro Milone. *Me quidem, judices, exanimant & interimunt hæ voces Milonis, quas audio assidue, & quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei: sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihique patria carissima, quoquo modo merita de me erit: tranquilla rep. cives mei (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me tamen perfruantur. Ego cedam, atque abibo.* Idem.

(20) *Invidetur*) Invidetur homini qui faciat aliquid utilitatis suæ causa; graviter enim ferimus gloriam aliorum & commoda: sed eidem favetur, si aliis commodare & servire studeat, quia utilitate nostra ducimur. *Idem*.

(21) *Odium*) Est abalienatio quædam animi perfecta, qua quis alterum perditum velit. Congestis & exaggeratis Clodii criminibus, in eum Cicero movet odium in Miloniana: *Occidi, occidi non Sp. Melium... non Tib. Gracchum... sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefarium adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimæ feminæ comprehenderunt: eum, cujus supplicio senatus solemnes religiones expiandas sæpe censuit: eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus juratus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis, ac vitæ civium conservatorem judicabant, servorum armis exterminavit: eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum quibuscum voluit, partitus est: eum, qui &c. Idem.*

(22) *Iracundia*) De cujus natura diximus lib. 1. de Oratore c. 51. *Idem*.

ipſis, qui audiunt, perniciosum, aut inutile ſit, id factum augeas, odium creatur: ſin, quod aut in bonos viros (23), aut in eos, in quos quiſque minime debuerit, aut in rempublicam, tum excitatur, ſi non tam acerbum odium, tamen aut invidiæ, aut odii non diſſimilis offenſio. Item timor (24) incutitur aut ex ipſorum periculis (25), aut ex communibus. Interior eſt ille proprius: ſed hic quoque communis ad eandem ſimilitudinem eſt perducendus.

LII. Par, atque una ratio eſt ſpei (26), lætitiæ

(23) *Sin, quod aut in bonos viros* &c.) Vitioſa certe eſt ſententia, quam Lambinus ſic corrigit: *Sin, quod aut bonis viris, aut iis quos quiſque minime lædere debuerit, aut reipublicæ* &c. Sed alia, opinor, aggrediendum eſt via: iſtud *factum*, quod in priore parte ſententiæ, plane otioſum eſt, ex illo loco ſuſpicor huc afferri debere. Lego igitur, *Nam ſi quod ipſis, qui audiunt, perniciosum aut inutile ſit, id augeas, odium creatur: ſin, quod aut in bonos viros* factum, *aut in eos* &c. Certe ſi vox *factum* in poſteriori ſententiæ parte in textum recipi non debet, ſubintelligi debet: ut *factum* in *bonos viros* idem ſit ac *contra* bonos viros. Sic Noſter de Amic. c. 12. *Quid* in *P. Scipionem* effecerint, *ſine lacrimis non queo dicere*. Sic & Terent. Heaut. Act. 1. Sc. 1. *Ego, quod me in te ſit* facere *dignum, invenero*; & ibidem Sc. 2. *Vereor, ne quid* in *illum iratus plus ſatis* faxit *pater*. Pearcius.

(24) *Timor*) Definitur ab Ariſtotele lib. II. Rhetor. *Timor eſt dolor ac perturbatio ex opinione impendentis mali, quod vel perniciem, vel moleſtiam afferre poſſit*. Pruſt.

(25) *Aut ex ipſorum periculis*) Cicero ſenatum propoſitis periculis metu deterret, ne legatos mittat ad Antonium Philippica XII. *Quod ſi eſt erratum P. C. ſpe falſa atque fallaci, redeamus in viam. Optimus eſt portus pœnitenti mutatio conſilii. Quid enim, per deos immortales, poteſt reip. prodeſſe noſtra legatio? prodeſſe dico? quid ſi etiam obfutura eſt? obfutura? quid, ſi jam nocuit? an vos acerrimam illam & fortiſſimam pop Rom. libertatis recuperandæ cupiditatem non imminutam ac debilitatam putatis legatione pacis audita? quid municipia cenſetis? quid colonias? quid cunctam Italiam? futuram eodem ſtudio, quo contra commune incendium exarſerat? An non putamus fore, ut eos pœniteat profeſſos eſſe, & præ ſe tuliſſe odium in Antonium, qui pecunias polliciti ſunt, qui arma, qui ſe totos & animis & corporibus in ſalutem reip. contulerunt?* Idem.

(26) *Spei*) Cum metui ſpes opponatur, recte definiri poteſt, gaudium ex opinione impendentis boni, quod vel conſervare, vel afferre voluptatem poſſit. *Voſſius*. Spes excitatur propoſita boni honeſtate & magnitudine, facilibuſque & paratis ad illud aſſequendum præſidiis; frangitur autem rei difficultate, ac malorum im-

titiæ (27), molestiæ (28). Sed haud sciam, an acerrimus longe sit omnium motus invidiæ (29): nec

imminentium imagine. P. Scipio apud Livium lib. XXI. exposita victoriæ facilitate, suis spem movet, & ad prælium contra Carthaginenses ineundum animos facit. *Erit in hoc certamine is vobis iilisque animus, qui victoribus, & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt. Nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, qui pene plures perierint quam supersint, plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed ingentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, imo umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad hæc perusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata confractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes habebitis.* Idem.

(27) *Lætitiæ*) A Cicerone definitur IV. Tuscul. Quæst. Opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur. Commovetur vel insperato bono, vel læta fortunæ commutatione. Sic Tullius ipso Catilinariæ secundæ exordio triumphat gaudio. *Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem ex urbe vel ejecimus, vel emisimus; vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla jam pernicies a monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur.* Idem.

(28) *Molestiæ*) Molestia, sive dolor acerbus, est mali præsentis sensus. Judicum in animis dolorem sic excitat Cicero pro Sextio: *Atque hic & tot civium squalor, hic luctus; hæ sordes susceptæ sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum casum, luctumque doluerunt, quia me lugenti patriæ, flagitanti senatui, poscenti Italiæ, vobis omnibus orantibus reddiderunt. Quod tantum est in me scelus? quid tantopere deliqui illo die, cum ad vos indicia, literas, confessiones communis exitii detuli? cum parui vobis? At, si scelestum est amare patriam, pertuli pœnarum satis: eversa domus est, fortunæ vexatæ, dissipati liberi, raptata conjux, frater optimus incredibili pietate, amore inaudito, maximo in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum: ego pulsus aris, focis, diis penatibus, distractus a meis, carui patria; quam (ut levissime dicam) certe texeram: pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium, fraudem invidorum.* Idem.

(29) *Motus invidiæ*) Invidiam Aristoteles lib. II. Rhetor. cap. 10. sic definit. *Invidia est dolor quidam ob prosperitatem, quæ apparet in bonis, de quibus dictum est, erga similes; idque non ut bene sis invidenti, sed propter illos*, quibus invidetur. Cicero lib. IV. Tusculan. Quæst. *Invidentiam*, inquit, *esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil nocent invidenti*. Invidiæ causa princeps est cupiditas excellendi,

qua

nec minus virium opus sit in ea comprimenda; quam in excitanda. Invident autem homines maxime paribus, aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent evolasse. Sed etiam superioribus invidetur sæpe vehementer, & eo magis, si intolerantius se jactant, & æquabilitatem communis juris, præstantia dignitatis, aut fortunæ suæ transeunt: quæ si inflammanda sunt, maxime dicendum est, non esse virtute parta (30); deinde etiam vitiis, atque peccatis. Tum si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanti ulla merita, quanta insolentia hominis (31), quantumque fastidium. Ad sedandum autem, magno illa labore (32), magnis periculis esse parta;

qua quis tantum sibi detrahi putat, quantum alteri adjicitur. *Idem.*

(30) *Non esse virtute parta*) Cicero pro Roscio Amerino Chrysogonum in invidiam vocat ob divitias male partas. *Si hac indigna suspicione careat, animo æquo se carere suis omnibus commodis dicit. Rogat oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit: si nulla in re te fraudavit: si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit: si vestitum, quo ipse tectus erat, annulumque digito suum tibi tradidit; si ex omnibus rebus seipsum nudum, neque præterea quidquam excepit: ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere. Prædia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo: concedo, & quod animus æquus est, & quia necesse est. Mea domus tibi patet, mihi clausa est: fero. Familia mea maxima uteris, ego servum habeo nullum: patior, & ferendum puto. Quid vis amplius?* Idem.

(31) *Insolentia hominis*) Hinc facit invidiam M. Posthumio tribuno militum L. Decius tribunus plebis apud Livium lib. IV. *Auditis, Quirites, sicut servis, malum minantem militibus: tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospiciunt: qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari cur pauci jam vestram suscipiant causam.* Idem.

(32) *Magno illa labore*) Sic apud Livium lib. VI. invidiam sedat M. Manilius Capitolinus Cornelio Cosso dictatori respondens. *Offendit te, A. Corneli, vosque P. C. circumfusa turba lateri meo. Quin eam deducitis a me singulis vestris beneficiis? intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos de vestro impendatis hortor?* sor-

ta, nec ad suum commodum (33), sed ad aliorum esse collata; seseque, si quam gloriam peperisse videatur, tametsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari, totamque abjicere, atque deponere: omninoque perficiendum est, (quoniam plerique sunt invidi, maximeque est hoc commune vitium & perpetuum: invidetur autem præstanti florentique fortunæ) ut hæc opinio minuatur, & illa excellens opinione fortuna cum laboribus (34) & miseriis permista esse videatur.

Jam misericordia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quæ de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas, aut timeat: aut intuens alium, crebro ad seipsum rever-

sortem aliquam ferte, de capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba quam ullius conspectior erit. At enim quid ita solus ego civium curam ago? Nihilo magis quod respondeam habeo, quam si quæras quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis quam potui opem tuli, & nunc singulis feram. Idem.

(33) *Nec ad suum commodum*) Ex hoc capite motam in se invidiam comprimit Tullius oratione pro Sylla: *Ego tantis a me beneficiis in rep. positis, si nullum aliud mihi præmium a senatu populoque Romano, nisi honestum otium postularem, quis non concederet? sibi haberent honores, sibi imperia, sibi provincias, sibi triumphos; sibi alia præclaræ laudis insignia: mihi liceret ejus urbis, quam conservassem, conspectu, tranquillo animo & quieto frui. Quid si hoc non postulo? si ille labor meus pristinus, si sollicitudo, si officia, si opera, si vigiliæ deserviunt amicis, præsto sunt omnibus? si neque amici in foro requirunt studium meum, neque respub. in curia? si me non modo rerum gestarum vacatio, sed neque honoris, neque ætatis excusatio vendicat a labore? si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus? si mihi ne ad ea quidem, quæ pro salute omnium gessi, recordanda & cogitanda quidquam relinquitur temporis? tamen hoc regnum appellabitur? cujus vicarius qui velis esse, inveniri nemo potest.* Idem.

(34) *Cum laboribus*) Eadem pro Sylla Oratione paulo post sic idem Tullius. *Quid si illis meis præsidiis forte invides, & si tibi ea regia videntur, quod omnes boni omnium generum atque ordinum suam salutem cum mea conjungunt; consolare te, quod omnium mentes improborum mihi uni maxime sunt infensæ & adversæ, qui me non solum idcirco oderunt, quod eorum conatus impios & furorem consceleratum repressi: sed eo etiam magis, quod nihil jam se simile me vivo conari posse arbitrantur.* Idem.

revertatur. Ita cum singuli casus humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolentes, tum afflicta & prostrata virtus maxime luctuosa est: &, ut illa altera pars orationis, quæ probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis (ut sæpe jam dixi) atque summissa; sic hæc, quæ suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos, intenta, ac vehemens esse debet.

LIII. Sed est quædam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. Nam ex illa lenitate, qua conciliamur iis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid; & ex hac vi nonnunquam animi aliquid * infundendum est illi lenitati: neque est ulla temperatior oratio, quam illa, in qua asperitas contentionis, oratoris ipsius humanitate conditur; remissio autem lenitatis quadam gravitate & contentione firmatur.

In utroque autem genere dicendi, & illo, in quo vis atque contentio quæritur, & hoc, quod ad vitam & mores accommodatur, & principia tarda sunt, & exitus tamen spissi & producti esse debent. Nam neque assiliendum statim est ad illud genus orationis, (abest enim totum a causa; & homines prius ipsum illud, quod proprium sui judicii est, audire desiderant) nec cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. Non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, arripitur, alterumque, & tertium poscitur: ita misericordiam, aut invidiam, aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum enim ratio ipsa confirmat, quæ simul atque emissa est, adhærescit. Illud autem genus

* *Infundendum*) Vict. Man. *influendum*: Grut. *inflammandum*.

nus orationis non cognitionem judicis, sed magis perturbationem requirit, quam consequi, nisi multa, & varia, & copiosa oratione, & simili contentione actionis, nemo potest. Quare qui aut breviter, aut summisse dicunt, docere judicem possunt, commovere non possunt, in quo sunt omnia.

Jam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex iisdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum (35) est, aut iis, quæ comprobandi (36) ejus causa sumuntur, reprehendendis, aut demonstrando, id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis, nec esse consequens (37); aut, si ita non refellas, afferendum est in contrariam partem (38), quod sit aut gravius, aut æque grave. Illa autem, quæ aut conciliationis causa leniter, aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus in- feren-

(35) *Argumento resistendum*) Refutationis regulas breviter sic colligit Julius Severianus. *Proposito eo quod adversarius dixerit, respondebimus duobus modis, aut esse id, aut non ideo nos vinci debere*. Prima ratione utitur Cicero pro Roscio Amerino, cum eum penitus negat parricidii reum; altera utitur pro Milone, a quo non negat occisum Clodium, sed jure occisum contendit, quod non alio modo vim repellere posset Milo. *Prust.*

(36) *Iis, quæ comprobandi*) Ita sub initium Milonianæ: *Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum judicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui nondum libera civitate pop. Rom. comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur*, &c. Idem.

(37) *Nec esse consequens*) Quod in urbem non veniret Roscius filius, inde eum invisum fuisse patri Erucius colligebat. Hoc minime cohærere Cicero ostendit oratione pro Roscio Amerino. *Idem*.

(38) *In contrariam partem*) Cum facinus negari potest, idem in adversarium, si licet, retorquendum est. Tullius Tuberonem Ligarii accusatorem, quod etiam arma contra Cæsarem tulisset, exagitat. *Quid enim tuus ille, Tubero, districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus mucro ille petebat? quis sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas?* Idem.

ferenda sunt (39), ut odio benevolentia, ut misericordia invidia tollatur.

LIV. Suavis autem est, & vehementer sæpe utilis jocus, & facetiæ: quæ, etiam si alia omnia tradi arte possunt, naturæ sunt propria certe, neque ullam artem desiderant: in quibus tu longe aliis, mea sententia, Cæsar, excellis: quo magis mihi etiam testis esse potes; aut nullam esse artem salis (40), aut, si qua est, eam nos tu potissimum docebis.

Ego vero, inquit Cæsar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis, disputari. Itaque cum quosdam Græ-

(39) *Contrariis commotionibus* inferenda *sunt*) Verbum *inferre* semper apud Ciceronem opponitur illi verbo, quod magis huic loco convenit, *diluere*, sive *propulsare*. Invito igitur, ut opinor, sensu hæc lectio retinetur. Vult enim Cicero significare affectus omnes contrariis affectibus tollendos, amovendos, frangendos, imminuendos esse. Placet igitur conjectura Johannis Walker, qui censet Ciceronem sic scripsisse, *contrariis commotionibus* infirmanda *sunt*. Nempe verbum *tollatur* satis non docet, quid velit Cicero. Sic etiam in Oratore: *Cumque animos in prima aggressione occupaverit*, infirmabit, *excludetque contraria*. Sed & has duas voces sæpe Cicero conjungit. Lib. 2. de Nat. Deor. *Quæ vos, Academici*, infirmatis & tollitis. Lib. 4. Acad. Quæst. *Hoc cum* infirmat tollitque *Philo*. Livius, lib. xxxiv. in Catonis oratione: *Ut unam* tollendo *legem*, *cæteras* infirmetis. Sed digna interim notatu est lectio, quam servant Mss Joan. Nov. Mead. Harl. duo & Bal. *contrariis commotionibus* efferenda *sunt*. Si vox *efferenda* significat *vincenda*, *superanda*, &c. omnino retineri debet. Videtur autem hoc significare in Tusc. Disp. l. 4. c. 29.

Quod non natura humana patiendo efferat.

Calepinus in Lex. dicit *efferre* significare, *vincere*, *superare*, *quasi extra ferre*: & ad eam significationem istius vocis probandam hunc locum sic citat; *contrariis commotionibus* efferenda *sunt*. Unde constat in veteribus libris, quibus usus est Calepinus, *efferenda*, extitisse. Carolus etiam Steph. invenit *efferenda* in suis veteribus libris. *Pearcius*.

(40) *Nullam esse artem salis*) Quorsum igitur, inquiet aliquis, hic de jocandi ratione præcepta traduntur? Nodum hunc solvit Quintil. lib. vi. cap. 3. *Hoc quidquid est, ut non ausim dicere carere omnino arte; quia nonnullam observationem habet, suntque ad id pertinentia & a Græcis & a Latinis composita præcepta: ita plane affirmo præcipue positum esse in natura & occasione*. Prust.

cos inſcriptos libros eſſe vidiſſem de ridiculis (41), nonnullam in ſpem veneram, poſſe me aliquid ex iſtis diſcere. Inveni autem ridicula, & ſalſa multa Græcorum: nam & Siculi (42) in eo genere, & Rhodii, & Byzantii (43), & præter cæteros, Attici (44) excellunt: ſed qui ejus rei rationem quandam conati ſunt, artemque tradere, ſic inſulſi extiterunt, ut nihil aliud eorum, niſi ipſa inſulſitas, rideatur. Quare mihi quidem nullo videtur modo doctrina iſta res poſſe tradi. Etenim cum duo genera ſint facetiarum, alterum æquabiliter in omni ſermone fuſum, alterum peracutum & breve: illa a veteribus ſuperior, *cavillatio*, hæc altera, *dicacitas* nominata eſt. Leve nomen habet utraque res: quippe leve enim eſt totum hoc, riſum movere.

Verumtamen (ut dicis, Antoni) multum in cauſis perſæpe lepore, & facetiis profici vidi. Sed cum in illo genere perpetuæ feſtivitatis ars non deſideretur, (natura enim fingit homines, & creat imitatores & narratores facetos, & vultu adjuvante, & voce, & ipſo genere ſermonis) tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum emiſſum hærere debeat, quam cogitari potuiſſe videatur? Quid enim hic meus frater ab arte adjuvari potuit, cum a Phi-

(41) *De ridiculis*) Tradit Laertius Theophraſtum ſcripſiſſe librum *περὶ γελοίου*, *de ridiculo*. Idem.

(42) *Siculi*) Incolæ Siciliæ, quæ in mari mediterraneo inſula ab extrema verſus orientem Italiæ parte perangusto freto ſejungitur. Dicta præterea eſt Sicania, & Trinacria, aut Triquetra, a figura, auctore Plinio. Nunc appellatur *la Sicile*. De Rhodiis dictum alibi. *Idem*.

(43) *Byzantii*) Byzantium nobiliſſima Thraciæ civitas ad Boſphorum Thracium ſita, cui totius orbis ſpoliis locupletatæ nomen ſuum impoſuit Conſtantinus Magnus anno poſt Chriſtum Cccxxx. ex quo dicta eſt Conſtantinopolis. Ab anno Mccclııı. ſubjecta eſt Turcis, a quibus *Stamboul* appellatur. *Idem*.

(44) *Attici*) Attica Achajæ regio notiſſima, cujus caput Athenæ. *Idem*.

a Philippo interrogatus, quid latraret (45), *Furem se videre* respondit? Quid in omni oratione Crassus, vel apud centumviros (46) contra Scævolam, vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est, omnium sententia, concedendum. Non enim fere quisquam reperietur, præter hunc, in utroque genere leporis excellens, & illo, quod in perpetuitate sermonis; & hoc, quod in celeritate, atque dicto est. Nam hæc perpetua contra Scævolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate quadam & joco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat enim adversarii dignitati, in quo ipso servabat suam; quod est hominibus facetis & dicacibus difficillimum, habere hominum rationem & temporum, & ea quæ occurrant, cum salsissime dici possint, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. Dicere enim ajunt Ennium *flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat* (47): hæc scilicet bo-

(45) *A Philippo interrogatus quid latraret*) Depeculatorem Philippum fuisse Catulus notavit, & ærarii furem: solent autem canes noctu fures allatrare. Sic Cato privatorum furtorum fures dixit *in nervo* ætatem agere: fures publicos, id est depeculatores, *in auro atque purpura*. Cato etiam Uticensis apud Sallustium fures ærarii appellat. Aut certe furem & spoliatorem provincialium: non enim hic censeam alia Philippo furta objici. *Turnebus*.

(46) *Vel apud centumviros*) De causa illa, quam pro Curio secundo herede contra Scævolam Coponiorum defensorem Crassus peroravit, diximus lib. 1. de Orat. c. 39. *Pruft.*

(47) *Quam bona dicta teneat*) Versus est trochaicus integer, & hemistichium. Itaque legi debet, *a sapienti*, ut versus constet. Citatur hæc Enniana sententia Symmacho in epistolis: quanquam Socratica potius est; nam Socratis verbum istud refertur: Σωκράτης ἔλεγεν, ὅτι ῥᾷον ἄν τις διάπυρον ἄνθρακα ἐπὶ τῆς γλώττης κατάσχοι, λόγον ἀπόῤῥητον, id est, *Socrates dicebat, facilius homines ardentem carbonem in lingua retenturos, quam quod arcano commissum sit*. Os autem si ardeat, id est, in ore si sit flamma, qui nolit uri & lædi, os non occludat, sed quam maxime hiante flammam expuat. Ennius autem bona dicta, sen-

bona dicta, quæ falsa sint: nam ea *dicta* appellantur proprio jam nomine.

LV. Sed ut in Scævola continuit ea Crassus, atque illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit (48): sic in Bruto, quem oderat, & quem dignum contumelia judicabat, utroque genere pugnavit. Quam multa de balneis, quas nuper ille vendiderat; quam multa de amisso patrimonio dixit? Atque illa brevia, cum ille diceret, *se sine causa sudare: Minime mirum*, inquit, *modo enim existi de balneis* (49). Innumerabilia hujuscemodi fuerunt, sed non minus jucunda illa perpetua.

sententias intellexerat, quas sapiens tenere se non potest, quin loquatur. At homines faceti idem de dicacibus usurpare solebant, & aliter versum interpretari. Ab eadem mente Ennius docta dicta appellavit: *Haud doctis dictis certantes, sed maledictis*. Et Catullus, xi. 15. *Pauca nunciate meæ puellæ non bona dicta*, cum sctipsit, maledicta significavit. Sunt etiam alia significatione dictà, dicacitates, & verba falsa. Plautus, Cap. III. 1. 23. *Dico unum ridiculum dictum de dictis melioribus. Qui* (Gronov. *Quibus.*) *solebam menstruales epulas ante adipiscier*. In quem sensum versum Ennianum faceti homines, ut dixi, accipiebant. *Turnebus*.

(48) *Lusit*) Galli sic dicerent, *tourna en plaisanterie*.

(49) *Minime* mirum, *inquit*, *modo enim existi de balneis*) Ni fallor, non modo non jocus, sed ne sensus in hac lectione inveniri potest. Brutus dixerat, *se sine causa sudare*: respondit autem Crassus, non esse mirum illum sine causa sudare; modo enim exierat e balneis. Voces *minime mirum* non solum ad *sudare*, sed etiam ad *sine causa* referri debent, si vulgatæ lectioni hæreamus. Solebant ii, qui e balneis exierant, sudare, & aqua diffluere. Vides igitur, Lector, in hac vulgata lectione Crassum negare, Brutum habere causam sudandi, & tamen causam, cur sudet Brutus, afferre. Quis ferre possit hæc tam secum pugnantia? Mss. Joan. & Harl. 1. omittunt voces *mirum*, & *inquit*: unde statim sic locum emendavi, *Atque illa brevia; cum ille diceret, se sine causa sudare: Minime, inquit; modo enim existi de balneis*. Clara nunc exhibetur sententia. Brutus dixerat, se sine causa sudare, id est, in impugnanda Planci contra Crassum causa nimis vehementer agere, cum sine sudore accusari Plancus & vinci Crassus potuerit. *Minime*, inquit Crassus, *non sudas sine causa: modo enim existi* &c. Jocus est in ancipiti significatione verbi *existi*, quod significat, & vendere balnea, & e balneis lotum egredi. Voces *minime*, & *mirum*, adeo simili literarum ductu scribuntur, ut festinantes librarii facile possint errare. *Pearcius*.

petua. Cum enim Brutus duos lectores excitasset (50), & alteri de colonia Narbonensi (51) Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia; & cum contraria inter sese de republica capita contulisset; noster hic facetissime tres patris Bruti de jure civili libellos tribus legendos dedit. Ex libro primo, FORTE EVENIT, UT IN PRIVERNATI (52) ESSEMUS. *Brute testificatur pater se tibi Privernatem fundum reliquisse*. Deinde ex libro secundo, IN ALBANO (53) ERAMUS EGO ET MARCUS FILIUS. *Sapiens videlicet homo cum primis nostræ civitatis, norat hunc gurgitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur*. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit, (tot enim, ut audivi Scævolam dicere, sunt veri Bruti libri) IN TIBURTI (54) FORTE ASSEDIMUS EGO ET MARCUS FILIUS. *Ubi sunt ii fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod nisi puberem* (55) *te*, inquit, *jam haberet, quartum librum composuisset, & se etiam in balneis lotum cum filio, scriptum reliquisset*.

O 3 Quis

(50) *Cum Brutus duos lectores excitasset*) Hujus rei pro Cluentio Cicero meminit, cap. 51. De colonia Narbonensi, in Bruto, cap. 43.

(51) *De colonia Narbonensi*) In provincia Narbonensi celebris est civitas Narbo Martius, *Norbone*, ubi colonia pop. Rom. fuit. Cum legem, quæ adversus illam coloniam ferebatur, dissuaderet Crassus, multis senatum, ejus legis auctorem, exagitavit. Rursus cum idem Crassus diceret pro Servilia lege, qua judicia ab equitibus ad senatum transferebantur, summis in cælum laudibus senatum extollebat. *Prust.*

(52) *In Privernati*) In villa ad Privernum Latii urbem, quæ nunc appellatur *Piperno*. Idem.

(53) *In Albano*) Villa ad Albam longam Latii urbem, quæ, si Leandro credimus, nunc dicitur *Savello*. Idem.

(54) *In Tiburti*) Alia item villa ad Tibur, quæ urbs in Latio vocatur hodie *Tivoli*. Idem.

(55) *Puberem*) Patri cum filio pubere in balneis lavari non licebat, nec socero cum genero. Cicero de Off. l. 35. *Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur*. Turneb.

Quis eſt igitur, qui non fateatur, hoc lepore, atque his facetiis non minus refutatum eſſe Brutum, quam illis tragœdiis, quas egit idem, cum caſu in eadem cauſa funere efferretur anus Junia (56)? Pro dii immortales, quæ fuit illa, quanta vis? quam inexpectata? quam repentina? cum, conjectis oculis, geſtu omni imminenti, ſumma gravitate & celeritate verborum: *Brute, quid ſedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci vides* (57)? *quid majoribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? quid te facere? cui rei, cui gloriæ, cui virtuti ſtudere? Patrimonione au-*

(56) *Junia*) Popilia omnium prima Romæ in funere laudationem meruit, cum ante honoratis tantum viris ea tribueretur. Ac Ciceroni diſplicet, lib. II. de Legibus, c. 24. laudatio mulierum, cum legem tantum de viris hanc ſanciat: *Honoratorum*, inquit, *virorum laudes in concione memorantor*. Quamquam Plutarchus jam inde uſque a Camilli ætate honeſtis matronis eam fuiſſe dicit tributam, ob collatum ornamentorum ſuorum aurum in Apollinis crateram: cum Livius tamen ſcribat, tantum eis conceſſum, ut ſacrorum & ludorum cauſa pilentis carpentiſque uterentur. Paulo poſt Popiliam, idem honos eſt tributus Juniæ, quæ ex Brutorum erat familia. Ducebantur autem in forum funera laudationis cauſa: quod quomodo fieret, ex Polybio ſubjicere placet: Ὅταν γὰρ μεταλλάξῃ τις παρ' αὐτοῖς τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, &c. Id eſt: „ Cum apud eos illuſtris vir aliquis ex „ hac migravit vita, in funere cum reliquo ornatu in forum „ fertur, ad roſtra quæ vocantur, interdum ſtans ante omnium „ oculos, raro recubans. Circumfuſa autem populi corona, in „ roſtra aſcendit filius, ſi quem puberem reliquit, qui forte ad„ ſit, ſin minus propinquus aliquis, & de mortui virtutibus di„ ſit, rebuſque quas is proſpere geſſerit. Eo deinde ſepulto, ju„ ſtiſque factis, mortui imaginem in illuſtriſſimo domus loco po„ nunt, in cellula lignea conditam. Imago autem perſona eſt „ ad ſimilitudinem egregie expreſſa, & forma, & lineamentis. „ Has imagines & in publicis feriis aperiunt, ornantque magni„ fice: & cum ex familia clarus aliquis moritur, in funus pro„ ducunt. *Idem*.

(57) *Quorum imagines duci vides*) *Apud majores in atriis hæ* imagines *erant quæ ſpectarentur, non ſigna externorum artificum, nec æra & marmora: expreſſi cera vultus ſingulis diſponebantur armariis, ut eſſent imagines quæ comitarentur gentilitia funera, ſemperque defuncto aliquo, totus aderat familiæ ejus, qui unquam fuerat, populus*. Plinius lib. XXXV. cap. 2. *Pruſt.*

augendo? at id non est nobilitatis (58). *Sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipaverunt. An juri civili? est paternum: sed dicet, te, cum ædes venderes, ne in rutis quidem & cæsis solium tibi paternum* (59) *recepisse. An rei militari? qui nunquam castra videris. An eloquentiæ? quæ nulla est in te: &, quidquid est vocis ac linguæ, omne in istum turpissimum calumniæ quæstum* (60) *contulisti. Tu lucem aspicere audes? tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis? quibus non modo imitandis, sed ne collocandis quidem tibi ullum locum reliquisti.*

LVI. Sed hæc tragica, atque divina: faceta autem & urbana, innumerabilia ex una concione meministis. Nec enim concio major unquam fuit, nec apud populum gravior oratio, quam hujus con-

(58) *At id non est nobilitatis*) Non Romanis modo, verum etiam Græcis visum est ignobile faciendi quæstus studium. Scribit Aristoteles Politicorum lib. III. cap. 5. apud Thebanos lege cautum fuisse, ne quis ad honores reip. promoveretur, nisi decem annos a mercatura destitisset. Consule, si vacat, eundem Aristotelem lib. 1. cap. 11. Cicero lib. 1. Officior. *Illiberales*, inquit, *sordidi quæstus mercenariorum omnium, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis.* Et paulo post: *Mercatura autem si tenuis est, sordida putanda est, sin magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda.* Hoc mercaturæ genus salvo dignitatis jure nonnullos equites Romanos exercuisse patet ex ultima Verrina: *Clamabat ille miser se civem esse Romanum, municipem Cosanum, meruisse se cum L. Pretio, splendidissimo equite Romano, qui Panormi negotiaretur, ex quo hæc Verres scire posset.* Idem.

(59) *Solium tibi paternum*) In excipiendis rutis & cæsis, quæ in mancipatione prædiorum excipi solent, non retinuisse sellam patris, in qua ille jus respondere solebat. Hic enim *recipere* est excipere. Cicero, lib. I. de legibus, cap. 3. *Præsertim cum non recusarem, quominus more patrio sedens, in solio consulentibus responderem.* Ita qui solium vendiderit, jus non respondebit. *Turnebus.*

(60) *Calumniæ quæstum*) Qui huic studio serviebant, dicebantur quadruplatores, quod ex damnatorum, quos detulerant, bonis, quarta pars ipsis cederet, infame omnino & odiosum hominum genus. *Prust.*

tra collegam (16) in censura nuper, neque lepore & festivitate conditior. Quare tibi, Antoni, utrumque assentior, & multum facetias in dicendo prodesse sæpe, & eas arte nullo modo posse tradi: & illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum, & non hujus rei quoque palmam, ut cæterarum, Crasso detulisse.

Tum Antonius, Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paulum inviderem. Nam esse quamvis facetum atque salsum, non nimis est per seipsum invidendum: sed, cum omnium sis venustissimus & urbanissimus, omnium gravissimum & severissimum & esse, & videri, quod isti contigit uni, id mihi vix ferendum videbatur.

Hic cum arrisisset ipse Crassus, Attamen, inquit Antonius, cum artem esse facetiarum, Juli, negares, aperuisti quiddam, quod præcipiendum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid jocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc præceptum prætermittendum est facetiarum, cum his nihil opus sit: nos autem quomodo utamur, cum opus sit, quærimus; ut in adversarium, & maxime, si ejus stultitia poterit agitari, in testem stultum, cupidum, levem, si facile homines auditori videbuntur.

Omnino probabiliora sunt, quæ lacessiti dicimus, quam quæ priores: nam & ingenii celeritas major est, quæ apparet in respondendo, & humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti: ut in ista ipsa concione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. Erat autem tanta gravitas in Domitio, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo objectum, lepo-

(61) *Contra collegam*) Domitium. In Bruto, cap. 44.

lepore magis elevandum, quam contentione frangendum videtur.

LVII. Tum Sulpicius, Quid igitur? inquit, patiemur, Cæsarem, qui quanquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare totum nobis genus hoc jocandi, quale sit, & unde ducatur; præsertim cum tantam vim & utilitatem salis & urbanitatis esse * fateatur? Quid si, inquit Julius, assentior Antonio, dicenti nullam esse artem salis?

Hic cum Sulpicius reticuisset, Quasi vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de quibus Antonius tamdiu loquitur, ars ulla sit. Observatio quædam est, ut ipse dixit, earum rerum, quæ in dicendo valent: quæ si eloquentes facere possit, quis esset non eloquens? Quis enim hæc vel non facile, vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in his præceptis hanc vim, & hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum, quid dicamus, arte ducamur, sed ut ea, quæ natura, quæ studio, quæ exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus, aut parva intelligamus, cum, quo referenda sint, didicerimus. Quare, Cæsar, ego quoque a te hoc peto, ut, si tibi videtur, disputes de hoc toto jocandi genere, quid sentias; ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali cœtu, atque in tam accurato sermone præterita esse videatur.

Ego vero, inquit ille, quoniam collectam (62) a con-

* *Fateatur*) Vict. Man. Grut. *fateamur?*

(62) *Collectam*) Græci συμβολὼ appellant, id quod confertur in cœnam a convivis; quo verbo Plautus utitur, cum scribit jocans: *Paratæ sunt scapulis meis symbolæ*. Sic collativum prandium dicunt Latini, quod Græci ἔρανον: & collativum ventrem eleganti translatione dixit Plautus. Vocant etiam Græci ἔρανον & συμβολὼ, pecuniam quæ exigitur a convivis. Proinde in Terentio, Andr. I 1. 61, *Quid Pamphilus? cœnavit, symbolam dedit*, legendum censeo, non ut vulgo, *symbolum*. Collectrix etiam apud Plautum est, quæ religionis causa stipem colligit: *Præcantrici, collectrici, ariolæ, atque haruspicæ*. Turnebus.

a conviva, Craſſe, exigis, non committam, ut, ſi defugerim, tibi cauſam aliquam dem recuſandi. Quanquam ſoleo ſæpe mirari eorum impudentiam, qui agunt in ſcena geſtum, ſpectante Roſcio (63). Qui enim ſeſe commovere poteſt, cujus ille vitia non videat? Sic ego nunc, Craſſo audiente, primum loquar de facetiis, & *docebo ſus* (ut ajunt) (64) oratorem eum, quem cum Catulus nuper audiſſet, *fœnum* (65) *alios* ajebat *eſſe oportere*. Tum ille, Jocabatur, inquit, Catulus, præſertim cum ita dicat ipſe, ut ambroſia alendus (66) eſſe videatur. Verum te, Cæſar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. Et Antonius, Perpauca quidem mihi reſtant, inquit: ſed tamen defeſſus jam labore, atque itinere diſputationis, requieſcam in Cæſaris ſermone, quaſi in aliquo peropportuno diverſorio.

LVIII. Atqui, inquit Julius, non nimis liberale hoſpitium meum dices: nam te in viam, ſimul ac perpaululum guſtaris (67), ex-

(63) *Roſcio*) De quo ſupra dictum eſt non ſemel. *Pruſt.*

(64) *Sus* (*ut ajunt*)) Reſpicit ad tritum illud Latinorum proverbium, *ſus Minervam*, ſubaudi, docet; iis accommodari ſolitum, qui indocti eos docere velint, a quibus ipſi potius docendi ſint. Minervæ jus in omnes diſciplinas liberales eſſe tradunt poetæ; ſue non aliud animal ſordidius eſt & ſtolidius. *Idem*.

(65) *Fœnum*) Significavit alios videri Craſſo comparatos pecudes eſſe, proinde fœno paſcendos; Craſſum autem divinum plane hominem, ut ambroſia paſcendus ſit, qui cibus eſt deorum. *Turnebus*.

(66) *Ambroſia alendus*) Proverbii ſpecie inſulſi oratores fœno victitare dicebantur a Catulo, quem ipſum cenſet hic Craſſus alendum ambroſia, qui cibus eſt deorum, quaſi eſſet ille cum ipſis diis eloquentia comparandus, cum ſtolidi brutorum ad ordinem abjici debeant. *Pruſt.*

(67) *Guſtaris*) Guſtus cum alia ſignificat, tum interdum id quod venditores guſtandi & explorandi cauſa dant emptoribus vini, quod γεῦμα dicitur a Græcis: ut cum quid oſtenditur, ſpecimen a Latinis, a Græcis δεῖγμα vocatur; a quo per translationem dixit Seneca, *Dedit enim nobis guſtum, ad quem reſpondebit*. A qua etiam translatione illud Ciceronis profectum eſt,

Et

extrudam (68) & ejiciam. Ac, ne diutius vos demorer, de omni isto genere quid sentiam, perbreviter exponam. De risu quinque sunt, quæ quærantur: unum, quid sit: alterum, unde sit: tertium, sitne oratoris velle risum movere: quartum, quatenus: quintum, quæ sint genera ridiculi.

Atque illud primum, quid sit ipse risus (69), quo pacto concitetur (70), ubi sit, quomodo existat, atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, & quomodo simul latera, os, venas, vultum, oculos occupet, viderit Democritus (71): neque enim ad hunc sermonem hoc petinet; &, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent, qui pollicerentur.

Locus autem, & regio quasi ridiculi (72) (nam id

Et degustabis genus exercitationum mearum. Significat enim Paradoxa gestum Bruto fore earum exercitationum, quibus uti solet. Est & gustus interdum primus prandii missus. Martialis, (XI. 32. 4.) *Gustu protinus has edes in ipso, Has prima feret, alterave cœna*. Sed & gustare multò minus est, quam vel jentare, vel prandere; quo sane hic modo intelligendum est. *Turnebus*.

(68) *Extrudam*) Hac allegoria breviter acturum se de jocis ac salibus profitetur. *Prust.*

(69) *Quid sit ipse risus*) Sic definiri potest: Risus est vehementior quidam animi ex re jucunda motus, ad exprimendum conceptum intus gaudium, quo thoracis & oris musculi impetu quodam agitantur. *Idem*.

(70) *Quo pacto concitetur*) Nimirum cùm nobis occurrit res admodum jucunda, lætitia perfunditur animus, cor sese dilatat, magnaque sanguinis effervescentis & vitalium spirituum fit diffusio, ad quam musculorum thoracis ac præsertim diaphragmatis motus sequitur; agitato diaphragmate, quæ membrana est præcordia disjungens a visceribus, extenduntur simul musculi, qui a lateribus buccæ sunt, tumque fit oris ille gestus, quem risum appellamus. *Idem*.

(71) *Democritus*) Non modo quia res naturales scrutatus est, verum etiam quia in risum sæpissime effundi solebat. De Democrito vide notas in librum 1. de Oratore c. 24. *Idem*.

(72) *Regio quasi ridiculi*) *Ridiculum*, inquit Aristoteles lib. de Poetica cap. 5. *est vitium ac turpitudo, quæ nec dolorem nec perniciem affert; exempli gratia, facies ridicula est turpis & distorta sine dolore*. Idem.

id proxime quæritur) turpitudine, & deformitate quadam continetur. Hæc enim ridentur vel sola, vel maxime, quæ notant & designant turpitudinem aliquam non turpiter.

Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum; vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per quem excitata est: vel quod admirantur omnes acumen uno sæpe in verbo positum, maxime respondentis, nonnunquam etiam lacessentis: vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat: vel quod ipsum oratorem, politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum: maximeque quod tristitiam, ac severitatem mitigat & relaxat, odiosasque res sæpe (73), quas argumentis dilui non facile est, joco, risuque dissolvit.

Quatenus (74) autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter videndum est: id quod in quarto loco quærendi posueramus. Nam nec insignis improbitas (75) & scelere juncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur. Facinorosos enim majore quadam vi, quam ridiculi, vulnerari volunt: miseros illudi nolunt, nisi si se forte jactant.

(73) *Odiosaque res sæpe*) Missum opportune ridiculum iram sæpissime frangit. *Documento sunt juvenes Tarentini, qui multa de Pyrrho rege securius inter cœnam locuti, cum rationem facti reposcerentur, & neque negari res, neque defendi posset, risu sunt & opportuno joco elapsi. Namque unus ex his: Imo, inquit, nisi lagena defecisset, occidissemus te. Eaque urbanitate tota est invidia criminis dissoluta.* Quintilan. lib. VI. c. 3. *Idem.*

(74) *Quatenus*) Recte Horatius:

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Cum cæteris in rebus, tum in jocis ac salibus maxime adhibendus est modus. Ridicula enim, & quæ specie prima sensus nostros acerrime commovent, ita se habent, ut iis celerrime fastidium adhærescat. *Idem.*

(75) *Nec insignis improbitas*) Cur insignis improbitas ac miseria jocis non sit exagitanda, patet ex definitione ridiculi superius allata. *Idem.*

ſtant. Parcendum (76) eſt autem maxime caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur.

LIX. Hæc igitur adhibenda eſt primum in jocando moderatio. Itaque ea facillime luduntur, quæ neque odio magno, neque miſericordia maxima digna ſunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum eſt in iſtis vitiis, quæ ſunt in vita hominum neque carorum, neque calamitoſorum, neque eorum, qui ob facinus ad ſupplicium rapiendi videntur; eaque belle agitata ridentur.

Eſt etiam deformitatis, & corporis vitiorum ſatis bella materies ad jocandum. Sed quærimus idem, quod in cæteris rebus maxime quærendum eſt, quatenus. In quo non modo illud præcipitur, ne quid inſulſe (77); ſed etiam, ſi quid perridicule (78) poſſis. Vitandum eſt oratori utrumque, ne aut ſcurrilis jocus ſit, aut mimicus. Quæ cujuſmodi ſint, facilius jam intelligemus, cum ad ipſa ridiculorum genera venerimus.

Duo enim ſunt genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. Re, ſi quando quid, tanquam aliqua fabella, narratur: ut olim tu, Craſſe, in Memmium (79), *comediſſe eum lacertum* (80) *Largii*, cum eſſet cum eo Tar-

(76) *Parcendum*) Scite Fabius lib. VI. cap. 3. *Longe abſit propoſitum illud, Potius amicum, quam dictum perdidi.* Idem.

(77) *Ne quid inſulſe*) *Oratori minime convenit diſtortus vultus geſtuſque, quæ in mimis rideri ſolent. Dicacitas etiam ſcurrilis & ſcenica huic perſonæ alieniſſima eſt. Obſcœnitas vero non a verbis tantum abeſſe debet, ſed etiam a ſignificatione.* Fabius ibidem. *Idem.*

(78) *Perridicule*) Temere undique ducta occaſione ridendi. *Idem.*

(79) *Memmium*) C. Memmius, de quo Tullius in Bruto, orator aſper & contentioſus morum acerbitate huic Craſſi joco locum dedit. *Idem.*

(80) *Lacertum*) Lacertus ſignificat id quod eſt ab humero ad cubitum, brachium autem id quod a cubito ad manum pertinet. Ovid. Metam. lib. I.

------ laudat digitoſque, manuſque,
Brachiaque, & nudos media plus parte lacertos. Idem.

Tarracinæ (81) de amicula rixatus. Salsa tota, ac tamen a teipso ficta, narratio. Addidisti clausulam, tota Tarracina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse literas, tria *LLL*, duo *MM*. Cum quæreres id quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse, *Lacerat Lacertum* (82) *Largii Mordax Memmius*. Perspicitis, hoc genus quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, sive habeas vere, quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum, sive fingas. Est autem hæc hujus generis virtus, ut ita facta demonstres, ut mores ejus, de quo narres, ut sermo, ut vultus omnes exprimantur, ut iis, qui audiunt, tum geri illa fierique videantur.

In re est item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet: ut idem Crassus, *Per tuam nobilitatem* (83), *per vestram familiam*. Quid aliud fuit, in quo concio rideret, nisi illa

(81) *Tarracinæ*) Quæ Latinis est Tarracina, lingua Volscorum Anxur appellatur, ut tradit Plinius: Lati odpidum: est: & etiampum antiquum nomen retinet, *Tarracina*. Idem.

(82) *Lacerat Lacertum*) Hunc versum Crassus orator usque adeo vulgo jactatum ait, ut Tarracinæ passim in omnibus parietibus inscriptus viseretur. Fabula, unde natum est adagium, sic habet. Memmius quidam Romanus cum ageret Tarraciuæ, mulierculam quandam deperibat, sed non citra rivalem. Cum hoc igitur cum aliquando rixa incidisset, eo iracundiæ provectus est Memmius, ut Largii (nam id rivali nomen) brachium mordicus arriperet. Ea res posteaquam in popularem abiit jocum, faceti quidam & φιλόγελοι senarium hunc in omnibus ejus parietibus quinque literis notarunt, depictis tribus LLL, & duobus MM: videlicet ut advenis percotandi ministrarent occasionem. Itaque cum M. Crassus Tarracinam aliquando venisset, admiratus novum literarum ænigma, senem quemdam oppidanum percontatus est, quidnam sibi vellent ejusmodi literæ. Atque is, exposita fabula, versiculum explicuit,

Lacerat Lacertum Largii Mordax Memmius.

Tametsi Cæsar, qui hæc loquitur apud Ciceronem, existimat narrationem hanc totam in Memmium adversarium dedita opera confictam fuisse. *Erasmus*, Adag. Chil. I. Cent. IX.

(83) *Per tuam nobilitatem*) Verba desumpta ex alicujus adversarii, an Cn. Domitii? oratione, quæ ludicra imitatione Crassus traducit. *Prust.*

illa vultus & vocis imitatio? *Per tuas statuas* vero cum dixit, & extento brachio paululum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis:

Tibi ego, Antipho (84), *has sero*, inquit: senium est, cum audio. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. Mimorum (85) est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscœnitas (86). Orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiat, cogitet plura, quam videat: præstet idem ingenuitatem, & ruborem suum, verborum turpitudine, & rerum obscœnitate vitanda.

LX. Ergo hæc duo genera sunt ejus ridiculi, quod in re positum est, quæ sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores, & ita effinguntur, ut aut, re narrata

(84) *Tibi ego, Antipho*) Videntur hæc verba fuisse senis cujusdam arbores serentis, filioque suo dicentis, se non tam diu victurum esse, ut eas arbores maturitatem suam affecutas videat: juvenem illum, & vigentem olim ex illis fructus percepturum. Tum quod addit, *Senium est, cum audio*, hoc vult: Ita perfecta est ista Rosciana senis tussientis, & fracta voce ac tremula utentis imitatio, ut non histrionem imitantem senem, sed Senectutem ipsam videar audire. *Pearcius*.

(85) *Mimorum*) Sic eos appellat, qui mores & affectus personarum exprimunt: nec *mimos* tantum dixit, ut hoc libro postea, & in Antonium fecit, & alii scriptores vocant, sed *ethologos* addidit, ne ambigue loqueretur, ac fabula significari videretur, quam Mimum Græci, Latini Planipedem vocant, quales erant Mimi Publii & Laberii. Quanquam Cicero pro Cælio mimum hujusmodi, fabulam, id est, comœdiam appellare non vult: *Mimi ergo*, inquit, *est jam exitus, non fabulæ*. Pantomimorum hic non meminit. Exorti enim postea sunt imperante Augusto: erantque saltatores, qui gestu historias & fabulas ita exprimebant, ut sub oculos subjicerent: ad quam saltationem respexit Horatius, cum scripsit:

Pastorem saltaret uti cyclopa rogabat.

Et Juvenalis, Sat. VI. 63.

Chironomon Ledam molli saltante Batyllo. Turnebus.

(86) *Si nimia est imitatio, sicut obscœnitas*) Videtur oratio hiulca. Quæ tamen verba desiderentur, non facile dixerim. Vellem ita legi: *Si nimia est imitatio. Si erit obscœnitas, orator*, &c. *Muretus*.

ta aliqua, quales ſunt, intelligantur: aut imitatione (*a*) brevi injecta, in aliquo inſigni ad irridendum vitio reperiantur.

In dicto autem ridiculum eſt id, quod verbi, aut ſententiæ quodam acumine movetur: ſed ut illo ſuperiore genere vel narrationis, vel imitationis, vitanda eſt mimorum ethologorum ſimilitudo; ſic in hoc ſcurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda eſt. Qui igitur diſtinguemus a Craſſo, a Catulo, a cæteris familiarem (*b*) veſtrum, Granium (87), aut Vargulam, amicum meum? Non mehercule in mentem mihi quidem venit: ſunt enim dicaces: Granio quidem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum, ne, quotieſcumque potuerit dictum dici, neceſſe habeamus dicere.

Puſillus teſtis (88) proceſſit. *Licet*, inquit, *rogare*, Philippus? Tum quæſitor properans, *Modo breviter*. Hic ille, *Non accuſabis; perpuſillum rogabo*. Ridicule. Sed ſedebat judex L. Aurifex, brevior etiam, quam ipſe teſtis: omnis eſt riſus in judicem converſus: viſum eſt totum ſcurrile judicium. Ergo hæc, quæ cadere poſſunt in quos nolis, quamvis ſint bella, ſunt tamen ipſo genere ſcurrilia.

Ut iſte, qui ſe vult dicacem, & mehercule eſt, Ap-

(a) *Brevi*) Lamb. *breviter*.

(b) *Veſtrum*) Lamb *noſtrum*.

(87) *Granium*) Præconem, cujus multa dicta verſibus erat complexus Lucilius. *Conjicere in verſus dictum præconis volebam Granii*, apud Gellium, (IV. 17.) Vide Orat. pro Planco, (cap. 14.) *Turnebus*.

(88.) *Puſillus teſtis*) Eſto, inquit, hoc exemplum nimiæ dicacitatis & ſcurrilis ridiculi. In quadam accuſatione proceſſerat puſillus teſtis. Philippus patronus petiit, ut ſibi liceret nanum illum teſtem interrogare. Prætor, ſive quis alius moderator judicii & accuſationis qui cito cuperet rem confici, annuit, modo paucis verbis hominem interrogaret. Hic Philippus cauſidicus: nihil erit quod me accuſes, interrogabo perpuſillum. Perpuſillum intelligebat Philippus de illo teſte parvo & nano, cujus exiguam ſtaturam carpebat hoc dicto; & tamen videbatur quæſitori reſpondere, ac dicere ſe perparum ac breviter interrogaturum. *Pruſt.*

Appius, sed nonnunquam in hoc vitium scurrile delabitur. *Cœnabo*, inquit, *apud te*, huic lusco, familiari meo, C. Sextio; *uni enim locum esse video* (89). Est hoc scurrile, & quod sine causa lacessivit: & tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextii, & ex tempore: *Manus lava* (90), inquit, *& cœna*.

Temporis igitur ratio, & ipsius dicacitatis moderatio, & temperantia, & raritas dictorum distinguet oratorem a scurra: &, quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid; illi totum diem, & sine causa. Quid enim est Vargula assecutus, cum eum candidatus (1) A. Sempronius (2) cum Marco suo fratre complexus esset; *Puer abige muscas* (3)? Risum quæsivit, qui est, mea sententia, vel tenuissimus inge-

(89) *Uni enim locus esse video*) Jocus est sumptus ex communi illorum temporum consuetudine loquendi, qua aliquot convivis vocatis, ei quem præterea invitatum vellent, locum superesse dicebant. Plautus in Sticho, *Ædepol tibi etiam, opinor, uni locum conspicor, ubi accubes*. Id scurriliter ad vitium oculi convertit Appius. *Turnebus*.

(90) *Manus lava*) Appius irridens C. Sextium, qui altero oculo captus erat, ait, *Cœnabo apud te, est enim uni locus:* ita carpebat hominis vitium, cujus in vultu erat locus uni oculo; quasi in ejus triclinio & convivio uni fuisset homini locus vacuus. Respondit Sextius subtili ac subito joco: *Cœnabis enimvero apud me, sed prius manus lava:* quo dicto, hominis impuritatem notabat. *Prust*.

(1) *Candidatus*) Qui ad magistratum aliquem aspirabat, sic dicebatur a toga candida, quam per id tempus ad integritatem significandam solebat induere. *Idem*.

(2) *A. Sempronius*) Hic ambibat magistratum, & eos prensabat, quibus erat jus suffragii: erat illi comes M. frater; ad Vargulam ventum est, quem cum Sempronius amice salutaret, amplectereturque officii causa, itemque Marcus Sempronii frater; cœpit Vargula servulum inclamare, ut muscas abigeret; eo dicto carpebat petitores & canditatos, qui perinde ac muscæ molesti levesque essent. *Idem*.

(3) *Puer abige muscas*) Propinqui & amici, qui gratiosi erant aut clari, deducere solebant candidatos, qui prensatum ibant, ut petitio & gratiam & auctoritatem majorem haberet. Igitur cum A. Sempronius Longus cum fratre Vargulam esset complexus, Vargula scurriliter lusit, jubens abigi muscas. *Turnebus*.

nii fructus. Tempus igitur dicendi prudentia & gravitate moderabimur : quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

LXI. Nunc exponamus genera ipsa summatim, quæ risum maxime moveant. Hæc igitur sit prima partitio; quod facete dicatur, id alias in re habere (4), alias in verbo facetias: maxime autem homines delectari, si quando risus conjuncte re verboque moveatur. Sed hoc mementote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex iisdem locis fere etiam graves sententias posse duci. Tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severe, jocus in turpiculis & quasi deformibus ponitur: velut in iisdem verbis & laudare frugi servum possumus, &, si est nequam, jocari. Ridiculum est illud Neronianum (5) vetus in furace servo, *Solum esse, cui domi nihil nec obsignatum, nec*

(4) *Alias in re habere*) Qui consistit in re jocus ejusmodi est, ut idem mutatis verbis maneat. Exemplum habes lib. IV. in Verrem: *Itaque, judices, hi, qui hospites ad ea, quæ visenda sunt ducere solent, & unumquidque ostendere, quos illi mystagogos vocant, conversam jam habent demonstrationem suam. Nam ut ante demonstrabant, quid ubique esset: ita nunc, quid undique ablatum sit ostendunt*. Ridiculum in dicto perit, si voces commutentur. Tale est illud Ciceronis in Verrem lib. IV. *Numquam tam male est Siculis, quin aliquid facete & commode dicant: velut in hac re ajebant, in labores Herculis non minus hunc immanissimum Verrem, quam illum aprum Erymanthium referri oportere*. Tolle nomen Verris, quod Latine porcum non castratum significat, dicto perit omnis gratia. Elegantissimum autem illud est, quod re simul & dicto risum movet; cujusmodi est illud Ciceronis a Plinio, Plutarcho in Apophth. & Quintiliano relatum. Hortensius orator accepta mercedis loco a Verre sphinge argentea, cum Ciceroni obscurius aliquid locuto dixisset se ignarum ænigmatum solvendorum: Atqui sphinx, inquit, apud te est. *Pruft.*

(5) *Neronianum*) Illius, ut reor, Neronis, qui res adversus Annibalem gessit; estque exemplum hoc, ut pleraque hujus loci prisca, sumptum ex libro Apophthegmatum Catonis. Dictum autem hoc & de furace accipi potest, ut a Nerone usurpatum fuerat, qui omnia resignet & recludat: & de servo frugi, cujus fidei omnia herus committat, cui nihil annulo obsignet, cui nihil claudat sera. In quodam libro scripto legitur *Nævianum*, ut a Nævio poeta sumptum, quod fortasse verius. *Turnebus*.

nec occlusum: quod idem in bono servo dici solet; sed hoc iisdem etiam verbis.

Ex iisdem autem locis omnia nascuntur. Nam quod Sp. Carvilio (6) graviter claudicanti ex vulnere ob rempublicam accepto, & ob eam causam verecundanti in publicum prodire, mater dixit, *Quin prodis, mi Spuri, ut quotiescumque gradum facies, toties tibi tuarum virtutum veniat in mentem?* praeclarum & grave est. Quod Calvino (7) Glaucia claudicanti, *Ubi est vetus illud* (8)*? num claudicat? at hic claudicat* (9): hoc ridiculum est; & utrumque ex eo, quod in clau-

 di-

(6) *Sp. Carvilio*) Puto hunc esse qui primus apud Romanos uxorem dimisit. Vir fuit illustris, qui ex equestri loco natus ad summam pervenit dignitatem, ut Paterculus scribit. Consul autem fuit cum Fabio Maximo. Auctor Cicero de Senectute. *Idem*.

(7) *Calvino*) C. Sextius Calvinus, ut ait Cicero in Bruto, ingenio & sermone eleganti, sed valetudine incommoda fuit, etsi cum remiserant dolores pedum, non deerat in caufis. Is igitur ex podagra plerumque claudicabat. *Idem*.

(8) *Ubi est vetus illud*) Verba sunt Glauciae. Ubi (inquit Glaucia, cum videret Calvinum claudicantem) est vetus illud proverbium, quo utebantur olim, ut hominem aliquem esse constantem significarent, cum dicerent haec verba, *num claudicat?* num ille instar arundinis vacillat & fluctuat, modo hoc, modo illud sequitur? certe hoc proverbium, inquiebat Glaucia, non cadit in Calvinum, nam profecto claudicat, *at hic claudicat*. Hoc est, homo inconstans, dubiae, & incertae fidei. Ita Glaucia vitium corporis ad vitium animi significandum ridicule transferebat. *Prusteus*.

(9) *Num claudicat? at hic claudicat*) Sunt qui scribant hoc modo: *at hic clodicat*. Et sic interpretantur: Calvinus etsi claudicat pede, non tamen tam claudicat, quam Clodicat, id est Clodio favet. Istorum sententiae non habeo fidem, quia Cicero confert exempla duo, quae non sic sunt ex immutatione literae, ut ea quae sequuntur. Praeterea immutant codices sine ratione. Ad haec, quando fingitur Caesar haec tractavisse, cumque vixit Glaucia homo impurus, ut ait Cicero in Orat. pro Rabirio Posthumo, nullus erat Clodius, cui deforme esset favere. Nondum ceperat Rempubilcam P. Clodius, quem Milo interemit. Ego igitur sic interpretor. Glaucia impurus homo cum videret Calvinum pede claudicantem, recordatus est antiqui proverbii, quo veteres utebantur in hominem errantem, vel dubiae fidei. Quaerebant enim: *Num claudicat?* hoc est constatne sibi, an potius errat, aut variat? Ex translatione verbi & ambiguitate objecit homini mentis errorem, vel dubiam fidem. *Streb.*

dicatione animadverti potuit, est ductum. *Quid hoc Nævio* (10) *ignavius?* severe Scipio. At in male olentem (11), *Video me a te circumveniri* (12), subridicule Philippus. At utrumque genus continet verbi ad literam immutati similitudo.

Ex ambiguo dicta, vel argutissima putantur, sed non semper in joco, sæpe etiam in gravitate versantur. Africano illi majori, coronam sibi in convivio ad caput accommodanti, cum ea sæpius rumperetur, P. Licinius Varus (13), *Noli mirari*, inquit, *si non convenit; caput enim magnum* (14) *est:* laudabile & honestum. At ex eo-

(10) *Nævio*) Dictum est Africani, ut opinor, Superioris in Nævium, a quo fuerat accusatus, quod præda bello Antiochi capta ærarium fraudasset: alii tamen a Petilio accusatum fuisse scribunt. Locus annominationem habet. Nominatur a Livio oratio P. Africani in M. Nævium, in qua, ut opinor, hoc dixerat. *Turneb.*

(11) *At in male olentem*) Dictum est ridiculum Philippi faceti oratoris. Hunc adibat aliquis, cujus halitus erat gravis & male olens; exclamavit Philippus enecari se tam gravi odore, neque tam se conveniri, quam circumveniri, hoc est, opprimi, & per nomen speciemque colloquii præfocari ab isto male olente, cujus anima esset instar veneni pestiferi. *Pruſt.*

(12) *Video me a te circumveniri*) Cæsar dicit, hæc duo Scipionis & Philippi dicta *verbi ad literam immutati similitudine contineri*. In joco Scipionis verba *Nævius* & *ignavius* idem prope sonant, eædemque fere sunt verborum literæ. In hoc vero Philippi, cui verbo simile est verbum *circumveniri?* Prorsus nescio: jocus igitur non erit, nisi cum vulgatis nonnullis editionibus, & cum Lamb. & Steph. legamus, *Video me a te* non conveniri, sed *circumveniri*. Memento, lector, hoc in male olentem quendam dictum esse. Sensus autem est: Cum gravis est tibi halitus, quoties mihi occurris, non videris mihi *convenire*, sed insidias mihi parare, & mali aliquid mihi inferre velle. *Pearcius.*

(13) *P. Licinius Varus*) Qui multis magistratibus egregie functus, prætor urbanam jurisdictionem obtinuit anno U. C. DXLVI. ante Christum CXCVIII. *Pruſt.*

(14) *Caput magnum*) Ambiguum est, nam significatur & magnitudo partis, & amplitudo hominis. Publius autem iste Licinius Varus bello secundo Punico ædilis cum Veturio fuit, ut Livius scribit. Postea etiam præturam eodem bello adeptus est, in qua tulit ad populum, ut ludi Apollinares in statum diem in perpetuum voverentur. *Turnebus.*

eodem genere est: *Calvus satis est* (15), *quod dicit parum*. Ne multa: nullum genus est joci, quo non ex eodem severa & gravia sumantur.

Atque hoc etiam animadvertendum, non esse omnia ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum, quam Sannio (16) est? Sed ore, vultu (17), imitandis moribus, voce, denique corpore ridetur ipso. Salsum hunc possum dicere, atque ita, non ut ejusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum.

P 3 LXII.

(15) *Calvus satis est*) Hic *Calvum* esse nomen proprium non censeam, sed appellativum. Jocus ex eo est, vel quod veteres calvos fallaces censebant, vel quod calvi mimi, ut Nonius ait, omnibus erant frustratui: unde *calvor*, quod est frustror, decipio. *Satis est* igitur *quod dicit parum*, est ambiguum. Id est enim quod parum loquitur, vel quod parum orator est. Nam *dicere parum* pro *oratorem non esse*, dicere solebant. Cicero in Bruto: *Nam T. Aufidius qui vixit ad summam senectutem, volebat similis esse horum, eratque & bonus vir, & innocens, sed dicebat parum*. Qui de Licinio Calvo oratore & poeta intelligunt, peccant ignoratione temporis. Si quis tamen, *Calvum*, nomen proprium, quod verum non puto, censeat, eandem servare poterit ambiguitatem. Satis est quod parum loquatur, & parum sit eloquens, ne nos fallat verbis, homo præsertim ineptus & molestus. *Idem*.

(16) *Sannio*) Sanna, inquit vetus Persii Interpres, dicitur os distortum cum vultu: quod facimus cum alios irridemus: unde *Sanniones* dicti sunt, qui non rectum vultum habent. Hic tamen doctissimus Budæus animadvertit, mimorum quoddam genus significari. Verum, ut reor, sanna, & sannio ab homine stulto & inepto Sanna originem sumpsere, qui tam fatuus fuit, ut Cratinus Comicus sannam pro stulto usurpaverit, quemadmodum relatum est ab Eustathio: quo etiam auctore deduci potest utrumque a Sannis populis Asiæ, quos consuetudo Græcorum erat ejus ætate Tzanos vocare, qui moribus erant barbaris & incultis, ac proinde insulsis & inscitis. Affert & aliam originem a verbo σαίνειν. *Idem*.

(17) *Ore, vultu*) Os pro facie sumitur, vultus pro certo quodam oris habitu & conformatione, quæ animi motuum index est. *Oculi*, inquit Tullius lib. I. de Legibus, *nimis arguti, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur, & iis qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse præter hominem potest, indicat mores: cujus vim Greci norunt, nomen omnino non habent*. Vultum tamen animalibus ac feris attribuit Virgilius lib. VII. Æneid. v. 20.

Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum,
Quos hominum ex facie dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum. Prust.

LXII. Quare primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum, morosum (18), superstitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum. Naturæ ridentur ipsæ, quas personas agitare solemus, non sustinere. Alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, si quando, & cursim: aliter enim minime est liberale. Tertium, oris depravatio, non digna nobis. Quartum, obscœnitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio * loco, facetiæ reliquæ sunt, quæ aut in re, ut ante divisi, positæ videntur esse, aut in verbo. Nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur: quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

Ambigua (19) sunt in primis acuta, atque in verbo posita, non in re; sed non sæpe magnum risum movent: magisque ut belle & literate dicta laudantur: ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet, & idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque eum, cum in campum non venisset (20), requirerent, excusavit Vespa Te-

(18) *Primum genus hoc...... non est nostrum, morosum, &c.*) Hæc sunt Sannionum ridicula. Sustinent enim personas eorum, qui mores duros sequuntur & agrestes, qualis est Demea apud Terentium: qui nimia religione, & vano Deorum metu laborant, cujusmodi fere sunt mulierculæ: qui nihil non suspicantur, ut senes: qui gloriam avide captant, ut Thraso Terentianus: qui stulti sunt, ut Phædria. Hujuscemodi personas non sustinebit Orator, sed agitabit. Sustinere, est agere & imitari: agitare vero, faceto aliquo dicto, aut lepida narratione perstringere. *Strebæus*.

* *Loco*) Lamb. *joco*.

(19) *Ambigua*) Quo in genere elegans est illud Ciceronis: *Cum objiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, quod Bovillas ante horam nonam divertisset, ut exspectaret dum Clodius a sua villa exiret, & identidem interrogaret, quo tempore Clodius occisus esset, respondit, Sero*. Quintil. lib. VI. c. 3. Ambiguum illud *sero*, vel vespertinum tempus, vel tarde perinde significat. *Prust.*

(20) *Cum in campum non venisset*) In campo Martio juventus Romana cum aliis ludis, tum pila se exercebat, cujus stu-

Terentius, quod eum *brachium fregisse* (21) diceret. Ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

Quid? Decius, Nuculam (22) *an confixum vis facere? inquit.*

Ut tuus amicus, Crasse, Granius, *non esse sextantis* (23). Et, si quæritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellit: sed risus movent alia majores. Ambiguum per seipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime: inge-

studiosus erat Titius. Frangere autem brachium ambigue dixit Vespa Terentius, vel suum, vel signi sacri. Apparet istum Titium quadam religionis opinione imbutum fuisse, qua simulacra damnabat; aut certe non satis pium fuisse, qui signa sacra frangeret. Vespa proprium nomen non est meo judicio, sed appellativum, significatque vespillonem. Pompejus, *Vespæ dicuntur, qui funerandis corporibus officium gerunt*, non a minutis illis volucribus, sed quia vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa duci propter inopiam nequeunt. Itaque, ut reor, hic dicitur *vespa* Terentius, ut in Miloniana *popa* Licinius, id est sacrificulus. Si cui tamen Vespa proprium nomen esse videatur, non vehementer contra pugnabo. Tantum quid sentiam, testificor. *Turnebus.*

(21) *Brachium fregisse*) An sibi? an alicui signo sacro? *Prust.*

(22) *Quid? Decius, Nuculam*, &c.) Africani dicterium, quidam interpretari voluerunt, & ad obscœnitatem turpitudinemque retulerunt. Satius esse duxerunt, effutire nugas aniles, quam se nescire, quod nescirent, confiteri: quasi vero turpe sit ignorare, quod non culpa tua, sed temporum injuria ignores. Si Lucilii Satyræ extarent, non esset difficile rem videre, quam Cicero tanquam notam attigit, non explicavit. Perierunt vel casu, vel majorum negligentia. Quid facias? unde sumas notionem? divinabisne, & incerta pro certis habebis? Tantine tibi est versiculus maxime ridiculus, ut propter illum impudentiam tuam atque temeritatem vendites? Non placet mihi temere augurari: & si placeret, non referrem ad obscœnitatem, quia nec obscœne loqueretur Africanus, nec obscœna inter faceta collocaret Cicero. *Strebæus.*

(23) *Non esse sextantis*) Jocus est ex ambiguo. Dicitur enim non esse sextantis, quod pluris est, id est, quod est magni pretii: & non esse sextantis etiam dicitur, quod minoris est, id est, quod nullius prope pretii. Nam non putem diduci & distrahi verbum debere, ut sextantis dicatur, quo fere modo interpretantur. Sic illusit hominem nihili Granius, cum eum laudare videretur. Pretium enim in hominibus dicebant orta consuetudine ab emptione servorum. *Turnebus.*

niosi (24) enim videtur, vim verbi in aliud, atque cæteri accipiant, posse ducere: sed admirationem magis, quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi.

LXIII. Quæ genera percurram equidem: sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cum aliud expectamus, aliud dicitur (25). Hic nobismetipsis noster error risum movet. Quod si admixtum est etiam ambiguum, fit salsius: ut apud Nævium (26) videtur esse misericors ille, qui judicatum duci (27) videns, percontatur ita,

Quanti addictus? mille nummum (28).

Si addidisset tantummodo, *Ducas licet*; esset illud genus ridiculi præter expectationem: sed quia addidit, *Nihil*

(24) *Ingeniosi*) Tale est illud Ciceronis. Cum aliquando Crassus dixisset, neminem gentis suæ Romæ ultra sexagesimum annum perduxisse vitam, negaretque rem postea, & miraretur quomodo dixisset: Sciebas, inquit Cicero, populum Romanum auditurum libenter, adeoque hanc ab illo gratiam inire voluisti. *Plutarchus in Cicerone*. Prust.

(25) *Aliud expectamus, aliud dicitur*) Cujusmodi fuit asperior ille Ciceronis in M. Crassum jocus. Cum pro rostris M. Crassum secunda concione ornasset laudibus, eundemque rursus, paucis interpositis diebus, contumeliose perstrinxisset; ubi ille dixit, Nonne me ex isto loco aliquanto ante laudasti? Etiam, inquit, exercendæ orationis causa commentans, vile argumentum tractavi. *Plutarchus in Cicerone*. Idem.

(26) *Nævium*) Cn. Nævius natione Campanus, professione poeta comicus, anno post Romam conditam quingentesimo undevicesimo fabulas apud populum dedit. Eum M. Varro, ut Gellius refert lib. XVII. cap. 21. scribit stipendia fecisse bello Punico primo, idque ipsum Nævium dicere. Exul Uticæ decessit Olympiade CXLIV. Coss. uti tradit Tullius in Bruto, Cethego & Tuditano, anno U. C. DL. ante Christum CCIV. *Eusebius in Chronico*. Epigramma ejus sepulchro impositum refert Gellius lib. I. cap 24. *Idem*.

(27) *Judicatum duci*) Id est, condemnatum. Plautus, *Male cubandum est: judicatum me uxor abducit domum*: & apud Gellium, Æris confessi & debiti judicatis triginta dies sunt dati. Sententia est: qui damnatum pecuniæ duci videt a creditore. *Idem*.

(28) *Quanti addictus?*) Versus est trochaicus catalecticus. *Quanti addictus? Mille nummum. Nihil addo, ducas licet*. Ille qui rogabat, videbatur judicatum soluta summa aut promissa vindex liberaturus. Præter expectationem igitur, *ducas licet*, creditori

Nihil addo, ducas licet:

addito ambiguo, altero genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, falsissimus. Hoc tum est venustissimum, cum in altercatione arripitur ab adversario verbum, & ex eo, ut a Catulo in Philippum (30), in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. Sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quædam subtilior, attendere & aucupari verba oportebit: in quo, ut ea, quæ sint frigidiora, vitemus, (etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur) permulta tamen acute dicemus.

Alterum genus est, quod habet parvam (31) verbi immutationem, quod in litera positum, Græci vocant παρονομασίαν, ut *Nobiliorem* (32), mo-

tori dixit, significans se illi nullam facere moram. Addidit etiam ambiguum, cum dixit, *Nihil addo*, quod est, Nihil præterea rogo. Tantum enim scire volebam, quanti esset addictus, nec peto ut a prætore pluris addicatur mea causa. Nihil enim mihi debet, nec quicquam addo summæ. *Idem*. Nummus sive sestertius nummus, quod vocabulum vel unico, vel geminato *m* scribi veterum monumentis liquet, quarta pars denarii Romani, decem denariis nostratibus æstimatur, ut Budæo visum, ut recentioribus, asse uno & semis, vel etiam duobus nostratibus. Mille nummum conficit quadraginta tres libras & quindecim asses Francicos, vel septuaginta quinque: aut etiam centum libras. Quæ summa ut florente opibus repub. tenuis erat, ita ante Nævii tempora nonnullius momenti videbatur. *Prust.*

(30) *A Catulo in Philippum*) Vide superiores notas ad c. 54. *Prust.*

(31) *Habet parvam*, &c.) Paronomasiam adhibuit Tullius III. Philip. *En cur magister ejus* Antonii *ex oratore arator factus sit*. Adhibuere qui Antiochum cognomento Ἐπιφανῆ, hoc est, *illustrem* appellarunt, Ἐπιμανῆ, *furiosum*: & qui Tiberium Claudium Neronem, quod largius biberet merum calda temperatum, vocarunt Biberium Caldium Meronem. *Idem*.

(32) *Nobiliorem*) Fulvium *Nobiliorem*. (eum accusaverat Cato, eique ut probrum objecerat, quod poetas in provinciam duxisset.) *Mobiliorem* Cato appellavit, ejus levitatem notans, quod maximum apud Romanos crimen erat, studiosos gravitatis & constantiæ. *Turnebus*. M. Fulvius Nobilior clarissimis reip. magistratibus egregie functus, proconsul de Ætolis triumphavit anno U. C. DLXVII. ante Christum CLXXXVII. *Prust.*

nobiliorem Cato: aut ut idem, cum cuidam dixisset, *Eamus deambulatum* (33): & ille, *Quid opus fuit De? Immo vero*, inquit, *quid opus fuit te?* aut ejusdem responsio illa, *Si tu & adversus, & aversus* (34) *impudicus es*.

Etiam interpretatio nominis (35) habet acumen, cum ad ridiculum convertas, quamobrem ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium (36) divisorem, ut Neoptolemum ad Trojam, sic illum in campo Martio (37) nomen invenisse.

LXIV. Atque hæc omnia verbo continentur. Sæpe etiam versus facete interponitur, vel ut est, vel paululum immutatus, aut aliqua pars versus, ut

(33) *Deambulatum*) Reprehendebat, quod male esset Latine locutus, cum *ambulatum* dicere debuisset. Plerumque tamen composita idem quod simplicia significant, ut *deambulare* pro *ambulare* Cato dixerat Latine. *Turnebus*.

(34) *Et adversus, & aversus*) Objicit obscœnitatem oris, cum *adversum* dicit, & muliebria, cum *aversum*: ne quis scortatorem aut adulterum cogitet, quos Latini non vocant impudicos. Nam impudicitia est in patiendo. Simile quiddam Arcesilæ refertur in hominem castum illum quidem & integrum, voce tamen infracta, & capillo composito, & oculis illecebrosis, Nihil interesse quibus membris homines cinædi sint posterioribus, an prioribus. *Turneb.* Nec te moveat obscœnitas indigna liberali joco. Non enim jocabatur Cato, cum diceret hæc. In verbis, quæ cadunt jucunde, non in re, hoc dictum facetum est. *Strebæus*.

(35) *Interpretatio nominis*) Multa Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta: modo futurum ut omnia verreret, cum diceretur Verres: modo Herculi, quem expilaverat, molestiorem apro Erymanthio fuit: modo malum sacerdotem, qui tam nequam Verrem reliquisset, quia Sacerdoti Verres successerat. Fabius lib. VI. c. 3. *Prust.*

(36) *Ego nuper, Nummium*) Lepide jocatus est Cæsar in Nummium divisorem: (erant autem divisores, qui ad emerenda populi suffragia pecuniam inter tribus viritim candidatorum nomine dividebant, quos Plautus Curiarum magistros vocat). Quemadmodum Pyrrhus, inquiebat Cæsar, ad Trojam Neoptolemus est appellatus quod juvenis ad bellum venisset: ita in campo Martio nomen invenit Nummius, a nummis scilicet, quos ibi tribubus dividebat. *Idem*.

(37) *Illum in campo Martio*) Romæ forum in campo Martio habebatur, ubi tabulæ nummulariorum erant, & ubi Divisores nummum seu pecuniam populo dividebant: a nummo igitur *Nummius* hic nomen suum traxisse jocose dicitur. *Pearcius*.

Digitized by Google

ut Statius Scauro (38) ſtomachanti; ex quo ſunt nonnulli, qui tuam legem de civitate (39) natam, Craſſe, dicant:

St, tacete (40), quid hoc clamoris? quibus nec mater, nec pater,
Tanta confidentia eſtis? auferte iſtam enim ſuperbiam.

Nam in Cælio ſane etiam ad cauſam utile fuit tuum illud, Antoni, cum ille a ſe pecuniam profectam diceret teſtis, & haberet filium delicatiorem: abeunte jam illo,

Sentin' ſenem (41) eſſe tactum triginta mi-

(38) *Ut Statius Scauro*) Gellius IV. 20. *Cæcilius quoque ille comœdiarum poeta inclytus, ſervus fuit, & propterea nomen habuit Statius*. Is forte, aut potius alius ejuſdem nominis libertinus, Scauro ſtomachanti, paupertatem patris objecerat, qui, quamvis patricius, & nobilis, carbonariam tamen exercuiſſet. Ex eo natam ferunt legem Liciniam & Mutiam, de regundis civibus, quæ bellum Italicum magna ex parte concitavit, quod qui vix liber eſſet & civis, aut ne civis quidem, tam ſuperbe principem ſenatus appellaſſet. Huic uſurpationi non admodum diſſimilis eſt παρῳδία, cum verſum paulum immutamus, aut ad verſus Poetæ nobilis ſimilitudinem verſum condimus, ut ad imitationem verſuum Homeri Hegemon Thaſius poema totum (unde parodus poeta appellatus eſt) & Matron apud Athenæum, lib. 4. *Turnebus*.

(39) *Tuam legem de civitate*) L. Licinius Craſſus, & Q. Mucius Scævola conſules anno U. C. DCLIX. legem de civitate Liciniam Muciam tulere, ut Cicero teſtatur oratione pro C. Cornelio, reipub. non modo inutilem, ſed etiam pernicioſam. Pighius hæc ejus præcipua fuiſſe capita colligit, uti quæreretur in eos, qui non cives ſe pro civibus gererent. Præterea, ut in civitates ſuas redirent etiam Romæ nati, muneribuſque civium functi, quorum majores juris Italici civitate Romana propter virtutem donati non fuiſſent. *Pruſt.*

(40) *St, tacete*) St, vocula uſitata apud comicos poetas, qua ſilentium indicitur. *Idem.*

(41) *Sentin' ſenem*) Antonius orator cenſor factus de ambitu cauſam dixit, accuſatus a M. Duronio. Cælius, cujus filius erat intemperantior in libidines, (eum enim hic delicatum vocat) pecuniam quandam a ſe profectam dicebat, qua corrupta eſſent ab Antonio ſuffragia: dixit Antonius ab adoleſcente in meretriculas inſumptam emuncto patre, ut in comœdiis adoleſcentes facere ſolent. *Tangere* enim hic fallere & circumvenire eſt. Plautus, *Quia amare cernit, tangere hominem vult bolo.* Sic ferire dicebant, ut Terentius: *Ferietur alio munere Geta.*

M. au-

minis (42)?

In hoc genus conjiciuntur proverbia (43): ut illud Scipionis, cum Asellus omnes provincias stipendia merentem se peragrasse gloriaretur, *Agas asellum*, & cætera. Quare ea quoque quoniam mutatis verbis non possunt retinere eandem venustatem, non in re, sed in verbis posita ducantur.

Est etiam in verbo positum non insulsum genus, ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam rem accipere videare: ex quo uno genere totus est Tutor, mimus (44) vetus, oppido ridiculus. Sed abeo a mimis; tantum genus hujus ridiculi insigni aliqua, & nota re notari volo. Est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset, num tibi molestus (45) esset futurus, si ad te bene ante lucem venisset: *Tu vero*, inquisti, *mo-*

M. autem Antonius & L. Flaccus censores hunc Duronium postea senatu moverunt, quod legem de coercendis conviviorum sumptibus latam Trib. plebis abrogaverat. *Turnebus*.

(42) *Minis*) Mina sive mna Attica centum drachmis Atticis constabat: ad nostrates calculos revocata conficit libras septemdecim & quindecim asses. Quapropter triginta minæ valebunt libras Francicas quingentas viginti quinque. Bis tanto pluris est talentum Atticum, quod sexaginta minas continet, adeoque efficit libras nostrates 1050. Sunt qui pluris minam æstiment. *Prust.*

(43) *Proverbia*) Proverbium est, *Agas asellum*, *si bovem agere non queas*, quod tum de Claudio Asello, quocum gerebat inimicitias, usurpavit Scipio. Græce sic effertur, *εἰ μὴ δύναιο βοῦν, ἔλαυνε γ᾽ οὖν ὄνον*, quo monemur, ut si bubulci esse non possimus, nec queamus vel plaustrum vel aratrum agere, asinarii simus saltem. Significavit ab imperatoribus eum inopia meliorum ductum fuisse, nec tam ductum militem ab imperatore, quam asinum ab agasone actum esse. Nonnulli hic; *Agaso asellum*, legunt eodem sensu, quod ab asinariis potius quam ab imperatoribus ductus sit: sed nisi fallor, proverbium quod protuli, verissimum sensum aperit. *Turnebus*.

(44) *Tutor, mimus*) Titulus est fabulæ mimicæ. *Idem*.

(45) *Num tibi molestus*,) Quanquam sermo in interrogatione est, tamen apparet a Cicerone scriptum fuisse *Non*, alioqui non esset locus joco: dicebantque *non* in interrogatione etiam, ut in negatione. Quod autem percontator dixerat interrogando, quasi inficiando dictum accepit Crassus, verba, non sententiam secutus. *Idem*.

Digitized by Google

molestus non eris. Jubebis igitur te, inquit, *suscitari?* & tu, *Certe negaras te molestum futurum*. Ex eodem hoc vetus illud est, quod ajunt Maluginensem (46) illum M. Scipionem, cum ex centuria (47) sua renuntiaret Acidinum (48) consulem, præcoque dixisset, *Dic de L. Manlio* (49): *Virum bonum*, inquit, *egregiumque civem esse arbitror*. Ridicule etiam illud L. Porcius Nasica censori Catoni, cum ille, *Ex animi tui sententia tu uxorem habes* (50)? *Non hercule*, inquit, *ex animi mei*

(46) *Maluginensem*) M. Cornelius Scipio Maluginensis quæstor fuit anno U. C. DLXXI. & prætor anno DLXXVI. *Prust.*

(47) *Centuria*) Quum ab omni sexu & ætate fertur suffragium, comitia dicuntur centuriata, quod populus per centurias divisus ferret suffragia. *Asconius*. Idem.

(48) *Acidinum*) Qui renunciatus fuit consul anno U. C. DLXXV. ante Christum CLXXIX. *Idem*.

(49) *De L. Manlio*) Comitiis centuriatis consules & prætores creabantur. Consul autem factus est L. Manlius Acidinus cum Q. Fulvio Flacco, anno ab U. C. DLXXIV. quanquam alii etiam forte Acidini ante consulatum sunt adepti, de quibus jocus forte accipi possit. In comitiis autem rogatores dicebantur consules; qui comitia habebant: sed & illi qui in centuria aliqua suffragia rogabant & renunciabant consuli comitia habenti interrogante præcone, ut tum Scipio Maluginensis in sua centuria fuit. Meminit etiam Livius M. Cornelii Maluginensis lib. IV. qui consul fuit cum L. Papirio Crasso, multis ante hujus ætatem seculis, si de eo Manlio quem dixi, jocum interpreteris. Ac voce tum suffragia, non tabella ferebantur, nondum latis legibus tabellariis. Rogatores autem renunciatores centuriarum fuisse, ita docet Cicero lib. II. de Div. *Quos cum Tib. Gracchus propter mortem repentinam ejus qui in prærogativa referenda subito concidisset, in senatum introduxisset, non justum rogatorem comitiorum fuisse dixerunt. Primum vide ne in eum dixerint, qui rogator centuriæ fuisset. Is enim erat mortuus*. Sed & consul renunciabat, ut Cicero Murenam se renunciasse dixit. Præco etiam populo renunciabat quem centuria quæque relata & renunciata a rogatoribus consuli consulem faceret. Cum ergo Maluginensis a præcone rogaretur, ut de candidato L. Manlio diceret, quid ipsius centuria censuisset, ille tanquam non de renunciatione interrogatus esset, sed de Manlii moribus, respondit, *Virum bonum & egregium civem esse reor*. Quod eo festivius est, quia non tantum de hominum moribus, sed & de candidatis ea verba vulgo usurpare solebant. *Turnebus*.

(50) *Ex animi tui sententia tu uxorem habes*) Interpunctione mutata recte jocum hunc sic explicat Lipsius. Censores, cum lustrum conderent, diligenter cavebant, ne quis civis sine uxo-

mei sententia. Hæc aut frigida sunt, aut tum falsa, cum aliud est expectatum. Natura enim nos (ut ante dixi) noster delectat error: ex quo cum quasi decepti sumus expectatione, ridemus.

LXV. In verbis etiam illa sunt, quæ aut ex immutata oratione (51) ducuntur, aut ex unius verbi translatione, aut ex inversione verborum. Ex immutatione: ut olim Rusca (52) cum legem ferret Annalem, dissuasor M. Servilius, *Dic mihi*, inquit, *M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut cæteris fecisti? Ut sementem feceris, ita metes*, inquit. Ex translatione autem: ut, cum Scipio ille major (53) Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, *turmales* (54) dixit *displi-*

uxore esset. Cicero de Legibus censorum officia describens, *cælibes*, inquit, *esse probibento*. Solebant porro in exigendo jurejurando hæc verba præmittere: *Ex animi tui sententia*: id est, responde ad id quod rogabo, ita ut sentis: ac deinde addebant, *Tun' equum habes?* aut, *tu uxorem habes?* Quod idem in omni juramento servatum auctor Cicero in Academicis. Hinc facilis hujus loci interpretatio. Cum enim censor Cato in lustro condendo a nescio quo Nasica solemnibus verbis de more petiisset, *Ex animi tui sententia* dic videlicet, *tu uxorem habes?* ille intempestive dicax, & in alium sensum verba censoris detorquens respondit, *non hercle ex animi mei sententia*. Quasi censor non rogasset utrum uxorem haberet, sed utrum morigeram & bonam, & ex animi sui sententia haberet. Quis iste fuerit L. Nasica incertum: censorem autem cui id contigit fuisse M. Catonem illum censorium Lipsius existimat. *Prust.*

(51) *Immutata oratione*) Sic allegoriam convertit, quæ non in verbo, sed oratione posita est. Lib. III. de Oratore, traductionem & immutationem vocat, quam Græci ὀπαλλαγὴν appellant. Hæc immutatio orationis, *permutatio* ad Herennium dicitur. *Turnebus*.

(52) *Olim Rusca*) Legem Annalem M. Pinarius Rusca tulit, cum esset Tribunus plebis anno U. C. DCXXIII. *Ernest.*

(53) *Scipio ille major*) Africani cognomentum consecutus est, Asdrubale Carthaginensi & Siphace Numidiæ rege iterum debellatis. Accusatus de capta ab Antiocho pecunia ad pacis leges ferendas, adversariorum invidiæ cessit, & Liternum in Campaniam se transtulit, ibique obiit anno U. C. Dlxx. ante Christum Clxxxiv. *Livius*, *Plutarchus*, &c. *Prust.*

(54) *Turmales*) Statuæ turmales proprie dicuntur, & translate.

plicere. Invertuntur autem verba: ut Craſſus apud M. Perpernam judicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Helvius Lamia (55), deformis, ut noſtis, qui cum interpellaret odioſe: *Audiamus*, inquit, *pulchellum puerum*, Craſſus. Cum eſſet arriſum, *Non potui mihi*, inquit Lamia, *formam ipſe fingere: ingenium, potui*. Tum hic, *Audiamus*, inquit, *diſertum*. Multo etiam arriſum eſt vehementius.

Sunt etiam illa venuſta, ut in gravibus ſententiis, ſic in facetiis. Dixi enim dudum, materiam aliam eſſe joci, aliam ſeveritatis: gravium autem, & jocorum, unam eſſe rationem. Ornant igitur in primis orationem verba relata contrarie: quod idem genus ſæpe eſt etiam facetum: ut Servius ille Galba (56), cum judices L. Scribonio (57) tribuno plebis ferret familiares ſuos, & dixiſſet Libo, *Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exi-*

late. Proprie dictæ ſunt ſtatuæ equeſtres: nam turmæ ſunt equitum, non peditum. Improprie, & translatitie dicuntur gregales, & in turba collocatæ, cujuſmodi non expetebat Scipio. *Strebæus*.

(55) *L. Helvius Lamia*) Pighius ad annum U. C. DCXXXIV. legendum putat *L. Ælius Lamia*; neque enim in Helvia, ſed in Ælia gente reperiri familiam Lamiarum. *Pruſt*.

(56) *Ser. ille Galba*) Galba in L. Scribonium Libonem judices elegit, qui ſibi eſſent ob conſuetudinem comeſſationum familiares, quod cum videret Libo, quandonam, inquit, o Galba, deſines eligere judices compotores tuos? cum tu, reſpondit Galba, modum impones tuis adulteriis. Hæc verba *de triclinio tuo*, *de cubiculo alieno* ſibi repugnant. *Idem*.

(57) *L. Scribonio*) Magnas inter ſe ſimultates & odia exercuerunt Galba orator & Scribonius Libo, adeo ut tribunus tandem Libo in eum rogationem ferret privilegii ſimilem, quod Luſitanorum magnam manum perfidioſe intermiſſet, tribuniciæ actioni Catone ſubſcribente, qua de re in Bruto ſcribitur. In quadam igitur altercatione, ac forte in concione, Galba de Libone conquerens, in eum invehens, poſtremo judices ferebat: quod ſolent homines facere in magna cauſæ fiducia adverſarium provocantes, cum aut judicem ei ferunt, aut ab eo petunt. Ferebat autem, id eſt, offerebat, & dabat ei Galba familiares ſuos, quibuſcum eſſet epulari ſolitus. *Suum* & *alienum* contrarie relata ſunt. Cubiculum alienum dicit objiciens ei adulteria. *Turnebus*.

exibis? Cum tu, inquit, *de cubiculo alieno*. A quo genere ne illud quidem plurimum diſtat, quod Glaucia Metello, *Villam in Tiburte* (58) *habes*, *chortem in Palatio* (59).

LXVI. Ac verborum quidem genera quæ eſſent faceta, dixiſſe me puto. Rerum plura ſunt, eaque magis (ut dixi ante) ridentur, in quibus eſt narratio: res ſane difficilis. Exprimenda enim ſunt,

(58) *Villam in Tiburte*) Villæ Tiburtinæ in maximo erant pretio, adeo ut doleat Catullus ſuum fundum Sabinum potius, quam Tiburtem, dici:

O funde noſter, ſeu Sabine, ſeu Tiburs:
Nam te eſſe Tiburtem autumant, quibus non eſt
Cordi Catullum lædere: at quibus cordi eſt
Quovis Sabinum pignore eſſe contendunt.

Illic villam habebat magnificentiſſimam & elegantiſſimam, ideoque invidioſam Metellus. Ergo Glaucia vir improbiſſimus objicit illi invidioſe villam Tiburtinam, ut & infra Cæſar: *Ego vero, inquam, a porta exquilina video villam tuam*. Idem Metellus in Palatio habitabat, ubi, ut ex oratione pro Cælio intelligi poteſt, Metellorum domus fuit: cumque *chors* villæ ſit, non domus, in qua *impluvium* dicitur potius, illum dicit chortem habere in Palatio, ei objiciens crimen affectati regni. Chortem enim hominum intelligit. Palatio autem occupato Romam fere habere potuiſſet in poteſtate. Itaque periculoſis temporibus ei præſidium imponebatur. Cicero in Catilinam: (I. 1.) *Nihil te nocturnum præſidium Palatii*. In Metellum aut Numidicum iſtud dictum eſt, qui exulare maluit quam in Saturnini leges jurare. Glaucia Saturnini factionem ſequebatur. *Idem*.

(59) *Chortem in Palatio*) Cn. Apulejus Saturninus, Tribunus plebis ſeditioſus ac turbulentus, cum legem agrariam per vim tuliſſet, Metello Numidico, eo quod in eam minime juraſſet, diem dixit. Qui cum a bonis civibus defenderetur, ne cauſa malorum certaminum eſſet, in voluntarium exilium Rhodum profectus eſt. Hæc ex Floro, lib. III, cap. 16. Qui defendebant Metellum, & vim parabant, conveniebant in Palatium, Conſuleſque vocabant adverſus Saturninum, & Glauciam, Prætorem, ſocium ejuſdem furoris. Quamobrem Glaucia homo dicax, & tum infeſtus Metello, *Villam*, inquit, *in Tiburte habes*, chortem in Palatio. *Chortem* dixit ut cohortem, pro multitudine eorum qui conveniebant in unum, quo Metellum tuerentur. Eſt autem *chors*, ſpatium intra villæ maceriem. Varro *de Re ruſt.* Chortem barbari *curiam* vocant. A chorte dicta eſt *cohors*, quæ eſt decima pars legionis, & aliquando incerta multitudo. Uſus Glaucia translatione. Tranſtulit enim chortem villicam ad ſignificandum hominum cohortem, ut ſit ſenſus: Qui villas habent; in illis habent chortes, in quibus aves & pecudes alunt. Tu vero villam in agro habes, chortem Romæ in Palatio. *Strebæus*.

sunt, & ponenda ante oculos ea, quæ videantur & verisimilia, quod est proprium narrationis; & quæ sint, quod ridiculi proprium est, subturpia: cujus exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante posui (60), Crassi de Memmio. Et ad hoc genus adscribamus etiam narrationes apologorum (61).

Trahitur etiam aliquid ex historia, ut, cum Sex. Titius (62) se Cassandram (63) esse diceret, *Multos*, inquit Antonius, *possum tuos Ajaces Oileos nominare*. Est etiam ex similitudine: quæ aut collationem habet, aut tanquam imaginem.

(60) *Ante posui*) Scilicet hujus libri cap. 50. *Prust*

(61) *Apologorum*) Apologorum sive fabularum inventio refertur ad Æsopum, qui fi[illegible] non auderet aperte verum loqui vir servili conditione, sive facilius percipi crederet quod festive doceretur, primus philosophari ridendo instituit, rebusque mutis sensum, & animalibus sermonem affinxit. Scite & eleganter Phædrus lib. III.

Nunc fabularum cur sit inventum genus
Brevi docebo: Servitus obnoxia
Quia quæ volebat, non audebat dicere,
Affectus proprios in fabellas transtulit:
Calumniamque fictis elusit jocis. Idem.

(62) *Sex. Titius*) Seditiosus ac turbulentus tribunus plebis anno U. C. DCLV. ante Christum CI. quem mordacissimo joco Antonius carpsit. Cum enim ille jactabundus Cassandram se diceret, quasi qui vera quidem, sed non credenda perituræ civitati prædiceret; Multos, inquit Antonius, possum appellare tuos Ajaces Oileos, hoc dicterio impurissimos ejus mores configens. Cassandram enim Priami filiam, cujus veris vaticiniis nulla fides habebatur, Ajax filius Oilei in templo Minervæ violaverat. *Idem*.

(63) *Cassandram*) Ita se vaticinatum esse dicebat, sed neminem credidisse. Nec enim Trojani fidem habebant Cassandræ vati. Propertius, II. 13. 62.

Vera loquor, sed nulla fides: neque enim Ilia quondam
Verax Pergameis Mænas habenda viris.

Quod & a Marone scribitur. Eam Ajas Oilei filius capta Troja in Templo Minervæ constupravit, ut multi poetæ canunt: quod tamen Homerus non scribit, aliamque affert naufragii Græcorum causam, ut auctor est Strabo. Objicit autem istam obscœnitatem Titio Antonius propter mollitiem fracti & soluti gestus & viro indigni: adeo ut ex ejus nomine saltatio quædam mollis & delicata *Titius* diceretur. In Sextum Titium virum turbulentum & seditiosum se testimonium accuratissime dixisse, narrat hoc libro II. Antonius. *Turnebus*.

Collationem : ut ille Gallus olim testis (64) in Pisonem, cum innumerabilem Magio præfecto pecuniam dixisset datam, idque Scaurus tenuitate Magii redargueret: *Erras*, inquit, *Scaure. Ego enim Magium non conservasse dico, sed, tanquam nudus* (65) *nuces legeret, in ventrem abstulisse.* Ut illud M. Cicero senex (56), hujus viri optimi, nostri familiaris, pater, *Nostros homines similes esse Syrorum venalium* (67): *ut quisque*

opti-

(64) *Gallus olim testis*) Confirmabat innumerabilem ab illo pecuniam Magio præfecto per corruptelam esse datam. Scaurus, qui patronus aderat Pisoni, testimonium refellere conabatur tenuitate; id est, paupertate Magii: non esse verisimile, eum, qui innumerabilem pecuniam recepisset, tam pauperem esse. Tum Gallus facete: *Erras*, inquit, *Scaure, in hac tua refutatione. Ego enim Magium non conservasse pecuniam dico, sed, tanquam nudus nuces legeret, in ventrem abstulisse.* Qui nuces legit, id est, colligit nudus, non potest auferre vel in sinum, vel in manicas: mittit in ventrem. Sic ille Magius in compotando omnem pecuniam dicebatur absumpsisse. *Strebæus.*

(65) *Tanquam nudus*) Hic locus a collatione sive comparatione ducitur. Magius enim, qui compotando dicebatur omnem absumsisse pecuniam, cum eo confertur, qui nudus in ventrem nucem demittit. *Prust.*

(66) *M. Cicero senex*) Is avus Ciceronis oratoris fuit, qui in municipali republica M. Gratidio legem Tabellariam ferenti restitit; pater autem Ciceronis Cæsari, Crasso, Antonio, familiaris fuit, sed & patruus. Itaque qui de patre Ciceronis intelligunt, peccant. *Turnebus.* Ursinus censuit legendum esse *Cato*, quia notæ sunt Catonis cum Græcis & Græce scientibus inimicitiæ; sed cur non fieri potuit, ut ejusdem esset sententiæ *M. Cicero senex*, scilicet avus nostri Ciceronis? De avo ejus hoc dictum puto, non de patre; is enim, qui istius *M. Ciceronis senis* filius fuit, quique hic vocatur *vir optimus* & Cæsaris *familiaris*, non fuit Cicero Orator, (nam tunc temporis non nisi decimum sextum annum ætatis agebat,) sed pater Oratoris, qui, ut discimus ex lib. II. c. I. familiaris Crassi & Antonii fuit. *Pearcius.*

(67) *Syrorum venalium*) Venalitiarii magnam vim servorum Syrorum Romam advehebant. Hinc illud Ciceronis, in Pison. cap. I. *Nemo queritur Syrum nescio quem de grege novitiorum factum esse consulem.* Nam prædones Cilices oram Syriæ infestam habebant, & prædas illinc agebant, captaque corpora Delum deportabant ad mercatum, unde Romani emebant. Qui autem Syri optime loquebantur Græce, diu servierant in Græcia, veteratoresque & nequam evaserant, nec novitii erant: sed quod servituti diuturnæ, quæ improbos & callidos reddit, attribuendum fuit, id in Græcorum mores conferebat Ciceronis avus,

qui

optime Græce (68) *sciret*, *ita esse nequissimum*.

Valde autem ridentur etiam imagines, quæ fere in deformitatem (69), aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris: ut meum illud in Helmium Manciam, *Jam ostendam, cujusmodi sis*: cum ille, *Ostende, quæso*: demonstravi digito pictum Gallum (70) in Mariano scuto Cimbrico (71) sub Novis (72) distortum ejecta lingua, buccis fluentibus. Risus est commotus: nihil tam Manciæ simile visum est. Ut eum Testio Penario (73) mentum in dicendo

qui infestus Græcis fuisse videtur non multo secus, ac Cato censorius. *Turnebus*.

(68) *Optime Græce*) Apud veteres Romanos male audiebant, quibus erat frequentius cum Græcis commercium: quippe quorum si disciplinas non omnino respuerent, at loquacitatem, ignaviam, & adulationem pessime oderant. Proclive est autem existimare ab eorum te moribus non abhorrere, quorum doctrinas studiosius persequeris. *Prust.*

(69) *Imagines..... in deformitatem*) Qualis est elegans illa Martialis, *Cum sint crura tibi, simulent quæ cornua lunæ*. Prust.

(70) *Pictum Gallum*) Tabernæ erant circa forum, inquit Fabius: & scutum illud signi causa positum. Marianum autem scutum Cimbricum vocat, propterea quod Cimbris nuper a Mario victis, in memoriam victoriæ dominus tabernæ scutum suspenderat sic pictum pro tabernæ signo. Solebant etiam ad pompam triumphi ornandam multa hujusmodi scuta traduci, & in foro poni. Scutum igitur pendebat in taberna pro signo, in quo Gallus linguam ejiciebat, id est, exerebat. Sic enim in contumeliam & deformitatem eum fœde pinxerant: fortasse etiam quod in historia scriptum scirent, Gallum, qui cum Torquato pugnasset, linguam exeruisse. Livius, *Armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum*, & (*quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est*) *linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt*. Plinius (xxxv. 4.) hunc jocum non Julio, sed Crasso tribuit, nec scutum, sed tabulam nominat. Sic enim scribit, *Hinc ille Crassi oratoris lepos agentis sub Veteribus, cum testis compellatus instaret:* Dic ergo Crasse, qualem me reris? *Talem, inquit, ostendens in tabula pictum infacetissime Gallum exerentem linguam*. Turnebus.

(71) *Cimbrico*) Cimbri Populi Germaniæ maxime ad Septentrionem. *Prust.*

(72) *Sub Novis*) Ut locus erat in foro, qui *sub Veteribus*, sic, qui *sub Novis* dicebatur, a tabernis. *Turnebus*.

(73) *Testio Penario*) Testius Penarius dicendo mentum

non

do intorquenti, *Tum ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset*.

Etiam illa, quæ minuendi (74) aut augendi causa (75) ad incredibilem admirationem efferuntur: velut tu, Crasse, in concione, ita sibi ipsum magnum videri Memmium, *ut in forum descendens caput ad fornicem Fabii* (76) *demitteret*. Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello (77), dixisse dicitur, *Si quintum pareret mater ejus, asinum fuisse parituram*.

Ar-

non aliter intorquebat, quam qui dentibus frangunt nucem: quod cum J. Cæsar animadvertisset, excepit adversarium ridiculo. *Dic*, inquit, *si quid velis, posteaquam nucem fregeris*. Strebæus. Simile est illud in Vespasianum, qui vultu nitentis erat: *Dicam, cum ventrem exonerare desieris*. Turnebus.

(74) *Minuendi*) Non minus lepidum est quod rem incredibiliter imminuit, quam quod auget. Facetum est illud Ciceronis, qui cum Lentulum generum suum, exiguæ staturæ hominem, longo gladio accinctum vidisset, Quis, inquit, generum meum ad gladium alligavit? *Macrob. lib. II. Saturnal. cap.* 3. Prust.

(75) *Augendi causa*) Cum quis utitur hyperbole, qualem adhibuit per iocum Cicero. Cum in ea provincia, quam Q. Frater rexerat, vidisset clypeatam imaginem ejus ingentibus lineamentis usque ad pectus ex more pictam; erat autem Quintus ipse staturæ parvæ, ait: Frater meus dimidiatus major est quam totus. *Macrob. ibid.* Idem.

(76) *Ad fornicem Fabii*) De homine prælongo interpretatur Fabius (VI. 3.) hunc in modum: *Quale refert Cicero de Memmio homine prælongo, caput eum ad fornicem Fabii offendisse*. Sed censeam potius accipi debere de animi vitio, ut C. Memmium infestum patribus tam magnum sibi videri dicat, ut ad fornicem Fabii, qui altissimus erat, caput demittat. Sic enim reprehenduntur magni eius spiritus, & notatur insolentia hominis sese efferentis supra modum. Ut ita intelligam, faciunt & verba Ciceronis scribentis ipsum Memmium ita sibi videri magnum; & historia. *Turnebus*. Hunc Fornicem Fabius vir triumphalis victoriæ de Allobrogibus relatæ in monumentum extruxerat. *Prusteus*.

(77) *C. Metello*) Q. Metellus Macedonicus, ut refert Plutarchus libro de fortuna Romanorum, quatuor habuit filios consulares, Q. Balearicum, L. Diadematum, M. Metellum, & C. Caprarium, quorum ut quisque cæteros ætate, sic ingenio superabat. Omnium igitur minime ingeniosus fuit C. Metellus, cujus tarditatem accusans Scipio aiebat, si mater ejus quintum pareret, asinum fuisse parituram: quasi ita obtusus fuisset Metellus, ut nullus nisi asinus ipso posset esse inferior. *Prust.*

Arguta etiam significatio est, cum parva re, & sæpe verbo res obscura & latens illustratur: ut, cum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus & furax, sed egregie fortis & bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello præsertim magno & gravi; *Nihil est, quo mihi gratias agas*, inquit, *si malui compilari, quam venire* (79). Ut Asello Africanus objicienti lustrum illud infelix, *Noli*, inquit, *mirari*. *Is enim, qui te ex ærariis exemit* (80), *lustrum condidit* (81), *&* *taurum immolavit*. Tanta suspicio est (82), ut religio-

 ne

(79) *Compilari, quam venire*) Gellius, lib. IV. cap. 8. refert quosdam scribere id Fabricium, non Rufino, sed aliis mirantibus, quod hominem inimicum & avarum consulem fecisset, respondisse. Apud Fabium lib. XII. cap. I. scribitur, *Malui a cive me spoliari, quam ab hoste venire*. Turnebus.

(80) *Ex ærariis exemit*) Censores malos cives sic notabant, ut qui senator esset, Senatu moveretur; qui eques Romanus, equum publicum amitteret; qui vero plebejus, fieret ærarius, nec esset in albo centuriæ suæ tanquam civis, sed tantummodo pro capite suo tributi nomine æra penderet. Si plebejus hac ignominia levabatur, illum *ex ærariis eximi* dicebant. *Strebæus*. Porro notandum est morem fuisse Censoribus taurum immolare, cum lustrum conderent, & finirent. *Pearcius*.

(81) *Lustrum condidit*) Censu peracto, immolatisque sue, ove, tauro, lustrum conditum dicebatur, quod in censendo finis esset factus: non autem semper acto censu lustrum condebatur. Nam si quid dirum, & ominosum, aut sinistrum accidisset, lustrum condi nefas erat. Livius, *Census actus eo anno: lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit*. Itaque census is, quo lustrum condebatur, ab Ulpiano census lustralis appellatur. Significat igitur Scipio, civitati prope opus esse expiatione, quod cum Asellus exemptus sit ex ætarlis, quod ominosum & dirum videri vult, conditum tamen lustrum sit: inde enim infelix lustrum & calamitosum fuisse, multumque mali postea reip. evenisse. Verba Africani de Mummio, quæ a Valerio scribuntur, hic adscribam: *Cum haberet*, inquit, *censuræ consortem Mummium, ut nobilem, ita enervis vitæ, pro Rostris dixit, se ex majestate reip. omnia gesturum, si sibi cives, vel dedissent collegam, vel non dedissent*. Turnebus.

(82) *Tanta suspicio est*) Hæc Scipionis verba suspicionem movent, ut putetur Mummius sanctissimas violasse religiones,

ne civitatem obstrinxisse (83) videatur. Mummius, quod Asellum ignominia levarit.

LXVII. Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur, ac sentias (84): non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas (85), ut Lamiæ Crassus (86), sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare: ut noster Scævola Septumulejo (87) illi Anagnino (88), cui pro Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam præfectum duceret, *Quid tibi vis*, inquit, *insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc con*-

fir-

nes, & graviſſimo crimine civitatem obligaſſe reſtituendo Aſellum in priſtinam dignitatem, a qua dejectus fuerat a cenſore. *Pruſt.*

(83) *Religione . . . obſtrinxiſſe*) Religione civitatem obſtringere, eſt eum metum violatæ religionis incutere civibus, ut expiandam civitatem, & Deos eſſe placandos exiſtiment. *Strebæus.*

(84) *Cum alia dicuntur, ac ſentias*) Cujuſmodi eſt illud Ciceronis. Cum Cæſar legem tuliſſet de agro Campano militibus dividendo, & multis ea res diſplicuit in ſenatu, & L. Gellius, admodum ſenex, negavit hoc futurum ſe quidem vivo: hic Cicero, exſpectemus, inquit: non longam diem poſtulat Gellius. *Plutarch. in Cicerone.* Pruſt.

(85) *Cum contraria dicas*) Genus illud ſuperius dicit, quo per inverſionem quis jocatur, a quo ironiam hic diſtinguit, quam diſſimulationem appellat, ac mox etiam diſſimulantiam. Ea plurimum uſus eſt Socrates in ſermonibus, præſertim cum ſophiſtis diſputans. Nam de ſeipſo detrahens, plurimum tribuebat iis, quos volebat refellere. *Turnebus.*

(86) *Lamiæ Craſſus*) Conſule paulo ſuperius cap 65. *Pruſteus.*

(87) *Scævola Septumulejo*) C. Gracchus, ſeditioſo Tribunatu acto, cum Aventinum armata multitudine occupaſſet, L. Opimius Conſul ex ſenatuſconſulto perſequens illum, præmium pollicitus eſt ei, qui Tribuni caput auferret, ad ſeque deferret Id fecit Septumulejus Anagninus, & aurum in præmium accepit. Cum Scævola in Aſiam proficiſceretur, & Anagninus rogaret ut eo ſe præfectum duceret: *Quid tibi vis*, inquit, &c. Videtur ſevere & graviter homini conſulere, quem ut avarum crudelemque deludit, quia pro capite malorum civium velit aurum ſibi rependi. *Strebæus.*

(88) *Anagnino*) Anagnia urbs illuſtris in Latio, nunc *Anagna.* Pruſt.

firmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum. In hoc genere Fannius (89) in annalibus suis Africanum hunc Aemilianum (90) dicit fuisse, & eum Graeco verbo appellat εἴρωνα (1): sed, uti ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore, & humanitate omnibus praestitisse. Genus est perelegans, & cum gravitate salsum, cumque oratoriis dictionibus, tum urbanis sermonibus accommodatum. Et hercule omnia haec, quae a me de facetiis disputantur, non majora forensium actionum, quam omnium sermonum condimenta sunt. Nam quod apud Catonem est, qui multa retulit, ex quibus a me exempli causa multa ponuntur, per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere, *P. Mummium cuivis tempori (2) hominem esse*: sic profecto res se habet, nullum ut sit vitae tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari.

(89) *Fannius*) Historicus, idemque orator, de quo in Bruto. *Idem*.

(90) *Aemilianum*) Hic L. Pauli, qui Persen vicit, filius, adoptatus est a P. Scipione Africani Majoris filio, qui liberis carebat. *Idem*.

(1) Εἴρωνα) Socrates Ciceroni est in omni oratione dissimulator, εἰρωνεία dissimulantia, qua Socrates libenter uti solitus est, cum aliud diceret ac sentiret. Negat Quintilianus sibi videri dissimulationis nomine satis totius hujus figurae vires ostendi, quamvis invenerit qui ironiam ita Latine vocarent; nempe Ciceronem, cujus nomen velut honoris causa tacet, cum opinionem & dictum ejus aliquod minus probat. Εἴρων autem est illi agens imperitum, & admirator aliorum tanquam sapientium: quam personam quoniam semper Socrates egit, semel susceptam; idem Quintilianus, *Etiam*, inquit, *vita universa ironiam habere videtur, qualis est vita Socratis. Vavassor lib. de Ludic. dict. in Socrate*, Idem.

(2) *Cuivis tempori*) Simile quiddam de Asinio Pollione refert Fabius hunc in modum: *Ut de Pollione Asinio seriis jocisque pariter accommodato dictum est, esse eum omnium horarum*. P. autem Mummius lepidus & facetus cum esset, homo cuivis tempori a Publicio dictus est, quod in otio, in negotio, in rebus laetis, in asperis, jucundus hominibus esset, & cuicumque tempori aptus. *Turnebus*.

Sed redeo ad cætera. Eſt huic finitimum diſſimulationi, cum honeſto verbo (3) vitioſa res appellatur: ut cum Africanus cenſor tribu movebat eum centurionem, qui in Pauli pugna (4) non affuerat, cum ille ſe cuſtodiæ cauſa diceret in caſtris remanſiſſe, quæreretque cur ab eo notaretur: *Non amo*, inquit, *nimium diligentes*.

Acutum etiam illud eſt, cum ex alterius oratione (5) aliud excipias atque ille vult: ut Salinatori (6) Maximus (7), cum Tarento (8) amiſſo, arcem tamen Livius retinuiſſet, multaque ex ea prælia præclara feciſſet, cum aliquot poſt annos

(3) *Honeſto verbo*) Huc referri poteſt illud Ciceronis dicterium. Inſimulatus adoleſcens quidam, quod venenum dediſſet patri in placenta, jactabat ſe ferocius, & Ciceroni contumelias ac maledicta minabatur. Cui Cicero, Hoc, inquit, malo a te, quam placentam: *Plutarch. in Cicerone*. Placentæ nomine venenum ſcite diſſimulabat. *Pruſt.*

(4) *Pauli pugna*) Prælium illud intelligo, quo conflixit cum Perſe rege Macedoniæ Paulus Æmilius. *Turnebus*. De clade, ut opinor, Cannenſi loquitur, qua L. Æmilius Paulus ad Cannas cum Romanorum flore miſere periit anno U. C. DXXXVIII. ſeptemdecim poſt annis cenſuram obiit Africanus, quo tempore ultor ignaviæ centurionem tribu movit. *Pruſt.*

(5) *Cum ex alterius oratione*) Ciceroni jocorum lepore ac frequentia nemo comparandus, tot ex omni facetiarum genere unus exempla ſufficere poteſt. Quam elegans eſt illud in Clodium! *At quæ dea eſt? Bonam eſſe oportet, quandoquidem eſt abs te dedicata. Libertas, inquit, eſt. Eam tu igitur domi meæ collocaſti, quam ex urbe tota ſuſtuliſti*. Pro domo ſua. *Pruſt.*

(6) *Salinatori*) Primus, teſte Plinio, vectigal ex ſalariæ annona inſtituerat Ancus Martius Romanorum quartus rex, ſed expulſis regibus ſublatum fuerat. Multo poſt, nempe anno U. C. DL. ante Chriſtum CCIV. cenſores M. Livius & C. Claudius illud reſtituere. Id commentum alterum ex cenſoribus ſatis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus eſſet. Inde Salinatori Livio inditum cognomen, quod etiam in ejus familiam tranſiit. *Livius Lib.* XXIX. Paulo ante præerat Tarento Livius, ut conjicimus, eratque præfectus ille, qui audito inſidiis Annibalis captam, in arcem peninſulæ more partim mari, partim rupibus cinctam confugit, quod fuſe refert Livius lib. XXV. Id evenit anno U. C. DXLV. ante Chriſtum CCIX. *Idem*.

(7) *Maximus*) Q. ſcilicet Fabius Maximus Verrucoſus, qui tum erat conſul, cum ſtratagemate Punico Tarentum eſt expugnatum. *Idem*.

(8) *Tarento*) Terentum urbs Calabriæ in magna Græcia, nunc *Tarente*. Idem.

annos Maximus id oppidum recepisset, rogaretque eum Salinator, ut meminisset, opera sua se Tarentum recepisse; *Quidni*, inquit, *meminerim? nunquam ego recepissem, nisi tu perdidisses.*

Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine sæpe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodammodo nobis:

Homo fatuus (9),
Postquam rem habere cœpit, est mortuus.
Quid est tibi
Ista mulier? Uxor. Similis medius fidius (10).

Et *Quamdiu ad aquas* (11) *fuit, nunquam est mortuus.*

LXVIII. Genus hoc levius, &, ut dixi, mimicum; sed habet nonnunquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni, Mancia, cum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, *Aliquando*, inquit, *tibi tuum negotium* (12) *agere licebit.* Valde hæc ridentur, & her-

(9) *Homo fatuus*) Duo hic videntur subabsurda, & quod homo stultus divitias sibi parare potuerit, & quod iis paratis, cum debuisset frui, statim e vita decessisset. *Idem.*

(10) *Similis medius fidius*) Quidam cum deformem & fœdam mulierem videret, interrogavit virum qui aderat illi persimilis: Quid est tibi ista mulier? Soror, an cognata? Cum respondisset, uxor est mea; tum ille, *Similis est tibi medius fidius.* Ac si diceret, Ex lineamentis corporis judicaveram tuam sororem esse, vel cognatam. Hoc modo facete notavit illius viri fœditatem. *Strebæus.*

(11) *Ad aquas*) Aquas in plurali cum dicunt, aquas calidas & medicatas intelligunt, ut Bajanas & Puteolanas: ægri autem valetudinis causa ad aquas Bajanas ibant. Horatius, epist. 15. l. 1. Quidam igitur lento contabescens morbo, ad aquas recreatus tandem esse videbatur, reversus paulo post obiit. Id absurdum videri vult cavillator, quod ad aquas potius, ubi valetudinis causa tamdiu desederat, mori debuerit. De piscatore intelligi jocum minime placet. *Turnebus.*

(12) *Tuum negotium*) Erat Antonius admodum occupatus in gerenda censura, & negotium multis facessebat. Accusatus de ambitu coactus est, ut se defenderet, omittere aliena negotia. Visus est illi Mancia quidam gratulari, quod de suis tandem negotiis, quæ, ut publica curaret, neglexisse videbatur, serio ipsi cogi-

hercule omnia, quæ a prudentibus, quasi per dissimulationem non intelligendi, subabsurde, salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam, non videri intelligere quod intelligas: ut Pontidius, *Qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur? tardum* (13). Ut ego, qui in delectu, Metello (14), cum excusationem oculorum a me non acciperet, & dixisset, *Tu igitur* (15) *nihil vides? Ego vero*, inquam, *a porta Esquilina* (16) *video villam tuam*. Ut illud Nasicæ (17), qui cum ad poetam Ennium venisset, eique ab ostio quærenti Ennium, ancilla dixisset, domi non esse, Nasica sensit, illam domini jussu dixisse, & illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius, & eum a janua quæreret, exclamat Nasica, se domi non esse. Tum Ennius, *Quid? ego non cognosco vocem*, inquit, *tuam?* Hic Nasica, *Ho-*

cogitare liceret. Verum clam arguebat his verbis nimiam illius in aliena re severitatem & diligentiam; negligentiam in sua. *Prusteus*.

(13) *Tardum*) Fugere enim debuerat, ne in eo deprehenderetur. *Idem*.

(14) *Metello*) Metellum hunc esse puto Numidicum, qui Numidiam sortitus provinciam bello Jugurthino, delectum, ut Sallustius scribit, Romæ habuit: in quo petenti militiæ vacationem Cæsari, morbumque oculorum juranti, *Tu igitur*, inquit, *nihil vides?* quasi sola cæcitas excusanda esset, nec satis esset morbus oculorum ad vacationem. *Imo vero*, inquit ille, *a porta Exquilina video villam tuam Tiburtinam*. In quo ei objecit invidiose villam nimis magnificam, nimisque alte ædificatam; & quid ageretur, dissimulavit, atque ita respondit, quasi tantum interrogaretur quantum videret, non quam justa excusatio esset. *Turnebus*.

(15) *Tu igitur*, &c.) Itane vero tu oculos infirmos ac parum videntes habes? cæcus es? Imo, inquit Crassus, non ita sum cæcus, qui a porta Esquilina villam tuam magnificentius, quam decet, exstructam videre possim. Dum se non penitus obtusa oculorum acie probat, sumptuosas Metelli substructiones reprehendit. *Pruss.*

(16) *Esquilina*) Porta ad Esquilinum montem Romæ ab excubiis Tulli Hostilii nominatum. Ovid. lib. 1. Fast.

Adde quod excubias ubi rex Romanus agebat,
Qui nunc Esquilias nomine collis habet. Idem.

(17) *Nasicæ*) P. Cornelius Scipio Nasica a prudentia Corculum dictus, de quo in Bruto. *Idem*.

Homo es impudens. Ego cum te quærerem, ancillæ tuæ credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, irridetur in eo ipso genere, quod dixit: ut, cum Q. Opimius (18) consularis, qui adolescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior, nec esset, dixisset, *Quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colu & lana? Non pol* (19), inquit, *audeo. Nam me ad famosas vetuit mater accedere.*

LXIX. Salsa sunt etiam, quæ habent suspicionem ridiculi absconditam: quo in genere est illud Siculi, cui, cum familiaris quidam quæreretur, quod diceret, uxorem suam suspendisse se de ficu, *Amabo te*, inquit, *da mihi ex ista arbore* (20) *quos feram surculos*. In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo, qui, cum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam assedit, rogavit hunc, videreturne misericordiam movisse: *Ac magnam quidem*, inquit; *neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.*

Me quidem hercule valde illa movent stomachosa, & quasi submorosa ridicula, non cum a moroso dicuntur: tum enim non sal, sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Nævium,

Quid ploras pater?
Mirum ni cantem: condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenti: ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret, *Cave*: rogavit, *numquid aliud ferret præter arcam?*

Et-

(18) *Q. Opimius*) Consul anno U. C. Dc. ante Christum clxv. *Idem.*
(19) *Pol*) Adverbium jurantis per Pollucem, qui Jovis ex Leda filius, frater Castoris erat. *Idem.*
(20) *Da mihi ex ista arbore*) Hic est abscondita ridiculi suspicio; tegitur enim quod perspicaces satis intelligunt, hunc hominem uxoris mortem exoptare. *Idem.*

Etiam ſtultitiæ ſalſa reprehenſio : ut ille Siculus, cui prætor Scipio patronum cauſæ dabat hoſpitem ſuum, hominem nobilem, ſed admodum ſtultum, *Quæſo*, inquit, *prætor, adverſario meo da iſtum patronum; deinde mihi neminem dederis*.

Movent illa etiam, quæ conjectura explanantur longe aliter, atque ſunt; ſed acute, atque concinne: ut, cum Scaurus accuſaret Rutilium ambitus, cum ipſe conſul eſſet factus, ille repulſam tuliſſet, & in ejus tabulis (21) oſtenderet literas, *A. F. P. R.* idque diceret eſſe, *Actum fide P. Rutilii*; Rutilius autem, *Ante factum, poſt relatum*; C. Canius, eques Romanus, cum Rufo adeſſet, exclamat, neutrum illis literis declarari. *Quid ergo*, inquit Scaurus? *Æmilius fecit, plectitur Rutilius*.

LXX. Ridentur etiam diſcrepantia. *Quid huic abeſt (22) niſi res & virtus?* Bella etiam eſt fami-

(21) *Et in ejus tabulis*) Veteres Romani (ut dixi ad c. 23.) tabulas rei familiaris ſuæ conficere ſolebant: has & Rutilius ille Rufus confecit, & ex his in judicium prolatis Æmilius Scaurus aliquid contra Rutilium attulit. Cauſa hujuſmodi fuit: Scaurus & Rutilius una Conſulatum petebant; Scaurus vero, qui eum obtinuit, accuſavit Rutilium ambitus, & ad id crimen probandum poſtulavit, ut Rutilii tabulæ in judicium afferrentur: in iis tabulis Rutilius retulerat ea, quæ in ſua petitione Conſulatus contigerant, puta turbas populi, ſuffragiaque non ſine ſeditione quadam lata, & in fine addiderat quatuor has literas, *A. F. P. R.* Eas Æmilius Scaurus malo animo ſic explicavit, *actum fide Publii Rutilii*, iiſque innui contendit id, quod actum fuerit & memoratum in Rutilii tabulis, actum fuiſſe auctoritate Rutilii ejuſque ſponſione, quaſi clam promiſerit vel pecuniam vel ſecuritatem ſuffragia iſtiuſmodi ferentibus. Rutilius vero dixit ſe his literis ſolum ſignificaſſe, *ante factum, poſt relatum*, id eſt, ea quæ in tabulis ejus memorata præceſſerant, ante (ſcilicet interjecto tempore) facta erant, quam ipſe ea ſcripto mandaſſet. Interim Canius alio modo, quam vel Scaurus vel Rutilius, iſtas literas explicavit, ſc. *Æmilius fecit, plectitur Rutilius*, id eſt, id in quo Scaurus Rutilium accuſat, fecit Scaurus ipſe, quamvis Rutilius ob id plectendus videretur. *Pearc.*

(22) *Quid huic abeſt*) Acriter vituperatur, qui ſic maligne laudatur, ut nihil ei dicatur deeſſe, niſi duo maxima, opes, & virtus. *Pruſt.*

familiaris reprehensio, quasi errantis: ut cum objurgavit Albius Granium (23), quod, cum ejus tabulis quiddam Albucio probatum videretur, & valde absoluto Scævola gauderet; neque intelligeret contra suas tabulas esse judicatum.

Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris: ut, cum patrono malo, tum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simul ac domum redisset: *Perdam*, inquit, *vocem*, *si id fecero: Melius est*, inquit, *quam reum*.

Bellum etiam est, cum, quid cuique sit consentaneum, dicitur: ut, cum Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeji, locupletis hominis, bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiæ, cum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius, *Vide*, inquit, *Scaure*, *mortuus rapitur*, *si potes esse possessor*.

Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est præter expectationem (24): cujus innumerabilia sunt exempla, vel Appii majoris (25) illius,

(23) *Ut cum objurgavit Albius Granium*, &c.) Sunt qui hunc locum emendandum censent; omnes, ut opinor, male interpretati sunt. Albucius Scævolam de pecuniis repetundis accusavit, ut dicit Cicero in Bruto, & libro primo de Finibus: ad probanda vero ea, quæ Scævolæ objecerat, Granii tabulas protulit; Scævola judicum sententiis absolutus est; Granii igitur tabulas falsas esse iisdem sententiis judicatum est; si quid enim Albucius ex istius tabulis contra Scævolam adhibuit, judices vero Scævolam absolverunt, manifestum est istas tabulas judicibus visas fuisse falsas. Albius igitur quidam ex iis, qui aderat, objurgavit Granium, qui & gauderet suum amicum Scævolam absolutum fuisse, & non videret contra suas tabulas judicatum fuisse. Monuit igitur eum non tam ad Scævolæ res secundas, quam ad suas adversas respicere. *Pearcius*.

(24) *Præter expectationem*) Lepidus est in eo genere jocus ille Tullii in ejus vita relatus a Plutarcho. Victo Pompejo, cum Nonnius spe esse bona juberet tamen; aquilas enim in castris Pompeji septem superesse: Recte tu istuc quidem, inquit, si cum Gracculis bellum gereremus. *Prust*.

(25) *Appii majoris*) Appius Claudius Pulcher quæstor provin-

illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis, & de lege Thoria (26), & premeretur Lucilius (27) ab iis, qui a pecore ejus depasci agros publicos dicerent, *Non est*, inquit, *Lucilii pecus illud: erratis:* (defendere Lucilium videbatur) *ego liberum puto* (28) *esse: qua lubet, pascitur.*

Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Tib. Gracchum perculit. Cum ei M. Flaccus multis probris objectis P. Mucium judicem tulisset, *Ejero*, inquit: *iniquus est* (29). Cum esset admurmuratum, *Ah*, inquit, *P. C. non ego mihi*

vinciæ fuit anno U. C. DCXXXVIII. ante Christum CXVI. major est appellatus, ut discerneretur ab Appio Claudio juniore, qui pater fuit Clodii illius Ciceronis inimici. *Idem*.

(26) *De lege Thoria*) *Sp. Thorius*, ut inquit in Bruto Cicero, *valuit in populari genere dicendi, is qui agrum publicum vitiosa & inutili lege vectigali levavit*. Appianus hoc aliter scribit, nec ei cum Cicerone convenit. Ait enim a Thorio vectigal agro publico esse impositum, quod plebi viritim divideretur: ab alio deinde tribuno vectigal esse sublatum. Sed Ciceroni fidem habeamus in legibus & institutis patriæ suæ non peregrino nec hospiti. Lege igitur Thoria agri publici, qui ante attributi fuerant civibus vectigales, publice possideri cœpere, & publicanis elocari, quod minus utile erat, quam si possessores vectigal pendissent. Nihilominus tamen Lucilius lege recenti & populo invisa, in agros suum pecus immittebat fortasse non pascuos, certe non petito a publicanis pascendi jure. *Turnebus*.

(27) *Lucilius*) Ex veteri codice Pighius ad annum U. C. DCXXXVIII. corrigendum putat *Lucullus*, L. Luculli, qui Mithridatem vicit, pater, quem avaritia, luxu, aliisque vitiis infamem fuisse scribit Plutarchus in Lucullo. *Prusteus*.

(28) *Liberum puto*) Id est, nullius esse puto, dominum habere non existimo. Videri etiam cuipiam fortasse posset ductum, a pecudibus, quæ diis consecrabantur, vocabanturque ἄνετα & ἄφετα ζῶα, quæ sine custode libere pascebantur. *Turnebus*.

(29) *Ejero*, inquit: *iniquus est*) Rejicio, inquit, judicem iniquum. Nam ejerare est tanquam jurejurando testari, se recusare. Cum autem Nasica ejerasset iniquum Scævolam, secuta est admurmuratio omnium, propter eximiam de Scævola æquitatis & probitatis opinionem. Præter expectationem tamen rursus eum omnibus Nasica iniquum ejeravit, quod in consulatu causam publicam deseruisset, nec eam armis adversus Tiberium Gracchum defendisset, patribusque ejus opem implorantibus negasset se quidquam vi esse acturum. *Idem*.

hi illum iniquum ejero, verum omnibus (30).

Ab hoc vero Crasso nihil facetius. Cum læsisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset: *Potest fieri*, inquit, *Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus dixerit*. Annuit Silus. *Potest etiam, ut tu non recte intellexeris*. Id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret. *Potest etiam, fieri*, inquit, *ut omnino, quod te audisse dicis, nunquam audieris*. Hoc ita præter expectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret.

Hujus generis est plenus * Nævius, & jocus est familiaris (31).

Sapiens si algebis, tremes.

& alia permulta.

LXXI. Sæpe etiam facete concedas adversario idipsum, quod tibi ille detrahit: ut C. Lælius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis majoribus, *At hercule*, inquit, *tu tuis dignus*. Sæpe etiam sententiose ridicula dicuntur: ut M. Cincius, quo die legem de donis, & muneribus (32) tulit, cum C. Cen-

(30) *Verum omnibus*) Notabat Nasica intempestivam Scævolæ lenitatem, qua cum excipere mitius vellet Gracchum, toti reip. iniquus erat. Tib. Gracchus corrupta largitionibus plebe perniciem senatui moliebatur. Mucius consul, cunctis censentibus, ut armis rempublicam tueretur, negavit se quidquam vi acturum. Tum Scipio Nasica, Quoniam, inquit, consul, dum juris ordinem sequitur, id agit, ut cum omnibus legibus Romanum imperium corruat; egomet privatus voluntati vestræ me ducem offero. Animatis hac voce bonis civibus, Gracchum oppressit anno U. C. DCXXI. ante Christum CXXXIII. *Valer. Max. lib. III. cap. 2.* Prust.

* *Nevius*) Lamb. *Nævius. Est locus, est familia.*

(31) *Et jocus est familiaris*) Melius in libris veteribus scribitur, *Est jocus, est familia, sapiens si algebis tremes*. Ita enim senarius erit integer, cujus sensus erit: Quantumvis urbanus facetusque sis, quantumvis bono loco natus, tamen ista non facient, quin si algeas, tremas: quod præter expectationem est dictum, cum præsidia non defutura exepectaremus homini ingenioso & bona nato familia. *Turnebus.*

(32) *De donis & muneribus*) Cajus Cincius, vir ætatis Lucilianæ, ut Macrobius scribit, legem tulit Muneralem, qua cave-

Cento prodiisset, & satis contumeliose, *Quid fers, Cinciole* (33) ? quæsisset: *Ut emas*, inquit, *Cai* (34), *si uti velis*.

Sæpe etiam salse quæ fieri non possunt, optantur: ut M. Lepidus, cum cæteris se in campo exercentibus, in herba ipse recubuisset, *Vellem hoc esset*, inquit, *laborare*. Salsum est etiam quærentibus, & quasi percontantibus, lente respondere quod nollent: ut censor Lepidus (35), cum M. Antistio Pyrgensi (36) equum ademisset, amicique cum vociferarentur, & quærerent, quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset: *Me istorum* (37), inquit, *nihil credere*.

Colliguntur a Græcis alia nonnulla, execrationes (38), admirationes, minationes. Sed hæc ipsa

vebatur, ne quis ob causam orandam munus aut donum caperet. De ea loquitur Plautus, cum scribit, *Neque Muneralem legem, neque Lenoniam, rogata necne fuerit, flocci estumo*. Eam legem admodum senex suasit Fabius Maximus. Verba hujus legis quæstionem attulerunt, quid donum a munere differat. Labeo genus esse donum ait a donando dictum, speciem munus. Nam munus esse donum cum causa, ut puta natalitium, nuptiarum: & quale patronorum fuerit honorarium. *Idem*.

(33) *Quid fers, Cinciole*) Contumelia inest in diminutione, & contemptio, quam etiam voce adjuverat. *Idem*.

(34) *Ut emas, Cai*) Ducta est hæc sententia ab iis, qui cum nolunt vicinis commodare vasa utenda, respondent, Eme si uti vis: quam ad dona & munera patrociniorum, quibus ditatus erat Cento, traduxit Cincius: illius perstringens operam venalem. Sese enim ait laturum, ne quis ei quid donet. *Idem*.

(35) *Censor Lepidus*) Censura functus est M. Æmilius Lepidus anno U. Dlxxv. ante Christum clxxix. *Prust.*

(36) *Pyrgensi*) Pyrgi, quam Romanam coloniam facit Livius, Tusciæ urbs est, quam conjicit Albertus nunc dici *S. Marinello*. Idem.

(37) *Me istorum*) Id est, dicat patri suo, me non credere ipsum talem esse, qualem prædicatis, scilicet parcissimum, modestissimum, frugalissimum. *Pearcius*.

(38) *Execrationes*) Execrationes, ut, *Abi quo lubet. Jupiter te Diique perdant*. Plautus in Aulularia. Admirationes, ut,

Jupiter supreme, serva me, measque auges opes,
Maximas opimitates, opiparasque offers mihi:

Lau-

psa nimis mihi videor multa in genera descripsisse. Nam illa, quæ verbi ratione & vi continentur, certa fere ac definita sunt: quæ plerumque, ut ante dixi, laudari magis, quam rideri solent.

Hæc autem, quæ sunt in re & in ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Expectationibus enim decipiendis, & naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis, & similitudine turpioris, & dissimulatione, & subabsurda dicendo, & stulta reprehendendo, risus moventur. Itaque imbuendus est is, qui jocose vult dicere, quasi natura quadam apta ad hæc genera, & moribus, ut ad cujusque modi genus ridiculi vultus etiam accommodetur: qui quidem quo severior est & tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quæ dicuntur, salsiora videri solent.

Sed jam tu, Antoni, qui hoc diversorio sermonis (39) * mei libenter acquieturum te esse dixisti, tanquam in Pontinum (40) diverteris, neque amœnum, neque salubrem locum, censeo

Laudem, lucrum, ludum, jocum, festivitatem, ferias,
Pompam, penum, potationes, saturitatem, gaudium.
Plautus in Captivis Act. IV. Scen. I. Minationes, quarum lepidum exemplum ejusdem comœdiæ scena consequente Plautus idem subministrat:

Meus est ballista pugnus, cubitus catapulta est mihi,
Humerus aries, tum genu ad quemque jecero, ad terram dabo.
Dentilegos omnes mortales faciam, quemque offendero.

Hæc & similia, quæ in mimis plurima occurrunt, cum de levissimis plerumque fiant causis, risu excipiuntur. *Prust.*

(39) *Hoc diversorio sermonis*) Qua sermonem absolverat Antonius metaphora cap. 57. *defessus jam labore atque itinere disputationis, requiescam in Cæsaris sermone, quasi in aliquo peropportuno diversorio*, eadem definit hic Cæsar; at vereri se dicit, ne sit inamœnum hoc sermonis sui diversorium, sed potius simile Pontinarum paludum, injucundarum, ac minime salubrium. Cæterum quod in plerisque editionibus *sermonis tui* legitur, mendum non dubitamus, ut excitatis mox Antonii verbis videre est. *Idem.*

* *Mei*) Vict. Lamb. Grut. *sermonis tui*.

(40) *Pontinum*) In Volscorum finibus sunt Pontinæ paludes Campaniam versus. Hodie dicuntur *Ausente palude*. Est & Pontinus ager. *Prust.*

ut satis diu te putes requiesse, & iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus, inquit, & cum doctior per te, tum etiam audacior factus sum ad jocandum. Non enim vereor, ne quis me in isto genere leviorem jam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores, & Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. Sed habetis ea, quæ voluistis ex me audire, de quibus quidem accuratius dicendum & cogitandum fuit. Nam cætera faciliora sunt, atque ex iis, quæ jam dicta sunt, reliqua nascuntur omnia.

LXXII. Ego enim cum ad caussam sum aggressus, atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus; cum & argumenta caussæ, & eos locos, quibus animi judicum conciliantur, & illos, quibus permoventur, vidi atque cognovi: tum constituo, quid habeat quæque caussa boni, quid mali. Nulla enim fere res potest in dicendi disceptationem, aut controversiam vocari, quæ non habeat utrumque: sed quantum habeat, id refert.

Mea autem ratio in dicendo hæc esse solet, ut, boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem; ibi commorer, ibi habitem, ibi hæream: a malo autem vitioque caussæ ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando, & augendo dissimulatum obruatur. Et, si caussa est in argumentis, firmissima quæque (41) maxime tueor, sive plura sunt, sive aliquod unum. Sin autem in conciliatione (42), aut

(41) *Firmissima quæque*) Id observari potest in oratione pro Roscio Amerino, parricidi reo, qua oratione validissimis argumentis tantum crimen ab Roscio amolitur. *Idem*.

(42) *In conciliatione*) Ad obtinendam Ligarii caussam reo conciliandus erat Cæsar; hoc ita mirifice præstitit Cicero, ut scriptam in Ligarium sententiam de manibus Cæsaris dicendi vi ac suavitate extorserit orator. *Idem*.

aut in permotione (43) causa est: ad eam me potissimum partem, quæ maxime commovere animos hominum potest, confero.

Summa denique hujus generis hæc est, ut, si in refellendo adversario (44) firmior esse oratio, quam in confirmandis nostris rebus, potest, omnia in illum conferam tela. Sin nostra facilius probari (45), quam illa redargui possunt, abducere animos a contraria defensione, & ad nostram conor traducere.

Duo denique illa, quæ facillima videntur, quoniam quæ difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo jure sumo. Unum, ut molesto aut difficili argumento, aut loco nonnunquam omnino nihil respondeam: quod forsitan aliquis jure irriserit: quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo, confiteorque me, si quæ premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abjecto, sed ne rejecto quidem scuto (46) fugere videar; sed adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam, & pugnæ similem fugam: consistere vero in meo præsidio, sicut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar. Alterum est illud,

(43) *In permotione*) In quo genere præcipua pars orationis pro Milone versatur, Quam eloquenter, maxime in peroratione, commovet judicum animos! *Idem*.

(44) *Si in refellendo adversario*) Ita Tullius in Miloniana probat struxisse potius insidias Clodium Miloni, quam Milonem Clodio. In Ligariana in Tuberonem accusatorem eiusdem, aut etiam gravioris culpæ invidiam derivat, cuius reum peragebat Ligarium. *Idem*.

(45) *Sin nostra facilius probari*) Clodianorum argumenta non poterat facile dissolvere Tullius Milonis patronus; ab iis auditoris animum avocat: & in his potissimum duobus immoratur, in rep. semper licuisse pestiferum civem de medio tollere, & Clodium insidias Miloni fecisse. *Idem*.

(46) *Sed ne rejecto quidem scuto*) Ad consuetudinem spectat eorum, qui in prælio fugientes clypeos suos in tergum reducebant, ne aversi vulnerarentur: neque enim solum clypeum abjicere, sed in tergum rejicere, imbecillitatis fuit. Frequentissime apud Homerum hic mos contumelia notatur. *Pearcius*.

ne civitatem obstrinxisse (83) videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.

LXVII. Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur, ac sentias (84) non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas (85), ut Lamiæ Crassus (86), sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare: ut noster Scævola Septumulejo (87) illi Anagnino (88), cui pro Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam præfectum duceret, *Quid tibi vis*, inquit, *insane? tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confir-*

nes, & gravissimo crimine civitatem obligasse restituendo Asellum in pristinam dignitatem, a qua dejectus fuerat a censore. *Prust.*

(83) *Religione.... obstrinxisse*) Religione civitatem obstringere, est eum metum violatæ religionis incutere civibus, ut expiandam civitatem, & Deos esse placandos existiment. *Strebæus.*

(84) *Cum alia dicuntur, ac sentias*) Cujusmodi est illud Ciceronis. Cum Cæsar legem tulisset de agro Campano militibus dividendo, & multis ea res displicuit in senatu, & L. Gellius, admodum senex, negavit hoc futurum se quidem vivo: hic Cicero, exspectemus, inquit: non longam diem postulat Gellius. *Plutarch. in Cicerone.* Prust.

(85) *Cum contraria dicas*) Genus illud superius dicit, quo per inversionem quis jocatur, a quo ironiam hic distinguit, quam dissimulationem appellat, ac mox etiam dissimulantiam. Ea plurimum usus est Socrates in sermonibus, præsertim cum sophistis disputans. Nam de seipso detrahens, plurimum tribuebat iis, quos volebat refellere. *Turnebus.*

(86) *Lamiæ Crassus*) Consule paulo superius cap. 65. *Prustaeus.*

(87) *Scævola Septumulejo*) C. Gracchus, seditioso Tribunatu acto, cum Aventinum armata multitudine occupasset, L. Opimius Consul ex senatusconsulto persequens illum, præmium pollicitus est ei, qui Tribuni caput auferret, ad seque deferret. Id fecit Septumulejus Anagninus, & aurum in præmium accepit. Cum Scævola in Asiam proficisceretur, & Anagninus rogaret ut eo se præfectum duceret: *Quid tibi vis*, inquit, &c. Videtur severe & graviter homini consulere, quem ut avarum crudelemque deludit, quia pro capite malorum civium velit aurum sibi rependi. *Strebæus.*

(88) *Anagnino*) Anagnia urbs illustris in Latio, nunc *Anagna*. Prust.

firmem, si Romæ manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum. In hoc genere Fannius (89) in annalibus suis Africanum hunc Æmilianum (90) dicit fuisse, & cum Græco verbo appellat εἴρωνα (1): sed, uti ferunt, qui melius hæc norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore, & humanitate omnibus præstitisse. Genus est perelegans, & cum gravitate salsum, cumque oratoriis dictionibus, tum urbanis sermonibus accommodatum. Et hercule omnia hæc, quæ a me de facetiis disputantur, non majora forensium actionum, quam omnium sermonum condimenta sunt. Nam quod apud Catonem est, qui multa retulit, ex quibus a me exempli causa multa ponuntur, per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere, *P. Mummium cuivis tempori* (2) *hominem esse*: sic profecto res se habet, nullum ut sit vitæ tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari.

(89) *Fannius*) Historicus, idemque orator, de quo in Bruto. *Idem.*

(90) *Æmilianum*) Hic L. Pauli, qui Persen vicit, filius, adoptatus est a P. Scipione Africani Majoris filio, qui liberis carebat. *Idem.*

(1) Εἴρωνα) Socrates Ciceroni est in omni oratione dissimulator, εἰρωνεία dissimulantia, qua Socrates libenter uti solitus est, cum aliud diceret ac sentiret. Negat Quintilianus sibi videri dissimulationis nomine satis totius hujus figuræ vires ostendi, quamvis invenerit qui ironiam ita Latine vocarent; nempe Ciceronem, cujus nomen velut honoris causa tacet, cum opinionem & dictum ejus aliquod minus probat. Εἴρων autem est illi agens imperitum, & admirator aliorum tanquam sapientium: quam personam quoniam semper Socrates egit, semel susceptam; idem Quintilianus, *Etiam*, inquit, *vita universa ironiam habere videtur, qualis est vita Socratis. Vavassor lib. de Ludic. dict. in Socrate.* Idem.

(2) *Cuivis tempori*) Simile quiddam de Asinio Pollione refert Fabius hunc in modum: *Ut de Pollione Asinio seriis jocisque pariter accommodato dictum est, esse eum omnium horarum.* P. autem Mummius lepidus & facetus cum esset, homo cuivis tempori a Publicio dictus est, quod in otio, in negotio, in rebus lætis, in asperis, jucundus hominibus esset, & cuicumque tempori aptus. *Turnebus.*

Sed redeo ad cætera. Est huic finitimum dissimulationi, cum honesto verbo (3) vitiosa res appellatur: ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Pauli pugna (4) non affuerat, cum ille se custodiæ causa diceret in castris remansisse, quæreretque cur ab eo notaretur: *Non amo, inquit, nimium diligentes.*

Acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione (5) aliud excipias atque ille vult: ut Salinatori (6) Maximus (7), cum Tarento (8) amisso, arcem tamen Livius retinuisset, multaque ex ea prælia præclara fecisset, cum aliquot post annos

(3) *Honesto verbo*) Huc referri potest illud Ciceronis dicterium. Insimulatus adolescens quidam, quod venenum dedisset patri in placenta, jactabat se ferocius, & Ciceroni contumelias ac maledicta minabatur. Cui Cicero, Hoc, inquit, malo a te, quam placentam. *Plutarch. in Cicerone*. Placentæ nomine venenum scite dissimulabat. *Prust.*

(4) *Pauli pugna*) Prælium illud intelligo, quo conflixit cum Perse rege Macedoniæ Paulus Æmilius. *Turnebus*. De clade, ut opinor, Cannensi loquitur, qua L. Æmilius Paulus ad Cannas cum Romanorum flore misere periit anno U. C. DXXXVIII. septemdecim post annis censuram obiit Africanus, quo tempore ultor ignaviæ centurionem tribu movit. *Prust.*

(5) *Cum ex alterius oratione*) Ciceroni jocorum lepore ac frequentia nemo comparandus, tot ex omni facetiarum genere unus exempla sufficere potest. Quam elegans est illud in Clodium! *At quæ dea est? Bonam esse oportet, quandoquidem est abs te dedicata. Libertas, inquit, est. Eam tu igitur domi meæ collocasti, quam ex urbe tota sustulisti.* Pro domo sua. *Prust.*

(6) *Salinatori*) Primus, teste Plinio, vectigal ex salaria annona instituerat Ancus Martius Romanorum quartus rex, sed expulsis regibus sublatum fuerat. Multo post, nempe anno U. C. DL. ante Christum CCIV. censores M. Livius & C. Claudius illud restituere. Id commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset. Inde Salinatori Livio inditum cognomen, quod etiam in ejus familiam transiit. *Livius Lib.* XXIX. Paulo ante præerat Tarento Livius, ut conjicimus, eratque præfectus ille, qui audito insidiis Annibalis captam, in arcem peninsulæ more partim mari, partim rupibus cinctam confugit, quod fuse refert Livius lib. XXV. Id evenit anno U. C. DXLV. ante Christum CCIX. *Idem*.

(7) *Maximus*) Q. scilicet Fabius Maximus Verrucosus, qui tum erat consul, cum strategemate Punico Tarentum est expugnatum. *Idem*.

(8) *Tarento*) Terentum urbs Calabriæ in magna Græcia, nunc *Tarente*. Idem.

annos Maximus id oppidum recepisset, rogaretque eum Salinator, ut meminisset, opera sua se Tarentum recepisse; *Quidni*, inquit, *meminerim? nunquam ego recepissem, nisi tu perdidisses.*

Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine sæpe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodammodo nobis:

Homo fatuus (9),
Postquam rem habere cœpit, est mortuus.
Quid est tibi
Ista mulier? Uxor. Similis medius fidius (10).

Et *Quamdiu ad aquas* (11) *fuit, nunquam est mortuus.*

LXVIII. Genus hoc levius, &, ut dixi, mimicum; sed habet nonnunquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni, Mancia, cum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, *Aliquando*, inquit, *tibi tuum negotium* (12) *agere licebit.* Valde hæc ridentur, & her-

(9) *Homo fatuus*) Duo hic videntur subabsurda, & quod homo stultus divitias sibi parare potuerit, & quod iis paratis, cum debuisset frui, statim e vita decessisset. *Idem.*

(10) *Similis medius fidius*) Quidam cum deformem & fœdam mulierem videret, interrogavit virum qui aderat illi persimilis: Quid est tibi ista mulier? Soror, an cognata? Cum respondisset, uxor est mea; tum ille, *Similis est tibi medius fidius.* Ac si diceret, Ex lineamentis corporis judicaveram tuam sororem esse, vel cognatam. Hoc modo facete notavit illius viri fœditatem. *Strebæus.*

(11) *Ad aquas*) Aquas in plurali cum dicunt, aquas calidas & medicatas intelligunt, ut Bajanas & Puteolanas: ægri autem valetudinis causa ad aquas Bajanas ibant. Horatius, epist. 15. l. 1. Quidam igitur lento contabescens morbo, ad aquas recreatus tandem esse videbatur, reversus paulo post obiit. Id absurdum videri vult cavillator, quod ad aquas potius, ubi valetudinis causa tamdiu desederat, mori debuerit. De piscatore intelligi jocum minime placet. *Turnebus.*

(12) *Tuum negotium*) Erat Antonius admodum occupatus in gerenda censura, & negotium multis facessebat. Accusatus de ambitu coactus est, ut se defenderet, omittere aliena negotia. Visus est illi Mancia quidam gratulari, quod de suis tandem negotiis, quæ, ut publica curaret, neglexisse videbatur, serio ipsi cogi-

hercule omnia, quæ a prudentibus, quasi per dissimulationem non intelligendi, subabsurde, salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam, non videri intelligere quod intelligas: ut Pontidius, *Qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur? tardum* (13). Ut ego, qui in delectu, Metello (14), cum excusationem oculorum a me non acciperet, & dixisset, *Tu igitur* (15) *nihil vides? Ego vero*, inquam, *a porta Esquilina* (16) *video villam tuam*. Ut illud Nasicæ (17), qui cum ad poetam Ennium venisset, eique ab ostio quærenti Ennium, ancilla dixisset, domi non esse, Nasica sensit, illam domini jussu dixisse, & illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius, & eum a janua quæreret, exclamat Nasica, se domi non esse. Tum Ennius, *Quid? ego non cognosco vocem*, inquit, *tuam?* Hic Nasica, *Ho-*

cogitare liceret. Verum clam arguebat his verbis nimiam illius in aliena re severitatem & diligentiam; negligentiam in sua. *Prusteus*.

(13) *Tardum*) Fugere enim debuerat, ne in eo deprehenderetur. *Idem*.

(14) *Metello*) Metellum hunc esse puto Numidicum, qui Numidiam sortitus provinciam bello Jugurthino, delectum, ut Sallustius scribit, Romæ habuit: in quo petenti militiæ vacationem Cæsari, morbumque oculorum juranti, *Tu igitur*, inquit, *nihil vides?* quasi sola cæcitas excusanda esset, nec satis esset morbus oculorum ad vacationem. *Imo vero*, inquit ille, *a porta Exquilina video villam tuam Tiburtinam*. In quo ei objecit invidiose villam nimis magnificam, nimisque alte ædificatam; & quid ageretur, dissimulavit, atque ita respondit, quasi tantum interrogaretur quantum videret, non quam justa excusatio esset. *Turnebus*.

(15) *Tu igitur*, &c.) Itane vero tu oculos infirmos ac parum videntes habes? cæcus es? Imo, inquit Crassus, non ita sum cæcus, qui a porta Esquilina villam tuam magnificentius, quam decet, exstructam videre possim. Dum se non penitus obtusa oculorum acie probat, sumptuosas Metelli substructiones reprehendit. *Pruss*.

(16) *Esquilina*) Porta ad Esquilinum montem Romæ ab excubiis Tulli Hostilii nominarum. Ovid. lib. 1. Fast.

Adde quod excubias ubi rex Romanus agebat,
Qui nunc Esquilias nomine collis habet. Idem.

(17) *Nasicæ*) P. Cornelius Scipio Nasica a prudentia Corculum dictus, de quo in Bruto. *Idem*.

Homo es impudens. Ego cum te quærerem, ancillæ tuæ credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, irridetur in eo ipso genere, quod dixit: ut, cum Q. Opimius (18) consularis, qui adolescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior, nec esset, dixisset, *Quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colu & lana? Non pol* (19), inquit, *audeo. Nam me ad famosas vetuit mater accedere.*

LXIX. Salsa sunt etiam, quæ habent suspicionem ridiculi absconditam: quo in genere est illud Siculi, cui, cum familiaris quidam quæreretur, quod diceret, uxorem suam suspendisse se de ficu, *Amabo te*, inquit, *da mihi ex ista arbore* (20) *quos seram surculos*. In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo; qui, cum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam assedit, rogavit hunc, videreturne misericordiam movisse: *Ac magnam quidem*, inquit; *neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.*

Me quidem hercule valde illa movent stomachosa, & quasi submorosa ridicula, non cum a moroso dicuntur: tum enim non sal, sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Nævium,

Quid ploras pater?
Mirum ni cantem: condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenti: ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret, *Cave:* rogavit, *numquid aliud ferret præter arcam?*

Et-

(18) *Q. Opimius*) Consul anno U. C. Dc. ante Christum clxv. *Idem.*

(19) *Pol*) Adverbium jurantis per Pollucem, qui Jovis ex Leda filius, frater Castoris erat. *Idem.*

(20) *Da mihi ex ista arbore*) Hic est abscondita ridiculi suspicio; tegitur enim quod perspicaces satis intelligunt, hunc hominem uxoris mortem exoptare. *Idem.*

Etiam stultitiæ salsa reprehensio : ut ille Siculus, cui prætor Scipio patronum causæ dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum, *Quæso*, inquit, *prætor, adversario meo da istum patronum*; *deinde mihi neminem dederis*.

Moventur illa etiam, quæ conjectura explanantur longe aliter, atque sunt ; sed acute, atque concinne : ut, cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, & in ejus tabulis (21) ostenderet literas, *A. F. P. R.* idque diceret esse, *Actum fide P. Rutilii* ; Rutilius autem, *Ante factum, post relatum* ; C. Canius, eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis literis declarari. *Quid ergo*, inquit Scaurus? *Æmilius fecit, plectitur Rutilius*.

LXX. Ridentur etiam discrepantia. *Quid huic abest (22) nisi res & virtus?* Bella etiam est fami-

(21) *Et in ejus tabulis*) Veteres Romani (ut dixi ad c. 23.) tabulas rei familiaris suæ conficere solebant : has & Rutilius ille Rufus confecit, & ex his in judicium prolatis Æmilius Scaurus aliquid contra Rutilium attulit. Causa hujusmodi fuit : Scaurus & Rutilius una Consulatum petebant ; Scaurus vero, qui eum obtinuit, accusavit Rutilium ambitus, & ad id crimen probandum postulavit, ut Rutilii tabulæ in judicium afferrentur : in iis tabulis Rutilius retulerat ea, quæ in sua petitione Consulatus contigerant, puta turbas populi, suffragiaque non sine seditione quadam lata, & in fine addiderat quatuor has literas, *A. F. P. R.* Eas Æmilius Scaurus malo animo sic explicavit, *actum fide Publii Rutilii*, iisque innui contendit id, quod actum fuerit & memoratum in Rutilii tabulis, actum fuisse auctoritate Rutilii ejusque sponsione, quasi clam promiserit vel pecuniam vel securitatem suffragia istiusmodi ferentibus. Rutilius vero dixit se his literis solum significasse, *ante factum, post relatum*, id est, ea quæ in tabulis ejus memorata præcesserant, ante (scilicet interjecto tempore) facta erant, quam ipse ea scripto mandasset. Interim Canius alio modo, quam vel Scaurus vel Rutilius, istas literas explicavit, sc. *Æmilius fecit, plectitur Rutilius*, id est, id in quo Scaurus Rutilium accusat, fecit Scaurus ipse, quamvis Rutilius ob id plectendus videretur. *Pearc.*

(22) *Quid huic abest*) Acriter vituperatur, qui sic maligne laudatur, ut nihil ei dicatur deesse, nisi duo maxima, opes, & virtus. *Prust.*

familiaris reprehenſio, quaſi errantis: ut cum objurgavit Albius Granium (23), quod, cum ejus tabulis quiddam Albucio probatum videretur, & valde abſoluto Scævola gauderet, neque intelligeret contra ſuas tabulas eſſe judicatum.

Huic ſimilis eſt etiam admonitio in conſilio dando familiaris: ut, cum patrono malo, tum vocem in dicendo obtudiſſet, ſuadebat Granius, ut mulſum frigidum biberet, ſimul ac domum rediſſet: *Perdam*, inquit, *vocem, ſi id fecero: Melius eſt*, inquit, *quam reum*.

Bellum etiam eſt, cum, quid cuique ſit conſentaneum, dicitur: ut, cum Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeji, locupletis hominis, bona ſine teſtamento poſſederat, ſederetque advocatus reo Beſtiæ, cum funus quoddam duceretur, accuſator C. Memmius, *Vide*, inquit, *Scaure, mortuus rapitur, ſi potes eſſe poſſeſſor*.

Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod eſt præter expectationem (24): cujus innumerabilia ſunt exempla, vel Appii majoris (25) illius,

(23) *Ut cum objurgavit Albius Granium*, &c.) Sunt qui hunc locum emendandum cenſent; omnes, ut opinor, male interpretati ſunt. Albucius Scævolam de pecuniis repetundis accuſavit, ut dicit Cicero in Bruto, & libro primo de Finibus: ad probanda vero ea, quæ Scævolæ objecerat, Granii tabulas protulit; Scævola judicum ſenteutiis abſolutus eſt; Granii igitur tabulas falſas eſſe iiſdem ſententiis judieatum eſt; ſi quid enim Albucius ex iſtius tabulis contra Scævolam adhibuit, judices vero Scævolam abſolverunt, manifeſtum eſt iſtas tabulas judicibus viſas fuiſſe falſas. Albius igitur quidam ex iis, qui aderat, objurgavit Granium, qui & gauderet ſuum amicum Scævolam abſolutum fuiſſe, & non videret contra ſuas tabulas judicatum fuiſſe. Monuit igitur eum non tam ad Scævolæ res ſecundas, quam ad ſuas adverſas reſpicere. *Pearcius*.

(24) *Preter. expectationem*) Lepidus eſt in eo genere jocus ille Tullii in ejus vita relatus a Plutarcho. Victo Pompejo, cum Nonnius ſpe eſſe bona juberet tamen; aquilas enim in caſtris Pompeji ſeptem ſupereſſe: Recte tu iſtuc quidem, inquit, ſi cum Gracculis bellum gereremus. *Pruſt*.

(25) *Appii majoris*) Appius Claudius Pulcher quæſtor provin-

illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis, & de lege Thoria (26), & premeretur Lucilius (27) ab iis, qui a pecore ejus depasci agros publicos dicerent, *Non est*, inquit, *Lucilii pecus illud: erratis:* (defendere Lucilium videbatur) *ego liberum puto* (28) *esse: qua lubet, pascitur*.

Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui Tib. Gracchum perculit. Cum ei M. Flaccus multis probris objectis P. Mucium judicem tulisset, *Ejero*, inquit: *iniquus est* (29). Cum esset admurmuratum, *Ah*, inquit, *P. C. non ego mihi*

viciæ fuit anno U. C. DCXXXVIII. ante Christum CXVI. major est appellatus, ut discerneretur ab Appio Claudio juniore, qui pater fuit Clodii illius Ciceronis inimici. *Idem*.

(26) *De lege Thoria*) *Sp. Thorius*, ut inquit in Bruto Cicero, *valuit in populari genere dicendi; is qui agrum publicum vitiosa & inutili lege vectigali levavit*. Appianus hoc aliter scribit, nec ei cum Cicerone convenit. Ait enim a Thorio vectigal agro publico esse impositum, quod plebi viritim divideretur: ab alio deinde tribuno vectigal esse sublatum. Sed Ciceroni fidem habeamus in legibus & institutis patriæ suæ non peregrino nec hospiti. Lege igitur Thoria agri publici, qui ante attributi fuerant civibus vectigales, publice possideri cœpere, & publicanis elocari, quod minus utile erat, quam si possessores vectigal pendissent. Nihilominus tamen Lucilius lege recenti & populo invisa, in agros suum pecus immittebat fortasse non pascuos, certe non petito a publicanis pascendi jure. *Turnebus*.

(27) *Lucilius*) Ex veteri codice Pighius ad annum U. C. DCXXXVIII. corrigendum putat *Lucullus*, L. Luculli, qui Mithridatem vicit, pater, quem avaritia, luxu, aliisque vitiis infamem fuisse scribit Plutarchus in Lucullo. *Prusteus*.

(28) *Liberum puto*) Id est, nullius esse puto, dominum habere non existimo. Videri etiam cuipiam fortasse posset dictum, a pecudibus, quæ diis consecrabantur, vocabanturque ἄνετα & ἄφετα ζῶα, quæ sine custode libere pascebantur. *Turnebus*.

(29) *Ejero, inquit: iniquus est*) Reiicio, inquit, judicem iniquum. Nam ejerare est tanquam jurejurando testari, se recusare. Cum autem Nasica ejerasset iniquum Scævolam, secuta est admurmuratio omnium, propter eximiam de Scævola æquitatis & probitatis opinionem. Præter expectationem tamen rursus eum omnibus Nasica iniquum ejeravit, quod in consulatu causam publicam deseruisset, nec eam armis adversus Tiberium Gracchum defendisset, patribusque ejus opem implorantibus negasset se quidquam vi esse acturum. *Idem*.

hi illum iniquum ejero, *verum omnibus* (30).

Ab hoc vero Crasso nihil facetius. Cum læsisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset: *Potest fieri*, inquit, *Sile*, *ut is*, *unde te audisse dicis*, *iratus dixerit*. Annuit Silus. *Potest etiam*, *ut tu non recte intellexeris*. Id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret. *Potest etiam*, *fieri*, inquit, *ut omnino*, *quod te audisse dicis*, *nunquam audieris*. Hoc ita præter expectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret.

Hujus generis est plenus * Nævius, & jocus est familiaris (31).

Sapiens si algebis, *tremes*.

& alia permulta.

LXXI. Sæpe etiam facete concedas adversario idipsum, quod tibi ille detrahit: ut C. Lælius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis majoribus, *At hercule*, inquit, *tu tuis dignus*. Sæpe etiam sententiose ridicula dicuntur: ut M. Cincius, quo die legem de donis, & muneribus (32) tulit, cum C. Cen-

(30) *Verum omnibus*) Notabat Nasica intempestivam Scævolæ lenitatem, qua cum excipere mitius vellet Gracchum, toti reip. iniquus erat. Tib. Gracchus corrupta largitionibus plebe perniciem senatui moliebatur. Mucius consul, cunctis censentibus, ut armis rempublicam tueretur, negavit se quidquam vi acturum. Tum Scipio Nasica, Quoniam, inquit, consul, dum juris ordinem sequitur, id agit, ut cum omnibus legibus Romanum imperium corruat; egomet privatus voluntati vestræ me ducem offero. Animatis hac voce bonis civibus, Gracchum oppressit anno U. C. DCXXI. ante Christum CXXXIII. *Valer. Max. lib. III. cap.* 2. Pruft.

* *Nevius*) Lamb. *Nevius*. *Est locus*, *est familia*.

(31) *Et jocus est familiaris*) Melius in libris veteribus scribitur, *Est jocus*, *est familiæ*, *sapiens si algebis tremes*. Ita enim senarius erit integer, cujus sensus erit: Quantumvis urbanus facetusque sis, quantumvis bono loco natus, tamen ista non facient, quin si algeas, tremas: quod præter expectationem est dictum, cum præsidia non defutura exepectaremus homini ingenioso & bona nato familia. *Turnebus*.

(32) *De donis & muneribus*) Cajus Cincius, vir ætatis Lucilianæ, ut Macrobius scribit, legem tulit Muneralem, qua ca-

veba-

Cento prodiisset, & satis contumeliose, *Quid fers, Cinciole* (33)? quæsisset: *Ut emas*, inquit, *Cai* (34), *si uti velis*.

Sæpe etiam salse quæ fieri non possunt, optantur: ut M. Lepidus, cum cæteris se in campo exercentibus, in herba ipse recubuisset, *Vellem hoc esset*, inquit, *laborare*. Salsum est etiam quærentibus, & quasi percontantibus, lente respondere quod nollent: ut censor Lepidus (35), cum M. Antistio Pyrgensi (36) equum ademisset, amicique cum vociferarentur, & quærerent, quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset: *Me istorum* (37), inquit, *nihil credere*.

Colliguntur a Græcis alia nonnulla, execrationes (38), admirationes, minationes. Sed hæc ipsa

vebatur, ne quis ob causam orandam munus aut donum caperet. De ea loquitur Plautus, cum scribit, *Neque Muneralem legem, neque Lenoniam, rogata necne fuerit, flocci estumo*. Eam legem admodum senex suasit Fabius Maximus. Verba hujus legis quæstionem attulerunt, quid donum a munere differat. Labeo genus esse donum ait a donando dictum, speciem munus. Nam munus esse donum cum causa, ut puta natalitium, nuptiarum: & quale patronorum fuerit honorarium. *Idem*.

(33) *Quid fers, Cinciole*) Contumelia inest in diminutione, & contemptio, quam etiam voce adjuverat. *Idem*.

(34) *Ut emas, Cai*) Ducta est hæc sententia ab iis, qui cum nolunt viciuis commodare vasa utenda, respondent, Eme si uti vis: quam ad dona & munera patrociniorum, quibus ditatus erat Cento, traduxit Cincius: illius perstringens operam venalem. Sese enim ait laturum, ne quis ei quid donet. *Idem*.

(35) *Censor Lepidus*) Censura functus est M. Æmilius Lepidus anno U. Dlxxv. ante Christum clxxix. *Prust.*

(36) *Pyrgensi*) Pyrgi, quam Romanam coloniam facit Livius, Tusciæ urbs est, quam conjicit Albertus nunc dici *S. Marinello*. Idem.

(37) *Me istorum*) Id est, dicat patri suo, me non credere ipsum talem esse, qualem prædicatis, scilicet parcissimum, modestissimum, frugalissimum. *Pearcius*.

(38) *Execrationes*) Execrationes, ut, *Abi quo lubet. Jupiter te Diique perdant*. Plautus in Aulularia. Admirationes, ut,

Jupiter supreme, serva, me, measque auges opes,
Maximas opimitates, opiparasque offers mihi:

Lau-

psa nimis mihi videor multa in genera descripsisse. Nam illa, quæ verbi ratione & vi continentur, certa fere ac definita sunt: quæ plerumque, ut ante dixi, laudari magis, quam rideri solent.

Hæc autem, quæ sunt in re & in ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Expectationibus enim decipiendis, & naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis, & similitudine turpioris, & dissimulatione, & subabsurda dicendo, & stulta reprehendendo, risus moventur. Itaque imbuendus est is, qui jocose vult dicere, quasi natura quadam apta ad hæc genera, & moribus, ut ad cujusque modi genus ridiculi vultus etiam accommodetur: qui quidem quo severior est & tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quæ dicuntur, salsiora videri solent.

Sed jam tu, Antoni, qui hoc diversorio sermonis (39) * mei libenter acquieturum te esse dixisti, tanquam in Pontinum (40) diverteris, neque amœnum, neque salubrem locum, censeo

Laudem, lucrum, ludum, jocum, festivitatem, ferias,
Pompam, penum, potationes, saturitatem, gaudium.

Plautus in Captivis Act. IV. Scen. I. Minationes, quarum lepidum exemplum ejusdem comœdiæ scena consequente Plautus idem subministrat:

Meus est ballista pugnus, cubitus catapulta est mihi,
Humerus aries, tum genu ad quemque jecero, ad terram dabo.
Dentilegos omnes mortales faciam, quemque offendero.

Hæc & similia, quæ in mimis plurima occurrunt, cum de levissimis plerumque fiant causis, risu excipiuntur. *Prust.*

(39) *Hoc diversorio sermonis*) Qua sermonem absolverat Antonius metaphora cap. 57. *defessus jam labore atque itinere disputationis, requiescam in Cæsaris sermone, quasi in aliquo peropportuno diversorio*, eadem definit hic Cæsar; ac vereri se dicit, ne sit inamœnum hoc sermonis sui diversorium, sed potius simile Pontinarum paludum, injucundarum, ac minime salubrium. Cæterum quod in plerisque editionibus *sermonis tui* legitur, mendum non dubitamus, ut ex citatis mox Antonii verbis videre est. *Idem.*

* *Mei*) Vict. Lamb. Grut. *sermonis tui.*

(40) *Pontinum*) In Volscorum finibus sunt Pontinæ paludes Campaniam versus. Hodie dicuntur *Ausente palude*. Est & Pontinus ager. *Prust.*

ut satis diu te putes requiesse, & iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus, inquit, & cum doctior per te, tum etiam audacior factus sum ad jocandum. Non enim vereor, ne quis me in isto genere leviorem jam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores, & Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. Sed habetis ea, quæ voluistis ex me audire, de quibus quidem accuratius dicendum & cogitandum fuit. Nam cætera faciliora sunt, atque ex iis, quæ jam dicta sunt, reliqua nascuntur omnia.

LXXII. Ego enim cum ad causam sum aggressus, atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus; cum & argumenta causæ, & eos locos, quibus animi judicum conciliantur, & illos, quibus permoventur, vidi atque cognovi: tum constituo, quid habeat quæque causa boni, quid mali. Nulla enim fere res potest in dicendi disceptationem, aut controversiam vocari, quæ non habeat utrumque: sed quantum habeat, id refert.

Mea autem ratio in dicendo hæc esse solet, ut, boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem; ibi commorer, ibi habitem, ibi hæream: a malo autem vitioque causæ ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando, & augendo dissimulatum obruatur. Et, si causa est in argumentis, firmissima quæque (41) maxime tueor, sive plura sunt, sive aliquod unum. Sin autem in conciliatione (42), aut

(41) *Firmissima quæque*) Id observari potest in oratione pro Roscio Amerino, parricidi reo, qua oratione validissimis argumentis tantum crimen ab Roscio amolitur. *Idem*.

(42) *In conciliatione*) Ad obtinendam Ligarii causam reo conciliandus erat Cæsar; hoc ita mirifice præstitit Cicero, ut scriptam in Ligarium sententiam de manibus Cæsaris dicendi vi ac suavitate extorserit orator. *Idem*.

aut in permotione (43) causa est: ad eam me potissimum partem, quæ maxime commovere animos hominum potest, confero.

Summa denique hujus generis hæc est, ut, si in refellendo adversario (44) firmior esse oratio, quam in confirmandis nostris rebus, potest, omnia in illum conferam tela. Sin nostra facilius probari (45), quam illa redargui possunt, abducere animos a contraria defensione, & ad nostram conor traducere.

Duo denique illa, quæ facillima videntur, quoniam quæ difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo jure sumo. Unum, ut molesto aut difficili argumento, aut loco nonnunquam omnino nihil respondeam: quod forsitan aliquis jure irriserit: quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo, confiteorque me, si quæ premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abjecto, sed ne rejecto quidem scuto (46) fugere videar; sed adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam, & pugnæ similem fugam: consistere vero in meo præsidio, sicut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar. Alterum est il-

 lud,

(43) *In permotione*) In quo genere præcipua pars orationis pro Milone versatur, Quam eloquenter, maxime in peroratione, commovet judicum animos! *Idem*.

(44) *Si in refellendo adversario*) Ita Tullius in Miloniana probat struxisse potius insidias Clodium Miloni, quam Milonem Clodio. In Ligariana in Tuberonem accusatorem ejusdem, aut etiam gravioris culpæ invidiam derivat, cujus reum peragebat Ligarium. *Idem*.

(45) *Sin nostra facilius probari*) Clodianorum argumenta non poterat facile dissolvere Tullius Milonis patronus; ab iis auditoris animum avocat: & in his potissimum duobus immoratur, in rep. semper licuisse pestiferum civem de medio tollere, & Clodium insidias Miloni fecisse. *Idem*.

(46) *Sed ne rejecto quidem scuto*) Ad consuetudinem spectat eorum, qui in prælio fugientes clypeos suos in tergum reducebant, ne aversi vulnerarentur: neque enim solum clypeum abjicere, sed in tergum rejicere, imbecillitatis fuit. Frequentissime apud Homerum hic mos contumelia notatur. *Pearcius*.

lud, quod ego oratori maxime cavendum & providendum puto, quodque me sollicitare summe solet: non tam ut prosim causis elaborare soleo, quam ut ne quid obsim: non quin enitendum sit in utroque: sed tamen multo est turpius oratori, nocuisse videri causæ, quam non profuisse.

LXXIII. Sed quid hoc loco vos inter vos, Catule? an hæc, ut sunt contemnenda, contemnitis? Minime, inquit ille: sed Cæsar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. Me vero lubente, inquit Antonius, dixerit, sive refellendi causa, sive quærendi.

Tum Julius, Ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui, qui de te oratore sic prædicarem, unum te in dicendo mihi videri * lectissimum, propriumque hoc esse laudis tuæ, nihil a te unquam esse dictum, quod obesset ei, pro quo diceres. Idque memoria teneo, cum mihi sermo cum hoc ipso Crasso, multis audientibus, esset de te institutus, Crassusque plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me, cum cæteris tuis laudibus hanc esse vel maximam, quod non solum quod opus esset, diceres, sed etiam quod non opus esset (47), non diceres. Tum illum mihi respondere memini; cætera in te summe esse laudanda, illud vero improbi esse hominis, & perfidiosi, dicere quod alienum esset, & nocere ei, pro quo quisque diceret. Quare non sibi eum disertum, qui id non faceret, videri, sed improbum, qui faceret. Nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstres velim, quare tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere, ut nihil tibi in oratore majus esse videatur.

LXXIV. Dicam equidem, Cæsar, inquit, quid in-

* *Lectissimum*) Man. Lamb. *rectissimum*: Grut. *rectissimum*.

(47) *Quod non opus esset*) Vulgaris in speciem, at revera magna laus.

......*dicenda tacendaque calles*. Pers. Sat. IV. *Pruss.*

intelligam. Sed & tu, & vos omnes hoc, inquit, mementote, non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed de exercitationis & consuetudinis meæ mediocritate. Craſſi quidem responsum excellentis cujusdam eſt ingenii ac singularis: cui quiddam portenti ſimile eſſe viſum eſt, poſſe aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo, obeſſetque ei, quem defenderet. Facit enim de ſe conjecturam: cujus tanta vis ingenii eſt, ut neminem, niſi conſulto, putet, quod contra ſeipſum ſit, dicere. Sed ego non de præſtanti quadam & eximia, ſed prope de vulgari & communi prudentia diſputo. Ut apud Græcos fertur incredibili quadam magnitudine conſilii, atque ingenii Atheniensis ille fuiſſe Themiſtocles (48), ad quem quidam doctus homo, atque in primis eruditus acceſſiſſe dicitur, eique artem memoriæ, quæ tum primum proferebatur, pollicitum eſſe ſe traditurum. Cum ille quæſiſſet, quidnam illa ars efficere poſſet, dixiſſe illum doctorem, ut omnia meminiſſet; & ei Themiſtoclem reſpondiſſe, gratius ſibi illum eſſe facturum, ſi ſe oblivisci quæ vellet, quam ſi meminiſſe, docuiſſet. Videſne, quæ vis in homine acerrimi ingenii, quam potens, & quanta mens fuerit? qui ita reſponderit, ut intelligere poſſemus, nihil ex illius animo, quod ſemel eſſet infuſum, unquam effluere potuiſſe: cum quidem ei fuerit optabilius oblivisci potius, quod meminiſſe nollet, quam quod ſemel audiſſet, vidiſſetve, meminiſſe. Sed neque propter hoc Themiſtoclis reſponſum, memoriæ nobis opera danda non eſt; neque illa mea cautio & timiditas in cauſis, propter præſtantem prudentiam Craſſi negligenda eſt. Uterque enim iſtorum non mihi attulit aliquam, ſed ſuam ſignificavit facultatem.

(48) *Themiſtocles*) De quo in libro de Claris Oratoribus. *Idem*.

Etenim permulta sunt in caussis, in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo irruas. Sæpe aliquis testis aut non lædit, aut minus lædit, nisi lacessatur: orat reus, urgent advocati, ut invehamur, ut maledicamus, denique ut interrogemus: non moveor, non obtempero, non satisfacio, neque tamen ullam assequor laudem. Homines enim imperiti facilius quod stulte dixeris, reprehendere, quam quod sapienter tacueris, laudare possunt. Hic quantum sit mali, si iratum, si non stultum, si non levem testem læseris? habet enim & voluntatem nocendi in iracundia, & vim in ingenio, & pondus in vita. Nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi, & sæpe committunt; quo quidem mihi videri turpius nihil solet, quam cum ex oratoris dicto aliquo, aut responso, aut rogatu, sermo ille sequitur, *Occidit ille adversariumne? immo vero*, ajunt, *se*, *&* *eum*, *quem defendit*.

LXXV. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse; ego autem sæpissime video in caussis aliquid mali facere homines minime malos. Quid illud, quod supra dixi, solere me cedere, &, ut planius dicam, fugere ea, quæ valde caussam meam premerent? Cum id non faciunt alii, versanturque in hostium castris, ac sua præsidia dimittunt, mediocriterne caussis nocent, cum aut adversariorum adjumenta confirmant, aut ea, quæ sanare nequeunt, exulcerant? Quid? cum personarum, quas defendunt, rationem non habent? Si, quæ sunt in his invidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando & efferendo invidiosiora faciunt; quantum est in eo tandem mali? Quid? si in homines caros, judicibusque jucundos sine ulla præmunitione orationis acerbius, & contumeliosius invehare, nonne abs te judices abalienes? Quid, si, quæ vitia, aut incommoda sunt in ali-

quo

quo judice uno, aut pluribus, ea tu in adverſariis exprobrando non intelligas te in judices invehi, mediocre peccatum eſt?

Quid, ſi, cum pro altero dicas, litem tuam facias, aut læſus efferare iracundia, cauſam relinquas, nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter male audiam, ſed quia ego cauſam non libenter relinquo, nimium patiens & lentus exiſtimor: ut, cum teipſum, Sulpici, objurgabam, quod miniſtratorem (49) peteres, non adverſarium. Ex quo etiam illud aſſequor, ut, ſi quis mihi maledicat, petulans, aut plane inſanus eſſe videatur.

In ipſis autem argumentis, ſi quid poſueris aut aperte falſum, aut ei, quod dixeris, dicturuſve ſis, contrarium, aut genere ipſo remotum ab uſu judiciorum ac foro, nihilne noceas? Quid multa? omnis cura mea ſolet in hoc verſari ſemper, (dicam enim ſæpius,) ſi poſſim ut boni aliquid efficiam dicendo: ſin id minus, ut certe ne quid mali.

LXXVI. Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paulo ante laudabas, ad ordinem, collocationemque rerum ac locorum. Cujus ratio eſt duplex: altera, quam affert natura cauſarum: altera, quæ oratorum judicio & prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante rem dicamus; deinde, ut rem exponamus; poſt, ut eam probemus noſtris præſidiis confirmandis, contrariis refutandis; deinde ut concludamus, atque ita peroremus; hoc dicendi genus natura ipſa præſcribit.

Ut vero ſtatuamus, ea, quæ probandi, docendi, perſuadendi cauſa dicenda ſunt, quemadmodum componamus; id eſt vel maxime proprium

 ora-

(49) *Miniſtratorem*) Miniſtrator is fuit, qui in cauſis advocato ſive patrono ſoleret ſubjicere ea, quæ pro reo dicenda eſſent. Sic in Orat. pro Flacco, cap. 22. *Hic mihi Mæandrius, quaſi* miniſtrator, &c. *Pearcius.*

oratoris prudentiæ (50). Multa enim occurrunt argumenta (51): multa, quæ in dicendo profutura videantur. Sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint: partim, etiam si quid habent adjumenti, sunt nonnunquam ejusmodi, ut insit in iis aliquid vitii; neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo conjungatur. Quæ autem sunt utilia atque firma, si ea tamen (ut sæpe fit) valde multa sunt: ea, quæ ex iis aut levissima sunt, aut aliis gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere, atque ex oratione removeri. Equidem cum colligo argumenta caussarum, non tam ea numerare soleo, quam expendere.

LXXVII. Et quoniam (quod sæpe jam dixi) tribus rebus omnes ad nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permovendo: una ex tribus his rebus res præ nobis (52) est ferenda, ut nihil aliud, nisi docere velle

(50) *Proprium oratoris prudentiæ*) *Ut opera exstruentibus satis non est saxa, atque materiam, & cætera ædificanti utilia congerere, nisi disponendis iis collocandisque artificum manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia cumulum tantum habeat atque congestum; nisi illas easdem dispositio in ordinem digestas, atque inter se commissas devinxerit.* Quintilian. lib. VII. præfatione. *Pruss.*

(51) *Multa enim occurrunt argumenta*) De usu ac dispositione argumentorum recte Quintilianus lib. V. cap. 12. *Firmissimis argumentorum, singulis instandum, infirmiora congreganda sunt: quia illa per se fortia non oportuit circumstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant: hæc imbecilla natura mutuo auxilio sustinentur. Itaque si non possunt valere, quia magna sunt, valebunt, quia multa sunt: quæ ad ejusdem rei probationem omnia spectant: ut si quis hereditatis gratia hominem occidisse dicatur, Hereditatem sperabas, & magnam hereditatem, & pauper eras, & tum maxime a creditoribus appellabaris, & offenderas eum, cujus heres eras, & mutaturum tabulas sciebas. Singula levia sunt & communia: universa vero nocent, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine.* Idem.

(52) *Res præ nobis*) Recte profitetur orator velle se auditores docere. *Animadverti, judices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes.... Itaque mihi certum est hanc eandem distributionem invidiæ & criminum sic in defensione servare,* ut

le videamur: reliquæ duæ, ficuti fanguis in corporibus, fic illæ in perpetuis orationibus fufæ effe debebunt. Nam & principia, & cæteræ partes orationis, de quibus paulo poft pauca dicemus, habere hanc vim magnopere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agetur, movendas permanare poffint.

Sed his partibus orationis, quæ etfi nihil docent argumentando, perfuadendo tamen, & commovendo proficiunt plurimum, quanquam maxime proprius eft locus & in exordiendo & in perorando; digredi tamen (53) ab eo quod propofueris, atque agas, permovendorum animorum caufa, fæpe utile eft. Itaque vel narratione expofita fæpe datur ad commovendos animos digrediendi locus: vel argumentis noftris confirmatis, vel contrariis refutatis, vel utroque loco, vel omnibus, fi habet eam caufa dignitatem atque * copiam, recte id fieri poteft: eæque caufæ funt ad agendum & ad ornandum (54) graviffimæ atque plenif-

ut omnes intelligant nihil me nec fubterfugere voluiffe reticendo, nec obfcurare dicendo. Cic. pro Cluentio c. 1. At nemo nifi inepte dixerit, Nunc mihi veftra feveritas, judices, excitanda eft, nunc mihi conciliandi funt veftri animi. *Idem*.

(53) *Digredi tamen*) Ubi rem atrocem narraveris, aut argumentis confirmaveris, digredi, & eam amplificare juverit. Exempla fubminiftrat una Ciceronis oratio pro Rofcio Amerino. Poft narrationem digreditur: *Quid primum quærar? aut unde potiffimum, judices, exordiar? aut quod, aut a quibus, auxilium petam?* &c. Poft refutationem iterum ad exaggerandum parricidarum fupplicium divertit: *O fingularem fapientiam, judices! nonne videntur hunc hominem ex rerum natura fuftuliffe, & eripuiffe, cui repente cælum, folem, aquam, terramque ademerunt*, &c. Rurfus ubi cædis crimen in adverfarios probavit magis convenire, invehitur in Chryfogonum: *Hicne etiam fefe putat aliquid poffe Chryfogonus? hic etiam potens effe vult? o rem miferam atque acerbam!* &c. Tandem in peroratione mirabiles animorum motus excitat. *Ex Strebæo*. Idem.

* *Copiam*) Lamb. *eamque copiam, recte ut fieri poffit: eæque ... augendum*.

(54) *Ad agendum & ad ornandum*) Lambinus & Robertus Stephanus impreſſerunt *augendum*: quomodo fe habet Mf. Mead. Et recte quidem, ut opinor; loquitur enim Cicero de permovendis animis, quod fit augendo, & amplificando. *Pearcius*.

nissimæ, quæ plurimos exitus dant ad ejusmodi digressionem, ut his locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur, aut reflectantur.

Atque etiam in illo reprehendo eos qui, quæ minime firma sunt, ea prima collocant (55). In quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando (id quod mihi nunquam placuit) plures adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum expectationi, qui audiunt, quam celerrime occurratur: cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se res habet, quæ non statim, ut dici cœpta est, melior fieri videtur. Ergo ut in oratore optimus quisque, sic & in oratione firmissimum quodque sit primum: dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea, quæ excellant, serventur etiam ad perorandum: si quæ erunt mediocria (nam vitiosis nusquam esse oportet locum) in mediam turbam, atque in gregem conjiciantur.

Hisce omnibus rebus consideratis, tum denique id, quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare (56), quo utar exordio. Nam si quando

(55) *Ea prima collocant*) *Quæsitum etiam*, inquit Fabius lib. v. cap. 12. *potentissima argumenta primo-ne ponenda sint loco, ut occupent animos; an summo, ut inde dimittant; an partita primo summoque, ut Homerica dispositione*, Iliados IV. ubi imbecilliores Nestor in medio collocat, *in medio sint infirma, an a minimis crescant. Quæ prout ratio causæ cujusque postulabit, ordinabuntur, uno, ut ego censeo, excepto, ne a potentissimis ad levissima decrescat oratio.* Prust.

(56) *Postremum soleo cogitare*) Ab Antonii sententia discrepat Quintilianus lib. III. cap. 9. Etsi enim antequam quicquam scribatur, totum causæ genus quid prosit, quid noceat, accurate velit expendi, *non ideo tamen*, inquit, *eos probaverim, qui scribendum quoque procemium novissime putant. Nam ut conferri materiam omnem oportet, &, quid quoque loco sit opus, constare debet antequam dicere, aut scribere ordiamur: ita incipiendum ab iis quæ prima sunt. Nam nec pingere quisquam aut fingere* ...

do id primum invenire volui, nullum mihi occurrit, nisi aut exile, aut nugatorium, aut vulgare atque commune.

LXXVIII. Principia autem dicendi semper eum accurata, & acuta (57), & instructa sententiis, apta verbis, tum vero causarum propria esse debent. Prima est enim quasi cognitio & commendatio orationis in principio, quæ continue eum, qui audit, permulcere atque allicere debet. In quo admirari soleo non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt: sed hominem in primis disertum, atque eruditum, Philippum, qui ita solet ad dicendum surgere, ut, quod primum verbum habiturus sit, nesciat; & ait idem, cum brachium contalefecerit, tum se solere pugnare; neque attendit, eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita jactare leniter, ut & venustati vel maxime serviant, & reliquis viribus suis consulant. Neque est dubium, quin exordium dicendi vehemens & pugnax non sæpe esse debeat: sed si in ipso illo gladiatorio vitæ certamine, quo ferro decernitur: tamen ante congressum multa fiunt, quæ non ad vulnus, sed ad speciem valere videantur: quanto hoc magis in oratione exspectandum est, in qua non vis potius, sed delectatio postulatur? Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se universum profundat, & quod totum repente evolet. Sic omnia, quæ fiunt quæque aguntur acerrime, lenioribus principiis (58) natura ipsa prætexuit.

Hæc

cœpit a pedibus: nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est Idem.

(57) *Accurata, & acuta*) Hæc ita debent observari, ut ars maxime lateat; quam si adverterit auditor, jam tum ab exordio sese præmunit adversus oratorem, a quo fucum pati veretur. *Idem*.

(58) *Lenioribus principiis*) Violentissima quæque minime subito impetu erumpunt, sed ab initiis plerumque tenuioribus; ex scintilla magnum incendium excitatur. Vapores sursum attolluntur

Hæc autem in dicendo non extrinsecus aliunde quærenda, sed ex ipsis visceribus causæ sumenda sunt. Idcirco tota causa pertentata atque perspecta, locis omnibus inventis, atque instructis, considerandum est, quo principio sit utendum. Sic & facile reperietur. Sumentur enim ex iis rebus, quæ erunt uberrimæ vel in argumentis, vel in iis partibus, ad quas dixi digredi sæpe oportere. Ita & momenti aliquid afferent, cum erunt pæne ex intima defensione * deprompta, & apparebit ea non modo non esse communia, nec in alias causas posse transferri, sed penitus ex ea causa, quæ tum agatur, effloruisse.

LXXIX. Omne autem principium aut rei totius, quæ agetur, significationem habere debebit, aut aditum ad causam & munitionem, aut quoddam ornamentum & dignitatem. Sed oportet ut ædibus ac templis (59) vestibula & aditus, sic causis principia proportione rerum præponere. Itaque in parvis atque infrequentibus causis (60) ab ipsa re est exordiri sæpe commodius.

Sed cum erit utendum principio (quod plerumque erit) aut ex reo, aut ex adversario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, sententias duci licebit. Ex reo, (reos appello, quorum res est) quæ

tur a sole, concrescunt in nubeculas, coguntur nubes, accenduntur, colliduntur, en tonitru: ardor emicat, en fulgur: prorumpit ignis, & obvia quæque disjicit, en fulmen. Ferocissimis belluis nascentibus nihil mitius, paulatim immanitate efferantur, &c. *Idem*.

* *Deprompta*) Vict. Grut. *depromptæ*, *& apparebit . . . eas . . . communes*.

(59) *In ædibus ac templis*) Quemadmodum palatiis ac templis vestibula quæ eorum magnificentiæ respondeant, plebejis autem ædibus nulla præponuntur: ita in causis gravioribus operæ pretium est adhibere exordia, quæ in parvis sunt omittenda. *Prast.*

(60) *Atque infrequentibus causis*) Per *causas infrequentes* intellige causas parum frequentatas, sive eas, quæ non tanti erant momenti, ut quamplurimi iis judicandis interesse solerent. *Pearcius*.

quæ significent virum bonum, quæ liberalem, quæ calamitosum, quæ misericordia dignum, quæ valeant contra falsam criminationem. Ex adversario, iisdem ex locis fere contraria. Ex re, si crudelis, si infanda, si præter opinionem, si immerito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quæ restitui sanarique non possit. Ex iis autem, apud quos agetur, ut benevolos, beneque existimantes efficiamus: quod agendo efficitur melius, quam rogando. Est id quidem in totam orationem confundendum, nec minime in extremam: sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur. Nam & attentum monent Græci ut principio faciamus judicem & docilem; quæ sunt utilia, sed non principii (61) magis propria, quam reliquarum partium: faciliora etiam in principiis, quod & attenti tum maxime, sunt, cum omnia exspectant, & dociles magis initiis esse possunt. Illustriora enim sunt, quæ in principiis, quam quæ in mediis causis dicuntur, aut arguendo, aut refellendo.

Maxima autem copia principiorum ad judicem aut alliciendum, aut incitandum, ex iis locis trahitur, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in causa: quos tamen totos in principio explicari non oportebit, sed tantum impelli primo judicem leviter, ut jam inclinato reliqua incubat oratio.

LXXX. Connexum autem ita sit principium consequenti orationi, ut non tanquam citharœdi procemium affictum aliquod, sed cohærens cum omni corpore membrum esse videatur. Nam nonnulli, cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audientiam sibi fieri velle videan-

(61) *Sed non principii*) Totum illud ex Aristotele depromptum est lib. III. Rhetor. cap 14. *Attentos facere omnium* orationis *partium commune est. Ubivis enim relaxant animum magis, quam cum incipiunt* audire. *Quamobrem ridiculum est id in exordio præcipere, ut attenti tum maxime sint auditores*. Prust.

deantur. Atque ejusmodi illa prolusio debet esse, non ut Samnitum (62), qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur; sed ut ipsis sententiis, quibus proluserunt, vel pugnare possint.

Narrare vero rem quod breviter jubent (63), si brevitas appellanda est, cum verbum nullum redundet, brevis est L. Crassi oratio: si tum est brevitas, cum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est: sed sæpe obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem affert, sed etiam quod eam virtutem, quæ narrationis est maxima, ut jucunda, & ad persuadendum accommodata sit, tollit. Ut illa, *Nam is postquam* (64) *excessit ex ephebis*, quam longa est narratio? Mores adolescentis ipsius, & servilis percontatio, mors Chrysidis, vultus & forma, & lamentatio sororis, reliqua pervarie jucundeque narrantur. Quod si hanc brevitatem quæsisset,

Effertur, imus, ad sepulcrum venimus,
In ignem posita est.

fere decem versiculis totum conficere potuisset; quanquam hoc ipsum, *Effertur, imus*, concisum est ita, ut non brevitati servitum sit, sed magis venustati. Quod si nihil fuisset, nisi, *In ignem posita est*; tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed & festivitatem habet narratio distincta personis & interpuncta sermonibus: & est probabilius, quod gestum esse dicas, cum, quemadmodum actum sit, exponas: & multo apertius ad intelligendum est, * si sic consistitur aliquando, ac non ista

(62) *Samnitum*) Italiæ populorum in ea parte, quæ jam dicitur *Abruzzo*. Idem.

(63) *Quod breviter jubent*) Hoc in narratione brevitatis præceptum explodit pariter Aristoteles lib. III. Rhetoric. cap. 16. *Idem*.

(64) *Nam is postquam*) verba Simonis senis ex Andriæ Terent. actu I. scena I. *Idem*.

* *Si sic*) Lamb. *si hic.... aliquamdiu.*

ista brevitate percurritur. Apertam enim narrationem tam esse oportet, quam cætera: sed hoc magis in hac elaborandum est, quod & difficilius est, non esse obscurum in re narranda, quam aut in principio, aut in argumento, aut in purgando, aut in perorando: & majore periculo hæc pars orationis obscura est, quam cæteræ: vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est: narratio obscura totam obcæcat orationem: vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius; narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis (*65*), si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur.

LXXXI. Sed quando utendum sit, aut non sit narratione, id est consilii. Neque enim si nota res est, nec dubium quid gestum sit, narrari oportet; nec si adversarius narravit, nisi si refellemus: ac, si quando erit narrandum, ne illa, quæ suspicionem & crimen efficient, contraque nos erunt, acriter persequamur, & quidquid poterit, detrahamus: ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia non stultitia fieri putat, ut causæ noceamus, accidat. Nam ad summam totius causæ pertinet, caute, an contra (*66*), demonstrata res sit; quod omnis orationis reliquæ fons est narratio.

Se-

(*65*) ***Si verbis usitatis***) Rebus contrariis narratio obscuratur, verbis insolentibus, confusione temporum, crebris digressionibus. *Prust.*

(*66*) ***Caute, an contra***) Est hoc Rhetorum prudens omnino de narratione præceptum. Si tota sit pro nobis, acriter præcipuis quibusque partibus instandum erit, ut judex bonitatem causæ facilius intelligat, meminerit, credat: si tota sit pro adversariis, quædam verbis elevanda sunt, luxuria hilaritatis, avaritia parsimoniæ, negligentia simplicitatis nomine lenietur. Effugienda præterea est omnis calliditatis suspicio: nunquam enim diffidit magis judex, quam cum præsenti dici aliquid fictum. Itaque det operam orator, ut omnia potius a causa, quam ab oratore profecta credantur. Quod si minime fuerit verisimilis nostra narratio, faten-

dum

Sequitur, ut causa ponatur : in quo videndum est, quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causæ conjuncte, & infirmandis contrariis, & tuis confirmandis. Namque una in causis ratio quædam est ejus orationis, quæ ad probandam argumentationem valet. Ea autem, & confirmationem, & reprehensionem quærit : sed quia neque reprehendi, quæ contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes; neque hæc confirmari, nisi illa reprehendas; idcirco hæc & natura, & utilitate, & tractatione conjuncta sunt.

Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis, vel inflammando judice, vel mitigando: omniaque cum superioribus orationis locis, tum maxime extremo, ad mentes judicum quam maxime permovendas, & ad utilitatem nostram vocandas, conferenda sunt.

Neque sane jam causa videtur esse, cur secernamus ea præcepta, quæ de suasionibus (67) tradenda sunt, aut laudationibus : sunt enim pleraque communia: sed tamen suadere aliquid, aut dissuadere, gravissimæ mihi videtur esse personæ. Nam & sapientis est, consilium explicare suum de maximis rebus; & honesti, & diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possit.

LXXXII. Atque hæc in senatu minore apparatu agenda sunt. Sapiens enim est consilium; multisque aliis dicendi relinquendus locus. Vitanda etiam * ingenii, ostentationisque suspicio (68). Con-

dum est vix credibile id esse, sed tamen verum, & eo majus habendum crimen: nescire nos quomodo factum sit, aut quare, mirari, sed probaturos. Denique tum optime dicit orator, cum videtur vera dicere. Consule Quintil. lib. IV. cap. 2. *Idem*.

(67) *De suasionibus*) Quæ spectant tria dicendi genera, fusius explicat Cicero in Partitione. *Idem*.

* *Ingenii*) Man. Lamb. *ingenii ostentationis suspicio*. Ut sit, ne videamur ostentare ingenium velle.

(68) *Ingenii, ostentationisque suspicio*) Optimi quique dicen-

Concio capit omnem vim orationis, & gravitatem varietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius, quam dignitas. Nam qui utilitatem putat, non quid maxime (69) velit suasor, sed quid interdum magis sequatur, videt. Nemo est enim, præsertim in tam clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem: sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille timor, ea neglecta, ne dignitatem quidem posse retineri.

Controversia autem inter hominum sententias, aut in illo est, utrum sit utilius: aut etiam cum id convenit, certatur, utrum honestati potius, an utilitati consulendum sit. Quæ quia pugnare sæpe inter se videntur, qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiæ, pecuniæ, vectigalium, præsidii, militum, utilitates cæterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellit, majorum exempla, quæ erunt vel cum periculo gloriosa, colliget: posteritatis immortalem memoriam augebit: utilitatem ex laude nasci defendet, semperque eam cum dignitate esse conjunctam.

Sed quid fieri possit aut non possit, quidque et-

cendi & sentiendi magistri præceperunt, ut vitaremus suspicionem jactationis, & ostentationis. Nullibi vero, nisi in hoc loco, præceptis traditur, ut vitanda sit *suspicio ingenii*. Imo nisi *ingenio* excellere videamur, parum proderit nostra oratio. Optime igitur Manutius & Lambinus legunt, *Vitanda etiam ingenii* ostentationis *suspicio*. Nec aliam exhibent lectionem MSS. Pal. pr. & sec. Mem. Pith. Joan. Harl. 1. & a pr. manu Norf. Tandem dignum Cicerone præceptum videmus, idemque præcipit Quintil. Lib. III. c. 1. *In cæteris admiscere tentavimus aliquid nitoris*, non jactandi ingenii gratia, &c. *Pearcius*.

(69) *Non quid maxime*) Qui putat melius esse utilitati servire, is non attendit, quid iis faciendum sit qui suadent universe, (ii enim quæ sunt honestissima velle ac suadere debent) sed tantum spectat quid interdum aliquis ex ipsis faciat. Contingit enim aliquando ut is qui suadet, utilitatem spectet in suadendo, sed est tamen verum dignitatem præcipue ac vulgo spectandam esse. Cæterum ab hac sententia discedit Tullius in Partitione, ubi utilitatem dignitati præfert. *Prust.*

iam ſit neceſſe aut non ſit, in utraque re maxime eſt quærendum. Inciditur enim omnis jam deliberatio, ſi intelligitur non poſſe fieri, aut ſi neceſſitas affertur: & qui id docuit, non videntibus aliis, is plurimum vidit.

Ad conſilium autem de republica dandum, caput eſt, noſſe rempublicam: ad dicendum vero probabiliter (70), noſſe mores civitatis; qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis eſt ſæpe mutandum. Et, quanquam una fere vis eſt eloquentiæ, tamen, quia ſumma dignitas eſt populi, graviſſima cauſa reipublicæ, maximi motus multitudinis; genus quoque dicendi grandius quoddam, & illuſtrius eſſe adhibendum videtur: maximaque pars orationis admovenda eſt ad animorum motus nonnunquam aut cohortatione, aut commemoratione aliqua, aut in ſpem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam concitandos; ſæpe etiam a temeritate, iracundia, ſpe, injuria, invidia, crudelitate revocandos.

LXXXIII. Fit autem, ut, quia maxima quaſi oratori ſcena videatur concio, natura ipſa ad ornatius dicendi genus excitetur. Habet enim multitudo vim quandam talem, ut quemadmodum tibicen ſine tibiis canere, ſic orator, ſine multitudine (71) audiente, eloquens eſſe non poſſit. Et cum ſint populares multi variique lapſus, vitanda eſt acclamatio

(70) *Probabiliter*) Firmatur auctoritate Tullii interpretatio noſtra. Probabilis erit narratio, inquit lib. de Partitione, *ſi cum hominum opinione, auctoritate, ſi cum lege, cum more, cum religione conjuncta.* Idem.

(71) *Orator ſine multitudine*) Auditorum paucitas Ciceronem pro Dejotaro dicentem angebat. *Dico intra domeſticos parietes, dico extra conventum, & eam frequentiam, in qua oratorum ſtudia niti ſolent: in tuis oculis, in tuo ore vultuque acquieſco: te unum intueor: ad te unum omnis mea ſpectat oratio: quæ mihi ad ſpem obtinendæ veritatis graviſſima ſunt, ad motum animi, & ad omnem impetum dicendi contentionemque leviora. Hanc enim, C. Cæſar, cauſam ſi in foro dicerem, eodem audiente, & diſceptante te, quantam mihi alacritatem pop. Rom. concurſus afferret?* Idem.

tio (72) adversa populi, quæ aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum esse aliquid videatur; aut hominum offensione, vel invidia, quæ aut justa est, aut ex criminatione atque fama; aut res si displicet; aut si est in aliquo motu suæ cupiditatis, aut metus multitudo: hisque quatuor causis totidem medicinæ opponuntur: tum objurgatio, si est auctoritas; tum admonitio, quasi lenior objurgatio: tum promissio, si audierint, probaturos: tum deprecatio, quod est * infimum, sed nonnunquam utile. Nullo autem loco plus facetiæ prosunt, & celeritas, & breve aliquod dictum nec sine dignitate, & cum lepore. Nihil enim tam facile, quam multitudo, a tristitia, & sæpe ab acerbitate, commode, ac breviter, & acute, & hilare dicto deducitur.

LXXXIV. Exposui fere, ut potui, vobis, in utroque genere causarum quæ sequi solerem, quæ fugere, quæ spectare, quaque omnino in causis ratione versari. Nec illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio quasi a præceptis nostris secreveram: sed & quia multa sunt orationum genera, & graviora, & majoris copiæ, de quibus nemo fere præciperet, & quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim Græci legendi, qui magis aut delectationis, aut hominis alicujus ornandi, quam utilitatis hujus forensis causa, laudatio-

(71) *Acclamatio*) In rep. Romana, maxime libera, acclamabat populus, alias in gratiam oratoris, ut patet ex Philippica IV. *Nunc vero multo sum erectior; quod vos quoque hostem illum esse tanto consensu, tantoque clamore approbavistis:* alias adversum clamorem tollebat, quod expertus est Cicero dum diceret pro Rabirio perduellionis reo: *nihil me clamor iste commovet, sed consolatur, cum indicat esse quosdam cives imperitos; sed non multos. Nunquam, mihi credite, pop. Romanus hic qui silet, consulem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur.* Strebæus. *Idem.*

* *Infimum*) Man. *Infirmum.*

dationes scriptitaverunt: quorum sunt libri, quibus Themistocles (73), Aristides (74), Agesilaus (75), Epaminondas (76), Philippus (77), Alexander, aliique laudantur. Nostræ laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitatem (78) habent nudam atque inornatam, aut scribuntur ad funebrem concionem, quæ ad orationis laudem minime accommodata est. Sed tamen, quoniam est utendum aliquando, nonnunquam etiam scribendum, velut Q. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Lælius, vel ut nosmetipsi, ornandi causa, Græcorum more, si quos velimus, laudare possimus; sit a nobis quoque tractatus is locus.

Perspicuum est igitur (79), alia esse in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, vires, opes, divitiæ, cæteraque quæ fortuna det, aut extrinsecus, aut corpori, non habent in se veram laudem; quæ deberi virtuti uni putatur; sed tamen quod ipsa virtus in earum rerum usu ac mo-

(73) *Themistocles*) De quo in Bruto. *Prust.*

(74) *Aristides*) Atheniensis, cognomento justus, frugalissimis moribus, egregie remp. administravit. Floruit Olympiade LXXV. annis ante Christum CCCCLXXX. *Plutarcus*, &c. *Idem*.

(75) *Agesilaus*) Lacedæmoniorum rex multis fortiter gestis obiit anno III. Olymp. CV. ante Christum CCCLVIII. ætatis LXXXIV. regni XLI. *Plutarchus*, *Cornelius Nepos*, &c. *Idem*.

(76) *Epaminondas*) De quo in notis ad lib. I. de Orat. c. 48. *Idem*.

(77) *Philippus*) Macedo Alexandri Magni parens annos natus viginti quatuor regnare cœpit in Macedonia. A Pausania occisus est Olymp. CXI. anno I. ante Christum CCCXXXVI. &c. *Diodorus*, *Justinus*, &c. *Idem*.

(78) *Testimonii brevitatem*) Hoc est sunt breves ac pressæ, veluti testimonia. *Idem*.

(79) *Perspicuum est igitur*) Recte ille apud Terentium:

Quid reliqui est quin habeat, quæ quidem in homine dicuntur bona?
Parentes, patriam incolumem, amicos, genus, cognatos, divitias?
Atque hæc perinde sunt, ut illius animus qui ea possidet.
Qui uti scit, ei bona; illi qui non utitur recte, mala. Idem.

moderatione maxime cernitur, tractanda etiam in laudationibus hæc sunt naturæ & fortunæ bona: in quibus est summa laus, non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se prætulisse aliis propter abundantiam fortunæ, ut opes & copiæ non superbiæ videantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi facultatem & materiam dedisse.

Virtus autem, quæ est per se ipsa laudabilis, & sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes, quarum alia est alia ad laudationem aptior. Sunt enim aliæ virtutes, quæ videntur in moribus hominum, & quadam comitate ac beneficentia positæ: aliæ, quæ in ingenii aliqua facultate, aut animi magnitudine ac robore. Nam clementia, justitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus jucunda est auditu in laudationibus. Omnes enim hæ virtutes non tam ipsis, qui eas in se habent, quam generi hominum, fructuosæ putantur. Sapientia & magnitudo animi, qua omnes res humanæ, tenues & pro nihilo putantur; & in excogitando vis quædam ingenii, & ipsa eloquentia, admirationis habet non minus, jucunditatis minus. Ipsos enim magis videtur, quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri: sed tamen in laudando jungenda sunt etiam hæc genera virtutum. Feriunt enim aures hominum, cum illa, quæ jucunda & grata, tum etiam illa, quæ mirabilia sunt in virtute, laudari.

LXXXV. Et quoniam singularum virtutum sunt certa quædam officia ac munera, & sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude justitiæ, quid cum fide, quid cum æquabilitate, quid cum ejusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit. Itemque in cæteris res gestæ ad cujusque virtutis genus, & vim, & nomen accommodabuntur.

Gratissima autem laus eorum factorum habetur, quæ suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento ac præmio: quæ vero etiam cum labore & periculo ipsorum, hæc habent uberrimam copiam ad laudandum, quod & dici ornatissime possunt, & audiri facillime. Ea enim denique virtus esse videtur præstantis viri, quæ est fructuosa aliis, ipsi autem laboriosa, aut periculosa, aut certe gratuita. Magna etiam illa laus & admirabilis videri solet, tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem. Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis præmia, res gestæ, judiciis hominum comprobatæ: in quibus etiam, felicitatem ipsam deorum immortalium judicio tribui, laudationis est. Sumendæ autem res erunt aut magnitudine præstabiles (80), aut novitate primæ, aut genere ipso singulares. Neque enim parvæ, neque usitatæ, neque vulgares, admiratione, aut omnino laude dignæ videri solent.

Est etiam cum cæteris præstantibus viris comparatio (81) in laudatione præclara. De quo genere

(80) *Res aut magnitudine præstabiles*, &c.) Egregium aliquod factum ad laudem amplificandi Aristoteles in libris Rhetoricorum octo rationes aperit. 1. Si quis solus rem gesserit. 2. Si quis primus. 3. Si quis cum paucis. 4. Si quis præcipue. 5. Si quis tempore opportuno. 6. Si quis crebro. 7. Si quis ideo novos honores adeptus sit. 8. Si quis ita comparetur cum viris illustribus, ut præferatur. *Idem*.

(81) *Comparatio*) Quam eloquenter adhibuit incertus auctor panegyrici Constantino Augusto, n. 5. *Magnus Alexander, cum præter Macedonas suos cunctæ Græciæ, universo Illyrico innumerabilem delectum posset indicere, nunquam majores quadraginta millium copias duxit, inhabile regenti ratus quidquid excederet, & turbam potius, quam exercitum. Tu vero etiam minoribus copiis bellum multo majus aggressus es; tanto scilicet tua virtute propria potior, quanto ille numero instructior. Et ille quidem contra leves Medos, & Parthorum arma volatica, & Asiaticos optantes mutare servitium, rem gessit prælii unius eventu: tibi vincendi erant milites, pro nefas! paulo ante Romani, armis omnibus more primæ classis armati, & pro facinorum conscientia nunquam nisi morte cessuri.* Aliquando etiam heroes cum diis compa-

nere libitum est mihi paulo plura, quam ostenderam, dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam.

Jam vituperandi præcepta contrariis ex vitiis sumenda esse perspicuum est. Simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie & copiose laudari, sine virtutum, nec improbum notari ac vituperari, sine vitiorum cognitione, satis insignite atque aspere posse. Atque his locis & laudandi, & vituperandi sæpe nobis est utendum in omni genere caussarum.

Habetis, de inveniendis rebus, disponendisque quid sentiam. Adjungam etiam de memoria, ut labore Crassum levem, neque ei quidquam aliud, de quo disserat, relinquam, nisi ea, quibus hæc exornentur.

LXXXVI. Perge vero, inquit Crassus. Libenter enim te cognitum jam artificem, aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis tuæ, nudatumque perspicio: & quod mihi nihil, aut quod non multum relinquis, percommode facis, estque mihi gratum. Jam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate. Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo. Sin dissimulare, tu quemadmodum his satisfacias, videris. Sed, ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit, ingenio (82), quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem, quam memo-

 riæ,

parantur. *An quemadmodum educatus institutusque sis, prædicabo in illo limite, in illa fortissimarum sede legionum, inter discursus strenuæ juventutis, & armorum sonitus tuis vagitibus obstrepentes? Finguntur hæc de Jove, sed de te vera sunt, Imperator.* Mamertinus in panegyr. Maximiano. *Idem.*

(82) *Ingenio*) Ingenium hic sumit pro memoria, quam inferius partem ingenii vocat. *Idem.*

riæ, malim: gratiamque habeo Simonidi (83) illi Ceio, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse. Dicunt enim, cum cœnaret Crannone (84) in Thessalia (85) Simonides apud Scopam, fortunatum hominem & nobilem, cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa poetarum more in Castorem (86) scripta & Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse, se dimidium ejus ei, quod pactus esset, pro illo carmine, daturum: reliquum a suis Tyndaridis (87), quos æque laudasset, peteret, si ei videretur. Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret: juvenes stare ad januam duos quosdam, qui eum magnopere evocarent: surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem. Hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse: ea ruina ipsum oppressum cum suis interiisse. Quos cum humare vellent sui, neque possent obtritos internoscere ullo modo: Simonides dicitur ex eo quod meminisset; quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator uniuscujusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus invenisse fertur, ordinem esse maxime, qui memoriæ lumen afferret. Itaque iis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse capiendos, & ea, quæ memoria tenere vellent, effingenda animo, atque in his locis collocanda: sic fore, ut or-

(83) *Simonidi*) Simonides poeta Lyricus oriundus ex Cea, quæ maris Ægæi insula Euboeam inter & Bœotiam sita est, floruit, Eusebio teste, Olympiade LXI. annis ante Christum DXXX. perperam variis in editionibus habetur *Simonidi illi Chio*. Idem.

(84) *Crannone*) Crannon, aut ait Bellonius, nunc dicitur *Ceres*. Idem.

(85) *Thessalia*) Quæ Græciæ regio hodie vocatur *Cemenolitari*. Idem.

(86) *Castorem*) Castor & Pollux gemini fratres Jovis ex Leda filii, poetarum fabulis celebres. *Idem*.

(87) *Tyndaridis*) A Tyndaro Œbaliæ rege, conjuge Ledæ, appellati sunt Tyndaridæ Pollux & Helena, exclusi ex ovo, quod ex Jove Leda conceperat: item Castor & Clytemnestra, ex altero ovo exclusi, quod eadem ex Tyndaro conceperat. *Idem*.

ordinem rerum locorum ordo conſervaret; res autem ipſas rerum effigies notaret: atque ut locis pro cera (88), ſimulacris pro literis uteremur.

LXXXVII. Qui ſit autem oratori memoriæ fructus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? tenere quæ didiceris in accipienda cauſa, quæ ipſe cogitaris? omnes fixas eſſe in animo ſententias? omnem deſcriptum verborum apparatum? ita audire vel eum, unde dicas (89), vel eum, cui reſpondendum ſit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, ſed in animo videantur inſcribere? Itaque ſoli, qui memoria vigent, ſciunt, quid, & quatenus, & quomodo dicturi ſint, quid reſponderint, quid ſuperſit: iidemque multa ex aliis cauſis aliquando a ſe acta, multa ab aliis audita meminerunt.

Quare confiteor equidem, hujus boni naturam eſſe principem, ſicut earum rerum, de quibus ante locutus ſum, omnium: ſed hæc ars tota dicendi (90), ſive artis imago quædam eſt & ſimilitudo, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cujus in ingeniis noſtris pars nulla ſit, pariat & procreet, verum ut ea, quæ ſunt orta jam in nobis & procreata, educet atque confirmet. Verumtamen neque tam acri memoria fere quiſquam eſt, ut non diſpoſitis, notatiſque rebus, ordinem verborum

(88) *Pro cera*) In tabulis cera obductis ſcribere ſolebant Romani. certa loco animo deſignata, v. g. ædes, templum, porticus, &c. erunt nobis pro tabulis & papyro: rerum imagines, v. g. pugna, funus, ſtatua, &c. erunt pro literis & characteribus. *Idem.*

(89) *Vel eum*, unde dicas) Interpretes volunt verba *unde dicas* ſignificare, *pro quo dicas*; ſed nullibi, ut opinor, occurrit apud Ciceronem iſta locutio. Malo quidem cum Mſſ. Joan. Harl. 1. Norf. Mag. & excerptis Nov. & vet. libris Caroli Stephani legere *unde dicas*: quæ lectio procul dubio Ciceroniani coloris eſt. *Pearcius.*

(90) *Sed hæc ars tota dicendi*) Scripſerat Cicero, ni fallor, *diſcendi*. Pergit enim loqui de arte memoriæ. Si autem *tantum*, ut ajunt, *ſcimus, quantum memoria tenemus*; quid mirum, ſi artem memoriæ Cicero artem *diſcendi* vocet? *Muret.*

rum aut sententiarum complectatur: neque vero tam hebeti, ut nihil hac consuetudine & exercitatione adjuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive Simonides, sive alius quis invenit, ea maxime animis (*a*) effingi nostris, quæ essent a sensu tradita atque impressa: acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi: quare facillime animo teneri posse ea, quæ perciperentur auribus, aut cogitatione, si etiam oculorum commendatione animis traderentur; ut res cæcas, & ab aspectus judicio remotas, conformatio quædam & imago & figura ita notaret, ut ea, quæ cogitando complecti (*b*) non possemus, intuendo quasi teneremus.

His autem formis (1) atque corporibus, sicut omnibus, quæ sub aspectum veniunt, sedes opus est: etenim corpus intelligi sine loco non potest. Quare ne in re nota & pervulgata multus & insolens sim, locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis: imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint. Quam facultatem & exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur, & similium verborum (2) conversa & immutata casibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, & unius verbi imagine totius sententiæ infor-

(a) *Effingi*) Lamb. *effigi*.
(b) *Non*) Vict. Man. Lamb. *vix*.
(1) *His autem formis*) De memoria artificiali consule notas ad lib. 1. de Oratore, cap. 34. *Prust*.
(2) *Similium verborum*) Dabit facultatem ad recordandum notatio & animadversio verborum similium, quorum unum alterius memoriam revocabit propter similitudinem: meminisse vis hominis qui vocatur Leo? leonem feram animo effinge. Memoriam item excitat casuum in iisdem verbis varietas, ut ipsum legumen & Piso vir consularis. Nec non verba, quæ partem significant, totum exhibebunt, ut cicer Ciceronem, lac Lactantium. Species genus repræsentabit, ut canis animal. Denique unius verbi imagine totius sententiæ recordatio recurrit. Imago terræ menti impressa revocare poterit versum hunc integrum:

Terra malos homines nunc educat, atque pusillos. Idem.

formatio, pictoris (3) cujusdam summi ratione & modo, formarum varietate locos distinguentis.

LXXXVIII. Sed verborum memoria (4), quæ minus est nobis necessaria, majore imaginum varietate distinguitur. Multa enim sunt verba, quæ, quasi articuli, connectunt membra orationis, quæ formari similitudine nulla possunt: eorum fingendæ nobis sunt imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris. Eam singulis personis bene positis (5) notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis comprehendamus. Neque verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere, & obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines, & divina prope memoria, Athenis Charmadam; in Asia, quem vivere hodie ajunt, Scepsium (6) Metrodorum, quorum uterque tanquam literis in cera, sic se ajebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quæ meminisse vellet, perscribere. Quare hac exercitatione

(3) *Pictoris*) In iis omnibus magnam varietatem oportebit adhibere, pictoremque optimum imitari, qui, ne confundantur personæ & res, quas in variis tabellæ unius locis pingit, eas magna varietate distinguit, & alias ab aliis secernit. *Idem*.

(4) *Sed verborum memoria*, &c.) Ut hunc locum intelligamus, observandum est, *imagines* aliud quiddam significare, ac simulacra & similitudinem. Non enim necesse est, ut *imagines* semper similes sint iis rebus, quas ad memoriam adjuvandam repræsentant. Dicet igitur Antonius, multa verba, ut adverbia, præpositiones, &c. similitudine nulla significari posse. Si igitur eorum meminisse velimus, necesse est in promptu habere quam plurimas quasi arbitrarias imagines, quæ, quamvis nihil simile habeant, longo tamen usu perceptæ ea verba, quibus opus est, ob oculos nostros ponant. Hanc autem veram esse interpretationem confirmant verba Quint. Lib. 11. c. 2. *Mitto, quod quædam* (verba) *nullis simulacris significari possunt; habeamus enim sane, ut qui notis scribunt, certas* imagines *omnium*, &c. Pearcius.

(5) *Eam singulis personis bene positis*, &c.) Personæ in hoc loco significant imagines, facies fictas. Sic Lucret. 1. 4. 2. 29. *Idem*.

(6) *Scepsium*) Oriundum ex Scepsi, quæ urbs, si credimus Ptolemæo, est in Mysia minore: si Stephano, in Troade. *Prust.*

ne non eruenda memoria est, si est nulla naturalis: sed certe, si latet, evocanda est.

Habetis sermonem bene longum hominis utinam non impudentis: illud quidem certe, non nimis verecundi: qui quidem cum te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de dicendi ratione tam multa dixerim. Nam istorum ætas minus me fortasse movere debuit. Sed mihi ignoscetis profecto, si modo, quæ causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.

LXXXIX. Nos vero, inquit Catulus, (etenim pro me hoc, & pro meo fratre respondeo) non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus, magnamque tibi habemus gratiam: & cum humanitatem & facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam & copiam. Equidem etiam hoc me assecutum puto, quod magno sum levatus errore, & illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas. Nec enim te ista attigisse arbitrabar, quæ diligentissime cognosse, & undique collegisse, usuque doctum partim correxisse video, partim comprobasse. Neque eo minus eloquentiam tuam, & multo magis virtutem & diligentiam admiror: & simul gaudeo, judicium animi mei comprobari, quod semper statui, neminem sapientiæ laudem & eloquentiæ sine summo studio, & labore, & doctrina, consequi posse. Sed tamen quidnam est id, quod dixisti, fore ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quæ te causa in hunc sermonem impulisset? Quæ est enim alia causa, nisi quod nobis, & horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti?

Tum ille, Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paulo sciebam, vel pudentius, vel invitius, (nolo enim dicere de tam sua-

ſuavi homine, faſtidioſius) ad hoc genus ſermonis accedere. Quid enim poterit dicere? Conſularem ſe eſſe hominem & cenſorium? eadem noſtra cauſa eſt. An ætatem afferet? quadriennio minor eſt. An ſe neſcire? quæ ego ſero, quæ curſim arripui, quæ ſubciſivis operis (7), ut ajunt: iſte a puero, ſummo ſtudio, ſummis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit. Etenim me dicentem qui audierit, nemo unquam tam ſui deſpiciens fuit, quin ſperaret aut melius, aut eodem modo ſe poſſe dicere: Craſſo dicente, nemo tam arrogans, qui ſimiliter ſe unquam dicturum eſſe confideret. Quamobrem, ne fruſtra hi tales viri venerint, te aliquando, Craſſe, audiamus.

XC. Tum ille, Ut ita iſta eſſe concedam, inquit, Antoni, quæ ſunt longe ſecus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici poſſit, reliquiſti? Dicam enim vere, amiciſſimi homines, quod ſentio. Sæpe ego doctos homines, quid dico ſæpe? immo nonnunquam: ſæpe enim qui potui, qui puer in forum venerim, neque inde unquam diutius, quam quæſtor, abſuerim? ſed tamen audivi, ut heri dicebam, & Athenis cum eſſem, doctiſſimos viros, & in Aſia iſtum ipſum Scepſium Metrodorum, cum de his ipſis rebus diſputaret. Neque vero mihi quiſquam copioſius unquam viſus eſt, neque ſubtilius in hoc genere dicendi, quam iſte hodie, eſſe verſatus. Quod ſi eſſet aliter, & aliquid intelligerem ab Antonio prætermiſſum: non eſſem tam inurbanus, ac pæne inhumanus, uti eo gravarer, quod vos cupere ſentirem.

Tum Sulpicius, An ergo, inquit, oblitus es, Craſſe, Antonium ita partitum eſſe tecum, ut ipſe

(7) *Subciſivis operis*) Operæ ſubciſivæ fiunt iis temporibus quæ a gravioribus negotiis vacua ſunt, iis horis quæ quaſi ſucciduntur ex occupationibus neceſſariis. *Idem*.

ipſe inſtrumentum (8) oratoris exponeret, tibi ejus diſtinctionem atque ornatum relinqueret? Hic ille, Primum, quis Antonio permiſit, inquit, ut & partes faceret, &, utram vellet, prior ipſe ſumeret? deinde, ſi ego recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi conjuncte eſt viſus de utraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen ipſum invenit. Verba igitur, inquit Craſſus, mihi reliquit Antonius, rem ipſe ſumpſit.

Tum Cæſar, Si, quod difficilius eſt, id tibi reliquit; eſt nobis, inquit, cauſa, cur te audire cupiamus. Sin, quod facilius, tibi cauſa non eſt, cur recuſes. Et Catulus, Quid? quod dixiſti, inquit, Craſſe, ſi hic hodie apud te maneremus, te morem nobis eſſe geſturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens, Poſſem tibi, inquit, Craſſe, concedere: ſed vide, ne quid Catulus attulerit religionis: opus hoc cenſorium eſt: id autem committere, vide quam ſit homini turpe cenſorio. Agite vero, ille inquit, ut vultis. Sed nunc quidem, quoniam id temporis eſt, ſurgendum cenſeo, & requieſcendum: poſt meridiem, ſi ita vobis eſt commodum, loquemur aliquid, niſi forte in craſtinum differre mavultis. Omnes ſe vel ſtatim, vel, ſi ipſe poſt meridiem mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

(8) *Inſtrumentum*) Inſtrumentum oratoris hic vocatur, quod attribetur ad docendum, conciliandum, & movendum, hæc ſibi ſumpſerat Antonius explicanda, quæ Craſſo expolienda & exornanda reliquerat. *Idem.*

M.T.

M. T. CICERONIS DE ORATORE, AD Q. FRATREM,

LIBER TERTIUS.

I. INSTITUENTI mihi, Quinte frater, eum sermonem referre, & mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam, molestiamque renovavit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi, morte extincta subita est, vix diebus decem post eum diem, qui hoc & superiore libro continetur. Ut enim Romam rediit extremo scenicorum ludorum die (1), vehementer com-

(1) *Extremo scenicorum ludorum die*) Eo enim tempore colligendi sui causa Crassus cum Antonio reliquisque in Tusculanum se receperat. Per *scenicos ludos*, Romanos intellige, ut ex primo libro palam est: qui & Circenses & Magni appellati. Hosce a Regibus institutos scribit Asconius, & *magnos* appellatos, quod magnis impensis primum facti, idest, ducentis millibus nummum, vel quia diis magnis sacri, id est, Laribus urbis Romæ. Eosdem cum Consualibus facit, quod videtur etiam indicare S. Cyprianus lib. de Spectac. *Romulus*, inquit, *Conso, quasi consilii Deo, ob rapiendas Sabinas, Circenses primus consecravit*. Tamen ex veteri Calendario diversis temporibus celebratos illos ludos colligimus. Nam Consualia XII. Calendas Septemb. vel potius XVIII. Augusti, hoc est XV. Cal. Septemb. ut docet Plutarchus in Romulo. *Raptus*, inquit, *ille patratus est 18. die Sextilis, qui nunc Augustus, in quo Consualia hodie quoque celebrantur*. Jam vero in eodem Calendario ludi Romani leguntur, pridie Nonas Septembres. Quod autem non nemo ludos illos Magnos seu Romanos a Tarquinio institutos asserit, si quidem primitus ab eo factos intelligat, non obscure errat, cum Livius, lib. 1. contra-rium

commotus ea oratione, quæ ferebatur habita esse in concione a Philippo (2); quem dixisse constabat, *videndum sibi aliud esse consilium* (3), *illo senatu se rempublicam gerere non posse*: mane idibus Septembris & ille & senatus frequens, vocatu Drusi, in curiam venit. Ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset; retulit ad senatum de illo ipso, quod consul in eum ordinem tam graviter in concione esset invectus. Hic, ut sæpe inter homines sapientissimos constare vidi, quanquam hoc Crasso, cum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut nunquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse tum judicatum, ceteros a Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum a sese superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatus: cujus ordinis a consule, qui quasi parens bonus, aut tutor fidelis esse deberet, tanquam ab aliquo nefario prædone diriperetur patrimonium dignitatis: neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis rempublicam profligasset (4), consilium senatus a republica repudiaret. Hic cum homini & vehementi, & diserto, & in primis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admovisset, non tu-

tium afferat his verbis: *Ludos opulentius instructiusque, quam priores Reges fecit, &c.* Cæterum cum ante hi ludi *Circenses* essent, hoc est gladiatorii, atque a *scenicis* distinguerentur, postea etiam factos scenicos, & ex hoc loco colligitur, & Augustinus etiam indicat lib. 1. de Civitate Dei, cap. 32. Celebrabantur hi ludi primo quidem uno vel altero die; tum triduo; deinceps pluribus diebus. *Pearcius*.

(2) *A Philippo*) De gravi illa Philippum consulem inter & Drusum tribunum plebis contentione, egimus in notis ad lib. I. de Orat. cap. 7. *Prusteus*.

(3) *Aliud esse consilium*) Per vocem *consilium* (pro qua alii edidere *concilium*) intellige cœtum vel congregationem, sive eos qui consulunt, non id quod consulentes sequuntur. *Pearcius*.

(4) *Profligasset*) Asperius dictum in Philippum, qui cum in ea causa Drusum, seditionis auctorem exagitaret, bene de rep. meritus est. *Prust.*

tulit ille, & graviter exarsit, pignoribusque ablatis (5) Crassum instituit coercere. Quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta efferebantur, cum sibi illum consulem (6) esse negaret, cui senator ipse non esset. *An tu, cum omnem auctoritatem universi ordinis pro pignore putaris, eamque in conspectu populi Romani concideris; me his pignoribus existimas posse terreri? Non tibi illa sunt cædenda, si Crassum vis coercere: hæc tibi est excidenda lingua: qua vel evulsa, spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutabit.*

II. Permulta tum vehementissima contentione animi, ingenii, virium, ab eo dicta esse constabat; sententiamque eam, quam (7) senatus frequens secutus est, ornatissimis & gravissimis verbis, Ut populo Romano (8) satisfieret, nunquam senatus neque consilium reipublicæ neque fidem defuisse, ab eo dictam: & eundem (id quod in auctoritatibus perscriptis (9) exstat) scribendo adfuisse.

 Il-

(5) *Pignoribusque ablatis*) Val. Maximus, lib. VI. cap. 2. dicit, *Philippum consulem jussisse lictorem manum L. Crasso injicere*. Iste consul jubendo bona Crassi fisco addici, decrevit eum multare; *pignora* vero ea, quæ sic a magistratu caperentur & *auferrentur*, dicebantur fuisse *concisa*, vel *cæsa*, ut in sequentibus patet. *Pearcius*.

(6) *Sibi illum consulem*) Totum hoc breviter refert Valerius Maximus lib. VI. cap. 2. *L. Philippus cos. adversus senatum libertatem exercere non dubitavit. nam segnitiem pro rostris exprobrans, alio sibi senatu opus esse dixit: tantumque a pœnitentia dicti absfuit, ut etiam L. Crasso summæ dignitatis & eloquentiæ viro id in curia graviter ferenti manus injici juberet. Ille, rejecto lictore, Non es, inquit, mihi, Philippe, consul, quia nec ego quidem tibi senator sum*. Pruft.

(7) *Sententiamque eam, quam*) In senatusconsultis ejus nomen, qui sententiæ princeps esset, inscribebatur: quod ex Cicerone & Asconio constat. Factum esse idem Athenis ex Demosthene colligimus, & ex Plutarcho. *Petavius*.

(8) *Ut pop. Romano*) Sunt verba sententiæ, quæ instar alicujus decreti ac senatusconsulti a Crasso conceptis verbis istis, quæ referuntur, *Ut populo*, &c. dicta, & a senatu probata, & gravissimis ornata verbis fuit. *Pruft.*

(9) *In auctoritatibus perscriptis*) Auctoritates hic pro decretis seu senatusconsultis ne simpliciter acceperis: nam aliud aucto-

Illa tanquam cycnea fuit divini hominis vox (10) & oratio, quam quasi * exſpectantes, poſt ejus interitum veniebamus in curiam, ut veſtigium illud ipſum, in quo ille poſtremum inſtitiſſet, contueremur. Namque tum latus ei dicenti condoluiſſe, ſudoremque multum conſecutum eſſe audiebamus: ex quo cum cohorruiſſet, cum febri domum rediit, dieque ſeptimo lateris dolore (11) conſumptus eſt.

O fallacem hominum ſpem, fragilemque fortunam, & inanes noſtras contentiones! quæ in medio ſpatio ſæpe franguntur & corruunt, & ante in ipſo curſu obruuntur, quam portum conſpicere potuerunt. Nam, quamdiu Craſſi fuit, ambitionis labore, vita diſtricta, tamdiu privatis magis officiis, & ingenii laude floruit, quam fructu amplitudinis, aut reipublicæ dignitate. Qui autem ei annus primus ab honorum perfunctione aditum, omnium conceſſu, ad ſummam auctoritatem dabat, is ejus omnem ſpem, atque omnia vitæ conſilia, morte pervertit. Fuit hoc luctuoſum ſuis, acerbum patriæ, grave bonis omnibus: ſed ii tamen rempublicam caſus ſecuti ſunt, ut mihi non erepta L. Craſſo a diis immortalibus vita, ſed dona-

ctoritas vocatur, aliud ſenatuſconſultum fuit, ut erudite Sigonius obſervavit ad IV. Livii. Nam ſenatuſconſultum magis ratum erat, quam auctoritas. Si enim vel ſenatorum numerus juſtus defuiſſet, vel magiſtratus interceſſiſſet; decretum quidem perſcribebatur, ut ſenatorum de ea re judicium exſtaret: nondum tamen ratum erat; ſed auctoritas tantum dicebatur. Idipſum fiebat, ſi vel non idoneo tempore, vel non legitimum in locum ſenatus convocaretur: quæ omnia diſerte explicat Dio, lib. IV. *Petavius*.

(10) *Cycnea... vox*) Græcum proverbium, *κύκνειν μέλος*. De cycnorum cantu nota fabula eſt; quam tamen aſſeverare non dubitat Ariſtoteles IX. de H. A. 16. Idem habet Plato in Phædone. Nam quid poetas commemorem, apud quos nihil eſt frequentius? Sed fabuloſum hunc eſſe cantum exiſtimat Plinius, X, 23. *Idem*.

* *Exſpectantes*) Lamb. *reſpectantes*.

(11) *Lateris dolore*) Πλευρῖτιν appellant Græci inflammationem membranæ, quæ coſtas ſuccingit, ortam ex contentione. *Preuſt.*

nata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam (12), non ardentem invidia senatum (13), non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiæ (14), non exilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam (15), non illam post reditum ejus cædem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria præstitisset.

III. Sed quoniam attigi cogitatione vim, varietatemque fortunæ, non vagabitur oratio mea longius, atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre cœpimus, continentur.

(12) *Non flagrantem bello Italiam*) Bellum sociale intelligit, de quo Appianus, lib. I. de Bell. civilibus, & alii. Concitatum autem est post Drusi mortem, quoniam Latini socii oblatam sibi spem civitatis impetrare non poterant. *Petavius.*

(13) *Non ardentem invidia senatum*) Quanam invidia? eiusdem, opinor, criminis, quod scelus nefarium subinde vocat. Sollicitati scilicet ad defectionem Latini nominis. De quo ita Appianus. Sublato per insidias Druso, qui Latinos ad spem civitatis impulerat; equites, ut senatum ulciscerentur, Q. Valerium, vel potius, ut Latini scriptores appellant, Varium, tribunum plebis subornant, qui rogationem ferret ad populum de iis, quorum ope & consilio Latini socii concitati essent: (in quo lapsus est Strebæus, qui quæstionem illam contra Italos exercendam fuisse dicit) qua per vim lege lata, constitutaque quæstione, multis statim ex senatoribus diem dixerunt. Quam ut infamiam fugerent, sponte urbe cessere plerique, interque alios Aurelius Cotta, & eversor ille Corinthi Mummius. Nisi forte aberravit in hoc quoque vocabulo Appianus, atque ut antea Valerium Vario, ita hic Memmio substituit Mummium. Facti mox populum pœnituit. Ὅ τε δῆμος ἤχθετο, τοιῶνδε ϗ τοσῶνδε εἰργασμένων ἀνδρῶν ἀθρόως ἀφαιρούμενος. Ubi pro τοσῶν corrigendum videtur τόσα, ut stet sententia. Populus vero dolebat, talibus viris, quique tantas res egerant, simul omnibus spoliatus. *Idem.*

(14) *Luctum filiæ*) Crassi filia nupsit Scipioni, qui Marium secutus, pulsus in exilium a Sylla magnum uxori luctum attulit. *Prust.*

(15) *C. Marii fugam*) Mithridatici belli gerendi provinciam Syllæ ereptam in se transtulit Marius, ope C. Sulpicii tribuni plebis. Graviter id tulit Sylla, urbeque occupata occidit Sulpicium, Marium in fugam compulit; paulo post rediit Marius totamque urbem rapinis ac cædibus fœdavit, anno U. C. DCLXVI. ante Christum LXXXVIII. *Plutarchus*, *Appianus*, *Florus*, &c. *Idem.*

Quis enim non jure beatam L. Crassi mortem illam, quæ est a multis sæpe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere collocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria (16), Q. Catulum, virum omni laude præstantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exilium & fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse privaret (17). Jam M. Antonii (18) in his ipsis rostris (19), in quibus ille rempublicam constantissime consul defenderat, quæque censor imperatoriis manubiis (20) ornarat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita servata. Neque vero longe ab eo C. Julii caput, hospitis Etrusci (21) sce-

(16) *Tenemus enim memoria*) Clarissimorum deinceps hominum necem atrocissimam proponit; eorum duntaxat, qui in hoc dialogo inducuntur. In primis Catuli, qui Marii in consulatu collega, Cimbrici triumphi particeps fuit. In illa vero Mariana flamma multis nequicquam mortem illius deprecantibus, cum hoc solum Marius responderet, moriendum illi esse; recenti calce illito, multoque igni percalefacto cubiculo se inclusum peremit. Hæc Valerius lib. 9. cap. 12. præter supra citatos auctores. *Petavius*.

(17) *Ut vita se ipse privaret*) Q. Catuli mortem ut minime vulgarem Valerius Maximus refert lib. IX. cap. IX. *A Mario propter civiles dissentiones mori jussus, recenti calce illito, multoque igni percalfacto cubiculo se inclusum peremit: cujus tam dira necessitas maximus Marianæ gloriæ rubor exstitit*. Idem tradit Appianus lib. I. bellor. civil. Tamen ignis haustu se se ludibrio hostium exemisse tradit Florus lib. III. cap. 21. *Prust*.

(18) *M. Antonii*) Marius & Cinna urbe potiti satellites ad Antonium occidendum submisere, qui ejus eloquentia deliniti districtos gladios vaginis reddiderant: cum iis digressis Antonius crudele imperium anno U. C. DCLXVII. ante Christum LXXXVII. truculento ministerio peregit. *Valer. Maxim. lib. VIII. cap. 9. Appian. Plutarch. &c. Idem*.

(19) *Jam M. Antonii in his ipsis rostris*). De hujus obitu adeundi iidem. Auger autem πάθος a loco. Huc facit illud Juvenalis Sat. X. 121.

. . . . *Nec unquam*
Sanguine causidici maduerunt rostra pusilli. Petavius.

(20) *Manubiis*) *Manubiæ appellatæ sunt pecuniæ a quæstore ex venditione prædæ redacta*. Gellius lib. XIII. capite 24. *Prust*.

(21) *Neque vero longe ab eo C. Julii caput, hospitis Etrusci, &c.*)

ſcelere proditum, cum L. Julii fratris capite jacuit: ut ille, qui hæc non vidit, & vixiſſe cum republica pariter, & cum illa ſimul extinctus eſſe videatur. Neque enim propinquum (22) ſuum, maximi animi virum, P. Craſſum, ſuapte interfectum manu, neque collegæ ſui, pontificis (23) maximi, ſanguine ſimulacrum Veſtæ (24) reſperſum eſſe vidit: cui mœrori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis, inimiciſſimi (25) hominis, eodem illo die mors nefaria fuiſſet. Non vidit eorum ipſorum, qui tum adoleſcentes Craſſo ſe dicarant, horribiles miſeroſque caſus. Ex quibus C. Cotta (26), quem ille flo-

T 3 ren-

&c.) Eodem tempore duo fratres C. & L. Julii Cæſares Syllam ſecuti, in via deprehenſi trucidantur. Auctor eſt Appianus. Fugerant in tectum hoſpitis ſui natione Etruſci, & homlni perfido ſe commiſerant. Detexit hoſpites, capita amputata, a Mario in roſtris poſita. Locus, ſcelus hoſpitis, fratrum communis calamitas hic ciet affectum. Sunt qui L. Cæſarem domi interfectum ferant; quibus conſonat illud Juſtini: *Cæſar & Fimbria in penatibus domorum ſuarum trucidantur*. Strebæus.

(22) *Neque enim propinquum*) *Craſſus*, inquit Appianus, *perſequentibus cum filio ſeſe militibus, filium quidem occidere anteveritt, ipſe vero ab inſequentibus eſt occiſus*. Videtur tamen falſus Appianus: vel quia de tanto viro nimium eſt atrox illud: vel quia nulla hujus rei a Cicerone facta mentio eſt; quod certe, ad augendum πάθος, non erat omiſſurus; vel denique quoniam contrarium a Floro traditur. In primis lib. 3. c. 21. Craſſos patrem & filium in mutuo alterum alterius aſpectu occiſos ait. Sed idem, Epitome lib. 80. *Craſſus*, inquit, *filius ab equitibus Fimbriæ interemptus. Pater Craſſus, ne quid indignum virtute ſua pateretur, gladio ſe transfixit*: quod poſtremum & veriſimilius eſt, & Ciceroni conſentaneum. *Idem*.

(23) *Neque collegæ ſui, pontifici*) Mucium Scævolam intellige, qui a Mario juniore cæſus eſt: de quo Florus lib. 3. cap. 21. *Petavius*.

(24) *Veſtæ*) Quæ fuit Saturni filia ex Ope; Veſtæ colendæ dabant operam virgines, quibus credita erat cura ignis perpetui fovendi. Ejus nomen Cicero 1. de Nat. Deor. derivat ἀπὸ τῆς ἑστίας *a foco*. Pruſt.

(25) *Etiam C. Carbonis, inimiciſſimi*) Marianorum hic ſignifer ex Africa a Pompejo Romam ductus, & pro tribunali productus, cum ter conſulatum geſſiſſet, damnatus ab eodem eſt. *Petavius*.

(26) *Ex quibus C. Cotta*) Hic in gravi illa ſenatorum invidia ab equitibus concitata, die ſibi dicta, poſtquam in equites

gra-

rentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu, non multis ab eo tempore mensibus ejectus est e civitate. Sulpicius autem, qui in eadem invidiæ flamma fuisset, quibuscum privatus conjunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate: cui quidem ad summam gloriam eloquentiæ florescenti, ferro erepta vita est, & pœna temeritatis non sine magno reipublicæ malo (27) constituta.

Ego vero te, Crasse, cum vitæ flore, tum mortis opportunitate, divino consilio & ortum & extinctum esse arbitror. Nam tibi aut pro virtute animi, constantiaque tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas, aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriæ spectatorem coegisset: neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter admissam civium cædem, bonorum victoria mœrori fuisset.

IV. Mihi quidem, Quinte frater, & eorum casus, de quibus ante dixi, & ea, quæ nosmetipsi ob amorem in rempublicam incredibilem & singularem pertulimus, ac sensimus, cogitanti, sententia sæpe tua vera ac sapiens (28) videri solet, qui propter tot, tantos, tamque præcipites casus clarissimorum hominum, atque optimorum virorum, me semper ab omni contentione ac di-

mi-

gravissime esset invectus, solum vertit. Sulpicius vero tribunus plebis fuit turbulentissimus, qui nefarias leges in gratiam Marii per vim tulerat, primoque adventu in urbem Syllæ est interfectus. Meminerunt supra dicti Auctores. *Idem*.

(27) *Non sine magno reip. malo*) Sulpicius tribunus plebis Syllæ infensus leges in gratiam Marii tulerat. Sylla cum exercitu Romam, ex qua paulo ante fugerat, reversus occupavit. Sulpicius quidem in fuga occisus est, at elapsus Marius, & ex Africa revocatus, annitente Cinna consule, Syllanos vicissim proscripsit, & quos sibi senserat infestos, incredibili reip. detrimento trucidari jussit. *Plutarchus*, *Florus*, &c. *Prust*.

(28) *Vera ac sapiens*) Huic fratris sententiæ non semper Cicero adhæsit: quanto sibi steterit cum Antonio dimicasse, vidit, sed serius, cum ab ejus satellitibus obtruncatus est. *Idem*.

micatione revocasti. Sed quoniam hæc jam neque in integro nobis esse possunt, summi labores nostri, magna compensati gloria, mitigantur, pergamus ad ea solaria, quæ non modo sedatis molestiis jucunda, sed etaim hærentibus, salutaria nobis esse possunt; sermonemque L. Crassi reliquum, ac pæne postremum memoriæ prodamus: atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam, debitamque referamus. Neque enim quisquam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quanquam illa scripta sunt divinitus, tamen majus quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur. Quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis summa omnia tribuis, sed a cæteris, qui hæc in manus sument, ut majus quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis exprimetur, suspicentur. Nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus, & quibus C. Cotta tantummodo locos, ac sententias hujus disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, idipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quod si quis erit, qui ductus opinione vulgi, aut Antonium jejuniorem, aut Crassum fuisse pleniorem putet, quam quomodo a nobis uterque inductus est, is erit ex iis, qui aut illos non audierit, aut judicare non possit (29). Nam fuit uterque (ut exposui antea) cum studio, atque ingenio, & doctrina præstans omnibus, tum in suo genere perfectus; ut neque

(29) *Non audierit, aut judicare non possit*) Ut bene se habeat sententia, & ad normam linguæ Latinæ procedat, necesse videtur legere cum Ms. Cant. *audierint*, & *possint*. cum enim præcesserit, *is erit ex iis, qui aut illos*. rite sequitur, *non audierint, aut judicare non possint*. Facile fieri potuit, ut litera *n* a librariis omitteretur, cum lineæ brevi supra vocalem ductæ exprimi soleret. *Pearcius*.

in Antonio deesset hic ornatus orationis, neque in Crasso redundaret.

V. Ut igitur ante meridiem discesserunt, paululumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse: seseque, qui vultum ejus, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset, atque in maximis caussis sæpe vidisset, tum dedita opera, quiescentibus aliis, in eam exhedram (30) venisse, in qua Crassus lectulo posito recubuisset: cumque eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse, atque in eo silentio duas horas fere esse cosumptas. Deinde, cum omnes, inclinato jam in postmeridianum tempus die, venissent ad Crassum, Quid est, Crasse, inquit Julius, imusne sessum? etsi admonitum venimus te, non flagitatum.

Tum Crassus, An me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc præsertim munus putem diutius posse debere? Quinam igitur, inquit ille, locus: an in media silva placet? est enim is maxime & opacus & frigidus. Sane, inquit Crassus: etenim est in eo loco sedes huic nostro non inopportuna sermoni. Cum placuisset idem cæteris, in silvam venitur, & ibi magna cum audiendi exspectatione considitur.

Tum Crassus, Cum auctoritas, atque amicitia vestra, tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea causa libertatem recusandi: quanquam in partienda disputatione nostra, cum sibi de iis, quæ dici ab oratore oporteret, sumeret; mihi

(30) *Exhedram*) Id est, locum triclinio & cœnaculo similem: ubi non lecti ad dormiendum, sed sedes aut cathedræ ad sedendum, vel recumbendum otii causa apponerentur. De *exhedris* sic Vitruvius lib. 5. cap. 11. *Constituantur in tribus porticibus* exhedræ *spatiosæ, habentes sedes, in quibus philosophi, rhetores, reliquique, qui studiis delectantur, sedere possint*. Idem.

mihi autem relinqueret, ut explicarem quemadmodum illa ornari oporteret; ea divisit, quæ sejuncta esse non possunt. Nam cum omnis ex re, atque verbis constet oratio, neque verba sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba semoveris.

Ac mihi quidem veteres illi, majus quiddam animo complexi, plus multo etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest: qui omnia hæc, quæ supra & subter, unum esse (31), & una vi, atque una consensione naturæ constricta esse dixerunt. Nullum est enim genus rerum, quod aut avulsum a cæteris per seipsum constare, aut quo cætera si careant, vim suam atque æternitatem conservare possint.

VI. Sed si hæc major esse ratio videtur, quàm ut hominum possit sensu aut cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis (32) vera, & tibi, Catule, certe non inaudita vox, Omnem doctrinam harum ingenuarum & humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri. Ubi enim perspecta vis est rationis ejus, qua causæ rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum, concentusque reperitur. Sed si hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos humi strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profite-

(31) *Quæ supra & subter, unum esse*) Quo refertur illud Platonis in Timæo, *πότερον οὖν ὀρθῶς ἕνα οὐρανὸν προσειρήκαμεν, ἢ πολλοὺς καὶ ἀπείρους λέγειν ἦν ὀρθότερον; ἕνα, εἴπερ κατὰ τὸ παράδειγμα δεδημιουργημένος ἐστί. An igitur recte unum mundum dixerimus, an plures & innumerabiles dicere rectius est? Unum certe dixero, siquidem ad exemplar factus est.* Pruft.

(32) *Est etiam illa Platonis*) Apud Platonem sæpius sophistæ de rerum natura disputantes, res omnes unum quiddam esse contendunt, ut in Parmenide. Privatim vero quod ad scientias pertinet, affines illas esse, & naturali vinculo constrictas; sapientiamque ex omnibus conflatam tanquam partibus, in Epinomide fusius disserit. *Petavius*.

fitemur, quod suscepimus, nosse & tenere debemus. Una est (33) enim, quod & ego hesterna die dixi, & aliquot locis antemeridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quascumque in oras disputationis, regionesve delata est. Nam sive de cæli natura loquitur, sive de terræ, sive de divina vi, sive de humana; sive ex inferiore loco (34), sive ex æquo, sive ex superiore; sive ut impellat homines, sive ut doceat, sive ut deterreat, sive ut concitet, sive ut reflectat, sive ut incendat, sive ut leniat; sive ad paucos, sive ad multos, sive inter alienos, sive cum suis, sive secum, rivis est diducta oratio, non fontibus: &, quocumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comitata.

Sed quoniam oppressi jam sumus opinionibus non modo vulgi, verum etiam hominum leviter eruditorum, qui, quæ complecti tota nequeunt, hæc facilius divulsa & quasi discerpta contrectant; & qui, tanquam ab animo corpus, sic a sententiis verba sejungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest; non suscipiam oratione mea plus quam mihi imponitur: tantum significabo brevi, neque verborum ornatum inveniri posse non partitis expressisque sententiis, neque esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum. Sed prius quam illa conor attingere, quibus orationem ornari atque illuminari putem, proponam breviter, quid sentiam de universo genere dicendi.

VII. Natura nulla est (35), (ut mihi videtur)

(33) *Una est*) Iisdem elocutionis præceptis exornari potest, quodcunque sibi tractandum sumpserit orator. *Prust.*

(34) *Sive ex inferiore loco*) Tria præcipua loca distinguit, e quibus dicere solebant oratores. In forensibus controversiis, accusator ac defensor in subselliis considebant, hoc est inferiori loco: in senatu, ex æquo loco dicebant: e superiore magistratus, qui ad populum pro rostris conciones habebant. *Petavius.*

(35) *Natura nulla est*) Generalem disputationem præmittit de

tur) quæ non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quæ tamen consimili laude dignentur (36). Nam & auribus multa percipimus, quæ, etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt varia sæpe, ut id, quod proximum audias, jucundissimum esse videatur: & oculis colliguntur pæne innumerabiles voluptates, quæ nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent: & reliquos (*a*) sensus voluptates oblectent: dispares, ut sit difficile judicium excellentis maxime suavitatis.

At hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Una fingendi est ars, in qua præstantes fuerunt Myro, Polycletus, Lysippus (37), qui omnes inter se dissimiles fuerunt; sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. Una est ars ratioque picturæ, dissimilimique tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles: neque eorum quisquam est, cui quidquam in arte sua deesse videatur. Et, si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum, & tamen verum: quanto admirabilius in oratione atque in lingua? quæ cum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines: non sic, ut alii (*b*) vituperandi sint, sed ut ii, quos constet esse lau-

dan-

de eloquentiæ, & oratorum in dicendo varietate. Summa autem hæc est. Cum una eademque sit ars dicendi, admirabilem tamen esse in eadem arte dissimilitudinem, pro eo quod alius alio in genere excellit: quod primo sensuum exemplo probat, qui cum singuli unum quiddam sint, variis tamen rebus afficiuntur, quæ natura dispares, delectatione sunt non minus diversæ. Idem in fingendi & pingendi arte declarat. *Idem.*

(36) *Consimili laude dignentur*) Diversi colores visum, auditum canora vox sive gravis sive acuta, gustum acria & dulcia, odoratum quam dispares odores perinde fere oblectant? *Prust.*

(a) *Sensus* Lamb. *sensus singulos singulæ volupt.*

(37) *Myro, Polycletus, Lysippus* Operæ pretium est videre quemadmodum eundem locum tractet Quintilianus lib. XII. cap. 10. quæque de statuariis habet Plinius lib. XXXV. cap. 9. ubi prolixe admodum insignium sculptorum meminit. *Petavius.*

(b) *Alii*) Lamb. *alii laudandi, alii vituperandi.*

dandos, in dispari tamen genere laudentur. Atque id primum in poetis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter sese Ennius, Pacuvius, Acciusque (38) dissimiles: quam apud Græcos, Æschylus (39), Sophocles (40), Euripides, quanquam omnibus par pæne laus in dissimili scribendi genere tribuatur.

Aspicite nunc eos homines, atque intuemini, quorum de facultate quærimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. Suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Æschines, vim Demosthenes habuit. Quis eorum non egregius? tamen quis cujusquam nisi sui similis? Gravitatem Africanus, lenitatem Lælius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo & canorum. Quis horum non princeps temporibus illis fuit? & suo tamen quisque in genere princeps.

VIII. Sed quid ego vetera conquiram, cum mihi liceat uti præsentibus exemplis atque vivis? Quid jucundius auribus nostris unquam accidit hujus oratione Catuli? quæ est pura sic, ut Latine loqui pæne solus videatur: sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic judicare soleo, quidquid aut addideris, aut mutaveris, aut detraxeris, vitiosius & deterius futurum.

(38) *Acciusque*) L. Accius poeta tragicus auctore Eusebio floruit Olympiade clx. ante Christum annis cxl. *Prust.*

(39) *Æschylus*) Poeta tragicus Olymp. LXXI. annis ante Christum ccccxcvi. floruit Athenis, illiusque Cynegiri frater fuit, qui in pugna Marathonia incredibili fortitudine certavit, quocum & Æschylus in acie stetit. Postea cum prædictæ sibi ruinæ metu in aperto loco consideret, casu testudinis, quam ex aere demisit aquila, comminutis cervicibus, interiit ætatis anno LVIII. *Suidas*. Prust.

(40) *Sophocles*) Atheniensis, natus est anno II. Olymp. LXXI. ante Christum ccccxcv. fabulas scripsit centum viginti tres, & vicies quater victoriam reportavit. A Cicerone divinus poeta dicitur. *Idem*.

rum. Quid noster hic Cæsar? nonne novam quandam rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit prope singulare? Quis unquam res, præter hunc, tragicas pæne comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scenica prope venustate tractavit: atque ita, ut neque jocus magnitudine rerum excluderetur, nec gravitas facetiis minueretur? Ecce præsentes duo prope æquales Sulpicius & Cotta: quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere præstans? Limatus alter & subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis, hæret in causa semper: &, quid judici probandum sit, cum acutissime vidit, omissis cæteris argumentis, in eo mentem orationemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima & maxima voce, summa contentione corporis, & dignitate motus, verborum quoque ea gravitate & copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur.

IX. Ad nosmetipsos jam revertor: (quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis judicium vocaremur) quid tam dissimile, quam ego in dicendo, & Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse præstantius; ego autem, quanquam memet mei pœnitet, cum hoc maxime tamen in comparatione conjungar.

Videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, præmunitum, & ex omni parte causæ septum, acre, acutum, enucleatum, in unaquaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium satietate. Nos autem, quicumque in dicendo sumus, (quoniam esse aliquo in numero vobis videmur) certe tamen ab hujus multum genere distamus, quod quale sit, non est meum dicere,

pro-

propterea quod minime quisque sibi notus est, & difficillime de se quisque sentit: sed tamen dissimilitudo intelligi potest, & ex motus mei mediocritate, & ex eo, quod, quibus vestigiis primum insliti, in iis fere soleo perorare; & quod aliquanto me major in verbis, quam in sententiis eligendis, labor & cura torquet, verentem, ne, si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna exspectatione & silentio fuisse videatur.

Quod si in nobis, qui adsumus, tantæ dissimilitudines, tam certæ res cujusque propriæ, & in ea varietate fere melius a deteriore, facultate magis (41), quam genere distinguitur, atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est: quid censetis, si omnes, qui ubique sunt, aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? numne fore, ut quot oratores, totidem pæne reperiantur genera dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si pæne innumerabiles sint quasi formæ figuræque dicendi, specie dispares, genere laudabiles; non posse ea, quæ inter se discrepant, iisdem præceptis, atque in una institutione formari. Quod non est ita: diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos, atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. Etenim videmus, ex eodem quasi ludo summorum in suo cujusque genere artificum & magistrorum exisse discipulos dissimiles inter se, attamen laudandos; cum ad cujusque naturam institutio doctoris accommodaretur. Cujus est vel maxime insigne illud exemplum, (ut cæteras artes omittamus) quod dicebat Isocrates, doctor sin-

(41) *Facultate magis*) Sensus est: Cum dicimus alium oratorem meliorem esse, alium deteriorem, eo judicio non significamus illius oratoris genus dicendi potius esse quam hujus; in dispari enim genere possunt esse æque laudabiles: sed intelligi volumus illum oratorem facultate excellere, id est, plus in suo genere valere, quam hunc in eo, quod sibi proprium habet. *Pearcius*.

ſingularis; *ſe calcaribus in Ephoro* (42), *contra autem in Theopompo ſrenis uti ſolere*. Alterum enim exſultantem verborum audacia reprimebat, alterum cunctantem, & quaſi verecundantem incitabat. Neque eos ſimiles effecit inter ſe, ſed tantum alteri affinxit (43), de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriuſque natura pateretur.

X. Hæc eo mihi prædicenda fuerunt, ut, ſi non omnia, quæ proponerentur a me, ad omnium veſtrum ſtudium, & ad genus id, quod quiſque veſtrum in dicendo probaret, adhæreſcent; id a me genus exprimi ſentiretis, quod maxime mihi ipſi probaretur. Ergo hæc & agenda ſunt ab oratore, quæ explicavit Antonius, & dicenda quodam modo. Quinam igitur dicendi eſt modus melior, (nam de actione poſt videro) quam ut Latine (44), ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcumque agetur, apte, congruenterque dicamus?

Atque eorum quidem, quæ duo prima dixi, rationem non arbitror exſpectari a me, puri, dilucidique ſermonis. Neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui neſciat: (*a*) nec ſperare, qui Latine non poſſit, hunc ornate eſſe dicturum: neque vero, qui non dicat, quod intelligamus, hunc poſſe, quod admiremur, dicere. Linquamus igitur hæc, quæ cognitionem habent facilem,

(42) *Ephoro*) De quo, ut & Theopompo dictum in notis ad Lib. II. de Orat. c. 13. *Pruſt.*

(43) *Alteri affinxit*) Ephoro tardiori Iſocrates magiſter ſtimulos admovebat, addebat aliquid, pictoris inſtar, qui additis ex arte coloribus tabulam perficit; contra, Theopompum animis juveniliter exſultantem frænis coercebat, ipſi detrahebat aliquid, ut ſtatuarius dum materiam informem deradendo expolit, ſimulacrum frabricatur. *Idem*.

(44) *Latine*) Latina eſt oratio quæ barbariſmum & ſolœciſmum excludit; plana quæ dilucida; ornata quæ vel numeroſa, vel figuris ſive verborum ſive ſententiarum diſtincta; apta denique quæ dicentem decet. *Idem*.

(a) *Nec ſperare*) Lamb. *nec ſperamus*.

eilem, usum necessarium. Nam alterum traditur literis, doctrinaque puerili; alterum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur, quid quisque dicat: quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit.

Sed omnis loquendi elegantia, quanquam expolitur scientia literarum, tamen augetur legendis oratoribus & poetis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum poterant, quæ dicebant, omnes prope præclare locuti: quorum (a) sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui, nisi Latine. Neque tamen erit utendum verbis iis, quibus jam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa, parce, quod ostendam: sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose & multum volutatus.

XI. Atque, ut Latine loquamur, non solum videndum est, ut & verba efferamus ea, que nemo jure reprehendat: & ea sic & casibus, & temporibus, & genere, & numero conservemus, ut ne quid perturbatum, ac discrepans, aut præposterum sit: sed etiam lingua, & spiritus, & vocis sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi literas putidius, nolo obscurari negligentius: nolo verba exiliter exanimata (45) exire, nolo inflata & quasi anhelata (46) gravius. Nam de voce nondum ea dico, quæ sunt actionis; sed hoc, quod mihi cum sermone quasi conjunctum videtur. Sunt enim certa vitia, quæ nemo est, quin effugere cupiat; mollis vox, ut muliebris, aut quasi extra mo-

(a) *Sermone*) Lamb. *sermoni*

(45) *Exiliter exanimata*) Qualia sunt eorum qui, ut loquar cum Persio,

..... *tenero supplantant verba palato*. Prust.

(46) *Anhelata*) Catullus lepide ridet nescio quem Arium hoc vitio laborantem, qui

Chommoda dicebat, si quando commoda vellet
Dicere, & hinsidias Arius insidias, &c. *Idem*.

modum absona atque absurda. Est autem vitium, quod nonnulli de industria consectantur: rustica vox & agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis, L. Cotta (47), gaudere mihi videtur gravitate linguæ, sonoque vocis agresti, illud quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus, & suavitas ista delectat: omitto verborum, quanquam est caput: verum id affert ratio, docent literæ, confirmat consuetudo & legendi, & loquendi. Sed hanc dico suavitatem, quæ exit ex ore: quæ quidem, ut apud Græcos, Atticorum, sic in Latino sermone, hujus est urbis maxime propria. Athenis jam diu doctrina (48) ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur (49) capi quodammodo nomine urbis & auctoritate: tamen eruditissimos homines Asiaticos (50) quivis Athenien-

(47) *Sodalis L. Cotta*) Non ille intelligendus est, qui his in libris inducitur, sed alius de quo mentio est in Bruto, c. 36. *Petavius*.

(48) *Athenis jam diu doctrina*) Ciceronis tempore Athenarum vetus illa gloria conciderat, nec quicquam præter nomen atque memoriam restabat: regibus primo, Macedoniæ præsertim, tum Romanis ipsis affligentibus. Quare peregrini in ea homines philosophiam atque eloquentiam profitebantur: ita tamen ut sola nominis auctoritate adducti, passim ex toto orbe, disciplinarum studio, Athenas navigarent diu etiam post Ciceronis ætatem. Apud Synesium exstat elegans epistola, qua inanem illam curiositatem lepide cavillatur. Sane fuisse Athenis certam quandam, eamque purissimam pronuntiandæ linguæ Græcæ rationem, vel hoc unum indicio est, quod cum Theophrastus, vir alioqui Atticæ eloquentiæ consectator acerrimus, sed peregrinus, anum alloqueretur, pro hospite facile sit ab ea deprehensus. Idem Romæ fuit, quod ad Latinam attinet, pronuntiandi principatus. *Idem*.

(49) *Quibus vacant cives, peregrini fruuntur*) *Quibus*, est auferendi casus; &, *vacant cives*, est, *vacui sunt*, sive *carent cives*: &, *fruuntur peregrini*, opponitur, tanquam contrarium huic verbo, *vacant cives*. Vavassor, *De vi & usu*, &c.

(50) *Asiaticos*) Oratores ex Caria, Phrygia, & Mysia, quos

niensis indoctus, non verbis, sed sono vocis, nec tam bene, quam suaviter loquendo, facile superabit. Nostri minus student literis, quam Latini: tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est literarum, nemo est, quin literatissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum (51), lenitate vocis, atque ipso oris pressu & sono facile vincat.

XII. Quare cum sit quædam certa vox Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur: neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. Equidem cum audio socrum meam Læliam (facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant (52), quod multorum sermonis expertes ea tenent semper, quæ prima didicerunt) sed eam sic audio, ut Plautum mihi, aut Nævium videar audire. Sono ipso vocis ita recto & simplici est, ut nihil ostentationis, aut imitationis afferre videatur: ex quo sic locutum esse ejus patrem judico, sic majores: non aspere, ut ille, quem dixi, non vaste, non

quos in Oratore tradit Tullius adscivisse aptum suis auribus opimum quoddam, & tanquam adipatum dictionis genus. *Pruss.*

(51) *Valerium Soranum*) Hunc suspicor eundem esse, qui ob evulgatum arcanum patriæ nomen sit interfectus. Plinius lib. 3. cap. 10. de Roma urbe loquens: *Cujus nomen dicere arcanis ceremoniarum nefas habetur: optimaque & salutari fide abolitum enunciavit Valerius Soranus, luitque mox pœnas. Non alienum videtur hoc loco inserere exemplum religionis antiquæ ob hoc maxime silentium institutæ. Namque Dea Angerona, cui sacrificatur a. d.* XII. *Calendas Januarias, ore obligato, obsignatoque simulacrum habet.* Frustra vero sunt qui nomen illud arcanum Valentiam fuisse putant. Constat enim ex Solino aliud nomen fuisse: apud quem idem quod apud Plinium legimus: nam postquam Romam antea Valentiam dictam meminit, subdit: *Traditur etiam proprium Romæ nomen, verumtamen vetitum publicari.* Petavius.

(52) *Facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant*) Videtur hoc sumpsisse ex Cratylo Platonis, in quo scriptum est: *Γυναῖκες μάλιστα τὴν ἀρχαίαν φωνὴν σώζουσι. Ursin.*

non ruſtice, non hiulce, ſed preſſe, & æquabiliter, & leniter. Quare Cotta noſter, cujus tu illa lata, Sulpici, nonnunquam imitaris, ut *jota* literam tollas, & *e* pleniſſimum dicas, non mihi oratores antiquos, ſed meſſores videtur imitari.

Hic cum arriſiſſet ipſe Sulpicius, Sic agam vobiſcum, inquit Craſſus, ut, quoniam me loqui voluiſtis, aliquid de veſtris vitiis audiatis. Utinam quidem! inquit ille: id enim ipſum volumus, idque ſi feceris, multa (ut arbitror) hic hodie vitia ponemus. At enim non ſine meo periculo, Craſſus inquit, poſſum, Sulpici, te reprehendere; quoniam Antonius mihi te ſimillimum dixit ſibi videri. Tum ille, Tum quod monuit idem, ut ea, quæ in quoque maxima eſſent, imitaremur: ex quo vereor, ne nihil ſim tui, niſi ſupploſionem pedis imitatus, & pauca quædam verba, & aliquem, ſi forte, motum. Ergo iſta, inquit Craſſus, quæ habes a me, non reprehendo, ne meipſum irrideam. Sunt autem mea multo & plura, & majora, quam dicis. Quæ autem ſunt aut tua plane, aut imitatione ex aliquo expreſſa, de iis te, ſi quis me forte locus admonuerit, commonebo.

XIII. Prætereamus igitur præcepta Latine loquendi, quæ puerilis doctrina tradit, & ſubtilior cognitio ac ratio literarum alit, aut conſuetudo ſermonis quotidiani ac domeſtici: libri confirmant, & lectio veterum oratorum, & poetarum. Neque vero in illo altero diutius (53) commoremur,

(53) *Neque vero in illo altero diutius*) Secundam partem, quæ erat de perſpicuitate orationis, omittit, quoniam ſatis per ſe facilis eſt. Quædam tamen, ex quibus haberi illa poſſit virtus dicendi, breviter enumerat. Sunt numero decem. Parit enim dilucidam orationem ſermonis proprietas & puritas Latini, quæ erat prima pars. 2. Voces uſitatæ, neque aut vetuſtate obſoletæ, aut ſtudio novitatis inſolentes. 3. Proprie rem declarantes, accommodataque rebus, quas ſignificant; cum neque maje-

mur, ut disputemus, quibus rebus assequi possimus, ut ea, quæ dicamus, intelligantur. Latine scilicet dicendo, verbis usitatis, ac prope demonstrantibus ea, quæ significari ac declarari volemus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis iis, quæ similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non præposteris temporibus, non confusis personis, non perturbato ordine. Quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum sæpe videatur, cum difficilius intelligatur, quid patronus velit dicere, quam si ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret. Isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres planius dici. Easdem res autem simul ac Fusius, aut vester æqualis Pomponius, agere cœpit, non æque, quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo: ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum: tantaque insolentia ac turba verborum, ut oratio, quæ lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem & tenebras afferat, atque ut quodammodo ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. Verum, si placet, quoniam hæc satis spero, vobis quidem certe majoribus, molesta & putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus.

XIV. Atque vides, inquit Antonius, cum alias res agamus, quam te invite audiamus, qui adduci pos-

statem earum minuunt, nec obruunt tenuitatem. 4. Resecanda omnis verbi ac sermonis ambiguitas. 5. Vitanda nimia verborum circuitio, quoniam auctore etiam Hermogene περιβολὴ, id est, ambitus, & producta comprehensio cum perspicuitate repugnat. 6. Tollenda similitudinis continuata translatio, hoc est, ne metaphoræ nimium dilatentur, quoniam id in ænigma transiret. 7. Non debent minutatim conscindi sententiæ, sed expleri, & ad justam mensuram numeri atque sensus produci. 8. Temporum servanda distinctio est, ut suo quæque tribuantur. 9. Concinna personarum distinctio servanda est. Postremo argumentorum cæterorumque omnium dirigendus est ordo. *Petavius*.

possimus (de me enim conjicio) relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus ; ita de horridis rebus nitida, de jejunis plena, de pervulgatis nova quædam est oratio tua.

Faciles enim, inquit, Antoni, partes eæ fuerunt duæ, quas modo percucurri, vel potius pæne præterii, Latine loquendi, planeque dicendi ; reliquæ sunt magnæ, implicatæ, variæ, graves, quibus omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiæ continetur. Nemo enim unquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admiratus. Si est aliter, irrident : neque eum oratorem tantummodo, sed hominem non putant. Nemo extulit eum verbis, qui ita dixisset: ut, qui adessent, intelligerent quid diceret: sed contempsit eum, qui minus id facere potuisset.

In quo igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate & rebus, & verbis dicunt, & in ipsa oratione quasi quendam numerum versumque conficiunt; id est, quod dico, ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum & congruens nominem.

Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius, & iis hoc nomen dixit eloquentiæ solis esse tribuendum. Quare omnes istos, me auctore, deridete atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum præceptis omnem oratorum vim complexos esse arbitrantur ; neque adhuc quam personam teneant, aut quid profiteantur, intelligere potuerunt. Verum enim oratori, quæ sunt in hominum vita, (quandoquidem in ea versatur orator, atque ea est ei subjecta materies) omnia quæsita, audita, lecta, disputata,

tractata, agitata esse debent. Est enim eloquentia una quædam de summis virtutibus (54): quanquam sunt omnes virtutes æquales (55) & pares, sed tamen est species alia magis alia formosa & illustris: sicut hæc vis, quæ scientiam complexa rerum, sensa mentis, & consilia sic verbis explicat, ut eos, qui audiunt, quocumque incubuerit, possit impellere: quæ quo major est vis, hoc est magis probitate jungenda, summaque prudentia: quarum virtutum expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores affecerimus, sed furentibus quædam arma dederimus,

XV. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique rationem, vimque dicendi, veteres Græci sapientiam nominabant. Hinc illi Lycurgi (56), hinc Pittaci (57), hinc Solones (58); atque ab hac similitudine Coruncanii (59) nostri, Fabricii (60), Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse

(54) *Una de...virtutibus*) Eloquentiam esse virtutem Fabius lib. II. cap. 20. sic probat. *Si consonare sibi*, inquit, *in faciendis ac non faciendis, virtutis est, quæ pars ejus prudentia vocatur, eadem in dicendis ac non dicendis erit. Et si virtutes sunt, ad quas nobis etiam, ante quam doceremur, initia quædam ac semina sunt concessa natura, ut ad justitiam, cujus rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago: nos esse sic ab initio formatos, ut possemus orare pro bonis, etiamsi non perfecte, tamen ut inessent quædam (ut dixi) semina ejus facultatis, manifestum est*. Pruft.

(55) *Omnes virtutes æquales*) Sequitur Stoicorum sententiam, qui & virtutes omnes & vitia esse æqualia sentiebant. Vide Paradoxa Ciceronis. *Idem*.

(56) *Lycurgi*) Vide notas in lib. I. de Orat. c. 13. *Idem*.

(57) *Pittaci*) Pittacus Mitylenæus, unus e septem Græcia sapientibus floruit Olympiade xlii. & obiit anno III. Olympiadis LII. annis ante Christum DLxx. *Diogen. Laert.* Idem.

(58) *Solones*) Vide notas in lib. I. de Orat. c. 13. *Idem*.

(59) *Coruncanii*) Antiquæ probitatis Romani, variis magistratibus, ipsaque dictatura insignes. De Ti. Coruncanio inferius c. 33. *Idem*.

(60) *Fabricii*) C. Fabricii virtus potissimum enituit in bello Samnitico, quod gestum est ab anno U. C. ccccxi. ad cccclxxxi. Eum Pyrrhus admirans aliquando dixit: ille est Fabricius, qui difficilius ab honestate, quam sol a cursu suo, averti potest, *Eutropius*. De Catonibus & Scipionibus alibi disseruimus, *Idem*.

tasse docti, sed impetu mentis simili & voluntate. Eadem autem alii prudentia, sed consilio ad vitæ studia dispari, quietem atque otium secuti, ut Pythagoras (61), Democritus, Anaxagoras (62), a regendis civitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt: quæ vita propter tranquillitatem, & propter ipsius scientiæ suavitatem, qua nihil est hominibus jucundius, plures, quam utile fuit rebus publicis, delectavit. Itaque, ut ei studio se excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate vacui ac liberi temporis, multo plura, quam erat necesse, doctissimi homines, otio nimio, & ingeniis uberrimis affluentes, curanda sibi esse, ac quærenda, & investiganda duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur & recte faciendi, & bene dicendi magistra; neque disjuncti doctores, sed iidem erant vivendi præceptores, atque dicendi: ut ille apud Homerum (63) Phœnix (64), qui se a Peleo (65)

 patre

(61) *Pythagoras*) De Pythagora & Democrito consule notas in lib. I. de Orat. c. 10. *Idem.*

(62) *Anaxagoras*) Patria Clazomenius, Periclis magister, natus Olympiade LXX. annis ante Christum ccccxcviii. inedia sibi necem conscivit annos natus LXX. Olympiade LXXXVIII. non LXXVIII. ut mendose legitur apud Laertium. De quo plura Plutarchus in Pericle. *Idem.*

(63) *Homerum*) Hic poetarum princeps ætate fuit cæteris omnibus longe superior, jam tum ab ipsis Salomonis temporibus celebris, annis ante Christum MXVI. De hujus origine contendunt septem urbes, Smyrna, Rhodus, Colophon, Salamin, Ios, Argos, Athenæ. Hunc si quis cæcum genitum putat, inquit Vellejus lib. I. omnibus sensibus orbus est. *Idem.*

(64) *Phœnix*) Phœnicem Achillis magistrum sic inducit loquentem Homerus Iliados lib. IX.

---- Σοὶ δέ μ' ἔπεμπε γέρων ἱππηλάτα Πηλεύς.....
Τοὔνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα,
Μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων.

Tecum vero me misit senex eques Peleus.... Propterea me misit, ut te docerem hæc omnia, ut dicendi vi præstares, & operibus agendis excelleres. *Idem.*

(65) *Peleo*) Peleus Æaci filius ex Thetide genuit Achillem. *Idem.*

patre Achilli (66) juveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret *oratorem verborum* (67), *actoremque rerum*. Sed ut homines labore assiduo & quotidiano assueti, cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam (68) se, aut ad talos (69), aut ad tesseras (70) conferunt, aut etiam novum sibi ipsi aliquem

(66) *Achilli*) Qui heros Homeri Iliade celeberrimus est. *Idem*.

(67) *Oratorem verborum*) Respicit Noster Homeri Iliad. lib. 9.

Μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι, πρηκτῆρά τε ἔργων. *Pearcius*.

(68) *Pilam*) Hunc ludum sic describit Julius Pollux lib. 1x. cap. 7. Græca brevitatis studiosi prætermittimus, quæ Latine reddimus. Luditur, inquit, secundum multitudinem dispositis paribus ad pares: deinde mediam educunt lineam, quam scyrum appellant. huic imponitur pila: tum duas lineas post utrorumque ordinem describunt; vincunt qui pila missa alios ad aliam usque lineam pepulerint. Alio præterea modo luditur, cum pila sursum projecta ante debet excipi manu, quam terram attigerit, quod Homerus in Phæacibus videtur intelligere, *Prust*.

(69) *Talos*) Ut ea quæ de talis hic observamus, facilius intelligantur, haud abs re fuerit notam de tesseris sequentem prælegere. Tali, quos Græci dixere ἀστραγάλους, a tesseris differebant situ; neque enim quatuor insistebant lateribus, sed qua parte sinuata erant, & veluti concamerata, non stabant; numero scilicet quatuor aut plures adhibebantur; ornatu, nullis erant punctis inscripta sed ipsa positura, auctore Polluce, numerorum vicem præstabat; jactu, qui fuit in talis Cous, Chius, Planus, Suppus, Venus, Canis, Basilicus, Vulturius. Felicissimus fuit jactus Cous, qui Latinis dicitur Venus, & Suppus, id est, qui cadit ex animi sententia, æque faustus ac senio tesseræ; tuncque contingebat, ut patet ex Luciano in Amoribus, cum qualibet talorum superficies dissimilis cadebat. Chius autem, quem Planum Latini vocant & Canem, refertur ad unionem tesserarum; Basilicus cum Veneris, Vulturius cum canis jactu congruit. *Idem*.

(70) *Tesseras*) Tesseræ nomen accepere a voce Græca *τέσσαρες quatuor*, non a quatuor lateribus, sex enim habent; sed quod figuræ sint undecunque quadratæ. Tesserarum ludum, quem Galli appellamus *le jeu des Dez*, inventum a Lydis Asiæ populis Herodotus scribit. Tres tesseras punctis notatas ab unione ad senionem e cornu, quod & fritillum & pyrgum & pyxidem dixere, emittebant in tabulam: pro vario jactu varia fuit alea: cui ter sex puncta uno trium tesserarum jactu obvenerant, is, ut refert Zenobius, felicissime jecerat; contra, qui tria tantum puncta fuerat sortitus, vincebatur. Abibat victor qui plura puncta retulisset. Itaque cum tesseræ jactus essent unio, binio, ternio, qua-

quem excogitant in otio ludum: ſic illi a negotiis publicis, tanquam ab opere, aut temporibus excluſi, aut voluntate ſua feriati, totos ſe alii ad poetas, alii ad geometras, alii ad muſicos contulerunt; alii etiam, ut dialectici, novum ſibi ipſi ſtudium ludumque pepererunt; atque in iis artibus, quæ repertæ ſunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne tempus atque ætates ſuas conſumpſerunt.

XVI. Sed, quod erant quidam, iique multi, qui aut in republica propter ancipitem, quæ non poteſt eſſe ſejuncta, faciendi, dicendique ſapientia, florerent, ut Themiſtocles, ut Pericles (71), ut Theramenes (72), aut, qui minus ipſi in republica verſarentur, ſed hujus tamen ejuſdem ſapientiæ doctores eſſent, ut Gorgias, Thraſymachus (73), Iſocrates: inventi ſunt, qui cum ipſi doctrina & ingeniis abundarent, a re autem civili, & a negotiis, animi quodam judicio, abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent, atque contemnerent: quorum princeps Socrates fuit, is, qui omnium eruditorum teſtimo-

quaternio, quinio, ſenio; unio, qui & dictus eſt canis, infauſtiſſimus: fauſtiſſimus habebatur ſenio. Hinc Perſius Sat. III.

..... *Quid dexter ſenio ferret,*
Scire erat in voto, damnoſa canicula quantum
Raderet.

Non me tamen fugit aliquando ſenionem perinde ac canem fuiſſe damnoſum, ut conſtat ex Suetonio in Auguſto. *Idem.*

(71) *Themiſtocles, Pericles*, &c.) De quibus omnibus, quia dicendi laude floruerunt, diſſerit Cicero libro de Claris Oratoribus. *Idem.*

(72) *Theramenes*) Ejus meminit Cicero in Bruto, cap. 7. & fuſius Xenophon Hiſt. Gr. l, 2. Notatur mobile illius & callidum ingenium vulgato ad id proverbio, Θηραμένης κόθορνος, quod genus iſtud calceamenti utrique pedi conveniret; quemadmodum & ille utrique parti accommodabat ſeſe. *Petavius.*

(73) *Thraſymachus*) Chalcedonius, ait Suidas, is fuit ſophiſta, qui primus periodum invenit, diſcipulus Platonis, & Iſocratis: excellens opinione eloquentiæ. Hinc proverbium apud Græcos: *non difficilius eſſe radere leonem, quam convincere Thraſymachum.* Idem.

monio, totiusque judicio Græciæ, cum prudentia, & acumine, & venustate, & subtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cumque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps. Hic iis, qui hæc, quæ nos nunc quærimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio, atque in iis exercitatio, *philosophia* nominaretur, hoc commune nomen eripuit, sapienterque sentiendi, & ornate dicendi scientiam, re cohærentes, disputationibus suis separavit: cujus ingenium, variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse literam Socrates nullam reliquisset. Hinc discidium illud extitit quasi linguæ atque cordis, absurdum sane, & inutile, & reprehendendum; ut alii nos sapere, alii dicere docerent. Nam, cum essent plures orti fere a Socrate, quod ex illius variis, & diversis, & in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat, proseminatæ sunt quasi familiæ dissentientes (74) inter se, & multum disjunctæ & dispares, cum tamen omnes se philosophi Socraticos & dici vellent, & esse arbitrarentur.

XVII. Ac primo ab ipso Platone Aristoteles & Xenocrates (75); quorum alter Peripateticorum, alter Academiæ nomen obtinuit. Deinde ab Antisthene (76), qui patientiam & duritiam in Socrati-

(74) *Familiæ dissentientes*) De variis philosophorum sectis disseruimus in notis ad lib. 1. de Orat. c. 3. *Prust.*

(75) *Xenocrates*) Chalcedonius, Platonis discipulus, quem stimulo urgendum dicebat Plato, cum frænis indigeret Aristoteles. Admirabili fuit continentia, moderatione & integritate vitæ. Cum noctu incidisset in pelvim, obiit anno ætatis LXXXII. Olympiadis CX. a. ante Christum CCCXXXIX. *Diogenes Laertius.* Idem.

(76) *Antisthene*) Hic Atheniensis, discipulus primum Socratis, quem confectis quotidie quadraginta stadiis audire solitus erat: tum Cynicorum auctor fuit. Floruit annis ante Christum circiter CCXL. *Laertius.* Prust.

cratico ſermone maxime adamarat, Cynici (77) primum, deinde Stoici. Tum ab Ariſtippo (78), quem illæ magis voluptariæ diſputationes delectarant, Cyrenaica philoſophia manavit: quam ille, & ejus poſteri ſimpliciter defenderant: ii, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati ſatisfaciunt, quam non aſpernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt.

Fuerunt etiam alia genera philoſophorum, qui ſe omnes fere Socraticos eſſe dicebant; Eretriacorum (79), Herilliorum (80), Megaricorum (81), Pyrrhoneorum (82): ſed ea horum

(77) *Cynici*) Philoſophi ſic dicti, teſte Empirico, quod canum inſtar tuerentur bonos, malos invaderent: quamquam a Cynicis alieni eos nomen habuiſſe dicebant a canina impudentia. *Idem*.

(78) *Ariſtippo*) Is Cyrenæus e Cyrenaica Africæ regione, Socratis ſectam philoſophus amplexus eſt omni loco, tempori, ac perſonæ ſerviebat; quare & Dionyſio charus, & a Diogene regius canis dictus eſt. Inclaruit circa Olympiadem xcv. annis ante Chriſtum cccc. *Laert.* Voluptatem ſummum bonum, dolorem ſummum malum eſſe docuit, ut tradit Cicero lib. II. Tuſcul. Quæſt. *Idem*.

(79) *Eretriacorum*) A Menedemo Eretriate (Eretria autem Theſſaliæ urbs eſt) Eretrici Philoſophi ſunt appellati: quorum omne bonum, inquit Tullius lib. IV. Academ. Quæſt. in mente poſitum, in mentis acie qua verum cerneretur. Septem dierum inedia mortem ſibi conſcivit, annos natus quatuor & octoginta. *Laertius*. Celebris fuit Olympiade cx. annis ante Chriſtum cccxl. *Idem*.

(80) *Herilliorum*) Herillus Carthaginenſis philoſophus ſummum bonum in cognitione & ſcientia poſuit. *Diogenes*. Vixit annis ante Chriſtum cclx. *Idem*.

(81) *Megaricorum*) Cicero lib. IV. Academ. Quæſt. ait, ab Euclide Megareo (Megara urbs eſt Achajæ) Megaricos philoſophos appellatos, qui id bonum ſolum eſſe dicebant, quod eſſet unum, & ſimile, & idem, & ſemper. Megarici præterea dicti ſunt *ἐριστικοὶ*, ſive contentioſi, ac demum *διαλεκτικοὶ*, quippe qui ſe dialecticæ totos addicerent. Porro Euclides Socraticus floruit annis ante Chriſtum ccclxxx. *Laertius*. Pruſt.

(82) *Pyrrhoneorum*) A Pyrrhone nomen habuere; qui ex Elide in Peloponneſo oriundus, primo pictor, deinde philoſophiæ deſiderio incenſus contulit ſeſe in Indiam, ibique ſe Gymnoſophiſtarum & Magorum in diſciplinam tradidit. Inde novum

rum vi & disputationibus sunt jamdiu fracta & extincta. Ex illis autem, quæ remanent, ea philosophia, quæ suscepit patrocinium voluptatis; etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quærimus, & quem auctorem publici consilii, & regendæ civitatis ducem, & sententiæ, atque eloquentiæ principem, in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus. Nec ulla tamen ei philosophiæ fiet injuria a nobis. Non enim repelletur inde, quo aggredi cupiet; sed in hortulis quiescet suis, ubi vult, ubi etiam recubans molliter & delicate, nos avocat a rostris, a judiciis, a curia fortasse sapienter, hac præsertim republica. Verum ego non quæro nunc, quæ sit philosophia verissima, sed quæ oratori conjuncta maxime. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus: sunt enim & boni viri, &, quoniam sibi ita videntur, beati: tantumque eos admoneamus, ut illud, etiam si est verissimum, tacitum tamen tanquam mysterium, teneant, quod negant versari in republica esse sapientis. Nam, si hoc nobis, atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi.

XVIII. Stoicos (83) autem, quos minime improbo, dimitto tamen, nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt (84): atque hanc

vum invexit philosophandi genus, auctor sectæ Scepticæ, quæ in omnibus assensum sustinebat. Vixit annos prope nonaginta: floruit annis ante Christum circiter cccxx. de quo vide Diogenem. *Idem*.

(83) *Stoicos*) Vide notas in lib. I. de Orat. c. 10. *Idem*.

(84) *Irasci nesciunt*) Iram enim cadere in sapientem negant Stoici, quorum præcepta lepide colligit Cicero pro Murena. Horum præcepta sunt ejusmodi: *Sapientem gratia nunquam moveri: nunquam cujusquam delicto ignoscere: neminem misericordem esse nisi stultum & levem: viri non esse neque exorari, neque placari: solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos: si mendicissimi, divites: si servitutem serviant, reges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse paria: omne delictum sce-*

hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam, virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed utrumque est in his, quod ab hoc (85), quem instruimus, oratore valde abhorreat, vel quod omnes, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostes, insanos esse dicunt; neque tamen quemquam esse sapientem. Valde autem est absurdum, ei concionem, aut senatum, aut ullum cœtum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus nemo civis, nemo liber esse videatur. Accedit, quod orationis etiam genus habent fortasse subtile, & certe acutum; sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obscurum, inane, jejunum, attamen ejusmodi, quo uti ad vulgus nullo modo possis. Alia enim & bona, & mala videntur Stoicis, & cæteris civibus, vel potius gentibus: alia vis honoris, ignominiæ, præmii, supplicii. Vere, an secus nihil ad hoc tempus: sed ea si sequamur, nullam unquam rem dicendo expedire possimus.

Reliqui sunt Peripatetici, & Academici: quanquam Academicorum nomen est unum, sententiæ duæ. Nam Speusippus (86) Platonis sororis filius,

scelus esse nefarium: nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil opinari, nullius rei pœnitere, nulla in re falli, sententiam mutare nunquam. V. & Laert. in Zenone. *Idem.*

(85) *Sed utrumque est in his, quod ab hoc, &c.* Crassus Stoicos non omnino improbat, sed negat eorum philosophiam utilem esse oratori propter duas rationes: quia & sententiis, & genere dicendi discrepat ab eloquentia forensi, & populari. Discrepat sententiis, quoniam Stoici dicunt insipientes (quales sunt omnes) esse servos, latrones, &c. Discrepat autem genere dicendi, quoniam illi nimium dialectice loquuntur, & acute concludunt, non suavitate delectant. Vides, Lector, *τὸ ἀνακόλουθον* (ut vocant:) cum enim Cicero dixerat, *vel quod*, non repetit particulam *vel*, sed sententiam sic variat, *Accedit, quod, &c.* Pearcius.

(86) *Speusippus*) Atheniensis post Platonem scholam rexit annis octo, CVIII. Olympiade, annis ante Christum CCCL. vir iracundiæ, avaritiæ, ac voluptati deditus, tristitia confectus ob paralysim dicitur sibi necem attulisse. *Laert.* Prust.

lius, & Xenocrates, qui Platonem audierat, & qui Xenocratem, Polemo (87) & Crantor (88), nihil ab Aristotele, qui una audierat Platonem, magnopere dissensit: copia fortasse & varietate dicendi pares non fuerunt. Arcesilas (89) primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris (90), sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit; quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi, aspernatum esse omne animi sensusque judicium, primumque instituisse (quanquam id fuit Socraticum maxime) non, quid ipse sentiret, ostendere; sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare.

Hinc hæc recentior Academia (1) emanavit, in qua exstitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades: cujus ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum, & socerum meum Scævolam, qui eum Romæ audivit adolescens, & Q. Metellum L. filium, familiarem meum, clarissimum

(87) *Polemo*) Atheniensis ab impura ac libidinosa vita ad meliorem frugem traductus a Xenocrate, quem de temperantia ante Christum cccc. *Laert.* Voluptatem summum bonum, dolo differentem adolescens audivit. Ejus scholæ regendæ deinde successit Olympiade cxvi. anno ante Christum cccxvi. tabe mortuus est admodum senex. *Laertius*. Pruft.

(88) *Crantor*) Solis e Cilicia, unde oriundus erat, Athenas venit, ibique docenti Polemoni operam dedit. Ante magistrum discipulus obiit aquæ intercutis morbo. *Laertius*. Pruft.

(89) *Arcesilas*) Qui Pitane in Æolide natus post varias peregrinationes Athenas se contulit, ubi Crantorem audiit. Primus induxit novum philosophandi genus, quo nihil sciri posse contendebat: quare & a Cicerone dicitur omnem evertisse philosophiam, & a Lactantio ignorantiæ magister appellatur circa Olympiadem cxx. annis ante Christum ccc. Obiit ex crapula ætatis anno LXXV. *Diogenes*. Pruft.

(90) *Ex variis Platonis libris*) Præcipue ex Phædone. *Idem*.

(1) *Hæc recentior Academia*) Secta philosophorum Academicæ triplex vulgo distinguitur: vetus Platonem habet auctorem, media Arcesilaum, nova Lacyden. Quæ revera medium obtinet locum Arcesilai Academia, dicitur hic recentior habita ratione Platonicæ antiquioris Academiæ, cujus paulo ante meminit Crassus. *Idem*.

ſimum virum, qui illum a ſe adoleſcente Athenis, jam affectum ſenectute, multos dies auditum eſſe dicebat.

XIX. Hæc autem, ut ex Apennino (2) flumi-num, ſic ex communi ſapientium jugo ſunt doctrinarum facta divortia: ut philoſophi, tanquam in ſuperum mare Jonium (3) deffluerent, Græcum quoddam & portuoſum; oratores autem in inferum hoc Tuſcum (4), & Barbarum, ſcopuloſum, atque infeſtum, laberentur, in quo etiam ipſe Ulyſſes (5) erraſſet.

Quare ſi hac eloquentia, atque hoc oratore contenti ſumus, qui ſciat aut negare oportere, quod arguare; aut, ſi id non poſſis, tum oſtendere, quod is fecerit, qui inſimuletur, aut recte factum, aut alterius culpa, aut injuria, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudentia, aut neceſſario, aut non eo nomine uſurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit, ac licuerit: &, ſi ſatis eſſe putatis, ea, quæ iſti ſcriptores artis do-

(2) *Ut ex Apennino*) Propoſitam diſputationem apta ſimilitudine concludit. Quemadmodum enim Apenninus mons, qui Italiæ ampliſſimus, perpetuis jugis ab Alpibus tendens ad Siculum fretum, ut ait Plinius lib. 3. cap. 5. alia flumina emittit in ſuperum, hoc eſt, Adriaticum mare, quæ inde in Jonium effluunt: alia in inferum, hoc eſt Tyrrhenum, ſive Tuſcum: quorum illud portuoſum & Græcorum commercio frequens: hoc barbarum, ſcopuloſum, ac infidum: ita omnino eadem ex philoſophia divortia facta ſunt ſtudiorum; ut eloquentiæ ſtudioſi ſimiles ſint eorum fluminum, quæ in procelloſum illud ac ſcopuloſum mare influunt, propter ſollicitam & exercitam eorum hominum conditionem: qui vero philoſophiæ ſeſe dediderunt, cum iis fluminibus conferuntur, quæ in Græcorum mare, tranquillum ac minus infeſtum làbuntur. *Petavius*.

(3) *Superum mare Jonium*) Quod & Hadriaticum, ſive Hadrianum mare: nunc ſinus Venetus, *Golphe de Veniſe*, appellatur: fluvios a ſeptentrionali parte Apennini defluentes excipit Aufidum, Sagrum, Aternum, Metaurum, Truentum, Piſaurum, &c. *Pruſt.*

(4) *Tuſcum*) Quod Tyrrhenum dicitur & inferum: huc ab auſtrali Apennini parte labuntur fluvii Tiberis, Arnus, Ufens, Liris, Vulturnus, Silarus, &c. *Idem*.

(5) *Ulyſſes*) Rex Ithacæ, heros prudentia ac fortitudine celeberrimus. De quo fuſe Homerus tota Odyſſea. *Idem*.

docent, discere, quæ multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, & uberius explicavit Antonius: sed, si his contenti estis, atque iis etiam, quæ dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratorem, immensoque campo in exiguum sane gyrum compellitis.

Sin veterem illum Periclem, aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem, sequi vultis; & si illam præclaram & eximiam speciem oratoris perfecti, & pulchritudinem adamastis; aut vobis hæc Carneadia, aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. Namque (ut ante dixi) veteres illi usque ad Socratem, omnem omnium rerum, quæ ad mores hominum, quæ ad vitam, quæ ad virtutem, quæ ad rempublicam pertinebant, cognitionem & scientiam cum dicendi ratione jungebant, postea dissociati (ut exposui) a Socrate, diserti a doctis, & deinceps a Socraticis item omnibus: philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam: neque quidquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his, aut ab illis hi mutuarentur: ex quo promiscue haurirent, si manere in pristina communione voluissent. Sed, ut Pontifices veteres (6), propter sacrificiorum multitudinem, tres viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa (7), ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti: sic Socratici a se causarum actores, & a communi philosophiæ nomine

(6) *Ut Pontifices veteres*) Alio exemplo, quemadmodum dissidium illud [illegible] sit, ostendit. Epulones initio tres duntaxat creati sunt, ut prodit Livius lib. 33. Pomponius Lætus duos postea Kt. fuisse adjunctos, ut quinque essent. Postmodum denique ad septem pervenisse certum est. Plerumque enim septemviri epulonum commemorantur. Quanam vero de causa, & a quo sit numerus iste adauctus, incertum est. Munus illorum fuit publicis epulis præesse; quæ scilicet in ludis publicis præbebantur, ut ex Cicerone de Aruspicum responsis colligitur. *Petavius*.

(7) *Numa*) Vide notas in lib. I. de Orat. [illegible]. *Prust.*

mine separaverunt; cum veteres dicendi & intelligendi mirificam societatem esse voluissent.

XX. Quæ cum ita sint, paululum equidem de me deprecabor, & petam a vobis, ut ea, quæ dicam, non de memetipso, sed de oratore dicere putetis. Ego enim sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus essem, & in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum quantum ipse forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere, me hæc, quæ nunc complector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse: quippe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim, annosque natus unum & viginti (8) nobilissimum hominem & eloquentissimum in judicium vocarim; cui disciplina fuerit forum; magister, usus & leges, & instituta populi Romani, mosque majorum.

Paulum sitiens istarum artium, de quibus loquor, gustavi, quæstor in Asia cum essem, æqualem fere meum ex Academia rhetorem nactus, Metrodorum illum, de cujus memoria commemoravit Antonius; & inde decedens, Athenis; ubi ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria (9) non referrent, ad quæ biduo serius veneram, succensuissem. Quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinæ, non modo non pro me, sed contra me est potius, (non enim, quid ego, sed quid orator possit, disputo,) atque hos omnes, qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium

(8) *Annosque natus unum & viginti*) Id contigit anno U. C. Dcxxv cum Carbonem consularem virum eundemque eloquentissimum Crassus accusavit. Auctor dialogi de Oratoribus, qui creditur Quintilianus, perperam hoc anno Crassi decimo nono evenisse refert. *Idem*.

(9) *Mysteriis*) Athenis majora quidem erant Cereris, minora Proserpinæ; quorum spectandi cupidissimus Crassus, cum biduo ante exhibita essent, non potuit ab Atheniensibus obtinere, ut ea referrentur. *Idem*.

genere, & de principiis, & de narrationibus. Illa vis autem eloquentiæ tanta est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum, omnisque naturæ, quæ mores hominum, quæ animos, quæ vitam continet, originem, vim mutationesque teneat, eadem mores, leges, jura describat, rempublicam regat: quæ ad quamcumque rem pertineant, ornate, copioseque dicat. In quo genere nos quidem versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus; neque tamen istis, qui, in una philosophia quasi tabernaculum vitæ suæ collocarunt, multum sane in disputatione concedimus.

XXI. Quid enim meus familiaris C. Vellejus (10) afferre potest, quamobrem voluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Vellejus est rudis, unusquisque nostrum versatus? Quid est, quod aut Sext. Pompejus (11), aut duo Balbi, aut meus amicus, qui cum Panætio (12) vixit, M. Vigellius, de virtute homines Stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam, aut vestrum quisquam concedere? Non est enim philosophia similis artium reliquarum. Nam quid faciet in geometria, qui non didicerit? quid in musicis? aut taceat oportebit, aut ne sanus quidem judicetur. Hæc vero, quæ sunt in philosophia, ingeniis (13) eruuntur ad id, quod in quoque verisimi-

(10) *C. Vellejus*) Senator philosophiæ Epicureæ sese addixerat. *Idem.*

(11) *Sext. Pompejus*) De quo, ut & de Balbis, in Bruto. *Idem.*

(12) *Panætio*) Is Stoicus philosophus, Rhodius, Scipionis Africani præceptor elegantes de officiis libros conscripsit: eumque eodem in argumento Tullius est secutus. Floruit clxxx. circiter ante Christum annis, & Athenis obiit: *Idem.*

(13) *Hæc vero, quæ sunt in philosophia, ingeniis, &c.*) Id est, in cæteris artibus tantum id scimus, quod didicimus; elemen-

simile est, eliciendum, acutis atque acribus, eaque exercitata oratione poliuntur. Hic, hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi, istos quidem nostros verberabit, neque se ab iis contemni ac despici sinet. Sin aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelico more de omnibus rebus in utramque sententiam possit dicere, & in omni causa duas contrarias orationes, præceptis illius cognitis, explicare, aut hoc Arcesilæ modo, & Carneadis, contra omne quod propositum sit, disserat; quique ad eam rationem adjungat hunc rhetoricum usum, moremque, exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens & gravis, nec sine varietate doctrinæ satis politus & sapiens esse orator potest.

Quare Coracem istum (14) vestrum patiamur nos quidem pullos suos * excludere in nido, qui evolent, clamatores odiosi ac molesti; Pamphilumque (15) nescio quem sinamus in insulis tantam

menta vero, sive principia philosophiæ natura nobis inserit: qui ingeniis acutis & artibus præditi sunt, facile ea, quæ probabilia sunt in philosophia invenient, &, si iidem in dicendo exercitati sunt, ea oratione ornabunt. *Pearcius.*

(14) *Quare Coracem istum*) Corax ille rhetor, & quem merito cum Græcis φερώνυμον appellares, hoc est, dignum suo nomine, corvi scilicet garrulitate similem; rhetoricæ etiam inventor dicitur apud Suidam. Sed eximiam hanc laudem obscuratam fuisse necesse est, cum ab eo natum sit, eodem teste, dictum illud: κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν. Mali corvi malum ovum. Coracis meminit Aristoteles, l. 2. Rhetor. & in epist. ad Alexandrum, quæ operi rhetorico ad eum scripto præfigitur; ubi sese duo volumina mittere ait; unum a se, aliud a Corace scriptum. *Petavius.*

* *Excludere*) Lamb. *excludere, e nido qui evolent.*

(15) *Pamphilumque*) Multorum hujus nominis meminit Suidas. Inter cæteros, quendam commemorat incertæ patriæ, Amphipoliten, vel Sicyoneum, vel Nicopoliten, vel philosophum, qui de pictura & de illustribus pictoribus scripsit. Quod quidem huic Pamphilo accommodatum est, quia & hic in insulis, hoc est, fasciis, oratoriam omnem artem, quasi puerilia crepundia, depinxerat. At enim Nicopolita esse non potuit, cum hæc urbs ab Augusto condita sit post Actiacam victoriam. *Idem.*

rem, tanquam pueriles delicias aliquas depingere nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni & hodierni diei totum oratoris munus explicemus; dummodo illa res tanta sit (16), ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum (17) unquam attigit, comprehensa esse videatur.

XXII. Tum Catulus, Haudquaquam hercle, inquit, Crasse, mirandum est, esse in te tantam dicendi vel vim, vel suavitatem, vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo viderere: nunc intelligo illa te semper etiam potiora duxisse, quæ ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. Sed tamen, cum omnes gradus ætatis recordor tuæ, cumque vitam tuam, ac studia considero; neque, quo tempore ista didiceris, video; nec magnopere te istis studiis, hominibus, libris, intelligo deditum; neque tamen possum statuere, utrum magis mirer, te illa, quæ mihi persuades maxima esse adjumenta, potuisse in tuis tantis occupationibus perdiscere, an, si non potueris, posse isto modo dicere.

Hic Crassus, Hoc tibi, inquit, Catule, primum persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim posse eum satisfacere in gestu, nisi palæstram, nisi saltare didicisset: neque, ea cum dicerem, me esse histrio-

(16) *Dummodo illa res tanta sit*) Sensus est; modo illa res credatur tanta esse, ut non minori spatio, quam omnibus Philosophorum libris, comprehendatur. *Pearcius*.

(17) *Quos nemo* oratorum *istorum*) Isti homines, de quibus dixit modo, fuerunt Corax & Pamphilus, non oratores, sed rhetores: nempe rhetorum horum & aliorum ignorantiam, & impudentiam exagitat Crassus, qui præcepta eloquentiæ tradebant, cum omnem moralem philosophiam, quæ maxime oratori necessaria esset, ignorarent: quare rescribendum censeo, *quos nemo* rhetorum *istorum unquam attigit*. Ultima litera vocis *nemo* geminata huic errori locum dedit. *Idem*.

ſtrionem neceſſe eſſet, ſed fortaſſe non ſtultum alieni artificii exiſtimatorem. Similiter nunc de oratore, veſtro impulſu, loquor, ſummo ſcilicet. Semper enim quacumque de arte aut facultate quæritur, de abſoluta & perfecta quæri ſolet. Quare ſi jam me vultis eſſe oratorem, ſi etiam ſat bonum, ſi bonum denique, non repugnabo: (quid enim nunc ſim ineptus? ita me exiſtimari ſcio) quod ſi ita eſt, ſummus tamen certe non ſum: neque enim apud homines res eſt ulla difficilior, neque major, neque quæ plura adjumenta doctrinæ deſideret.

Attamen, quoniam de oratore nobis diſputandum eſt, de ſummo oratore dicam neceſſe eſt. Vis enim & natura rei, niſi perfecta ante oculos ponitur, qualis & quanta ſit, intelligi non poteſt. Me autem, Catule, fateor, neque hodie in iſtis libris, & cum iſtis hominibus vivere: nec vero, id quod tu recte commeminiſti, ullum unquam habuiſſe ſepoſitum tempus ad diſcendum, ac tantum tribuiſſe doctrinæ temporis, quantum mihi puerilis ætas, forenſes feriæ conceſſerint.

XXIII. At, ſi quæris, Catule, de doctrina iſta quid ego ſentiam; non tantum ingenioſe homini, & ei, qui forum, qui curiam, qui cauſas, qui rempublicam ſpectet, opus eſſe arbitror temporis, quantum ſibi ii ſumpſerunt, quos diſcentes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur, qui eas ad uſum transferunt: aliter ab iis, qui ipſarum artium tractatu delectati, nihil in vita ſunt aliud acturi. Magiſter hic Samnitium (24)

 ſum-

(24) *Magiſter hic Samnitium*) Quantum ab iis, qui artes transferunt ad uſum, diſtent qui in earum cognitione conquieſcunt, triplici probat exemplo. Primum eſt duorum laniſtarum, qui tunc temporis celebres erant. Alter quidem, quem apprime noviſtis, magiſter Samnitium, id eſt, gladiatorum magiſter, (Samnites enim, teſte Feſto, gladiatores) totus in arte ſua occupatus, aliud nihil cogitat: alter, Q. Velocius, quantumvis artis

summa jam senectute est, & quotidie commentatur: nihil enim curat aliud. At Q. Velocius (25) puer addidicerat: sed quod erat aptus ad illud, totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

quamvis bonus ipse (26)
Samnis in ludo ac rudibus, civis satis asper:

sed plus operæ foro tribuebat, amicis, rei familiari.

artis numeros omnes calleret, & pugnando cederet nemini; tamen operam foro impendebat, amicis præstabat obsequium, & rem familiarem curabat. Secundum exemplum est Valerii & Furii, musicorum; hic interdum, ille quotidie cantabat. Tertium est Q. Tuberonis & Africani, qui philosophiæ dabant operam: Tubero impallescebat illis studiis, quibus Africanus horis tantum subcisivis incumbebat. *Prusteus*.

(25) *Q. Velocius*) Sic legimus cum Turnebo & Lipsio, cum in plerisque editionibus vulgatis, *atque velocius puer*, &c. *Idem*.

(26) *Quamvis bonus ipse*) Versus ii ex Lucilio Satyrico poeta desumpti, in quibus Samnitium illum magistrum significare videtur acrem hominem, & non ineptum fuisse. Verba obscura, ac fortasse mutila, & quidem alii aliter legunt. Sensus hic esse videtur: Samnitem illum in ludo atque umbratili exercitatione bonum & non imperitum. *Quamvis* pro *quantumvis* sumit Strebæus, & *causis* legit; ego *cuivis* arbitror retineri posse: respexisseque Lucilium ad gladiaturam. In primis enim nomen ipsius Samnitis proprium generis cuiusdam fuit gladiatorii, ut ex locuplete Livii testimonio constat lib. IX. ubi ait, Campanos odio Samnitium gladiatores eo ornatu armasse, quo ii in acie usi fuerant, Samnitiumque nomine appellasse. Ad quos allusisse Lucilium etiam vox, quæ sequitur, *rudibus*, probat: hoc enim gladiatorium instrumentum, & quidem duplex: nam alia fuit rudis lanistarum propria, ferulæ instar: ita enim appellatur: qua donabantur gladiatores, qui missionem impetrabant. Alia fuit tironum, in ensem ligneam formata; quo genere exercebantur tirones; non gladiatores solum, verum etiam milites; quod *batuere* vocabat. Dixi sensum hunc videri: propterea quod nullus alius commodior occurrit. Alioqui magistrum Samnitium de rhetoricæ professore accipere, quemadmodum Strebæus, nescio an ridiculum sit: recte non ita diceret Cicero: quid enim potius Samnitium, quam aliorum doctor appelletur? horridæ præsertim gentis, nec aptæ admodum ad eloquentiam. Quid quod Lipsius lib. 1. Saturnalium 15. hoc de gladiatorii ludi magistro accipit? Quod autem *commentari* dicatur, bene observat gladiatorum magistros etiam interdum dictata dare solitos. Unde Juvenalis, Sat. XI. 8. *Scripturus leges & regia verba lanistæ*. Verum quid sequentibus verbis faciemus? *sed plus operæ foro tribuebat*, *&c.* Hoc enim oratorem & rhetorem spectare videtur. An idem ille gladiatorum magister in foro versabatur? plane, aut ita dicendum, aut criticorum communi causatione utendum, luxatum mutilumve, aut translatum ex alieno locum hunc esse. *Petavius*.

ri. Valerius quotidie cantabat: erat enim scenicus: quid faceret aliud? At Numerius Furius, noster familiaris, cum est commodum, cantat: est enim paterfamilias, est eques Romanus: puer didicit, quod discendum. Eadem ratio est harum artium maximarum. Dies & noctes virum summa virtute & prudentia videbamus; philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem: at ejus avunculum vix intelligeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. Ista discuntur facile, si & tantum sumas, quantum opus sit, & habeas qui docere fideliter possit; & scias etiam ipse discere. Sed si tota vita nihil velis aliud agere, ipsa tractatio & quæstio quotidie ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges. Ita fit, ut agitatione rerum sit infinita cognitio, facilis usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumque permaneat. Libet autem semper discere, ut si velim ego talis (27) optime ludere, aut pilæ studio tenear, etiam fortasse si assequi non possim. At alii, quia præclare faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur; ut Titius pila, Brulla talis. Quare nihil est, quod quisquam magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. Namque aut senes ad eas accesserunt; aut usque ad senectutem in studiis detinentur; aut sunt tardissimi. Res quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod (28) quisque cito potuerit, nunquam omnino possit perdiscere.

XXIV. Jam, jam, inquit Catulus, intelligo, Crasse, quid dicas, & hercule assentior. Satis video tibi homini ad perdiscendum acerrimo, ad ea cognoscenda, quæ dicis, fuisse temporis.

Pergisne, inquit Crassus, me, quæ dicam, de

X 4 me,

(27) *Talis*) De talorum & pilæ ludo paulo superius dictum c. 15. *Pruft.*

(28) *Nisi quod*, &c.) Hoc effatum Crassi non omnino verum esse, quotidiana experientia comprobatur. *Idem.*

me, non de re putare dicere? Sed jam, si placet, ad instituta redeamus. Mihi vero, Catulus inquit, placet.

Tum Crassus, Quorsum igitur hæc spectat, inquit, tam longa, tam alte repetita oratio? Hæ duæ partes (29), quæ mihi supersunt, illustrandæ orationis, ac totius eloquentiæ cumulandæ, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime jucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, influat, & quam plurimis sit rebus instructa. Instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex vulgi opinionibus, exiguum sane atque mendicum est: illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non * multo est majus, quam illud vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est (30), & rebus exquisitis undique, & collectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Cæsar (31), faciendum est ad annum; ut ego in ædilitate laboravi, quod quotidianis & vernaculis rebus satisfacere me posse huic populo non putabam.

Verborum eligendorum, & collocandorum, & concludendorum facilis est vel ratio, vel sine ratione, ipsa exercitatio. Rerum est silva magna,

quam

(29) *Hæ duæ partes*) Supra dixerat Crassus quatuor esse dotes orationis, eam esse debere Latinam, dilucidam, ornatam, & aptam: de duabus primis disputavit: reliquas deinde persequetur. *Idem*.

* *multo*) alii fere omnes *multum*.

(30) *Apparatu nobis opus est*) Alludit, quantum opinor, ad ædilitatem, in qua pleraque populo spectacula proponebantur: & in eo genere, qui novi aliquid ederet, & hactenus inusitatum, omne punctum ferebat. Quod idem in aliis magistratibus, sed in illo præcipue valebat. Quare, quemadmodum ibi delectu atque apparatu exquisitarum rerum opus est: eodem modo orator, vulgaribus tritisque neglectis, id consectari debet, quod ipsa præsertim novitate delectet. *Petavius*.

(31) *Ut tibi, Cæsar*, &c.) Quemadmodum ad ludorum ædificiorum pompam non vulgaris ornatus sufficit, sed solito magnificentior apparatus requiritur: ita rerum exquisitarum supellex suppetere debet oratori. *Proust*.

quam cum Græci jam non tenerent, ob eamque causam juventus nostra dedisceret pæne discendo, etiam Latini, si diis placet (32), hoc biennio magistri dicendi exstiterunt: quos ego censor edicto (33) meo sustuleram; non quo (ut nescio quos dicere aiebant) acui ingenia adolescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam. Nam apud Græcos, cuicuimodi essent, videbam tamen esse, præter hanc exercitationem linguæ, doctrinam aliquam, & * humanitatem dignam scientia. Hos vero novos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus conjunctum, per seipsum est magnopere fugiendum. Hoc cum unum traderetur, & cum impudentiæ ludus esset; putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere. Quanquam non hæc ita statuo ac decerno, ut desperem, Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perpoliri. Patitur enim & lingua nostra, & natura rerum, veterem illam excellentemque prudentiam Græcorum, ad nostrum usum, moremque transferri. Sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt. Sin quando exstiterint; etiam Græcis erunt anteponendi (34).

XXV. Ornatur igitur oratio (35) genere primum,

(32) *Si diis placet*) Ironice dictum. *Idem*.

(33) *Quos ego censor edicto*) Juvat super ea re Gellium audire, qui lib. xv. cap. 11. istud his verbis declarat: *C. Domitius Ænobarbus & L. Licinius Crassus censores de coercendis rhetoribus Latinis ita edixerunt: Renunciatum est nobis esse homines, qui novum genus disciplinæ instituerunt, ad quos juventus in ludum conveniat; eos sibi nomen imposuisse Latinos rhetores; ibi homines adolescentulos dies totos desidere, &c.* Petavius.

* *Humanitatem*) Man. Lamb. *humanitate dignam scientiam*.

(34) *Græcis erunt anteponendi*) Quo loco sit habendus Cicero, hic tacitus insinuat; ea nimirum tractavit, quæ quisque inter Latinos ingeniosus scripsisset, Crassi judicio Græcos superaret. *Prust.*

(35) *Ornatur igitur oratio*) Institutum deinceps aggreditur, ac

mum, & quasi colore quodam, & ſucco ſuo. Nam ut gravis, ut ſuavis, ut erudita ſit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut ſenſus, ut dolores habeat, quantum opus ſit, non eſt ſingulorum articulorum: in toto ſpectantur hæc corpore. Ut porro conſperſa ſit quaſi verborum ſententiarumque floribus, id non debet eſſe fuſum æquabiliter per omnem orationem, ſed ita diſtinctum, ut ſint quaſi in ornatu diſpoſita quædam inſignia & lumina.

Genus igitur dicendi eſt eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, & quod non ſolum delectet, ſed etiam ſine ſatietate delectet. Non enim a me jam exſpectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta ſit veſtra oratio, ne vulgaris, ne obſoleta: aliud quiddam majus, & ingenia me hortantur veſtra, & ætates. Difficile enim dictu eſt (36), quænam cauſa ſit, cur ea, quæ (37) maxime ſenſus noſtros impellunt voluptate, & ſpecie prima acerrime commovent, ab iis celerrime faſtidio quodam & ſatietate abalienamur. Quanto colorum pulchritudine (38) & varie-

ae de ornatu orationis differit; atque in primis duplex illius genus diſtinguit: unum in toto fuſum corpore orationis; aliud ſpectatur in partibus. Quod ſimilitudine humani corporis explicatur: in quo alia totius eſt pulchritudo: quæ in coloris bonitate, aptaque membrorum proportione cernitur: alia partium ſingularum. *Petavius*.

(36) *Difficile enim dictu eſt*, &c.) Non hic ratio redditur, quare Craſſum aliud hortabantur juvenum ingenia & ætates: ſed hæc ſententia pendet ab iſta: *Genus igitur dicendi eſt eligendum, quod maxime teneat eos*, &c. Nempe habes rationem, cur ſatietas in delectatione vitanda ſit. Sic igitur ope parentheſeos ſententiam reſtitui: *Sed etiam ſine ſatietate delectet*; (*non enim a me ---- & ætates*;) *difficile enim dictu eſt*, &c. Eodem etiam modo Manutius hunc locum impreſſit. *Pearcius*.

(37) *Cur ea, quæ*, &c.) Redundare videtur *ea*, nec ſatis cum reliqua phraſi congruere. *Pruſt.*

(38) *Quanto colorum pulchritudine*) Exemplis, quod dixerat, illuſtrat. De vario genere picturæ, ſingulorumque generum proprietate, ſuperius dixit. Pictura vetus, etſi rudis, nec ita florida, ipſa tamen antiquitate delectat. Eodem pacto in muſica, vox

rietate floridiora ſunt in picturis novis pleraque, quam in veteribus? quæ tamen, etiamſi primo aſpectu nos ceperunt, diutius non delectant, cum iidem nos in antiquis tabulis illo ipſo horrido, obſoletoque teneamur. Quanto molliores ſunt, & delicatiores in cantu flexiones, & falſæ voculæ, quam certæ & ſeveræ? quibus tamen non modo auſteri, ſed, ſi ſæpius fiunt, multitudo ipſa reclamat. Licet hoc videre in reliquis ſenſibus. Unguentis minus diu nos delectari, ſumma & acerrima ſuavitate conditis, quam his moderatis: & magis laudari quod terram, quam quod crocum (39) olere videatur. In ipſo tactu eſſe modum & mollitudinis & lævitatis. Quin etiam guſtatus, qui eſt ſenſus ex omnibus maxime voluptarius, quique dulcitudine præter cæteros ſenſus commovetur, quam cito id, quod valde dulce eſt, aſpernatur ac reſpuit? Quis potione uti, aut cibo dulci diutius poteſt? cum utroque in genere ea, quæ leviter ſenſum voluptate moveant, facillime fugiat ſatietatem. Sic omnibus in rebus, voluptatibus maximis faſtidium finitimum eſt: quo hoc minus in oratione miremur: in qua vel ex poetis, vel ex oratoribus poſſumus judicare, concinnam, diſtinctam, ornatam, feſtivam, ſine intermiſſione, ſine * repre-

vox ad ſuavitatem infracta & inflexa, ſi nimium iteretur, diſplicet. *Petavius*,

(39) *Magis laudari quod terram, quam quod crocum*) Alii *ceram*, pro *terram* hic legunt, ſed perperam. Juvat Plinii locum cum hoc conferre, qui ei lucem præferat. Igitur lib. XVII. cap. 5. *Certe*, inquit *Cicero*, *lux doctrinarum altera*, Meliora, *inquit*, unguenta ſunt quæ terram, quam quæ crocum ſapiunt. *Hoc enim maluit dixiſſe, quam redolent. Ita eſt profecto: illa erit optima, quæ unguenta ſapiat. Quod ſi admonendi ſumus, qualis ſit terræ odor ille qui quæritur; contingit ſæpe etiam quieſcente ea ſub occaſum ſolis, in quo loco arcus cœleſtis dejecerit capita ſua: & cum a ſiccitate continua imm aduit imbre: tunc emittit illum ſuum halitum divinum ex ſole conceptum, cui comparari ſuavitas nulla poſſit*. Petav. Tuetur hanc eandem lectionem in ſuis notis & emendat. ad Plin. lib. XIII. n. 6. Harduinus.

* *Reprehenſione* Lamb.) *reſpiratione*.

prehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta vel poesis vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo citius in oratoris, aut in poetæ cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus in nimia vuluptate natura, non mente satiantur (40): in scriptis & in dictis non aurium solum, sed animi judicio etiam magis, infucata vitia noscuntur.

XXVI. Quare, *bene*, & *præclare* (41), quamvis

(40) *Sensus in nimia voluptate* natura, *non* mente satiantur) Illum, qui satiatur mente aut natura, natura aut mens satiat: neque enim alio sensu, vox *satiatur* cum ablativo intelligi potest: sed non hoc voluit Cicero, imo aliud longe diversum voluit. Quod si intelligere possimus *mente satiari*, quid, quæso, est natura satiari? Lambinus hanc labem vulgatæ lectionis vidit; & sic corrigere voluit, *quod* sensu *in nimia voluptate natura*, *non* mente, satiatur: ubi *natura* est nominativi casus. Sed manet interim eadem vitiosa locutio *mente* & *sensu satiari*; & nec sententia satis numerosa videtur, nec ordo verborum elegans conservatur. Restat etiam hoc vitium, & in vulgata, & in Lambini lectione, quod hæc verba *in nimia voluptate* nimis universa sunt, & de omnimoda voluptate dicuntur: sed Cicero de uno solo genere voluptatum nunc loquitur, sc. earum, quæ ex sensibus oriuntur. Opus igitur esse emendatione, ut opinor, lector fatebitur, sententiamque leviori, quam illa Lambini, mutatione, sic forsitan restituet: *Quod sensus in nimia voluptate* naturæ, *non* mentes *satiantur*; *in scriptis & in dictis*, *non aurium solum*, *sed animi judicio etiam magis*, *infucata vitia noscuntur*. Id est: in gustatu, auditu, reliquisque voluptatibus, quæ a natura nobis sunt datæ, si nimiæ sint, non mentes gustantium, aut audientium, sed sensus soli satiantur: in iis autem voluptatibus, quæ ex arte proficiscuntur, ut in poesi & oratione, si nihil varietatis habeant, illud nimiæ similitudinis vitium noscitur non solum aurium, sed etiam magis animi judicio. *Voluptas naturæ* est *voluptas a natura data*. Sic noster de Fin. lib. v. *Quod in pueritia facillime se arbitrentur* naturæ voluptatem *posse cognoscere*. Sic lib. II. de Orat. c. 84. naturæ bona *eadem sunt*, *quæ in c.* II. *dicuntur* natura data hominibus. Facillime autem ultima litera vocis *mentes* a sequenti *s* absorberi potuit. *Pearcius*.

(41) *Quare*, bene, *&* præclare) Solebant non modo in scholis auditores, sed in foro populus oratoribus acclamare, cum aliquid impensius placeret, atque hæ erant acclamationes usitatæ, *bene*, *præclare*, *belle*, *festive*, *euge*, cujusmodi assentationum insaniam reprehendit Persius, Sat. I. 47. & Plutarchus, Tractatu de audiendo. Atque eo etiam morbus iste pervasit, ut nonnullos subornatos homines haberent, qui in exclamando cæteris præirent. Hinc natum fortasse, ut Græci θαυμάζειν, quod est *admirari*, pro eo quod est discipulum esse & auditorem, sumerent, ut

vis nobis ſæpe dicatur; *belle*, & *feſtive*, nimium ſæpe nolo. Quanquam illa ipſa exclamatio, *Non poteſt melius*, ſit velim crebra: ſed habeat tamen illa in dicendo admiratio ac ſumma laus umbram aliquam & receſſum, quo magis id, quod erit illuminatum, extare, atque eminere videatur.

Nunquam agit hunc verſum Roſcius eo geſtu, quo poteſt,

Nam ſapiens (42) *virtuti honorem præmium, haud prædam petit:*

ſed abjicit prorſus, ut in proximos,

Ecquid video? ferro ſeptus poſſidet ſedes ſacras,

incidat, adſpiciat, admiretur, ſtupeſcat. Quid ille alter?

Quid petam præſidi?

quam leniter? quam remiſſe? quam non actuoſe? Inſtat enim,

O pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non poſſet, ſi eſſet conſumpta ſuperiore motu, & exhauſta. Neque id actores prius viderunt, quam ipſi poetæ, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utriſque ſummittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur, diſtinguitur.

Ita ſit nobis igitur ornatus & ſuavis orator, (nec tamen poteſt aliter eſſe) ut ſuavitatem habeat

ut eſt apud Heſychium. Cæterum hunc locum ita accipit Strebæus, quaſi *bene*, *præclare*, & *belle* ac *feſtive* ad idem exclamationis & admirationis genus pertineant. Exiſtimo tamen duo illa eſſe genera ac diverſa exclamandi; ut cum alia ſit orationis commendatio, ex eo quod apta ſit, & artificioſa, & accommodata rebus, ex quo *bene* & *præclare* exclamari ſoleat, id in ea deberet eſſe frequentiſſimum; alia vero cum ſit laus ex nitore ac lepore, quæ lumina dicuntur, hoc eſt, inſignior quidam ac fucatior ornatus, ut propterea *belle* ac *feſtive* acclametur, nonnunquam quidem erit iſtud aſpergendum, ſed parcius & rarius. *Petavius*.

(42) *Nam ſapiens*) Verſus, quantum conjicere licet, ex Ennii tragœdia Hecuba deſumpti. *Pruſt.*

beat austeram & solidam, non dulcem atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum præcepta quæ dantur, ejusmodi sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum silva rerum, ac sententiarum comparanda est: qua de parte dixit Antonius. Hæc formanda filo ipso & genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis. Summa autem laus eloquentiæ est, amplificare rem ornando: quod valet non solum ad augendum aliquid (42) & tollendum altius, dicendo, sed etiam ad extenuandum (43) atque abjiciendum.

XXVII. Id desideratur omnibus iis in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid, vel cum conciliamus animos, vel cum concitamus. Sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum: eaque una laus oratoris est, & propria maxime. Etiam major est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius, (primo rejiciebat) laudandi & vituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam & amplificandam orationem accommodatius, quam utrumque horum cumulatissime facere posse. Consequentur etiam illi loci (44), qui quanquam proprii causarum, & inhæ-

(42) *Ad augendum aliquid*) Exemplum sit illud ex Verrina VII. depromptum: *Facinus est vinciri civem Romanum: scelus verberari: prope parricidium necari, quid dicam in crucem tollere? verbo satis digno tam nefaria res appellari nullo modo potest. Non fuit his omnibus iste contentus. Spectet, inquit, patriam, in conspectu legum, libertatisque moriatur.* Prust.

(43) *Ad extenuandum*) Quod præstitit Tullius in Ligariana: *Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant: alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus præter te adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium & verum nomen nostri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, & improvidas hominum mentes occupavisse; ut nemo mirari debeat humana consilia divina necessitate esse superata.* Idem.

(44) *Consequentur etiam illi loci*) Usum locorum communium com-

hærentes in earum nervis esse debent, tamen, quia de universa re tractari solent, *communes* a veteribus nominati sunt: quorum partim habent vitiorum & peccatorum acrem quandam cum amplificatione incusationem, aut querelam, contra quam dici nihil solet, nec potest; ut in depeculatorem (45), in proditorem, in parricidam: quibus uti, confirmatis criminibus, oportet: aliter enim jejuni sunt atque inanes. Alii autem habent deprecationem, aut miserationem. Alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque partem disseri copiose licet: quæ exercitatio nunc propria duarum philosophiarum (46), de quibus ante dixi, putatur: apud antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio & copia petebatur. De virtute enim, de officio, de æquo & bono, de dignitate, honore, utilitate, ignominia, præmio, pœna, similibusque de rebus, in utramque partem dicendi animos & vim & artem habere debemus. Sed, quoniam de nostra possessione (47) depulsi, in parvo, & eo liti-

commendat. Erant hi communes loci sententiæ quædam, sive promptuaria argumentorum vel disputationum, variis scilicet de rebus institutarum, & generalibus, cujusmodi tria genera distinguit. Alii enim loci insectationes criminum quorundam continebant, de quibus nemo dubitat quin pessima sint. Alii, deprecationem aut miserationis excitandæ rationem continent. Tertium genus habet earum quæstionum tractationem, quæ utramque in partem disputando trahuntur, ut sunt de virtute, de justitia, cæterisque id genus rebus institutæ disputationes. *Petavius*.

(45) *Depeculatorem*) Reum peculatus, sive raptæ pecuniæ publicæ. Vox inde deducta, auctore Festo, quod initium hujus fraudis a pecore olim fieri soleret. *Pruss.*

(46) *Nunc propria duarum philosoph.*) Quasnam significet, planum est & facile: Peripateticos enim & Academicos innuit. *Petavius*.

(47) *De nostra possessione*) Hujus loci talis est sententia. Quoniam philosophi dum differunt de moribus, ea invaserunt, quæ tractanda erant a rhetoribus, quibus nihil jam præter causas forenses superest, a philosophis, qui nostra bona deprædati sunt, mutuemur id quod nobis est necessarium. Ducta translatio ab iis, qui paterna possessione dejecti, compelluntur in vile prædiolum, de quo etiam lis intenditur. Litigiosum prædiolum dicit non pro-

pter

litigioso, prædiolo relicti sumus, & aliorum patroni, nostra tenere, tuerique non potuimus: ab iis, (quod indignissimum est) qui in nostrum patrimonium irruperunt, quod opus est nobis mutuemur.

XXVIII. Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva urbis (48) ac loci, nomen habent, & peripatetici philosophi, aut Academici nominantur; olim autem, propter eximiam rerum maximarum scientiam, a Græcis politicis philosophi appellati, universarum rerum publicarum nomine vocabantur; omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut definita controversia certis temporibus ac reis, hoc modo, Placeatne a Carthaginensibus captivos nostros, redditis suis, recuperari: aut infinite de universo genere quærentis, Quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit. Atque horum superius illud genus, causam, aut controversiam appellant, eamque tribus, lite, aut deliberatione, aut laudatione definiunt: hæc autem altera quæstio infinita, & quasi proposita, consultatio nominatur. Atque hactenus loquuntur.

Etiam hac (49) instituendo divisione utuntur, sed ita, non ut jure aut judicio, * ut denique recuperare amissam possessionem, sed ut ex jure civili,

pter eas lites, in quibus versantur oratores, sed quod philosophi oratoribus detrahere volunt judicialium quæstionum partem optimam. Illis enim concedunt quæstionem finitam, infinitam sibi vindicant. *Strebæus*. Prust.

(48) *Particula parva urbis*) E Lyceo scilicet, quod gymnasium, Athenis celeberrimum, dicebatur quoque περίπατος, *obambulatio*, quod inter deambulandum inde nominati Peripatetici philosopharentur. Academia, gymnasium aliud Athenis, ab Academo Atheniensi nomen habuisse tradit Plutarchus in Theseo. *Prusteus*.

(49) *Atque hactenus loquuntur. Etiam hac*) Omitto, *loquuntur*: ut sensus sit, *Atque hactenus etiam hac instituendo divisione utuntur*, scilicet rhetores, etsi in eorum provinciam invaserint philosophi. *Muretus*.

* *Ut denique*) Lamb. *aut vi denique recuperare*.

vili, surculo defringendo (50), usurpare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinet, atque idipsum lacinia (51). Nunc enim apud Philonem, quem in Academia maxime vivere audio, etiam harum jam caussarum cognitio, exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in prima arte tradenda nominant, & oratoris esse dicunt: sed neque vim, neque naturam ejus, nec partes, nec genera proponunt, ut præteriri omnino fuerit satius, quam attentatum deseri. Nunc enim inopia reticere intelliguntur, tum judicio viderentur.

XXIX. Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, de qua quæri & disceptari potest, sive in infinitis consultationibus disceptatur, sive in iis caussis, quæ in civitate, & in forensi disceptatione versantur: neque est ulla, quæ non aut ad cognoscendi, aut ad agendi vim rationemque re-

(50) *Surculo defringendo*) Ita philosophos illos de rhetorica tradere aliquid docet, ut non sibi penitus illam vindicent, neque in eam tanquam possessionem manus injiciant, sed de ea etiamnum contendentes imaginaria vindicatione usurpent in exigua aliqua parte. Olim enim petitor possessorem una cum prætore in rem præsentem ducebat: unde adversarium manu prehendens, rem, de qua erat contentio, sibi vindicabat; quod *manum conserere* appellabant. Posteaquam vero propagatis Italiæ finibus, prætores negotiis occupati proficisci ad longinquas res gravabantur, institutum est, ut litigantes non apud prætores manum consererent, sed *ex jure*, id est, ex eo loco ubi jus reddebatur, *manum consertum vocarent*, id est alter, alterum ad manum conserendam in rem de qua ageretur, vocaret: atque profecti simul in agrum de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, uti unam glebam, in jus in urbem ad prætorem deferrent, & in ea gleba, tanquam in toto agro, vindicarent. Nonnunquam & surculum ex arbore defractum ferebant. Multa de eo ritu Brissonius in Formulis. Itaque similitudo Ciceroniana hæc est: Quo illi modo litigantes in parte agri exigua hærent, nec dum totum obtinuerunt; sic philosophos, dum pacula quædam delibant ex rhetoricis, non veterem possessionem ex toto usurpare, quasi postliminio, sed particulam illius quasi adhuc alienæ rei arripere. *Petavius*.

(51) *Lacinia*) Lacinia aliquid tenere vel obtinere, idem valet, ac rem nonnisi leviter tenere. Phrasis eadem in Plauti Asin. 3. 2. 41 *Bearcius*.

feratur. Nam aut ipſa cognitio rei, ſcientiaque perquiritur, ut, Virtus ſuamne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi conſilium exquiritur, ut, Sitne ſapienti capeſſenda reſpublica. Cognitionis autem tres modi, conjectura, definitio, &, ut ita dicam, conſecutio. Nam, quid in re ſit, conjectura quæritur: ut illud, Sitne in humano genere ſapientia. Quam autem vim quæque res habeat, definitio explicat: ut, ſi quæratur, quid ſit ſapientia (52). Conſecutio autem tractatur, cum, quid quamque rem ſequatur, inquiritur: ut illud, Sitne aliquando mentiri (53) boni viri.

Redeunt rurſus ad conjecturam, eamque in quatuor genera diſpertiunt. Nam aut quid ſit, quæritur, hoc modo: Naturane ſit jus (54) inter homines, an opinionibus. Aut, quæ ſit origo cujuſque rei: ut, quod ſit initium legum (55), aut

(52) *Quid ſit ſapientia*) *Sapientia eſt* (*ut a veteribus philoſophis definitum eſt*) *rerum divinarum & humanarum, cauſarumque, quibus hæ res continentur, ſcientia*. Tullius lib. II. de Offic. *Pruſt.*

(53) *Sitne aliquando mentiri*) Recte Plato lib. II. de Rep. ψεῦδος ȣ μόνον ὑπὸ θεῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπ' ἀνθρώπων μισεῖται: *Mendacium non tantum a diis, ſed etiam ab hominibus odio habetur*. Videtur ab hac ſententia aliquantulum deflectere, cum libro v. de Rep. mendacio tanquam pharmaco magiſtratibus utendum aliquando cenſet ad ſubditorum utilitatem. Mendacium officioſum approbat Tullius in oratione pro Ligario. Ariſtoteles lib. IV. Ethicorum, licitum unquam mendacium negat, cujus ſententiæ accedendum. Quid autem diſcrepent mentiri & mendacium dicere, ex Nigidio docet Gellius lib. XI. cap. 2. *Idem*.

(54) *Naturane ſit jus*) Jus aliud eſt naturale, definiturque a Cicerone lib. I. de Legibus, *ratio ſumma inſita in natura, quæ jubet ea quæ facienda ſunt, prohibetque contraria*. Aliud jus gentium ad naturale accedit, eſtque omnium gentium auctoritate paſſim receptum; aliud proprium, quod ſibi quiſque populus deſcribit; aliud civile, &c. Vide Partit. Orat. *Idem*.

(55) *Quod ſit initium legum*) Callicles in Gorgia Platonis ab infirmiori plebe leges inventas putat, quibus, ne quid præter fas auderent, potentiores coercerentur. Thraſymachus apud Platonem lib. I. de Rep. jura & leges principum arbitrio putat conſtitutas. Unde perperam concludit illud eſſe jus, quod potentioribus eſt utile. Vide notas in I. de Orat. cap. 8. *Idem*.

aut rerum publicarum (56). Aut caufa & ratio: ut, fi quæratur cur doctiffimi (57) homines de maximis rebus diffentiant. Aut de immutatione: ut, fi difputetur, num interire virtus in homine, aut num in vitium poffit converti.

Definitionis autem funt difceptationes, ut, cum quæritur (58) quid in communi (59) mente quafi impreffum fit: ut, fi differatur, idne fit jus (60), quod maximæ parti fit utile. Aut, cum quid cujufque fit proprium, exquiritur: ut ornate dicere, propriumne fit (61) oratoris, an id etiam aliquis præterea poffit. Aut, cum res diftribuitur in partes: ut, fi quæratur, quot fint genera (62) rerum expetendarum: ut, fintne tria, corporis (63), animi, externarumque rerum. Aut, cum, quæ forma (64), & quafi na-

(56) *Rerum publicarum*) Earum initium primo domus, tum vicus, denique civitas. *Ariftoteles lib.* 1. *de Rep.* Idem.

(57) *Cur doctiffimi*) Scilicet eruditorum perinde ac *vulgi opiniones in maxima inconftantia veritatis ignoratione verfantur.* Tullius lib. 1. de Nat. Deor. *Idem*.

(58) *Ut cum quæritur*) Mutavi vulgatum *ut* in *aut*, quia exemplum non fubjicitur, fed fpecies quædam definitionis. Quatuor ejus funt fpecies. Prima eft, cum quæritur, quid in communi mente quafi impreffum fit, quam Cicero in Topicis vocat notionem, & ejus fpeciei exemplum eft, *Idne eft jus, quod maximæ parti fit utile?* Secunda eft, cum, quid cujufque fit proprium, exquiritur, quod Cicero in Topicis vocat proprietatem. Tertia, cum res diftribuitur in partes: quod vocat divifionem. Quarta, cum, quæ forma & quafi naturalis nota cujufque fit, defcribitur: quam vocat defcriptionem. Vides igitur, Lector, *aut* legendum effe, quod præponitur tribus poftremis fpeciebus. *Pearcius*.

(59) *Quid in communi*, &c.) Hæc funt innata, religione deum, parentes pietate, officiis amicos colere. *Pruft.*

(60) *Idne fit jus*) Rectius a jurifperitis definitur ars boni & æqui. *Idem*.

(61) *Propriumne fit*) Ornate & appofite ad perfuadendum dicere unius eft oratoris. *Idem*.

(62) *Quot fint genera*) Tria funt expetenda, honefta, utilia, & jucunda. *Idem*.

(63) *Corporis*) Bona corporis funt fanitas, robur, agilitas, pulchritudo: animi, ingenium, memoria, induftria; externa, nobilitas, proba inftitutio, divitiæ. *Idem*.

(64) *Aut, cum, quæ forma*) Notationes, five defcriptiones mo-

naturalis nota cujusque sit, describitur: ut, si quæratur avari species, seditiosi, gloriosi.

Consecutionis autem duo prima quæstionum genera ponuntur. Nam aut simplex est disceptatio, ut, si disseratur, Expetendane sit gloria, aut ex comparatione, Laus, an divitiæ (65) magis expetendæ sint. Simplicium autem sunt tres modi: de expetendis fugiendisve rebus, ut, Expetendine honores sint, num fugienda paupertas: de æquo aut iniquo, Æquumne sit ulcisci (66) injurias etiam propinquorum: de honesto aut turpi, ut hoc, Sitne honestum, gloriæ causa mortem obire. Comparationis autem duo sunt modi. Unus, cum, idemne sit, an aliquid intersit, quæritur: ut *metuere*, & *vereri* (67): ut *rex*, & *tyrannus* (68): ut *assentator*, & *amicus* (69). Alter, cum, quid præstet aliud alii, quæritur: ut illud, Optimine cujusque sapientes, an populari laude ducantur. Atque eæ quidem disceptationes, quæ ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur.

XXX.

morum indicat, quos characteres Græci vocant; quando res non simplici definitione aperitur, sed per multiplicia signa, & quasi vestigia explicatur. Cujusmodi sunt morales Theophrasti characteres, quæ in oratione collocata ethopœjam faciunt, & præcipue ad comœdias pertinent. *Petavius*.

(65) *Laus, an divitiæ*) Quæstionem solvit Salomon Proverbiorum cap. 22. *Melius est nomen bonum quam divitiæ multæ*, Prust.

(66) *Æquumne sit ulcisci*) Consule notas in lib. I. de Orat. c. 8. *Idem*.

(67) *Metuere, & vereri*) Metuere est angi malo imminenti, quod vix declinari potest: vereri est timere, ne quid perperam fiat. *Idem*.

(68) *Rex, & tyrannus*) Rex est qui rerum summam administrans, publicæ, non privatæ utilitati studet: tyrannus contra suis tantum commodis servit. *Omnes & habentur & dicuntur tyranni, qui potestate sunt perpetua in ea civitate, quæ libertate usa est*. Cornelius Nepos in Militiade. *Idem*.

(66) *Assentator, & amicus*) Adulator voluptatis aut utilitatis suæ causa amicitiam simulat: amicus vult bona evenire alteri non sua, sed illius ipsius causa quem diligit. Consule Plutarchum lib. de discrimine amici & adulatoris. *Idem*.

XXX. Quæ vero referuntur ad agendum, aut in officii disceptatione versantur, quo in genere, quid rectum faciendumque sit, quæritur: cui loco omnis virtutum, & vitiorum est silva subjecta: aut in animorum aliqua permotione aut gignenda, aut sedanda, tollendave tractantur. Huic generi subjectæ sunt cohortationes, objurgationes, consolationes, miserationes, omnisque ad omnem animi motum & impulsio, &, si ita res feret, mitigatio.

Explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum omnium, nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit ab Antonii divisione nostra partitio. Eadem enim sunt membra in utrisque disputationibus, sed paulo secus a me, atque ab illo, partita ac distributa. Nunc ad reliqua progrediar, meque ad meum munus pensumque (70) revocabo. Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quæque genera quæstionum argumenta sumenda: sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam quia longum est, quam quia perspicuum, dici nihil est necesse.

Ornatissimæ sunt igitur orationes eæ, quæ latissime vagantur, & a privata ac singulari controversia se ad universi generis vim explicandam conferunt & convertunt, ut ii, qui audiant, natura, & genere, & universa re cognita, de singulis reis, & criminibus, & litibus statuere possint. Hanc ad consuetudinem exercitationis vos, adolescentes, est cohortatus Antonius, atque a minutis angustisque concertationibus ad omnem vim, varietatemque vos disserendi traducendos putavit. Quare non est paucorum libellorum hoc mu-

(70) *Pensumque*) Proprie manipulus est lanæ vel lini ex colu pendens, & a puellis fuso trahendus; metaphorice sumitur pro negotio cuique injuncto. *Idem*.

munus, ut ii, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani, atque hujus ambulationis antemeridianæ, aut nostræ pomeridianæ sessionis. Non enim solum acuenda nobis, neque procudenda lingua est; sed onerandum, complendumque pectus maximarum rerum & plurimarum suavitate, copia, varietate.

XXXI. Nostra est enim (si modo nos oratores sumus, si in civium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores & principes sumus) nostra est, inquam, omnis ista prudentiæ, doctrinæque possessio, in quam homines, quasi caducam atque vacuam, abundantes otio, nobis occupatis, involaverunt; atque etiam aut irridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates (71), cavillantur, aut aliquid de oratoris arte paucis præcipiunt libellis, eosque *rhetoricos* inscribunt: quasi non illa sint propria rhetorum, quæ ab iisdem de justitia, de officio, de civitatibus instituendis & regendis, de omni vivendi, denique etiam de naturæ ratione dicuntur. Quæ quoniam jam aliud non possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus, dummodo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent, & quam intuentur, transferamus: neque (ut ante dixi) omnem teramus in his discendis rebus ætatem, sed cum fontes viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, nunquam cognoscet omnino, tum, quotiescumque opus erit, ex iis tantum, quantum res petet, hauriemus. Nam neque tam est acris in naturis hominum & ingeniis, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit videre: neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo adspexerit.

In

(71) *Ut ille in Gorgia Socrates*) Socratis in Gorgia mentem non est hic assecutus Crassus, ut jam annotavimus ad lib. 1. de Orat. c. 11. *Idem*.

In hoc igitur tanto tamque immenso campo, cum liceat oratori vagari libere, atque, ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus, ornatusque dicendi. Rerum enim copia verborum copiam gignit: &, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, exsistit ex rei natura quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet, aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili, & flagret studio, & a natura adjuvetur, & in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus, ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque legerit: næ ille haud sane, quemadmodum verba struat & illuminet, a magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, labetur.

XXXII. Hic Catulus, Dii immortales, inquit, quantam rerum varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, complexus es, quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es, & in majorum suorum regno collocare! Namque illos veteres doctores, auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus, semperque esse in omni orationis ratione versatos. Ex quibus Eleus (72) Hippias, cum Olympiam venisset (73), maxima illa quinquennali celebri-

(72) *Eleus*) Oriundus ex Elide, quæ urbs est in Peloponneso, nunc *Belvedere*. Idem.

(73) *Hippias, cum Olympiam venisset*) Totus hic locus ex Platonis Hippia minore desumptus: in quo Socrates Hippiam, audacissimum ardelionem, nihil non sibi arrogantem, dum facete deridet, sophistarum disputandi rationem evertit. De Hippia vide Apulejum lib. II. Floridor. Paulo post ea tempora, annis circiter ante Christum cccix. Hiuhingus quidam inter Sinas philosophus isti Hippiæ persimilis vestes, calceos, &c. sua sibi industria & manu conficiebat. *Martinus lib. v. Sinicæ historiæ, Decade prima*. *Olympiam*: Urbem in Elide regione Peloponnesi, dictam quoque Pisam, nunc *Langanico* Castaldus, Niger *Stauri* vocari scribit. *Idem*.

tate ludorum (74), gloriatus est, cuncta pæne audiente Græcia, nihil esse ulla in arte rerum omnium, quod ipse nesciret: nec solum has artes, quibus liberales doctrinæ atque ingenuæ continerentur, geometriam, musicam, literarum cognitionem, & poetarum, atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebus publicis dicerentur: sed annulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, se sua manu confecisse. Scilicet nimis hic quidem est progressus; sed ex eo ipso est conjectura facilis, quantum sibi illi ipsi oratores de præclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. Quid de Prodico Chio? quid de Thrasymacho Chalcedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unusquisque plurimum temporibus illis, etiam de natura rerum, & disseruit, & scripsit. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato voluit) philosopho succubuit orator; qui aut non est victus unquam a Socrate, neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est victus, eloquentior videlicet fuit & disertior Socrates, &, ut tu appellas, copiosior & melior orator: sed hic in illo ipso Platonis libro, de omni re, quæcumque in disceptationem quæstionemque vocaretur, se copiosissime dictorum esse profitetur: isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere, qua de re quisque vellet audire: cui tantus honos habitus est a Græcia, soli ut ex omnibus Delphis (75) non inaurata statua

(74) *Quinquennali celebritate ludorum*) Olympicos ludos ad Jovis cultum Olympiæ quinto quoque anno celebrandos instituit Hercules, Diodoro teste: quanquam illorum auctorem Vellejus facit Atreum. Eos instauravit Iphitus Eleus, anno post excidium Trojæ ccccvIII. ante Roman conditam xxIII. ante Christi ortum Dcclxxvi. Atque hinc primum certum aliquid habetur in historia Græca. Eorum ludorum celebritas desiit Theodosio Magno imperante, ut narrat Cederenus *Idem*.

(75 *Delphis*) Delphi Phocieis urbs in Achaja, Apollinis oraculo celeberrima. *Castri* Sophiano, *Salona* Nigro. *Idem*.

tua (76), sed aurea statueretur. Atque ii, quos nominavi, multique (77) præterea summi dicendi doctores uno tempore fuerunt: ex quibus intelligi potest, ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis; oratorisque nomen apud antiquos in Græcia, majore quadam vel copia, vel gloria floruisse.

Quo quidem magis dubito, tibine plus laudis, an Græcis vituperationis esse tribuendum statuam: cum tu, in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in civitate, vel privatorum negotiis pæne omnibus, vel orbis terræ procuratione, ac summi imperii gubernatione districtus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis, eamque omnem cum ejus, qui consilio & oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris: illi nati in literis, ardentesque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem, & traditum, & suum conservaverint.

XXXIII. Tum Crassus, Non in hac, inquit, una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus, distributione partium ac separatione, magnitudines sunt artium diminutæ. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous (78), fuisse tum alios

(76) ***Delphis non inaurata statua***) Immo non a Græcis erecta illa statua, sed ab ipso sophista sibi posita, si audiendus Plinius, qui lib. 32. cap. 1. *Hominum*, inquit, *primus & auream statuam & solidam Gorgias Leontinus Delphis in templo sibi posuit, septuagesima circiter olympiade: tantus erat docendæ oratoriæ artis quæstus*. Sed nihil hac in parte fidei habeas Plinio. Præstat & Ciceroni credere, & Valerio lib. 8. cap. 15. & Pausaniæ, qui tamen non auream, sed inauratam esse ait, lib. x. *Petavius*.

(77) *Multique*) Ut Theodorus Byzantius, Isocrates, &c. *Prust.*

(78) *Hippocrates .... Cous*) Medicorum princeps Hippocrates, qui tam fallere quam falli nescit, ut ait Macrobius lib. 1. in somnium Scipionis cap. 6. in insula maris Ægei Co (hodie dicitur *Lango*) natus est, teste Histomacho, anno 1. Olymp. LXXX. filii-

lios medicos, qui morbis, alios qui vulneribus, alios qui oculis * mederentur? Num geometriam Euclide (79) aut Archimede (80), num musicam Damone (81) aut Aristoxeno (82), num ipsas literas Aristophane (83) aut Callimacho (84) tractante, tam discerptas fuisse, ut nemo ge-

scilicet ante Christum ccccl x. obiit apud Larissæos, quo ætatis anno vix constat: scribunt alii nonagesimo, alii octogesimo quinto, alii centesimo quarto, alii denique centesimo nono. *Soranus*. Prust.

* *Oculis*, Lamb. *oculis*, *alios qui auribus mederentur*.

(79) *Euclide*) Euclides mathematicus geometriam Alexandriæ docuit Ptolemæi Lagidæ Ægypti regis temporibus, Olympiade cxviii. annis ante Christum cccviii. Multum differt ab antiquiore illo Euclide Megarensi Socratis discipulo. In opere de Geometria omnem magnitudinis ac multitudinis rationem complectitur, quæ subinde divisa est, aliis figuras planas, aliis solidas, aliis numeros, aliis lineas commensurabiles, ut vocant, & incommensurabiles tractantibus. *Prust.*

(80) *Archimede*) Hic Syracusanus cæli siderumque spectator geometricæ ac machinalis scientiæ peritissimus, patriam adversus Romanorum conatus novis bellicorum operum inventis facile per triennium defendit: Syracusis captis, cum esset in sua studia intentus, ab ignoto milite interfectus est, id ægre ferente Marcello victore, qui edixerat, ne vir tantus violaretur: anno U. C. Dxlii. ante Christum ccxii. ætatis circiter Lxx. *Livius lib.* xxiv. *Plutarchus*, *Plinius*, &c. Scripsit Archimedes de Sphæra & Cylindro, de circuli dimensione, de æquiponderantibus, de conoidibus & sphæroidibus, de spiralibus, de quadratura paraboles, & insidentibus in humido; quotusquisque hæc omnia simul complectitur? *Idem*.

(81) *Damone*) Damon, Agatoclis discipulus, non in musicis tantum, verum etiam aliis artibus perjucundis excelluit. *Plato in Lachete*. Idem.

(82) *Aristoxeno*) Qui ortus ex urbe Tarento philosophicis juxta & musicis disciplinis eruditus exstitit. Aristotelem audivit præceptorem, in quem officii parum memor subinde invectus est, quod Aristoteles in schola sibi delegisset Theophrastum successorem. Inclaruit anno ante Christum circiter cccxx. *Suidas*. Prust.

(83) *Aristophane*) Hic Byzantius grammaticus, Callimachi & Zenodoti discipulus, vixit Olympiade xlv. ante Christum annis Dc. *Suidas*. Prust.

(84) *Callimacho*) Cyrenæo Grammatico, qui poemata quovis carminum genere scripsit, multaque oratione numeris soluta edidit. Ista subinde partiti sunt studia, alii grammaticæ, alii poeticæ addicti. Vixit Callimachus ad tempora Ptolemæi Evergetæ, qui regnare cœpit in Ægypto Olympiadis cxxvii. anno secundo, ante Christum cclxi. *Suidas*. Prust.

genus universum complecteretur, atque ut alius aliam sibi partem, in qua elaboraret, seponeret?

Equidem sæpe hoc audivi de patre & de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiæ gloria vellent, omnia, quæ quidem tum hæc civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Ælium, M. vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulantem foro: quod erat insigne, eum, qui id faceret, facere civibus omnibus consilii sui copiam: ad quos olim & ita ambulantes, & in solio sedentes domi, sic adibatur, non solum ut de jure civili ad eos, verum etiam de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio aut negotio referretur. Hæc fuit P. Crassi illius veteris (85), hæc T. Coruncanii (86), hæc proavi, generi mei, Scipionis (87), prudentissimi hominis, sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur: iidemque & in senatu, & apud populum, & in causis amicorum, & militiæ consilium suum fidemque præstabant. Quid enim M. Catoni, præter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventitiam, defuit? Num, quia jus civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, juris scientiam negligebat? at utroque in genere & laboravit, & præstitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in republica capessenda fuit? nemo apud populum fortior, nemo melior senator:

(85) *T. Crassi illus veteris*) Cognomento Divitis, qui pontificis maximi munere functus est, & consulatum gessit anno U. C. DXLVIII. ante Christum CXCVI. *Idem*.

(86) *T. Coruncanii*) Hic etiam pontifex maximus fuit, & obiit anno U. C. DCI. ante Christum CLIII. ut indicat Cicero in Catone. *Idem*.

(87) *Scipionis*) Hic ille Scipio est Nasica Corculum, & ipse pontifex maximus, proavus Scipionis, qui Crassi gener fuit. *Idem*.

tor: idem faciie optimus imperator: denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri, discive potuit, quod ille non cum investigarit & scierit, tum etiam conscripserit.

Nunc contra plerique ad honores adipiscendos, & ad rempublicam gerendam nudi veniunt atque inermes; nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis, effert se, si unum aliquid affert, ut bellicam virtutem, aut usum aliquem militarem; quæ sane nunc quidem obsoleverunt; aut juris scientiam, ne ejus quidem universi: nam pontificium, quod est conjunctum, nemo discit; aut eloquentiam, quam in clamore & in verborum cursu positam putant: omnium vero bonarum artium, denique virtutum ipsarum societatem cognationemque non norunt.

XXXIV. Sed, ut ad Græcos referam orationem, (quibus carere in hoc quidem sermonis genere non possumus: nam ut virtutis a nobis, sic doctrinæ sunt ab illis exempla repetenda) septem fuisse dicuntur (88) uno tempore, qui sapientes & haberentur & vocarentur. Hi omnes, præter Milesium (89) Thalem civitatibus suis præfuerunt. Quis doctior iisdem illis temporibus, aut cujus eloquentia literis instructior fuisse traditur, quam Pisistrati? qui primus Homeri (90) libros, con-

(88) *Septem fuisse dicuntur*) Omnes illi, excepto Thale Milesio, omnium antiquissimo, suis civitatibus præfuerunt; Pittacus Mitylenæis, Bias Priennensibus, Solo Atheniensibus, Cleobulus Lindiis, Myson Chenensibus in Laconica, Chilo Lacedæmoniis. *Plato in Protagora*, &c. Floruerunt ab Olympiade xl. ad LVIII. sive ab anno ante Christi ortum DCXX. ad DXLVIII. *Diogenes*, &c. *Idem*.

(89) *Milesium*) Oriundum e Miletos, nunc *Melasso*; ex Ptolemæo Cariæ, ex Herodoto civitas est Joniæ. Quod in utriusque provinciæ finibus sit, hinc orta fortasse geographorum æqualium dissensio, quorum alii, ut Mela, Strabo, & Plinius, Miletum in Jonia; alii, ut Ptolemæus, in Caria collocant. *Idem*.

(90) *Homeri*) De quo supra c. 15. *Idem*.

confusos antea, sic disposuisse dicitur (1), ut nunc habemus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita eloquentia floruit, ut literis doctrinaque præstaret. Quid Pericles? de cujus dicendi copia sic accepimus, ut, cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriæ, severius tamen id ipsum, quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus & jucundum videretur: cujus in labris (2) veteres comici, etiam cum illi maledicerent, (quod tum Athenis fieri licebat) leporem habitasse dixerunt; tantamque in eo vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc non * clamator aliquis ad clepsydram (3) la-

(1) *Disposuisse dicitur*) Recte assensum hic sustinet Cicero; neque enim Pisistratum, sed ejus filium Hipparchum Homeri libros ordine disposuisse tradit Plato in Hipparcho. *Idem*.

(2) *Cujus in labris*) Conviciis ac maledictis Periclem, ut refert Plutarchus in ejus vita, proscindebant comici poetæ Cratinus & Eupolis: hic nihilominus, auctore Tullio in Bruto n. 59. quam deam Græci vocant Πειθώ, Ennius Suadam, in Periclis labris sessitavisse scripsit. *Idem*.

* *Clamator*) Vict. Man. *declamator*.

(3) *Ad clepsydram*) Oratoribus ad causas agendas certum tempus definiebatur per clepsydram, quo elapso silere necesse erat; fiebatque non raro quod ait Quintilianus lib. XII. cap. 6. *Laboratam congestamque dierum ac noctium studio actionem aqua deficit*. De forma clepsydræ atque usu nonnulla scitu necessaria ex antiquis scriptoribus juvat hic breviter exponere: præsertimque ex Aristophanis interprete, (*Acharn. vers. 693. & Vesp. v. 93.*) Ἡ κλεψύδρα ἀγγεῖον..... Clepsydra vas est habens exiguum foramen in fundo, quod in judicio plenum aqua ponebatur, ad quam oratores dicebant: hoc est, tamdiu dicere poterant ac perorare, quamdiu aqua per angustum foramen fluebat. Apulejus lib. 3. Metamorph. *Præconis amplo boatu citatus accusator quidam senior exsurgit, & ad dicendi spatium vasculo quodam in vicem coli graciliter fistulato, ac per hoc guttatim defluo infusa aqua, populum sic adorat*. Falso sibi persuaderet aliquis, clepsydram nostris fuisse clepsammidiis similem, hoc est, horologiis, ut quidam vocant, pulverariis, quibus scilicet horarum intervalla partimur effluxu arenæ. Nam neque duobus ex vasculis veterum clepsydra constabat, quorum ex altero aqua in alterum per vices deflueret; sed uno tantum. Neque in eo aqua erat perpetua; sed quæ effusa identidem transmitteretur, subjecto, ut opinor, vase recepta: aut certe quæ singulis causis nova atque appensa transfunderetur. Eam publicus lictor appendebat; qua

latrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazomenius (4) ille Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excellens, quadraginta annos præfuit Athenis, & urbanis, eodem tempore, & bellicis rebus.

Quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus suis quidem non boni sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracusium (5) doctrinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguæ solum, verum etiam animi ac virtutis magister, ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato; aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum (6), Cononis (7), præstantissimi imperatoris, filium, summum ipsum imperatorem, hominemque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysis (8) Thebanum Epaminondam

quæ ubi omnis effluxerat, monebatur orator esse desinendum. Quod si sermonem interrumperet casu quopiam, aut aliquid de scripto recitaret, jubebat præconem aquam sistere. Apulejus in Apolog. *At tu, interea dum legis, aquam sustine*. Πρὸς ὕδωρ λέγειν, ad aquam dicere, perinde est, ac dicere ad clepsydram. *Petavius*.

(4) *Clazomenius*) Natus Clazomenis urbe Joniæ in Asia minore: Theveto *Grinæ*. Prust.

(5) *Dionem Syracusium*) Hic Platonis discipulus contra Dionysium Minorem tyrannum copias movit, eumque devicit, ad libertatem popularium vindicandam egregie multa manu & consilio gessit. Calippi opera a Zacynthiis mercenariis perfide jugulatus est an. 3. Olymp. cvi. ante Christum cccxiv. *Diodorus*, *Plutarchus*, & *Cornelius Nepos*. Prust.

(6) *Timotheum*) Qui dux Atheniensis bellicam gloriam doctrinæ laude cumulavit. *Cornelius Nepos*. Ejus res præclare gestas inimici tribuebant fortunæ, quam depingebant urbes retibus inclusas ipsi offerentem: quod ægre tulit Timotheus: ex quo tempore adversa ei ceciderunt omnia, adeo ut tandem ab infenso populo in exilium pulsus fuerit. *Plutarchus in Sylla*. Idem.

(7) *Cononis*) Hic Atheniensis a Lysandro Lacedæmoniorum duce bello superatus, voluntario se multavit exilio, & auxilio Artaxerxis Persarum regis, a servitute patriam liberavit. *Cornelius Nepos*. Idem.

(8) *Lysis*) Tarentinus, cui præceptori sic fuit deditus Epaminondas, ut adolescens tristem ac severum senem omnibus æqua-

dam (9), haud ſcio an ſummum virum unum omnis Græciæ? aut Xenophon Ageſilaum? aut Philolaum (10) Archytas (11) Tarentinus? aut ipſe Pythagoras totam illam veterem Italiæ Græciam (12), quæ quondam magna vocitata eſt? Equidem non arbitror.

XXXV. Sic enim video, unam quandam omnium rerum, quæ eſſent homine erudito dignæ, atque eo, qui in republica vellet excellere, fuiſſe doctrinam: quam qui accepiſſent, ſi iidem ingenio ad pronuntiandum valuiſſent, & ſe ad dicendum quoque, non repugnante natura, dediſſent, eloquentia præſtitiſſe. Atque ipſe Ariſtoteles, cum florere Iſocratem nobilitate diſcipulorum videret, quod ipſe ſuas diſputationes a cauſis forenſibus & civilibus ad inanem ſermonis elegantiam tranſtuliſſet, mutavit repente totam formam prope diſciplinæ ſuæ, verſumque quendam de Philoctera (13) paulo ſecus dixit. Ille enim, *turpe* ſibi ait *eſſe tacere, cum barbaros*; hic autem (14), *cum Iſocratem pateretur dicere*. Itaque ornavit & illuſtravit

qualibus ſuis in familiaritate antepoſuerit. *Cornel. Nepos*. Floruit Olympiade circiter xcv. annis ante Chriſtum cccc. *Idem*.

(9) *Epaminondam*) De quo, ut & Xenophonte, & Ageſilao, jam ſupra diximus. *Idem*.

(10) *Philolaum*) Philolaus Crotoniata philoſophus Pythagoricus, teſte Laertio, tyrannidis affectatæ ſuſpectus mortuus eſt: cujus tres libros decem millibus denarium emptos a Platone refert Gellius lib. 3. cap. 17. *Idem*.

(11) *Architas*) Philoſophus Pythagoricus, Platonis a Dionyſio necandi ſalutem aſſeruit; ſæpius populo præfectus eſt, ſed mathematicis quam bellicis artibus multo clarior exſtitit. Claruit annis ante Chriſtum circiter cccl. *Diogenes*. Pruſt.

(12) *Italiæ Græciam*) Vide notas ad lib. II. de Orat. cap. 37. *Idem*.

(13) *Philocteta*) Philoctetes comes Herculis, a quo ſagittarum ad excidium Trojæ fatalium heres inſtitutus eſt. Earum una decidente graviter eo pede læſus, quo tumulum Herculis contra datam fidem monſtraverat, Machaonis arte convaluit. *Idem*.

(14) *Cum* barbaros; *hic autem*, &c.) Verſus, ad quem alludit Cicero, exſtat apud Quint. lib. 3. §. 1. & Diog. Laertium in vita Ariſtotelis:

Αἰσ-

vit doctrinam illam omnem ; rerumque cognitionem cum orationis exercitatione conjunxit . Neque vero hoc fugit sapientissimum regem Philippum , qui hunc Alexandro filio doctorem accierit (15) , a quo eodem ille & agendi acciperet præcepta , & loquendi.

Nunc sive qui volet , eum philosophum , qui copiam nobis rerum , orationisque tradat, per me appellet oratorem licet ; sive hunc oratorem , quem ego dico sapientiam junctam habere eloquentiæ, philosophum appellari malit , non impediam : dummodo hoc constet , neque infantiam ejus , qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat ; neque inscientiam illius, cui res non suppetat , verba non desint , esse laudandam : quorum si alterum sit optandum , malim equidem indisertam prudentiam , quam stultitiam loquacem.

Sin quærimus , quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est. Quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est. Sin eos disjungent ; hoc erunt inferiores , quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia , in phi-

Αἰσχρὸν σιωπᾷν , Ἰσοκράτην δ' ἐᾷν λέγειν . Versus autem, ipsius Euripidis in Philocteta sic se habet :

Αἰσχρὸν , σιωπᾷν, βαρβάρους δ' ἐᾷν λέγειν . Ex quo apparet, non *barbaris* (ut vulgo) sed *barbaros* legendum esse ; quod & ipse Cicero indicat , cum dicit in accus. casu *Isocratem* : nempe sic expletur sententia , *cum* barbaros *pateretur dicere* . Hanc mendam sæpe observarunt viri doctissimi : nemo tamen adhuc *barbaros* in textum reposuit . Adde , quod Ms. Bel. Herl. 1. & Joan. *barbaros* rectissime exhibent . *Pearcius* .

(15) *Doctorem accierit*) Brevem Philippi epistolam , qua Aristoteli committit institutionem Alexandri , refert Gellius lib. IX. cap. 3. Φίλιππος Ἀριστοτέλει χαίρειν . Ἴσθι μοι γεγονότα υἱόν . πολλὴν οὖν τοῖς θεοῖς χάριν ἔχω · οὐχ οὕτως ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ παιδὸς , ὡς ἐπὶ τῷ κατὰ τὴν σὴν ἡλικίαν αὐτὸν γεγονέναι · ἐλπίζω γὰρ αὐτὸν ὑπὸ σοῦ τραφέντα , δὲ παιδευθέντα, ἄξιον ἔσεσθαι δὲ ἡμῶν . δὲ τῆς τῶν πραγμάτων διαδοχῆς . *Philippus Aristoteli salutem . Scito mihi natum filium ; multum igitur diis gratiam habeo , non tam quod natus sit puer , quam quod sua ætate natus sit . Spero enim ipsum a te educatum , & institutum , dignum fore & nobis , & negotiorum susceptione* . Prust.

philoſophorum autem cognitione non continuo ineſt eloquentia: quæ quamvis contemnatur ab eis, neceſſe eſt tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur. Hæc cum Craſſus dixiſſet, parumper & ipſe conticuit, & cæteris ſilentium fuit.

XXXVI. Tum Cotta, Equidem, inquit, Craſſe, non poſſum queri, quod mihi videare aliud quiddam, & non id, quod ſuſceperis, diſputaſſe. Plus enim aliquanto attuliſti, quam tibi eſſet tributum a nobis ac denuntiatum. Sed certe & hæ partes fuerunt tuæ, de illuſtranda oratione ut diceres, & eras ipſe jam ingreſſus, atque in quatuor partes omnem orationis laudem deſcripſeras: cumque de duabus primis nobis quidem ſatis, ſed, ut ipſe dicebas, celeriter, exigueque dixiſſes, duas tibi reliquas feceras; quemadmodum primum ornate, deinde etiam apte diceremus. Quo cum ingreſſus eſſes, repente te quaſi quidam æſtus ingenii tui procul a terra abripuit, atque in altum a conſpectu pæne omnium abſtraxit; omnemque rerum ſcientiam complexus, non tu quidem eam nobis tradidiſti, (neque enim fuit tam exigui temporis) ſed, apud hos quid profeceris, neſcio: me quidem in Academiam totum compuliſti. In qua velim ſit illud, quod ſæpe poſuiſti, ut non neceſſe ſit conſumere ætatem, atque ut poſſit is illa omnia cernere, qui tantummodo adſpexerit: ſed, etiam ſi eſt aliquanto ſpiſſius, aut ſi ego ſum tardior, profecto nunquam conquieſcam, neque defatigabor ante, quam illorum ancipites vias rationeſque & pro omnibus, & contra omnia diſputandi, percepero.

Tum Cæſar, Unum, inquit, me ex tuo ſermone maxime, Craſſe, commovit, quod eum negaſti, qui non cito quid didiciſſet, unquam omnino poſſe perdiſcere: ut mihi non ſit difficile periclitari, & aut ſtatim percipere iſta, quæ tu ver-

bis ad cælum extulisti; aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possum esse contentus.

Hic Sulpicius, Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum, neque Carneadem, nec philosophorum quemquam desidero: vel me licet existimes desperare posse ista perdiscere, vel, id quod facio, contemnere. Mihi rerum forensium, & communium vulgaris hæc cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio: quæ tum denique, cum causa aliqua, quæ a me dicenda est, desiderat, quæro. Quamborem, nisi forte es jam defessus, &, si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quæ ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent: quæ ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.

XXXVII. Tum Crassus, Pervulgatas res requiris, inquit: & tibi non incognitas, Sulpici. Quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non etiam scriptum reliquit? Sed geram morem, & ea duntaxat, quæ mihi nota sunt, breviter exponam tibi: censebo tamen ad eos, qui auctores & inventores sunt harum sane minutarum rerum, revertendum.

Omnis igitur oratio conficitur ex verbis: quorum primum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde conjuncte. Nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex continuatis, conjunctisque constat. Ergo utemur verbis aut iis, quæ propria sunt, & certa quasi vocabula rerum, pæne una nata cum rebus ipsis: aut iis, quæ transferuntur, & quasi alieno in loco collocantur: aut iis, quæ novamus, & facimus ipsi.

In propriis est igitur verbis illa laus oratoris, ut

ut abjecta (16) atque obsoleta (17) fugiat: lectis atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam & sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere propriorum delectus est quidam habendus, atque is aurium quodam judicio ponderandus: in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum. Etiam hoc, quod vulgo de oratoribus ab imperitis dici solet, *Bonis is verbis*, aut *aliquis non bonis utitur*, non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu judicatur: in quo non magna laus est vitare vitium, (quanquam id est magnum) verum hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus & copia bonorum. Sed, quid ipse ædificet orator, & in quo adjungat artem, id esse a nobis quærendum atque explicandum videtur.

XXXVIII. Tria sunt igitur in verbo simplici, quæ orator afferat ad illustrandam atque exornandam orationem; aut inusitatum verbum, aut novatum, aut translatum.

Inusitata sunt prisca fere ac vetusta, & ab usu quotidiani sermonis jamdiu intermissa, quæ sunt poetarum licentiæ (18) liberiora, quam nostræ: sed tamen raro habet etiam (19) in oratione

 poe-

(16) *Abjecta*) Verba vilia ac sordida, quibus sæpe utuntur comici & satyrici. Observat tamen Quintilianus lib. VIII. cap 3. vim rebus aliquando ipsa rerum humilitate afferri: ut cum dicit in Pisonem Cicero, *cum sibi tota cognatio in sarraco advehatur*, incidit in sordidum nomen, quo contemptum auxi hominis, quem destructum volebat. Et alibi, *caput opponis cum eo coniscans* Prust.

(17) *Obsoleta*) Ridicule nescio quis apud Gellium lib. XI. cap. 7. cum vellet dicere inopia quemdam miseroque victu vivere, & furfureo pane vesci, & vini fæcem potare: *Hic*, inquiebat, & *eques Romanus apludam edit*, & *floces bibit*. Obsoleta aliquando Tullius adhibuit, præcipue in epistolis, *Raudusculum*, *muginari*, *averruncare*, *tricari*, *noctuabundus*, &c Consule Gellium lib. I. c. 10 *Idem*.

(18) *Poetarum licentiæ*) Plurima inusitata adhibet Virgilius, *olli*, *fuat*, *aulai*, *quianam*, &c. *Idem*.

(19) *Sed tamen raro habet etiam*, &c.) Legendum esse, *non*

poeticum aliquod (20) verbum dignitatem. Neque enim illud fugerim dicere, ut Cœlius (21), *Qua tempestate Pœnus in Italiam venit:* nec *prolem*, aut *sobolem*, aut *effari*, aut *nuncupari* (22): aut, ut tu soles (23), Catule, *non rebar*, aut *opinabar:* & alia multa, quibus loco positis, grandior atque antiquior oratio sæpe videri solet.

Novantur (24) autem verba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur, ac fiunt: vel conjungendis verbis, ut hæc:

Tum

non raro, aperte ostendunt verba illa: *Sed tamen*. Tum ea, *etiam in oratione*. Muretus. Vox *raro*, cum adjecta (ut hic) voce *etiam*, significat, *aliquando*, *nonnunquam*: quo sensu iterum Noster idem adverbium usurpat cap. 52. *Translatis utamur frequenter*, *interdumque factis*, raro *autem* etiam *pervetustis*: & in lib. 2. cap. 15. *plerumque ex futuri*, raro etiam *ex instantis*, &c. *Pearcius*.

(20) *Poeticum aliquod*) Manifestum est singulas hujus loci partes rimanti, Ciceronem de solis inusitatis & priscis verbis sermonem habere: &, cum exempla proferat, num *poetica* verba affert? Annon verba quædam, quæ poetis sunt inaudita, adducit? *Opinabar*, *nuncupari*, & alia nonnulla apud oratores invenienda sunt, apud poetas nullum habent locum. Si hoc modo locum recudas, *sed tamen raro habet etiam in oratione* pervetustum *aliquod verbum dignitatem*; idem hic dicet Cicero, quod in cap. 52. mox dicturus est, *ut translatis utamur frequenter*, *interdumque factis*, raro *autem* etiam pervetustis. Adde, quod Quintil. lib. X. cap. 3. dicit, *Propriis* dignitatem *dat* antiquitas: mox addit, *Quædam tamen adhuc vetera* vetustate ipsa gratius nitent; *quædam etiam necessario interim sumuntur*, nuncupare, & fari. *Idem*.

(21) *Cœlius*) De quo in notis ad lib. II. de Orat. cap. 13. *Prust*.

(22) *Nuncupari*) Nuncupo & opinor verba cæteris modis ac temporibus maxime communia, ut ex hoc loco patet, vix usitata erant, hoc in prima persona imperfecti indicativi, illud in præsenti infinitivi passivi. *Idem*.

(23) *Ut tu soles*) *Non rebar*, dixit Catulus supra cap. vigesimo secundo. *Idem*.

(24) *Novantur*) Novari posse verba testis est locuples Horatius in Arte:

----- *licuit semperque licebit*
Signatum præsente nota producere nomen.

Multa in Latium invexit vocabula Tullius, quæ ne statim offendant aures, præposito verbo solet emollire. *Ista beatitas, sive beatitudo dicenda est, utrumque omnino durum est, sed usu mollienda nobis verba sunt*. lib. 1. de Nat. Deor. n. 95. *Confu-*

gis

Tum pavor (25) *sapientiam mihi omnem exanimato expectorat.*

Num non vis (26) *hujus me versutiloquas malitias?*

Videtis enim & *versutiloquas*, & *expectorat*, ex conjunctione facta esse verba, non nata. Vel sæpe sine conjunctione verba novantur, ut, *ille senius;* ut *Dii genitales;* ut, *baccarum* (27) *ubertate incurvescere.*

Tertius ille modus transferendi (28) verbi late patet, quem necessitas genuit inopia coacta, & angustiis; post autem delectatio, jucunditasque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi cœpta est ad ornatum etiam corporis & dignitatem: sic verbi translatio instituta est inopiæ causa (29), frequentata delectationis. Nam *gemmare vites*, *luxuriem esse in herbis*, *lætas segetes*, etiam rustici dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato cum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, ejus rei, quam alieno verbo posuimus, simili-

gis ad æquilibritatem: sic enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus. ibid. n. 110. *Carentem omni qualitate (faciamus enim tractando usitatius hoc verbum & tritius.)* lib. 1. Acad. Quæst. n. 27. *Id autem visum cum ipsum cerneretur, comprehensibile: feretis hoc? Nos vero, inquam; quonam enim modo καταληπτὸν diceres?* ibid. n. 41. Scite omnino Fabius libro 1. capite 9. *Ut novorum verborum optima erunt maxime vetera, ita veterum maxime nova.* Idem.

(25) *Tum pavor*) Versus hic ex Ennio citatur lib. IV. Tusc. Quæst. *Idem.*

(26) *Num non vis*) Desumptus ex alio vetere poeta versus. *Idem.*

(27) *Baccarum*) Baccæ sunt fructus variorum generum, lauri, olivæ, myrti, & aliorum hujusmodi. *Prust.*

(28) *Modus transferendi*) De verbis translatis, sive metaphora ejusque legibus hic fuse & egregie disputare Crassus incipit. Est autem metaphora vox a propria significatione translata ad alienam, propter similitudinem. *Idem.*

(29) *Instituta est inopiæ causa*) Quæ necessitatis causa usurpantur, ea ὁμώνυμα rectius dici, quam μεταφορικὰ, auctoribus Porphyrio, Tyrio, & Demetrio, sentit Vossius. *Idem.*

militudo. Ergo hæ translationes quasi mutuationes sunt, cum, quod non habeas, aliunde sumas. Illæ paulo audaciores, quæ non inopiam indicant (30), sed orationi splendoris aliquid arcessunt. Quarum ego, quid vobis aut inveniendi rationem, aut genera ponam?

XXXIX. Similitudinis est ad verbum (31) unum contracta brevitas, quod verbum in alieno loco, tanquam in suo, positum, si agnoscitur, delectat: si simile nihil habet (32), repudiatur. Sed ea transferri oportet, quæ aut clariorem faciunt rem (33), ut illa omnia:

Inhorrescit mare (34),
Tenebræ conduplicantur, noctisque & nimbum occæcat nigror,
Flamma inter nubes coruscat, cælum tonitru contremit,
Grando mista imbri largifluo subita præcipitans cadit,

Un-

(30) *Quæ non inopiam indicant*) Tales sunt hæ translationes significantiores; *o plumbeum pugionem:* lib. IV. de Finib. dicere potuit, o infirmum argumentum! *Cum enim sit campus in quo possit exsultare oratio, cur eam in tantas angustias & in Stoicorum dumeta compellimus?* Academ. Quæst. lib. IV. *Idem.*

(31) *Similitudinis est ad verbum*) Metaphoram quandam esse similitudinem docet Aristoteles, Rhet. lib. 3. sed inter utramque nonnihil tamen interesse: nam cum de Achille loquens Homerus dicit, *ut leo prosiliit*, similitudo est; sin dicat *leo prosiliit*, metaphora. *Petavius.* Hic edidit Lamb. *Translatio omnis, similitudinis*, &c.

(32) *Si simile nihil habet*) Haud scio an quisquam hanc Solini in proœmio translationem probet, *libri non tam bracteas eloquentiæ præferant, quam fermentum cognitionis.* Quotus enim quisque Solini mentem assequatur? qui censet oportere libros potius esse longos & spissos ad intelligentiam lectoris, quam breves ac tenues ad ostentationem ingenii paucis multa complectentis? *Prust.*

(33) *Aut clariorem faciunt rem*) Id præcipue cavendum est; ne id, quod similitudinis gratia ascivimus, aut obscurum sit, aut ignotum: debet enim quod illustrandæ alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo quod illuminat. *Quintil. lib.* VIII. *cap.* 3. Idem.

(34) *Inhorrescit mare*) Hos esse Pacuvii versus scribit Cicero lib. I. de Divinat. *Idem.*

Undique omnes venti erumpunt, sævi exsistunt turbines,

Fervet æstu pelagus.

Omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitudinem verbis dicta sunt: aut quo significetur magis (35) res tota, sive facti alicujus, sive consilii; ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis verbis similitudine ipsa indicat:

Quandoquidem iste circumvestit dictis, sepit sedulo (36).

Nonnunquam etiam brevitas (37) translatione conficitur, ut illud, *Si telum manu fugit*. Imprudentia teli emissi brevius propriis verbis exponi non potuit (38), quam est uno significata translato.

Atque hoc in genere persæpe mihi admirandum videtur, quid sit, quod omnes translatis & alienis magis delectantur verbis, quam propriis & suis.

XL. Nam si res suum nomen & proprium voca-

(35) *Quo significetur magis*) *Necessitate nos durum hominem aut asperum* dicimus. *Non enim proprium erat, quod daremus his affectibus, nomen. Jam incensum ira, & inflammmatum cupiditate, & lapsum errore significandi gratia. Nihil horum suis verbis, quam his accersitis magis proprium erat*, Quintil. lib. VIII. cap. 6. *Idem*.

(36) *Quandoquidem iste circumvestit*, &c.) Gruterus conjecit legendum divisim *is te*: sed ad sensum verborum præcedentium parum attendisse videtur: hæc enim de eo dicuntur, qui *consulto occultat, ne id quod* (ab ipso) *ageretur, intelligi posset*. Unde ego rescribendum esse censeo *is se*, quæ lectio & sensui satisfacit, & post verbum *circumvestit* supplet accusativum casum, quem Gruterus recte vidit hic prorsus defuisse. *Pearcius*. *Circumvestit*, verbum translatum a corporis partibus quæ teguntur; *sepit*, ab agris aut oppidis quæ circumcinguntur. *Prusteus*.

(37) *Brevitas*) Simile est illud Tullii lib. I. de Nat. Deor. *Quidquid horum attigeris, ulcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest*. Nonnisi fusius dicere potuit, quidquid ad propugnandam deorum inertiam ex Epicuri mente dixeris, absurdum & ineptum erit. *Prust.*

(38) *Non potuit*) Dici enim verbis propriis debuisset, telum manu imprudenter emissum est. *Idem*.

cabulum non habet, ut *pes* in navi (39), ut *nexum* (40), quod per libram agitur, ut in uxorem *divortium* (41); necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere: sed in suorum verborum maxima copia, tamen homines aliena multo magis, si sunt ratione translata, delectant. Id accidere credo, vel quod ingenii specimen est quoddam, transilire ante pedes posita, & alia longe repetita sumere: vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen aberrat, quæ maxima est delectatio: vel quod singulis verbis res, ac totum simile conficitur: vel quod omnis translatio, quæ quidem summa ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. Nam & *odor urbanitatis*, & *multitudo humanitatis*, & *murmur maris*, & *dulcedo orationis*, sunt ducta a cæteris sensibus. Illa vero oculorum multo acriora, quæ ponunt pæne in conspectu animi, quæ cernere & videre non possumus. Nihil est enim in rerum natura (42), cujus nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo & nomine. Unde enim simile duci potest, (potest autem ex omnibus) indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum, lumen affert oratio-

(39) *Ut pes in navi*) Pedem in navi partem extremam veli appellant Latini æque ac Græci; quæ pars acutior & inferior ad navis latus religari solet. Alii vero funem esse dicunt, quo velum tenditur aut relaxatur. Virgilius Æn. 5. 830. *Una omnes fecere pedem*, id est vela tetenderunt. Catullus 4. 20. *Sive utrumque Jupiter simul secundus incidisset in pedem*. Petavius.

(40) *Ut nexum*) Quid sit nexum, sive nexus, cum ad jus civile pertinet, vide ad Topica, cap. 5. *Idem*.

(41) *Divortium*) Divortia sunt, inquit Isidorus, flexus viarum, sive viæ in diversa tendentes; aquarum divortia locus est, unde aquæ duas in partes divisæ, incipiunt defluere. Translatione divortium tunc est, quando vir & uxor separantur. *Pruſt.*

(42) *Nihil est enim in rerum natura*) A quibuslibet rebus peti posse metaphoras inductione sule probat Vossius, a divinis, *Deus ille noster Plato*, lib. IV. ad Attic. epist. 26. A cælestibus,

Ci-

tioni. Quo in genere primum fugienda est dissimilitudo:

Cæli ingentes fornices (43).

Quamvis sphæram in scenam (ut dicitur) attulerit Ennius, tamen in sphæra fornicis similitudo non potest inesse.

Vive, Ulysses, dum licet,
Oculis postremum lumen radiatum (44) *rape*.

Non dixit, *cape*: non, *pete*: haberet enim moram sperantis diutius esse sese victurum; sed *rape*. Hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, *dum licet*.

XLI. Deinde videndum est, ne longe simile sit ductum (45). *Syrtim* (46) *patrimonii*, *scopulum*

Ciceroni *celestissimum os* tribuit Paterculus. Ab elementis, Virgil. Georg. II.

---------- foribus domus alta superbis
Mane salutantum totam vomit ædibus undam.

A meteoris, *nubeculam frontis*, Cic. A plantis & mixtis, *Olli robur & æs triplex circa pectus erat*, Horat. Ab animalibus, *caput cœnæ*, Cic. *ventrem facit paries*, Alphenus. Ab hominibus, *lætas segetes*, Virg. Ab artificialibus, Apionem *mundi Cymbalum* vocabat Tiberius; Longinum Eunapius, *βιβλιοθήκην ἔμψυχον δὲ περιπατοῦν μουσεῖον*, *bibliothecam vivam*, *& ambulans museum*. Idem.

(43) *Cæli ingentes fornices*) Non adeo vituperanda videtur, præsertim in carmine, hæc translatio, quæ vulgi sententiæ accommodata est. Vix aliquid similitudinis in hac Plauti metaphora de famelico reperias in Curculione Actu II. scena III. *Lippiunt fauces fame*. an quod famelicis saliva faucibus inhærens lippitudinem oculorum imitari videtur? *Idem*.

(44) *Radiatum*) Muretus, Var. Lect. xi. 9. putat legendum *radiantis*, quo nomine solem appellabant veteres poetæ. *Idem*.

(45) *Ne longe simile sit ductum*) Quale est teste Quintiliano lib. VIII. cap. 6. istud Furii Bibaculi,

Jupiter hybernas cana nive conspuit Alpes. Idem.

(46) *Syrtim*) Syrtes sunt non modo loca in mari Lybico periculosissima, sed etiam hæ regiones Africæ continentis, quarum regionum fauces ventis arenas excitantibus pro diversa tempestate mutantur; arenis, quemadmodum in mari Libyco, modo subsidentibus, modo horrendam ad altitudinem assurgentibus. Auctor est Solinus iis in locis viatores iter sideribus dirigere. Duplex est Syrtis ad Africam; major hodie dicitur *les Sciches de Barbarie*, minor *Golphe Capes*. Idem.

lum libentius dixerim; *Charybdim bonorum* (47), *voraginem* potius. Facilius enim ad ea, quæ visa, quam ad illa, quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. Et, quoniam hæc vel summa laus est verbi transferendi, ut sensum feriat id, quod translatum sit, fugienda est omnis turpitudo (48) earum rerum, ad quas eorum animos, qui audiunt, trahet similitudo. Nolo morte dici Africani (49) *castratam* esse rempublicam. Nolo *stercus curiæ* dici Glauciam (50). Quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut majus (51), quam res postulet, *tempestas comissationis*: aut minus (52), *comissatio tempestatis*. Nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum;

Qui-

(47) *Charybdim bonorum*) Quam similitudinem hic improbat Tullius, adhibuit orationis æstu abreptus Philippica II. n. 67. *Quæ Charybdis tam vorax? Charybdim dico? quæ si fuit, animal unum fuit: Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse*. Charybdis autem est in freto Siculo periculosissima vorago. *Idem*.

(48) *Fugienda est omnis turpitudo*) Recte quidem sentinam reipublicæ dixit Cicero, fœditatem hominum significans: at minime probandum est illud veteris oratoris: *persecuisti reipublicæ vomicas*, i. e. improbos castigasti.

(49) *Nolo morte dici Africani*) Eadem metaphoræ vitia tanquam scopulos caveri oportere monet Aristoteles, & sophistam merito reprehendit, qui diceret, non debere religioni esse, qua quisque voce uteretur, etiam in re turpi, cum voces omnes eandem turpitudinem exprimant. Sed quemnam hoc loco Africanum loquitur? Juniorem, opinor; ad idque inducor, quod alterius tempore viri multi, hoc est, insignes duces Romæ fuerunt, nec ejus morte respublica evirari potuit: at Africani alterius tempore ferme duces instrenui, avari, nihili homines. *Petavius*.

(50) *Glauciam*) C. Servilius Glaucia scurra ridiculus, quæstor fuit anno U. C. DCXLIV. ante Christum CX. *Prust*.

(51) *Aut majus*) Quale est imperare remo, quod apud Euripidem a Telepho dictum jure arguit Aristoteles lib. III. Rhet. cap. 2. *Idem*.

(52) *Aut minus*) Ut si quis editum & asperum locum verrucam vocet cum Catone apud Gellium lib. III. cap. 7. *Idem*.

Quidnam est (54), *obsecro? quid te adiri abnutas?*

Melius esset, *vetas*, *prohibes*, *absterres:* quoniam ille dixerat,

Illico istic, ne contagio mea bonis, umbrave obsit.

Atque etiam, si vereare ne paulo durior translatio esse videatur, mollienda est (55), præposito sæpe verbo: ut, si olim M. Catone mortuo, *pupillum* senatum quis relictum diceret, paulo durius, sin, *ut ita dicam*, *pupillum*, aliquanto mitius est. Etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irruisse; atque ut precario, non vi, venisse videatur.

Modus autem nullus est florentior in singulis verbis, nec qui plus luminis afferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis connectitur, ut aliud dicatur (56), aliud intelligendum sit.

Ne-

(54) *Quidnam est*) Versus ex Ennii fabula, ut colligitur ex Tuscul. 3. cap. 12. *Idem*.

(55) *Mollienda est*) Translatio durior, solet etiam epitheto molliri: tonitru durius dixeris tubam: adde cum Tryphiodoro cælestem, *ȣ'ρανίαν σάλπιγγα*, durities omnis tollitur. *Prust.*

(56) *Aliud dicatur*) Cum tropus nihil aliud sit quam imaginis & vocis a propria significatione ad alienam translatio, certe quisquis illum adhibet, necessario aliud dicit aliud intelligit. Cum orator aliud dicit, aliud intelligit prope idem, tropus est synecdoche, qua pars pro toto, totum pro parte sumitur. *Mucrones eorum a jugulis nostris rejecimus*. III Catilinaria. *Mucrones*, id est, gladios. Cum aliud dicit, aliud intelligit mutuo dependens, metonymia est, qua ex causis effecta significantur. & vicissim. *Vitemus linguas hominum*. Cic. *i. e.* sermones. Dum aliud dicit, aliud oppositum intelligit, ironia est. *O præclarum, ut ajunt, custodem ovium lupum!* III. Philipp. Denique cum aliud dicit, aliud simile intelligit, metaphora est, de qua hic agitur, quæ continuata vocatur allegoria. Unum sit instar omnium hoc Tullii exemplum ex Pisoniana. *Neque fui tam timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reip. navem gubernassem, salvamque in portu collocassem, frontis tuæ nubeculam, tum collegæ tui contaminatum spiritum pertimescerem. Alios ego vidi*

ven-

Neque me patiar (57) *iterum*
Ad unum scopulum & telum classem Achivum offendere.

Atque illud,

Erras, erras: nam exsultantem (58) *te, & præsidentem tibi*
Repriment validæ legum habenæ, atque imperii insistent jugo.

Sumpta re simili, verba ejus rei propria deinceps in rem aliam (ut dixi) transferuntur.

XLII. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata (59). Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est,

ventos: alias prospexi animo procellas: aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Idem.

(57) *Neque me patiar*) Verba veteris poetæ, quorum proprius est hic sensus: non me iterum exponam periculo: ducta allegoria fortasse a discrimine, quod ad promontorium Caphareum adiit Classis Græcorum, & a telis pestiferis quæ in Græcos Apollo immisit. *Idem*.

(58) *Nam exsultantem*) Sumpta ab equo metaphora significatur arrogantiam alicujus coercendam esse. *Idem*.

(59) *Ænigmata*) Ἀπὸ τοῦ αἰνίττεσθαι, *obscure loqui*, dicitur ænigma, estque allegoria obscurior. Quo in genere eleganter & erudite lusit Ausonius Epist. IV. ad Theonem:

Aut adsit interpres tuus,
Ænigmatum qui cognitor
Fuit meorum, cum tibi
Cadmi nigellas filias,
Melonis albam paginam,
Notasque furvæ sepiæ,
Cnidiosque nodos prodidit.

Nigellæ filiæ sunt literæ, quas in Græciam attulit Cadmus. Melonis alba pagina, papyrus Nilotica: Nilus olim Melo, teste Festo: atramentum quod e sepiæ succo conficiebant, appellat „notas furvæ sepiæ, & nodos Cnidios calamos scribendo idoneos, e quibus Cnidii præstantiores erant cæteris. Raro sunt ab oratoribus adhibenda ænigmata, quippe quæ inter dicendum auditorum sensum etiam acutissimorum sæpe transvolent: usus est tamen Cicero pro Fontejo specie quadam ænigmatis in Pletorium „ quod refert Quintilianus: *Mater tua dum vixit, ludum, postquam mortua est, magistros habuit*.

Dum viveret suspecta erat libidinis, postquam mortua est, ejus bona hastæ subjecta sunt. *Idem*.

est, in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet, sed in oratione,

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Pro Afris est sumpta Africa. Neque factum verbum est, ut,

Mare saxifragis undis:

neque translatum, ut *Mollitur mare:* sed ornandi causa proprium commutatum,

Desine, Roma, tuos hostes ..... &, *Testes sunt campi magni* ....

Gravis est modus in ornatu orationis, & sæpe sumendus: ex quo genere hæc sunt, *Martem* (60) *belli esse communem; Cererem* (61) pro frugibus; *Liberum* (62) appellare pro vino; *Neptunum* pro mari; *curiam* pro senatu; *campum* pro comitiis; *togam* (63) pro pace; *arma* ac *tela* pro bello.

Quo item in genere & virtutes, & vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: *Luxuries* (64) quam in domum irrupit: &, Quo *avaritia* penetravit: aut *Fides* valuit, *Justitia* confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur, ornatius: cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intelligi volumus aliquid, aut ex par-

(60) *Martem*) Ut Vulcanum pro igne, Martem pro bello dicere eruditionem redolet, inquit Fabius lib. VIII. cap. 6. ita Liberum & Cererem pro vino & pane licentius aliquis usurpaverit. *Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriæ*. Cicero pro Marcello. *Idem*.

(61) *Cererem*) Tritum est illud Terentii in Eunucho Actu IV. scena V. *Sine Cerere & Libero friget Venus*; i. e. subtracto pane & vino intemperantia minuitur. *Idem*.

(62) *Liberum*) Egregie Valer. Maxim. lib. II. cap. 1. *Proximus a Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit*. Idem.

(63) *Togam*) *Cedant arma togæ*, sic Tullius pacem bello præferendam esse significabat. *Idem*.

(64) *Luxuries*) Quatuor exempla consequuntur nullo inter se nexu conjuncta. *Idem*.

parte totum (65), ut, pro ædificiis cum *parietes*, aut *tecta* dicimus: aut ex toto partem, ut, cum unam turmam, *equitatum populi Romani* dicimus: aut ex uno plures,

At Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est,
Corde suo trepidat:

aut cum ex pluribus intelligitur unum,

Nos sumu' (66) Romani, qui fuimus ante Rudini.

aut quocumque modo non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est.

XLIII. Abutimur (67) sæpe etiam verbo non tam eleganter, quam in transferendo: sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter: ut cum *grandem orationem* pro magna, *minutum animum* pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quæ ex pluribus, ut exposui, translationibus connexa sunt? Hæc autem, quæ aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda, ac dicerentur, sunt translata quodam modo. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus exsistat ex his rebus, si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit: aut factum vel conjunctione, vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum: aut translatum, quod maxime tanquam stellis quibusdam notat, & illuminat orationem.

Se-

(65) *Aut ex parte totum*) Est hæc synecdoche, de qua paulo ante c. 42. *Idem.*

(66) *Nos sumu'*) Non dubitat Lipsius lib. v. Lect. cap. 2. quin hic sit Ennii versus sibi data civitate gratulantis. Variæ sunt lectiones, *Nos sumu' Romani, qui fuimus Rutuli.* Aliter *Rutilli.* Rectius *Rudini* a Rudiis urbe Calabriæ, ex qua oriundus fuit Ennius. *Ergo qui hæc fecerat, Rudium hominem Ennium majores nostri in civitatem receperunt.* Cicero pro Archia, c. 10. Ut versus constet, pro *fuimus* lege *fuvimus*. Idem.

(67) *Abutimur*) Catachresis seu abusio vocis est, qua verbi alicujus significationem durius deflectimus ad aliam longe a propria recedentem: ita parricida dicitur interfector matris aut sororis; calamus sumitur vulgo pro penna, cum ille arundine fiat, hæc avium sit propria. *Idem.*

Sequitur continuatio verborum, quæ duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. Collocationis est componere & struere verba sic, ut neve asper eorum concursus, neve hiulcus (68) sit, sed quodam modo coagmentatus & levis. In quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius.

Quam lepide lexeis compostæ (69)? ut tesserulæ omnes
Arte pavimento (70), atque emblemate (71) vermiculato (72).

Quæ cum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit,

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' (73) tu sis.

Quid ergo? iste Crassus, quoniam ejus abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille voluit; & ego vellem melius aliquanto, quam Al-

(68) *Neve hiulcus*) Qualis est in his locutionibus, *Persarum rex Xerxes*. Idem.

(69) *Quam lepide lexeis compostæ*, &c.) Sensus est: Lexeis, id est, verba tua, o Albuti, lepide & eleganter composita coagmentataque sunt in oratione, ut in pavimento, vel in emblemate vermiculato omnes tesserulæ sunt arte compositæ. Tesserulæ sunt lapilli aut lateres quadrati, quibus ædium solum consternitur. Opus tesserulis apte confertum, & effigie rerum animaliumque distinctum, emblema vermiculatum vocatur. *Strebæus*.

(70) *Arte pavimento*) In veteribus quibusdam libris, quos ego vidi, pro *arte* scriptum est *endo* ut sit ἐν τῷ, quæ scriptura perspicue exstat apud Plinium lib. xxxv. cap. 25. Constat autem Lucilium Græcas voces Latinis versibus non semel immiscuisse. *Ursin.*

(71) *Emblemate*) Ἀπὸ τοῦ ἐμβάλλειν, *ab immittendo* dicta sunt emblemata, frusta quædam lignea, eburnea, &c. quæ rei alicujus, v. g. floris aut animalis effigiem habent; quæ frusta interferuntur & immittuntur ad ornatum in pavimentis, abacis, &c. *Prust.*

(72) *Vermiculato*) Ornamentis, quasi vermiculis, variato & distincto. Plinius lib. xxxv. cap. 1. *vermiculatis ad effigies rerum & animalium crustis*. Idem.

(73) *Rhetoricotero'*) Vox Græca ῥητορικώτερος, *artis rhetoricæ peritior*: *s* eliditur more antiquo, ut sibi versus constet. *Idem.*

Albucius. Verum in me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen hæc collocatio conservanda verborum, de qua loquor, quæ junctam orationem efficit, quæ cohærentem, quæ * lenem, quæ æquabiliter fluentem. Id assequimini, si verba extrema cum consequentibus primis ita jungetis, ut ne aspere concurrant (74), neve vastius (75) diducantur.

. XLIV. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam & forma verborum, quod jam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile. Versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam (76), nobis esse adhibendos putaverunt. Interspirationis (77) enim, non defatigationis nostræ, neque librariorum notis, sed verborum & sententiarum modo, interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt: idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem, delectationis, atque aurium causa (quemadmodum scribit discipulus ejus

* *Lenem*) Lamb. Grut. *levem*.

(74) *Ne aspere concurrant*) Ut si quis dicat, Xerxis exercitus. *Prust.*

(75) *Neve vastius*, &c.) Quod accidit cum litera *a* crebrius recurrit, ut si quis dicat, *Frugifera regna Asiæ*. Idem.

(76) *Numeros quosdam*) Hic de numeris ac periodis breviter differit, quod argumentum cum uberius tractet in Oratore, eo notas rejicere latius est. hoc obiter tantum dixerim, numerum esse idoneum sententiæ sonum, qui ex dispositione partium oritur. *Idem*.

(77) *Interspirationis*) Scilicet clausulas, quæ vox infra occurrit, & hic subintelligenda est. Interim vix dubito, quin in sequentibus aliquid insit vitii: quid enim voluit Cicero per voces *defatigationis nostræ?* a quo pendent, & (ut grammatici dicunt) reguntur? an a *notis?* at quænam sunt *notæ defatigationis?* prorsus nescio. Opinor equidem legendum esse, *Interspirationis enim*, *non* defatigatione nostra, *neque librariorum notis*, *sed verborum & sententiarum modo*, *interpunctas clausulas*, &c. Similemque prorsus huic habemus locum in Orat. c. 68 *Oratio*, *non aut* spiritu pronunciantis, *aut interductu librarii*, *sed numero coacta debet insistere*: ubi *insistere spiritu pronunciantis* idem est ac *defatigatione nostra* (id est nostri spiritus) *interpungi*; & *interductus librarii* non alia res est, quam *notæ librariorum*. Pearcius.

ejus Naucrates) numeris adſtringeret. Namque hæc duo, muſici, qui erant (78) quondam iidem poetæ, machinati ad voluptatem ſunt, verſum atque cantum; ut & verborum numero, & vocum modo, delectatione vincerent aurium ſatietatem. Hæc igitur duo, vocis dico moderationem, & verborum concluſionem, quoad orationis ſeveritas pati poſſit, poetica ad eloquentiam traducenda duxerunt.

In quo illud eſt vel maximum, quod verſus in oratione ſi efficitur conjunctione verborum, vitium eſt: & tamen eam conjunctionem, ſicut verſum, numeroſe cadere (79), & quadrare, & perfici volumus. Neque eſt ex multis res una, quæ magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque diſtinguat, quam quod ille rudis incondite fundit, quantum poteſt, & id, quod dicit, ſpiritu, non arte, determinat: orator autem ſic illigat ſententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur, & adſtricto (80), & ſoluto. Nam cum vinxit (*a*) modis & forma; relaxat (81) & liberat immutatione ordinis, ut verba neque alligata ſint quaſi certa aliqua lege verſus, neque ita ſoluta, ut vagentur.

XLV. Quonam igitur modo tantum (*b*) mu-

 nus

(78) *Muſici, qui erant* &c.) Hoc aperte Quintilianus teſtatur lib. 1. cap. 10. *Quis ignorat muſicen tantum jam illis antiquis temporibus non ſtudii modo, verum etiam venerationis habuiſſe, ut iidem muſici, & vates, & ſapientes judicarentur? mittam alios; Orpheus, & Linus, &c. Pruſt.*

(79) *Numeroſe cadere*) Eſt orationem eo modo definere, qui placeat eruditis auribus; quadrare, undecumque expolitam ſibi conſtare. *Idem.*

(80) *Adſtricto*) Oratio numeroſa & adſtricta & ſoluta ſimul dicitur: adſtricta quidem, quod certo verborum ambitu comprehenſa non vagetur ſermonis inſtar, quem naturalis impetus ſine lege effundit: ſoluta vero, quod non præſcriptis pedibus verſuum more vinciatur. *Idem.*

(a) Vict. Grut. *modis, forma & relaxat.*

(81) *Modis & forma relaxat* Sic Man. & Lamb. Senſus loci erit: Orator non eandem dimenſionem ſententiæ, nec eoſdem pedes ſemper repetit: ſed nonnunquam membris, aut periodis utitur; & alibi alios pedes in principio, & fine ſententiæ collocat. *Idem.*

(b) Lamb. *numeris inſiſtemus.*

nus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis, quam necessaria. Nihil est enim tam tenerum, neque tam flexibile, neque quod tam facile sequatur, quocumque ducas, quam oratio. Ex hac versus (82) ex eadem dispares numeri conficiuntur: ex hac hæc etiam soluta variis modis, multorumque generum oratio. Non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba: neque ex alio genere ad usum quotidianum, alio ad scenam pompamque sumuntur: sed ea nos cum jacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram, ad nostrum arbitrium formamus & fingimus. Itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus: sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus, idque ad omnem rationem, & aurium voluptatem, & animorum motum, mutatur & vertitur.

Sed ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione; ut ea, quæ maximam utilitatem in se continerent, eadem haberent plurimum vel dignitatis, vel sæpe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse hujus totius mundi, atque naturæ, rotundum ut cælum, terraque ut media sit, eaque sua vi nutuque teneatur; sol ut circumferatur (83), ut accedat ad brumale signum, & inde sensim adscendat in diversam partem; ut luna accessu (84) & recessu suo solis lumen

(82) *Ex hac versus*) Exemplo sit ille Horatii versiculus,

Sperne voluptates, nocet empta dolore voluptas.

Immuta verborum ordinem, evanescet forma versus: *Voluptates sperne, dolore voluptas empta nocet.* Prust.

(83) *Sol ut circumferatur*) Conversionem annuam in zodiaco sol conficit diebus 365. horis 5. minutis 49. Cum circulum attigit æquatoris 23. Septembris, sensim accedit ad hybernum capricorni signum, indeque 23. Decembris regreditur ad nos versus æquatorem, & tandem cancri signum 22. Junii ingreditur. *Idem.*

(84) *Luna accessu*) Luna lumen omne suum a sole mutuatur, & pro vario accessu & recessu videtur a nobis, modo pleno orbe,

men accipiat; ut eadem ſpatia quinque ſtellæ (85) diſpari motu curſuque conficiant. Hæc tantam habent vim, ut paulum immutata cohærere non poſſint: tantam pulchritudinem, ut nulla ſpecies ne excogitari quidem poſſit ornatior. Referte nunc animum ad hominum, vel etiam cæterarum animantium formam & figuram: nullam partem corporis ſine aliqua neceſſitate affictam, totamque formam quaſi perfectam reperietis arte, non caſu (86).

XLI. Quid in arboribus, in quibus non truncus, non rami, non folia ſunt denique, niſi ad ſuam retinendam conſervandamque naturam? nuſquam tamen eſt ulla pars, niſi venuſta. Linquamus naturam, arteſque videamus. Quid tam in navigio neceſſarium, quam latera, quam carina (87), quam prora, quam puppis, quam antennæ, quam vela, quam mali? quæ tamen hanc habent in ſpecie venuſtatem, ut non ſolum ſalutis, ſed etiam voluptatis cauſa, inventa eſſe videantur. Columnæ, & templa, & porticus ſuſtinent: tamen habent non

 plus

orbe, modo dimidiato illuminata, modo denſis involuta tenebris fugit viſum. Eſt nihilominus media ſui parte, quæ a ſole reſpicitur, ſemper illuſtrata. Nos partem illam, cum luna ſoli ſubjicitur in Syzygia, videre non poſſumus, ut a ſole recedit primum curvata in cornua, ium æqua portione diviſa: cum omnino ſoli adverſa opponitur, ab eoque diſtat 180. gradibus, nobis lucet orbe pleno, ut ex optices legibus patet. Converſio lunæ in zodiaco menſem efficit, qui duplex eſt, alter periodicus, quo uno circuitu totum decurrit zodiacum diebus 17. horis 7. m. 43. alter ſynodicus, quo non modo perluſtrat zodiacum, verum etiam alios viginti ſeptem circiter gradus emetitur, ut iterum cum ſole conjungatur, qui menſis dies 29. horas 12. m. 44. complectitur. *Idem*.

(85) *Quinque ſtellæ*) Quinque planetæ in zodiaco circuitum abſolvunt, alii alio temporis intervallo. Qui ſunt modo infra, modo ſupra ſolem Venus & Mercurius, hic diebus 116. ille 584. horis 22. 3. circulum conficit. Sole ſuperiores planetæ, Mars anno uno, diebus 321. horis 22. Jupiter annis 2. diebus 315. horis 15. Saturnus annis 29. diebus 161. orbem ſuum deſcribunt. *Idem.*

(86) *Non caſu*) Democritus & Epicurus fortuito atomorum concurſu omnia genita ſomniabant. *Idem*.

(87) *Carina*) Ima pars navis: *prora* pars anterior: *puppis* pars poſterior: *antenna* tranſverſum in navi lignum ad malum, cui velum alligatur. *Idem*.

plus utilitatis, quam dignitatis (88). Capitolii (89) fastigium illud, & caeterarum aedium, non venustas, sed necessitas ipsa fabricata est. Nam cum esset habita ratio, quemadmodum ex utraque tecti parte aqua delaberetur; utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est: ut, etiam si in caelo Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur.

Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem, ac prope necessitatem suavitas quaedam, & lepos consequatur. Clausulas enim, atque interpuncta verborum, animae interclusio, atque angustiae spiritus attulerunt. Id inventum ita suave, ut, si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus. Id enim auribus nostris gratum est inventum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile esse posset.

XLVII. Longissima est igitur complexio verborum, quae volvi uno spiritu potest. Sed hic naturae modus est, artis alius. Nam cum sint numeri plures, jambum (90), & trochaeum (1) frequentem segregat ab oratore Aristoteles (2), Catule,

(88) *Quam dignitatis*) Tales sunt columnae opere Dorico, Jonico, & praecipue Corinthiaco. *Idem*.

(89) *Capitolii*) Capitolium templum Jovis in monte Tarpejo, cui nomen imposuit hominis caput ipsis in fundamentis repertum. Fuere quatuor capitolia diversis temporibus exstructa. Ejus, quod erexit Tarquinius Priscus, tegulas aereas primus Catulus inauravit post Carthaginem eversam. *Idem*.

(90) *Jambum*) *Syllaba longa brevi subjecta vocatur iambus*, Horatius in Arte, qui alibi versum hunc ex meris jambis scripsit,

Suis, & ipsa Roma viribus ruit. Idem.

(1) *Trochaeum*) Pedem metricum syllabis duabus, prima longa, altera brevi constantem, ut *arma*. Idem.

(2) *Segregat ab oratore Aristoteles*) De pedibus in oratione numerosa adhibendis fusius agitur in Oratore; in quo si quid difficile occurrerit, notis illustrabimus. Quod hic praecipit Cicero, tradidit Aristoteles lib. III. Rhetor. cap. 8. Ὁ δὲ ἴαμβος αὐτή ἐστιν ἡ λέξις ἡ τῶν πολλῶν. διὰ μάλιστα πάντων τῶν μέτρων ἰαμβεῖα φθέγγονται λέγοντες. δεῖ δὲ σεμνότητα γενέσθαι,

tule, vester: qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem, sermonemque nostrum: sed sunt insignes percussiones eorum numerorum (3), & minuti pedes. Quare primum * ad heroum (4) nos dactyli (5), & anapæsti (6), & spondei (7) pedem invitat: in quo impune progredi licet duo duntaxat pedes, aut paulo plus, ne plane in versum, aut similitudinem versuum incidamus. Aliæ sunt geminæ (8), quibus hi tres heroi pedes in principia continuandorum verborum satis decore cadunt.

σθαι, καὶ ἐκστῆσαι ὁ δὲ τροχαῖος κορδακικώτερος. δηλοῖ δὲ τὰ τετράμετρα. *Jambus autem ipsa est dictio multitudinis; quare ex omni versuum genere maxime jambicos proferunt qui loquuntur. Oportet autem orationem dignitatis esse plenam, & in admirationem rapere. Trochæus Cordaci*, quod lascivæ saltationis est genus, *magis convenit: hoc patet ex tetrametris*. Idem.

(3) *Percussiones .... numerorum*) Numerus, Græce ῥυθμὸς, ex multis pedibus componitur, quorum tempora animo metimur, & intervalla pedum & digitorum ictu signamus. *Idem*.

* *Ad heroum*) Lamb. *Quare plurimum ad heroos nos pedes, dactylum, & anapæstum. & spondeum invitat.*

(4) *Ad heroum*) Id refert Aristoteles loco supra laudato: τῶν δὲ ῥυθμῶν ὁ μὲν ἡρῶος σεμνὸς, δὲ λεκτικὸς, καὶ ἁρμονίας δεόμενος. *Inter numeros herous gravis est, & orationi accommodatus, & temperatione* aliorum numerorum *indiget*. Nisi enim jambi inserantur, grandior est numerus quam desideret soluta oratio. Ex quibus secum ipse conciliandus Tullius, qui ex mente Aristotelis heroum numerum hic probat: in Oratore rejicit. Nimirum hic admittit reliquorum numerorum harmonia temperatum, alibi purum improbat. *Pruſt.*

Cæterum herous pes Fabio dactylus est, Ciceroni præterea spondæus & anapæstus. *Idem*.

(5) *Dactyli*) Pes una longa syllaba, & duabus brevibus constans, ut *corpore*; a similitudine digiti, in quo tres sunt articuli, nomen habet. *Idem*.

(6) *Anapæsti*) Pes a Græcis ἀντιδάκτυλος, dactylo contrarius appellatus, ex duabus brevibus & una longa componitur, ut *animo* ex ἀνὰ & παίω *ferio*, quod sono reciproco dactylum repercutiat. *Idem*.

(7) *Spondei*) Ex duabus longis conflati, ut *omnes*: dicti ἀπὸ τῆς σπονδῆς, *a libatione*, quod in sacrificiis adhiberi solerent. *Idem*.

(8) *Aliæ sunt geminæ*) In singulis pedibus simplicibus, quia habent ἄρσιν, & θέσιν, *elationem, & positionem*, singulæ sunt percussiones: si duos in clausula pedes certos constituimus, geminæ sunt percussiones, si totidem pedes apponimus in principio,

aliæ

Probatur (9) autem ab eodem illo maxime pæon; qui est duplex. Nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur, ut hæc verba, *definite*, *incipite*, *comprimite*: aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta, atque longa, sicut illa sunt, *domuerant*, *sonipedes*. Atque illi philosopho ordiri placet a superiore pæone, posteriore finire. Est autem pæon hic posterior non syllabarum numero, sed aurium mensura, (a) quod est acrius judicium & certius, par fere Cretico (10), qui est ex longa, & brevi, & longa; ut,

Quid petam (11.) *præsidii, aut exsequar? quove nunc...*

A quo numero exorsus est Fannius (12), *Si, Quirites, minas illius...* Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longa plerumque syllaba terminari.

XLVIII. Neque vero hæc tam acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa poetarum: quos necessitas cogit, & ipsi numeri ac modi, sic verba versu includere, ut nihil sit, ne spiritu quidem mini-

aliæ sunt geminæ in principio continuationis, quam Græci *περίοδον* vocant. Ponuntur itaque non sine dignitate & in principio & in fine, vel ipsi ordine tres pedes heroi dactylus, anapæstus, & spondeus, vel singuli cum aliis mixti: quod potius est intelligendum. Ita *Strebæus*. Prust.

(9) *Probatur*) Locus est Aristotelis ex eodem cap. 8. lib. III. Rhetor. desumtus: Ο' δὲ παιὰν ληπτέος· ἀπὸ μόνυ γὰρ ὐκ ἔσι μέτρον τῶν ῥηθέντων ῥυθμῶν. ὥστε μάλιστα λανθάνειν. *Pæan* sive pæon *usurpandus: ex hoc enim uno prædictorum numerorum non fit versus: adeoque maxime latet*. Cæterum non tantum duplex, sed etiam quadruplex est pæon. constat enim præterea alius ex jambo & pyrrichio, ut *docebimus*: alius ex Pyrrichio & choreo, ut *moriamur*, Pæones omnes ex tribus brevibus, & una longa constant. *Idem*.

(a) *Quod est*) Lamb. *quarum est*.

(10) *Par fere Cretico*) Creticus seu amphimacer fit ex longa, brevi, & longa, ut *maximos*. par est pæoni aurium certo judicio: unam enim longam, & duas breves æqualibus intervallis metimur. *Prust*.

(11) *Quid petam*) Versus ex Ennii Hecuba. *Idem*.

(12) *Fannius*) De quo in Bruto. *Idem*.

minimo (13), brevius, aut longius, quam necesse est. Liberior est oratio, & plane, ut dicitur, sic & est vere soluta; non ut fugiat tamen, aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationem, quæ quidem sit posita atque facta quodammodo, non adstricte, sed remissius numerosam esse oportere. Etenim, sicut ille suspicatur, ex illis modis, quibus hic usitatus versus efficitur, post anapæstus, procerior quidam numerus, effloruit: inde ille licentior & divitior fluxit dithyrambus (14), cujus membra, & pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. Et, si numerosum est id in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones (15), & quod metiri possumus intervallis æqualibus: recte genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis & indocta putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis & profluens, quid est aliud causæ, cur repudietur, nisi quod (a) hominum aures vocem natura modulan-

 tur

(13) *Ne spiritu quidem minimo*) Ita pedes in versibus suis quique sedibus disponi debent, ut ne syllaba quidem vel desit vel redundet. *Idem*.

(14) *Dithyrambus*) Hymnus ad Bacchum, qui & ipse Dithyrambus est appellatus ἀπὸ τοῦ δὶς εἰς θύραν, seu δύο θύρας ἐμβαίνειν, *quod bis in portam, sive duas portas ingressus esset*; bis enim natus credebatur, videlicet ex matre Semele, deinde ex Jovis femore. Carminis genus, quo conficiebatur hic hymnus, quoslibet pedes admittebat. Horat. lib. IV. carm.

Seu per audaces nova dithyrambos
Verba devolvit, numerisque fertur.
Lege solutis. Idem.

(15) *Quod habet quasdam impressiones*) Hoc quivis facile sentiat in hac periodo Tullii pro Cæcina c. I. ubi sunt quatuor impressiones totidem in periodi partibus. *Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in judiciis impudentia valeret: non minus nunc in causa cederet A. Cæcina Sext. Æbutii impudentiæ, quam tum in vi facienda cessit audaciæ*. Intervalla sunt prope æqualia, numerosa omnia. *Idem*.

(a) *Hominum aures*) Lamb. *hominum vocem natura modulatur ipsa*.

tur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest.

Numerus autem in continuatione nullus est. Distinctio, & æqualium, & sæpe variorum intervallorum percussio, numerum conficit: quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus; in amni præcipitante non possumus. Quod si continuatio verborum hæc soluta multo est aptior atque jucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta; membra illa modificata esse debebunt: quæ si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus. Sic enim has orationis conversiones Græci nominant. Quare aut paria esse debent (16) posteriora superioribus, extrema primis, aut, quod etiam est melius & jucundius, longiora.

XLIX. Atque hæc quidem ab iis philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt: quod eo sæpius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam.

Quarum tandem, inquit Catulus? aut quid disputatione ista afferri potest elegantius, aut omnino dici subtilius? At enim vereor, inquit Crassus, ne hæc aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur, aut, quia non traduntur in vulgari ista disciplina, nos ea majora, ac difficiliora videri velle videamur. Tum Catulus, Erras, inquit, Crasse, si aut me, aut horum quenquam putas a te hæc opera quotidiana, & pervagata exspectare. Ista, quæ dicis, dici volumus: neque tam dici, quam isto dici modo: neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo. Ego vero, inquit Antonius, inveni tandem, quem negaram in eo, quem scripsi, libello, me invenisse, eloquentem. Sed eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de hoc tam exi-

guo

(16) *Aut paria esse debent*) In allata mox periodo facile potes advertere. *Pruss.*

guo sermonis tui tempore verbo uno meo diminueretur.

Hanc igitur, Crassus inquit, ad legem cum exercitatione, tum stylo, qui & alia, & hoc maxime, ornat ac limat, formanda vobis oratio est. Neque tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur: nec sunt hæc rhythmicorum, ac musicorum acerrima norma dirigenda. Et efficiendum est illud modo vobis, ne fluat oratio, ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius: ut membris distinguatur, ut conversiones habeat absolutas. Neque semper utendum est perpetuitate, & quasi conversione verborum; sed sæpe carpenda membris minutioribus oratio est: quæ tamen ipsa membra sunt numeris vincienda.

Neque vos pæon, aut herous ille conturbet. Ipsi occurrent orationi: ipsi, inquam, se offerent, & respondebunt non vocati. Consuetudo modo illa sit scribendi, atque dicendi, ut sententiæ verbis finiantur (17), eorumque verborum injunctio nascatur a proceris numeris ac liberis, maxime heroo, & pæone priore, aut Cretico; sed varie distincteque considat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo: &, si primi, & postremi illi pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere, modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior, quam aures exspectant; aut longior, quam vires atque anima patiatur.

L. Clausulas autem diligentius etiam servandas esse arbitror, quam superiora, quod in his maxime perfectio, atque absolutio judicatur. Nam versus æque prima, & media, & extrema pars attenditur; qui debilitatur, in quacumque sit parte titu-

(17) *Ut sententiæ verbis finiantur*) Hæc & alia illustrabimus exemplis in Oratore. Interim hoc Quintiliani lib. IX. cap. 4. accipe: *Verbo sensum claudere, multo, si compositio patiatur, optimum est: in verbis enim sermonis vis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos Latinosque oratores frequentissime.* Idem.

titubatum. In oratione autem prima pauci cernunt, postrema plerique. Quæ, quoniam apparent & intelliguntur, varianda sunt, ne aut animorum judiciis repudientur, aut aurium satietate. Duo enim, aut tres sunt fere extremi servandi & notandi pedes, (si modo non breviora & præcisa erunt superiora) quos aut chorios (18), aut heroos, aut alternos esse oportebit, * aut in pæone illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari Cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ii satientur, qui audient, fastidio similitudinis; nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere videamur.

Quod si Antipater (19) ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus est versus hexametros, aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore, tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate conjecisset in versum, verba sequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione, & consuetudine adhibita, consequemur?

Illud autem ne quis admiretur, quonam modo hæc vulgus imperitorum in audiendo notet; cum in omni genere, tum in hoc ipso magna quædam est vis incredibilisque naturæ. Omnes enim tacito quodam sensu, sine ulla arte aut ratione, quæ sint in artibus ac rationibus recta ac prava, dijudicant: idque cum faciunt in picturis, & in signis, & in aliis operibus, ad quorum intelligentiam a natura minus habent instrumenti, tum mul-

(18) *Chorios*) Chorius, sive choreus, idem qui trochæus, una longa & brevi constat. *Idem*.

* *Aut*) Lamb. *aut pæanem illum posteriorem, quem Arist. probat, aut ei parem Creticum*.

(19) *Antipater*) Hic oriundus ex Sidone in Phœnicia (nunc *Said*) poeta extemporali in carmine facundia celebris, cuius epigrammata undeviginti habemus in Anthologia. Plinius lib. VII. cap. 51. refert, eum omnibus annis uno die natali tantum correptum febre, & eo consumptum fuisse satis longa senecta. Floruit centum circiter ante Christum annis. *Idem*.

multo ostendunt magis in verborum, numerorum, vocumque judicio; quod ea sunt in communibus infixa sensibus, neque earum rerum quemquam funditus natura voluit esse expertem. Itaque non solum verbis arte positis moventur omnes, verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paulum modo offensum est, ut aut contractione brevius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid? hòc non idem fit in vocibus, ut a multitudine & populo, non modo catervæ atque conventus, sed etiam ipsi singuli discrepantes ejiciantur?

LI. Mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter doctum & rudem, quam non multum differat in judicando. Ars enim cum a natura profecta sit, nisi naturam moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quam numeri, atque voces (20); quibus & excitamur, & incendimur, & lenimur, & languescimus, & ad hilaritatem, & ad tristitiam sæpe deducimur: quorum illa summa vis carminibus est aptior, & cantibus: non neglecta, ut mihi videtur, a Numa, rege doctissimo, majoribusque nostris, ut epularum solemnium fides ac tibiæ, Saliorumque (21) versus indicant; maxime autem a Græcia vetere (22) celebrata. Quibus utinam, similibusque de re-

(20) *Numeri, atque voces*) Est hæc Simmiæ philosophi apud Platonem in Phædone sententia, hominis animum esse harmoniam: quam opinionem ibidem refellit Socrates. *Idem*.

(21) *Saliorumque*) Salii Sacerdotes Martis, sic dicti quod dum ferrent ancilia, solerent saltare. Ancile autem brevius erat scutum, quod e cælo cum esset delapsum ad salutem Romæ fatale, ne forte subriperetur, curavit Numa, secundus rex Romanorum, ut undecim alia omnino similia fabricarentur. *Idem*.

(22) *A Græcia vetere*) *Summam eruditionem Græci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur & Epaminondas princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus præclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annis, cum in epulis recusasset lyram, habitus est indoctior*. Cic. lib. I. Tuscul. Quæst. *Idem*.

rebus disputari, quam de puerilibus his verborum translationibus, maluissetis!

Verum, ut in versu vulgus, si est peccatum, videt: sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit. Sed poetæ non ignoscit, nobis concedit: tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, cum circuitum, & quasi orbem verborum conficere non possent, (nam id quidem nuper vel posse, vel audere cœpimus) terna, aut bina (23), aut nonnulli singula etiam verba dicebant: qui in illa infantia naturali illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen; ut & illa essent paria, quæ dicerent, & æqualibus interspirationibus uterentur.

LII. Exposui fere, ut potui, quæ maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum; dixi de conjunctione eorum; dixi de numero atque forma. Sed si habitum etiam orationis, & quasi colorem aliquem requiritis, est & plena quædam, sed tamen teres; & tenuis, non sine nervis ac viribus; & ea, quæ particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis, non fuco illitus, sed sanguine diffusus debet color. Tum denique nobis hic orator ita conformandus est & verbis & sententiis, ut, quemadmodum qui utuntur armis aut palæstra, non solum sibi vitandi, aut feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam, ut cum venustate moveantur: si verbis quidem ad aptam compositionem & decentiam, sententiis vero ad gravitatem oratio-

(23) *Terna, aut bina*) Terna invicem opposita verba numerosam efficiunt orationem: ex. gr. *Odit privatam luxuriam: publicam magnificentiam diligit:* Cic. pro Murena; item bina binis, ut, *In dominatu servitus, in servitute dominatus:* Cic. pro Deiotaro: item cum singula singulis opponuntur, ut in illo Terentii Eunuchi Actu 1. scena 1.
Exclusit, revocat. redeam? non, si me obsecret. Idem.

tionis * utatur, ut ii, qui in armorum tractatione versantur.

Formantur autem & verba & sententiæ pæne innumerabiles (24) : quod satis scio notum esse vobis : sed inter conformationem verborum & sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur (25), si verba mutaris; sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdumque factis, raro autem etiam pervetustis: in perpetua autem oratione (26), cum & conjunctionis lenitatem, & numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda (27), & frequentanda omnis oratio, sententiarum atque verborum.

LIII.

* *Utatur*) Quæ vocem hanc sequuntur, Lambinus delet usque ad *Formantur*.

(24) *Pæne innumerabiles*) Cum figura sit orationis habitus a recta & simplici consuetudine non sine dignitate recedens; patet, id plurimis ac pæne infinitis modis fieri posse ab ingeniosis. *Prust.*

(25) *Verborum tollitur*) Sua figuræ verborum perit gratia, si verba mutentur. In illo Ovidii versiculo, quem citat Quintilianus,

Cur ego non dicam, Furia, te furiam?

paronomasia est. aliquid aliud, v. g. *rabidam*, in fine versus substitue, evanescit figura. Contra in hac sententiæ figura, (præteritio est, quam adhibet Tullius pro lege Manilia) *Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terra marique, quantaque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint: sed etiam venti tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam*, &c. Immuta quantumlibet voces, eadem stabit figura sententiæ præteritio. *Idem.*

(26) *In perpetua autem oratione*) Hunc locum ac deinde cap. 52. 54. & 55. descripsit Quintilianus, lib. IX. cap. I. atque ibi τεχνικάς, quæ hic acervatim occurrunt, voces illustravit eruditus *Capperonnerius*.

(27) *Quasi luminibus distinguenda*) De figurarum usu recte hoc præcipit Fabius lib. IX. cap. 3. *Si quis parce & cum res poscet utetur velut asperso quodam condimento, jucundior* erit

ora-

LIII. Nam & commoratio una in re (28) permultum movet, & illustris explanatio, rerumque, quasi gerantur (29), sub adspectum pæne subjectio, quæ & in exponenda re plurimum valet, & ad illustrandum id, quod exponitur, & ad amplificandum, ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: & huic contraria sæpe præcisio (30) est: & plus ad intelligendum (31), quam dixeris, significatio: & distincte concisa brevitas (32), & ex-

oratio: *at qui nimium affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet; quamquam sunt quædam figuræ ita receptæ, ut pæne jam hoc ipsum nomen effugerint: quæ etiam si fuerint crebriores, aures consuetas minus ferient. Nam & secretæ, & extra vulgarem usum positæ, ideoque magis nobiles, ut novitate aurem excitant, ita copia satiant, nec se obvias fuisse dicenti, sed conquisitas, & ex omnibus lateribus extractas congestasque declarant.* Pruss.

(28) *Commoratio una in re*) Exempla suggerent Ciceronis orationes prope omnes. Insignis est hic locus pro Roscio Amerino. *Quomodo occidit? ipse percussit, an aliis occidendum dedit? si ipsum arguis, Romæ non fuit: si per alios fecisse dicis, quæro servosne an liberos? Quos homines? indidemne Ameria, an hosce ex urbe sicarios? si Ameria, qui sunt hi? cur non nominantur? si Romæ, unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit, neque unquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? quicum locutus est? quomodo persuasit? pretium dedit? cui dedit? per quem dedit? unde, aut quantum dedit?* &c. *Idem.*

(29) *Rerumque, quasi gerantur*) Figuram hanc διατύπωσιν & ὑποτύπωσιν vocant Græci. Exemplum illustre suppeditat Tullius Verrina VII. *Patres hi, quos videtis, jacebant in limine, matresque miseræ pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberum exclusæ: quæ nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum excipere sibi liceret. Aderat janitor carceris, carnifex prætoris, mors terrorque sociorum ac civium, lictor Sestius: cui ex omni gemitu doloreque certa merces comparabatur: ut adeas, tantum dabis: ut cibum tibi intro ferre liceat, tantum: nemo recusabat. Quid ut uno ictu securis afferam mortem filio tuo, quid dabis? ne diu crucietur? ne sæpius feriatur? ne cum sensu doloris aliquo & cruciatu spiritus auferatur? Etiam ob hanc causam pecunia lictori dabatur.* Idem.

(30) *Præcisio*) Vide lib. IV. ad Herenn. *Idem.*

(31) *Plus ad intelligendum*) Refertur ad emphasim, de qua lib. IV. ad Herennium. *Idem.*

(32) *Concisa brevitas*) Brachyepiam vocat Rutilius, cujus hoc exemplum affert ex Lysia. *Sed nos æquum est voluntatem dispicere. Nam consilio valuit, fortuna lapsus est: homo fuit, fatetur, concedendum non omnia posse; hoc enim deorum est proprium.* Idem.

& extenuatio (33) & huic adjuncta illusio (34) a præceptis Cæsaris non abhorrens: & ab re non longa digressio (35), in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus & concinnus esse debebit: propositioque quid sis dicturus: & ab eo, quod est dictum, sejunctio; & reditus ad propositum, & iteratio (36): & rationis apta conclusio: tum augendi, minuendive causa, veritatis superlatio (37), atque trajectio: & rogatio (38), atque huic finitima quasi percontatio, expositioque sententiæ suæ: tum illa, quæ maxime quasi irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio (39), quæ est perjucunda, cum in

(33) *Extenuatio*) Consule lib. II. de Orat. c. 66. *Idem.*

(34) *Illusio*) De qua fuse admodum & eleganter Cæsar disserit lib. II. de Orat. cap. 57. &c. *Idem.*

(35) *Digressio*) Digressio, propositio, sejunctio, reditus ad propositionem, & orationis apta conclusio, quorum omnium exempla passim occurrunt, vix inter figuras locum obtinent. *Idem.*

(36) *Iteratio*) Qualis est hæc in oratione pro Quintio: *Ostendam primum, causam non fuisse, cur a prætore postulares, ut bona P. Quintii possideres: deinde ex edicto te possidere non potuisse: postremo non possedisse. Quæso, C. Aquili, vosque, qui estis in consilio, ut quid pollicitus sim, diligenter memoriæ mandetis..... Nego fuisse causam, cur postularet: nego ex edicto possidere potuisse: nego possedisse.* Idem.

(37) *Veritatis superlatio*) Est hyperbole, de qua lib. 4. ad Herenn. & lib. 2. de Orat. c. 66. *Idem.*

(38) *Rogatio*) Rogatio aliquid detegendi causa adhibetur. Pro Roscio Comœdo. *Stipulatus es? ubi? quo die? quo tempore? quo præsente? quis spopondisse me dicit? nemo.* Percontatio fit etiam de iis quæ notissima sunt. Pro Lege Manilia: *Quid enim tam novum, quam adolescentulum privatum exercitum difficili reip. tempore conficere? confecit. huic præesse? præfuit. rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem*, &c. *Idem.*

(39) *Dissimulatio*) Sive ironia, qua aliud dicitur; aliud omnino oppositum intelligitur. Tullius in Pisoniana ironia mirabili Pisonem exagitat, qui negaverit se triumphi cupidum esse. *Non est integrum Cn. Pompejo consilio jam uti tuo: erravit enim: non gustarat istam tuam philosophiam: ter jam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui, quid est quod confecto formidolosissimo bello, coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris a Senatu? P. Servili, Q. Metelle, C. Curio, P. Africane, cur non audistis tam doctum hominem, tam eruditum, priusquam in istum errorem induceremini..... O stultos Camillos,*

in oratione non contentione, sed sermone tractatur: deinde dubitatio (41), tum distributio, tum correctio (42) vel ante, vel postquam dixeris, vel cum aliquid a te ipso rejicias: præmunitio (43) est etiam ad id, quod aggrediare, & rejectio in alium (44): communicatio (45), quæ est

los, Curios ..... Sed quoniam præterita mutare non possumus: quid cessat hic homulus ex argilla & luto fictus Epicureus, dare hæc præclara præcepta sapientiæ clarissimo & summo imperatori genero suo? fertur ille vir, mihi crede, gloria... meditare quibus verbis incensam illius cupiditatem comprimas atque restinguas .... dices enim, ut es homo facetus, ad persuadendum concinnus, perfectus, politus e schola. Quid est, Cæsar, quod te supplicationes toties decretæ, tot dierum, tantopere delectent? ... Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista, mihi crede, delectamenta pæne puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle, &c. *Hac tu oratione non dubito quin illum jam ascendentem in currum possis revocare. O tenebræ! o lutum! o sordes! &c.* Vide & Verrinam ultimam, & Misopogonem Juliani, qui perpetua ironia contextus est. *Idem.*

(41) *Dubitatio*) De quo lib. 4. ad Herenn. Est præterea egregium exemplum lib. 5. in Verrem. Occurrebat illa ratio: *Quid Cleomene fiet? poterone animadvertere in eos, quos dicto audientes esse jussi? missum facere eum, cui imperium potestatemque permisi? .... Pereat Cleomenes una. Ubi fides? ubi exsecrationes? ubi dextræ complexusque? .... fieri nullo modo poterat quin Cleomeni parceretur.* Idem.

(42) *Correctio*) Est hæc aculeata in sororem Clodii pro Cælio. *Quod quidem facerem vehementius, nisi inimicitię intercederent cum istius mulieris viro: fratrem volui dicere: semper hic erro.* Idem.

(43) *Præmunitio*) Qualis est hæc Tullii Philippica VII. *Ego itaque pacis, ut ita dicam, alumnus, qui quantuscunque sum (nihil enim mihi arrogo) sine pace civili certe non fuissem (periculose dico; quemadmodum accepturi P. C. sitis, horreo; sed pro mea perpetua cupiditate vestræ dignitatis retinendæ & augendæ, quæso oroque vos P. C. ut primo, si erit vel acerbum auditu, vel incredibile a M. Cicerone esse dictum, accipiatis sine offensione quod dixero: neve id prius quam quale sit explicavero, repudietis): Ego ille, dicam sæpius, pacis semper laudator, semper auctor, pacem cum M. Antonio esse nolo. Magna spe ingredior in reliquam orationem, P. C. quoniam periculosissimum locum silentio sum prætervectus.* Idem.

(44) *Rejectio in alium*) Sic in Miloniana Cicero accusatoris partes occupat, & Clodium ipsum Miloni struxisse insidias probat: Sic apud Livium lib. xlv. Rhodii culpam totius civitatis in seditiosos aliquot conferunt. *Idem.*

(45) *Communicatio*) Qua adversarios, vel judices consulimus:

est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio: morum ac vitæ imitatio (46), vel in personis, vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos vel maxime, sæpe autem etiam ad commovendos: personarum ficta inductio, vel gravissimum lumen augendi: descriptio (47), erroris inductio (48), ad hilaritatem impulsio (49), anteoccupatio (50): tum duo illa, quæ maxime movent, simi-

mus: valet ad urgendum adversarium, & confessionem ab eo exprimendam. Exemplum habes pro Quintio. *Si mehercule hæc tecum duo verba fecisses, Quid ago) respirasset cupiditas atque avaritia paulum..... Ego pro te nunc hoc consulo post tempus in aliena re, quod ut in tua re, cum tempus erat, consulere oblitus es. Quæro abs te, C. Aquili...... vadimonium mihi non obiit quidam socius & affinis meus...... postulo-ne a prætore, ut ejus bona mihi possidere liceat...... profecto si recte vestram bonitatem atque prudentiam cognovi, non multum me fallit, si consulamini, quid sitis responsuri: primum exspectare: deinde si latitare ac diutius ludificare videatur, amicos convenire: quærere quis procurator sit: domum denunciare. dici vix potest, quam multa sint, quæ respondeatis ante fieri oportere, quam ad hanc rationem extremam necessariam devenire.* Idem.

(46) *Morum, ac vitæ imitatio*) Ethopœja dicitur a Græcis, de qua lib. 4. ad Her. *Idem.*

(47) *Descriptio*) Cujusmodi est hæc Pisonis apud Ciceronem in Sextiana: *Alter, o dii boni! quam teter incedebat! quam truculentus! quam terribili aspectu! unum aliquem tu ex barbaris illis, exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columen reip. diceres intueri. vestitus asper nostra hac purpura plebeja ac pæne fusca: capillo ita horrido, ut Capua, in qua ipse tum imaginis formandæ causa duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videretur. Nam quid ego de supercilio dicam? quod tum hominibus non supercilium, sed pignus reip. videbatur. tanta erat gravitas in oculo, tanta frontis contractio, ut illo supercilio resp., tanquam Atlante cælum, niti videretur* Idem.

(48) *Erroris inductio*) Qua aliquid inopinatum ac præter exspectationem dicitur: ut in Heautontimorumeno Terentii actu v. Scena I.

....In me quidvis harum rerum convenit,
Quæ sunt dicta in stultum, caudex, stipes, asinus, plumbeus:
In illum nil potest: nam exsuperat ejus stultitia omnia hæc. Id.

(49) *Ad hilaritatem impulsio*) Fit adhibitis jocis, de quibus prolixe lib. II. de Orat. c. 58. &c. *Idem.*

(50) *Anteoccupatio*) Sive prolepsis, qua id quod contra nos dici potest, anticipamus & refellimus. Ita Cicero pro Cælio: *Di-*

cet

litudo (51), & exemplum (52): digeſtio (53), interpellatio (54), contentio (55), reticentia (56), commendatio (57): vox quædam libera (58), atque etiam effrenatior, augendi cauſa: iracundia (59), objurgatio (60), promiſſio, de-

pre-

cet aliquis, hæc igitur eſt tua diſciplina? ſic tu inſtituis. adoleſcentes? ob hanc cauſam tibi hunc puerum parens commendavit & tradidit, ut in amore & voluptatibus adoleſcentiam ſuam collocaret, & hanc vitam & ſtadia defenderes? Ego, ſi quis, judices, hoc robore animi atque hac indole virtutis ac continentiæ fuit, ut reſpueret omnes voluptates, omnemque vitæ ſuæ curſum in labore corporis, atque in animi contentione conficeret: quem non quies, non remiſſio, non æqualium ſtudia, non ludi, non convivia delectarent, nihil in vita expetendum putaret, niſi quod eſſet cum laude & cum dignitate conjunctum, hunc mea ſententia divinis quibuſdam bonis inſtructum atque ornatum puto. Ex hoc genere illos fuiſſe arbitror Camillos, &c. Idem.

(51) *Similitudo*) Sic apud Ciceronem lib. II. de Nat. Deor. *Ut profluens amnis aut vix aut nullo modo, concluſa autem aqua facile corrumpitur; ſic orationis flumine reprehenſoris vitia diluuntur, anguſtia autem concluſæ orationis non facile ſe ipſa tutatur*. Idem.

(52) *Exemplum*) Cicero 1. in Catilinam: *An vero vir ampliſſimus P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem ſtatum reip. privatus interfecit: Catilinam vero orbem terræ cæde atque incendiis vaſtare cupientem nos conſules perferemus?* Idem.

(53) *Digeſtio*) Vide lib. 4. ad Her. *Idem*.

(54) *Interpellatio*) Qua ſermo adverſarii interrumpitur, vel ipſi indicitur ſilentium. *Idem*.

(55) *Contentio*) Antitheſis eſt, de qua conſule lib. 4. ad Heren. *Idem*.

(56) *Reticentia*) Vide eundem librum. *Idem*.

(57) *Commendatio*) Qua factum aliquod pluribus extollimus. *Idem*.

(58) *Vox quædam libera*) παῤῥησία eſt. Conſule lib. 4. ad Heren. *Idem*.

(59) *Iracundia*) Acris & vehemens oratio, quæ iracundiam oratoris indicat. *Idem*.

(60) *Objurgatio*) Qua egregie adverſus ſeditioſos utitur Germanicus apud Tacitum lib. 1. Annalium. *Quid enim per hos dies inauſum intemeratumve vobis? Quod numen huic cœtui dabo? Militeſne appellem, qui filium imperatoris veſtri vallo & armis circumſediſtis? an cives? quibus tam projecta ſenatus auctoritas? Hoſtium quoque jus, & ſacra legationis, & fas gentium rupiſtis*, &c. Idem.

Digitized by Google

precatio (61), obsecratio (62): declinatio brevis a proposito (63), non ut superior illa digressio: purgatio (64), conciliatio (65), læsio (66) optatio (67), atque execratio (68). His fere luminibus illustrant orationem sententiæ.

 LIV.

(61) *Deprecatio*) Sophonisba uxor Syphaces victorem Masinissam sic urget precibus apud Livium lib. 30. *Si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quæsoque per majestate regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiæ deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt: hanc veniam supplici des, ut ipse quodcunque feret animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nulla alia re potes, me morte ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Idem.

(62) *Obsecratio*) Est vehementior deprecatio. *Idem.*

(63) *Declinatio brevis a proposito*) Sive digressio, Græcis παρέκβασις, est teste Quintiliano lib. IV. cap. 3. *alienæ rei, sed ad utilitatem causæ pertinentis, extra ordinem procurrens tractatio. Quo ex genere est*, ut ibidem dicitur, *in orationibus contra Verrem compositis, Siciliæ laus, Proserpinæ raptus, pro L. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompeji commemoratio: in quam ille divinus orator, veluti nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto quem inchoaverat sermone, divertit.* Idem.

(64) *Purgatio*) Legati C. Manlii perduellionis crimen a se amoliuntur apud Sallustium in bello Catilinario: *Deos hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus: sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent, qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate fœneratorum, plerique patria, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus*, &c. *Idem.*

(65) *Conciliatio*) *Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam ac pene divinam, tacitus præterire nullo modo possum.* Pro Marcello. *Idem.*

(66) *Læsio*) *O tenebræ! o lutum! o sordes! o paterni generis oblite, materni vix memor!* in Pisonem. *Idem.*

(67) *Optatio*) Virgilius Ecloga VIII.

..... En erit unquam
Ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
En erit ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno? Idem.

(68) *Execratio*) Dido Æn. lib. IV. sic furit in. Trojanos:

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos.
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires,
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotes. Idem.

LIV. Orationis autem ipſius, tanquam armorum, eſt vel ad uſum comminatio, & quaſi petitio, vel ad venuſtatem ipſa tractatio. Nam & geminatio verborum (68) habet interdum vim, leporem alias: & paulum immutatum verbum (69), atque deflexum: & ejuſdem verbi crebra tum a primo repetitio (70), tum in extremum converſio (71), & in eadem verba impetus (72), & concurſio, & adjunctio (73), & progreſſio (74): & ejuſdem verbi (75) crebrius,

(68) *Geminatio verborum*) Modo vim habet, ut in prima Catilinaria: *O tempora! o mores! ſenatus hoc intelligit, conſul videt: hic tamen vivit. vivit? imo vero in ſenatum venit.* Modo leporem, ut in hoc Virgilii Ecloga VI.

Addit ſe ſociam, timidiſque ſupervenit Ægle,
Ægle Naiadum pulcherrima. Idem.

(69) *Immutatum verbum*) Conſule lib. II. de Orat. c. 63. *Idem.*

(70) *A primo repetitio*) Anaphora dicitur hæc figura. *Legum miniſtri magiſtratus, legum interpretes judices, legum denique idcirco omnes ſervi ſumus, ne liberi eſſe poſſimus.* Pro Cluent. & Virgilius Ecloga IV.

Pan etiam Arcadia mecum ſi judiee certet,
Pan etiam Arcadia dicat ſe judice victum. Idem.

(71) *In extremum converſio*) Eſt epiphora, ſeu repetitio in clauſulis. Cic. 2. Philip. *Doletis tres exercitus pop. Rom. interfectos? interfecit Antonius. Deſideratis clariſſimos cives? eos quoque eripuit vobis Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta eſt? afflixit Antonius.* & Virgilius Ecloga X.

Surgamus: ſolet eſſe graves cantantibus umbra:
Juniperi gravis umbra: nocent & frugibus umbræ. Idem.

(72) *In eadem verba impetus*) Complexio eſt, Græcis συμπλοκή. Vide lib. IV. ad Heren. *Idem.*

(73) *Adjunctio*) Sive ἐπανάληψις, eſt ejuſdem verbi iteratio. Martialis lib. IX. Epigr. 98.

Rumpitur invidia quidam, cariſſime Juli,
Quod me Roma legit, rumpitur invidia, &c. *Idem.*

(74) *Progreſſio*) Species eſt gradationis. Cicero pro Murena: *Vigilas tu de nocte, ut tuis conſultoribus reſpondeas: ille, ut eo quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus exſuſcitat. Tu actionem inſtituis, ille aciem inſtruit. Tu caves ne conſultores tui, ille ne urbes aut caſtra capiantur,* &c. *Idem.*

(75) *Ejuſdem verbi,* &c.) Cicero in Piſonem: *Magnum nomen eſt, magna ſpecies, magna dignitas, magna majeſtas conſulis.* Idem.

brius positi quædam distinctio, & revocatio verbi: & illa, quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria (76) referuntur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio (77) quædam, & conversio (78); & verborum concinna transgressio (79), & contrarium, & dissolutum, & declinatio (80), & reprehensio, & exclamatio (81), & imminutio (82), & quod in multis casibus (83) ponitur, & quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula (84), & ad propositum (85) subjecta

(76) *Paribus paria*) Vide lib. IV. ad Heren. *Idem*.
(77) *Gradatip*) Lib. IV. ad Heren. *Idem*.
(78) *Conversio*) Sive ἐπάνοδος, cum per eadem verba recurrimus. Cic. pro Cluentio: *Sine invidia culpa plectatur, & sine culpa invidia ponatur*. Tale est illud Biantis, auctore Aristotele II. Rhetor. Δεῖ φιλεῖν ὡς μισήσοντας, καὶ μισεῖν ὡς φιλήσοντας: *Ita ames, ut aliquando fortasse osurus: ita oderis, ut amaturus*. Idem.
(79) *Transgressio*) de qua lib. IV. ad Herenn. *Idem*.
(80) *Declinatio*) An quemadmodum gradatio ascensus est ad superiora, ita declinatio descensus est ad inferiora? Nonnulla enim hic congeruntur schemata, quæ si non omnino eadem, certe sunt simillima: ut quæ mox dicitur reprehensio eadem est ac correctio. *Idem*.
(81) *Exclamatio*) Lib. IV. ad Her. *Idem*.
(82) *Imminutio*) Ibid. *Idem*.
(83) *Quod in multis casibus*) Πολύπτωτον vocant Græci, cujus hoc exemplum ex Charisio Rutilius suggerit: *Pater hic tuus nunc denique est, ut egestatem tuam debere alere videatur. Patrem nunc appellas, quem prius egentem auxilio tuo ut alienum deseruisti? Patris tu filius es ad potiundas opes, cujus ad senectutem violandam crudelissimus hostis fuisti? Nimirum nullo consilio filios procreamus. nam majorem partem ex illis doloris & contumeliæ capimus*. Idem.
(84) *Refertur ad singula*) *Est enim hæc, judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus. legimus; verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti: non instituti, sec imbuti sumus; ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset, expediendæ salutis*. Pro Milone. *Idem*.
(85) *Ad propositum*, &c.) Ætiologia est, quod *schema*, inquit Rutilius, *efficitur ratione brevi & sententia, ita ut quod dubium*

jecta ratio, & item in distributis (86) supposita ratio, & permissio (87), & rursum alia dubitatio (88), & improvisum (89) quiddam, & dinumeratio (90), & alia correctio (1), & dispuratio (2), & quod continuatum (3), & interruptum, & imago (4), & sibi ipsi responsio (5), & im-

bium est visum, ad certam fidem adduci videatur. Cicero Divinat. in Verrem. *Intelligo quam difficili scopulosoque verser loco. Nam cum omnis arrogantia sit molesta, tum illa ingenii atque eloquentiæ multo molestissima*. Idem.

(86) *In distributis, &c.*) Prosapodosis est, ut ait Rutilius Lupus, qua sententiis duabus, aut pluribus propositis, sua cuique ratio subjungitur. Rem illustrat hoc Demosthenis exemplo. Non enim pari ratione Philippus, atque nos, diversis rebus medetur: sed ille usque eo utitur quoad superet: nos contra statim vinci meditamur. Ille enim pro laude sicut pro patria præliatur: nobis autem si nihil accedit mali, satis ac nimium boni videtur. *Idem*.

(87) *Permissio*) Lib. IV. ad Heren. *Idem*:

(88) *Alia dubitatio*) Non in sententiis, sed in verbis posita: ut, Obfuit eo tempore plurimum reip. consulum sive stultitiam sive malitiam dicere oportet, sive utrumque. *Idem*.

(89) *Improvisum*) Lib. II. de Orat. c. 63. *Idem*.

(90) *Dinumeratio*) Ad distributionem referri potest. *Idem*.

(1) *Alia correctio*) Quæ non sententiis, ut prior, sed vocibus constat. Philipp. III. *Patrimonium suum effudit: quanquam non sumus usi eo verbo quo decuit: non effudit, sed in salutem reip. collocavit*. Idem.

(2) *Disputatio*) Ratiocinatio fortasse figuris ornata, cujus egregium habetur exemplum lib. IV. ad Herennium. *Idem*.

(3) *Continuatum*) Continuatum, inquit Strebæus, dicitur, cui nihil deest: interruptum, cui unum verbum aut plura desunt. *Idem*.

(4) *Imago*) Aliud nihil est quam translatio, addito adverbio similitudinis. Imagine Cicero utitur in Vatinium: *Repente enim te, tanquam serpens e latibulis, oculis eminentibus, inflato collo, tumidis cervicibus, intulisti*. Utitur translatione in Pisonem: *Atque adeo vos geminæ voragines scopulique reip*. Idem.

(5) *Sibi ipsi responsio*) Hoc adhibet schema Latinus Pacatus in Panegyrico Theodosii n. 38. ubi describit æstum Maximi antequam cum Theodosio confligeret: *Quoties sibi ipsum putamus dixisse, quo fugio? Bellumne tentabo? ut, quem viribus totis ferre non potui, parte sustineam! Alpes Cottias observabo? quia Juliæ profuerunt! Peto Africam? quam exhausi. Repeto Britanniam? quam reliqui. Credo me Galliæ? sed invisus sum. Hispaniæ me committo? sed notus sum. Quid ergo faciam inter arma & odia*

& immutatio (6), & disjunctio (7), & ordo (8), & relatio (9), & digressio (10), & circumscriptio (11). Hæc enim sunt fere, atque horum similia, vel plura etiam esse possunt, quæ sententiis orationem, verborumque conformationibus illuminent.

LV. Quæ quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod nota esse nobis putes, sine definitionibus, & sine exemplis effudisse. Ego vero, inquit Crassus, ne illa quidem, quæ supra dixi, nova vobis esse arbitrabar, sed voluntati vestrum omnium parui. His autem de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse jam præci-

& odia medius? a tergo premor hostibus, a fronte criminibus. Si morerer, evaseram? Sed ecce nec animum sequitur manus, nec manum gladius; labitur ferrum, tremit dextra, mens fatiscit. O quam difficile est miseris etiam perire! Idem.

(6) *Immutatio*) Rutilius Lupus lib. II. de figuris ἀλλοίωσις appellat schema, quod ostendit personarum, rerum, factorumque dissimilitudinem. Hoc exemplum profert ex Hyperide. Non enim simile est vivere in æqua civitate, ubi jus legibus valeat: & venire sub unius tyranni imperium, ubi singularis libido dominatur; sed necesse est aut legibus fretum meminisse libertatis, aut unius potestati traditum quotidianam commentari servitutem. *Idem*.

(7) *Disjunctio*) Qua res eadem diversis vocibus quasi distinguitur. Cicero 1. in Catil. *Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris?* Idem.

(8) *Ordo*) In narrationibus ac descriptionibus observandus. *Idem*.

(9) *Relatio*) Eadem fere ac conversio, de qua mox diximus. *Idem*.

(10) *Digressio*) Multo brevior ea, cujus supra meminimus: ut in hoc Virgilii Æneid. lib. 3.

Fas omne abrumpit: Polydorum obtruncat, & auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? Idem.

(11) *Circumscriptio*) Elegans & paucis comprehensa sententia. Annibal ad Scipionem apud Livium lib. xxx. *Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria: hæc in tua, illa in deorum manu est.* Idem.

pitans, me quoque hæc præcipitem pæne evolvere coegit. Sed tamen hujus generis demonstratio est, & doctrina ipsa, vulgaris: usus autem gravissimus, & in hoc toto dicendi studio difficillimus.

Quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis, si non sunt omnes patefacti, at certe commonstrati loci: nunc, quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione, videamus. Quanquam id quidem perspicuum est, non omni causæ, nec auditori, neque personæ, neque tempori congruere orationis unum genus. Nam & causæ capitis alium quendam verborum sonum requirunt alium rerum privatarum atque parvarum: & aliud dicendi genus (12) deliberationes, aliud laudationes, aliud judicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud objurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam, qui audiant, senatus (13), an populus, an judices: frequentes, an pauci, an singuli: & quales ipsi quoque oratores, qua sint ætate, honore, auctoritate, debet videri: tempus pacis, an belli, festinationis, an otii. Itaque hoc loco nihil sane est, quod præcipi posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris, & tenuioris, & item illius mediocris, ad id, quod agimus, accommodatum deligamus. Ornamentis iisdem uti fere licebit, alias contentius, alias summissius: omnique in re posse, quod deceat, facere, artis & naturæ est: scire, quid quandoque deceat, prudentiæ.

LVI. Sed hæc ipsa omnia perinde sunt, ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur.

(12) *Aliud dicendi genus*) Requirunt dicendi genus grave ac temperatum deliberationes; laudationes floridum & ornatum; judicia vel remissum vel concitatum; sermo vulgare; consolatio suave ac sententiosum; objurgatio asperum; disputatio subtile; historia simplex, fusum, & tractum. *Idem*.

(13) *Senatus*) Delectatur Senatus oratione brevi ac sapienti, populus magnifica, judices candida & perspicua, frequentes vehementiore, pauci temperata, singuli quotidiana. *Idem*.

tur. Sine hac summus orator esse in numero nullo potest: mediocris, hac instructus, summos sæpe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset primum, huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Æschine dictum videri solet, qui cum propter ignominiam judicii cessisset Athenis, & se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis, legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem (14) contra Demosthenem dixerat: qua perfecta, petitum est ab eo postridie, ut legeret illam etiam, quæ erat contra a Demosthene pro Ctesiphonte edita: quam cum suavissima & maxima voce legisset, admirantibus omnibus, Quanto, inquit, magis (15) miraremini, si audissetis ipsum? Ex quo satis significavit, quantum esset in actione, qui orationem eandem, aliam esse putaret, actore mutato.

Quid fuit in Graccho, quem tu, Catule, melius meministi, quod me puero tantopere ferretur? *Quo me miser* (16) *conferam? quo me vertam? In Capitoliumne? at fratris sanguine redundat. An domum? matremne ut miseram, lamentantemque videam, & abjectam?* Quæ sic ab illo acta esse constabat, oculis, voce, gestu, inimici ut lacrymas tenere non possent. Hæc eo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt: imitatores autem veritatis histriones occupaverunt.

LVII. Ac sine dubio in omni re vincit imitationem veritas: sed, ea si satis in actione efficeret

ipsa

(14) *In Ctesiphontem*) Quod sit Æschinis ac Demosthenis in causa Ctesiphontis argumentum orationum, perspicue exponit Tullius lib. de optimo genere oratorum. *Idem*.

(15) *Quanto ...... magis*, &c.) Idem refert Valerius Maximus lib. VIII. cap. 10. & Quintilianus lib. XI. cap. 3. *Idem*.

(16) *Quo me miser*) Verba ex oratione Gracchi deprompta, quibus fratris a Scipione Nasica in Capitolio interfecti necem deplorabat. *Idem*.

ipsa per sese, arte profecto non egeremus: verum quia animi permotio, quæ maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata sæpe ita est, ut obscuretur, ac pæne obruatur, discutienda sunt ea, quæ obscurant, & ea, quæ sunt eminentia & prompta, sumenda. Omnis enim motus animi suum quendam a natura habet vultum, & sonum, & gestum: totumque corpus hominis, & ejus omnis vultus, omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsæ. Nam voces, ut chordæ sunt intentæ, quæ ad quemque tactum respondeant, acuta, gravis, cita, tarda, magna, parva: quas tamen inter omnes est suo quæque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum; contractum, diffusum; continenti spiritu, intermisso; fractum, scissum; flexo sono attenuatum, inflatum. Nullum est enim horum similium generum, quod non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores.

LVIII. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat: acutum, incitatum, crebro incidens;

Impius (17) *me frater, ut meos malis miser*
Manderem natos:

& ea, quæ tu dudum, Antoni, protulisti,

Segregare (18) *abs te ausus?*
Ecquis (19) *hoc animadvertit? Vincite...*

& Atreus fere totus.

Aliud miseratio, ac mœror: flexibile, plenum, interruptum, flebili voce;

Quo nunc (20) *me vertam? quod iter incipiam ingredi?*

Do-

(17) *Impius*) Versus ex Thyeste, tragœdia Ennii. *Idem*.
(18) *Segregare*) Versus ex Teucro Pacuvii. Vide lib. II. de Orat. cap. 46. *Idem*.
(19) *Ecquis*) Ex Accii Atreo. *Idem*.
(20) *Quo nunc*) Ex Medea Ennii. *Idem*.

Digitized by Google

Domum paternamne? anne ad Peliæ (21) *filias?*

& illa;

O pater (22), *o patria, o Priami domus!*

& quæ sequuntur,

Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari.

Aliud metus: demissum, & hæsitans, & abjectum;

Multi' modis (23) *sum circumventus, morbo, exilio, atque inopia:*
Tum pavor sapientiam mihi omnem exanimato expectorat:
Alter terribilem minitatur vitæ cruciatum & necem:
Quæ nemo est tam firmo ingenio, & tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguen', atque exalbescat metu.

Aliud vis: contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis;

Iterum Thyestes (24) *Atreum attractum advenit:*
Iterum jam aggreditur me, & quietum exsuscitat.
Major mihi moles, majus miscendum est malum,
Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Aliud voluptas: effusum, lene, tenerum, hilaratum, ac remissum:

Sed

(21) *Peliæ*) Pelias Neptuni filius, & Thessaliæ rex, quem filiæ occiderunt, impulsu Medeæ, quæ illum ad juventutem revocandum suis artibus pollicebatur. *Ovidius in Metamorph.* Idem.

(22) *O pater*) Hic & duo sequentes versiculi ex Hecuba Ennii citati sunt. *Idem*.

(23) *Multi' modis*) Versus Ennii. *Idem*.

(24) *Iterum Thyestes*) Vel ex Ennii Thyeste, vel ex Atreo Pacuvii. *Idem*.

Sed mihi cum tetulit coronam ob collocandas nuptias,
Tibi ferebat: cum simulabat sese alteri dare,
Tum ad te ludibunda docte, & delicate detulit.

Aliud molestia: sine commiseratione grave quiddam, & uno pressu ac sono obductum;

Qua tempestate Paris Helenam innuptis junxit nuptiis,
Ego tum gravida expletis jam fere ad pariendum mensibus:
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

LIX. Omnes autem hos motus subsequi debet gestus; non hic verba exprimens, scenicus, sed universam rem & sententiam, non demonstratione (25), sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scena & histrionibus, sed ab armis, aut etiam a palæstra. Manus (26) autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens: brachium (27) procerius

(25) *Non demonstratione*) In hac Tullii periodo, *Cædebatur in medio foro Messanæ*, &c. non est motus laterum, qualis esse ad verbera solet, torquendus; nec vox, qualis dolore exprimitur, eruenda; nec si quis de citharœdo loquatur, eum compositis quasi ad pulsandos nervos manibus designare debet; permittitur tamen manum ad se referre, aut in alium intendere de quo loquitur. *Fabius lib.* xI. *cap.* 3. Idem.

(26) *Manus*) Quot motus habeant manus, dici vix potest; his poscimus, pollicemur, vocamus, dimittimus, &c. Est ille gestus maxime communis, quo index ad pollicem contrahitur explicatis tribus aliis digitis; convenit exordiis cum leni in utramque partem motu prolatus, capite sensim ad id, quo fertur manus, inclinante. Idem gestus erit paulo productior in narrando, in exprobrando acrior. Est & ille verecundæ actioni aptissimus, quo quatuor primis leviter in summum coeuntibus digitis, non procul a pectore ad nos fertur manus. Deinde admirationi convenit hic gestus, quo manus modice supinata, ac per singulos a minimo collecta digitos redeunte flexu simul explicatur atque convertitur. Præterea optime manus a sinistra parte incipit, & in dextra deponitur; sed ut deponi, non ferire videatur. Denique in exordiis gestus fieri non solet nisi post tria, quatuor, aut quinque verba. *Ex Quintiliano*. Idem.

(27) *Brachium*) Brachia projiciantur in contentionibus, contrahan-

cerius projectum, quasi quoddam telum orationis: supplosio pedis in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis.

Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorum: quo melius nostri illi senes, qui personatum (28), ne Roscium quidem, magnopere laudabant. Animi est enim omnis actio: & imago animi vultus est, indices oculi. Nam hæc est una pars corporis, quæ, quot animi motus sunt, tot significationes & communicationes possit efficere: neque vero est quisquam, qui, eadem contuens, efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quemdam dixit auctorem aversum (29) solitum esse dicere, qui in agendo, contuens aliquid, pronuntiaret. Quare oculorum est magna moderatio: nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias, aut ad pravitatem aliquam deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum conjectu, tum hilaritate, motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis. Est enim actio quasi sermo corporis: quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo (30) & leoni setas, caudam, aures, ad motus animorum declarandos dedit. Quare in hac nostra actione secundum vocem vultus valet. Is autem oculis gubernatur. Atque in iis omnibus, quæ sunt actionis, inest quædam vis a natura data. Quare etiam hac imperiti, hac vulgus, hac denique barbari maxime commoventur. Verba enim neminem mo-

trahantur in remissis. Nunquam tamen sint omnino extenta, nunquam supra oculos attollantur, nunquam demittantur infra pectus. *Ex eodem*. Idem.

(28) *Personatum*) *Masque:* quo habitu prodibant aliquando in scenam histriones. *Idem*.

(29) *Actorem aversum*) Qui aversus ab auditore oculis, in aliquid aliud semper aspectum defigeret. *Idem*.

(30) *Ut equo*) *Leonum animi index cauda, sicut & equorum aures*. Plinius lib. VIII. cap. 16. *Idem*.

movent, nisi eum, qui ejusdem linguæ societate conjunctus est; sententiæque sæpe acutæ, non acutorum hominum sensus prætervolant. Actio, quæ præ se motum animi fert, omnes movet: iisdem enim omnium animi motibus concitantur, & eos iisdem notis & in aliis agnoscunt, & in se ipsi indicant.

LX. Ad actionis autem usum atque laudem, maximam sine dubio partem vox obtinet: quæ primum est optanda nobis; deinde, quæcumque erit, ea tuenda. De quo illud jam nihil ad hoc præcipiendi genus, quemadmodum voci serviatur: equidem magnopere censeo serviendum. Sed illud videtur ab hujus nostri sermonis officio non abhorrere, quod, ut dixi paulo ante, plurimis in rebus quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam ad vocem in dicendo obtinendam (31) nihil est utilius, quam crebra mutatio: nihil perniciosius, quam effusa sine intermissione contentio.

Quid? ad aures nostras & actionis suavitatem, quid est vicissitudine, & varietate, & commutatione aptius? Itaque idem Gracchus (32) (quod potes audire, Catule, ex Licinio, cliente tuo, litera-

(31) *Nam ad vocem obtinendam*) Corruptus procul dubio locus est: paulo enim ante dixerat Crassus, se nolle hic præcepta dare, *quemadmodum voci serviatur*, id est, quo modo *vox obtineatur*, sive melior fiat usu & exercitatione. Illud solum hic notat, quam id quod *maxime utile est*, *etiam decet maxime*. Ut hoc de voce verum esse probet, dicit nihil crebra mutatione utilius, nihil non intermissa contentione perniciosius *ad vocem*, &c. quid? certe non *obtinendam*: de eo nihil hic dicturus fuit. Tum addit, nihil varietate auribus nostris suavius aptiusque esse. Omnes fere vett. editiones & nonnulli Mss. habent *ad vocem in dicendo obtinendam*: unde Lambinus bene conjecit legendum *ad vocem in dicendo* tuendam. Sic in initio hujus cap. de voce Crassus dicit, *quæcumque erit*, *ea* tuenda: & in sequenti cap. cum doctrinam suam de voce breviter repetit, sic concludit; *Hæc varietas & per omnes sonos vocis cursus & se* tuebitur, *& actioni afferet suavitatem*. Pearcius.

(32) *Gracchus*) De C. Gracchi fistula concionatoria vide Gellium, lib. 1. cap. 11. *Prusteus*.

terato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum) cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum, cum concionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut a contentione revocaret. Audivi mehercule, inquit Catulus, & sæpe sum admiratus hominis cum diligentiam, tum etiam doctrinam & scientiam. Ego vero, inquit Crassus, ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in republica esse delapsos: quanquam ea tela texitur (33), & ea incitatur in civitate ratio vivendi, ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, jam similes habere cupiamus. Mitte, obsecro, inquit, Crasse, Julius, sermonem istum, & te ad Gracchi fistulam refer: cujus ego nondum plane rationem intelligo.

LXI. In omni voce, inquit Crassus, est quiddam medium, sed suum cuique voci. Hinc gradatim adscendere vocem utile & suave est. Nam a principio clamare, agreste quiddam est, & illud idem ad firmandum est vocem salutare. Deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen inferius est, quam acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet, & tamen ab ipsa contentione revocabit. Est item contra quiddam in remissione gravissimum, quoque tanquam sonorum gradibus descenditur. Hæc varietas, & hic per omnes sonos vocis cursus, & se tuebitur, & actioni afferet suavitatem. Sed fistulatorem domi relinquetis; sensum hujus consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

Edidi quæ potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiæ coegerunt. Scitum est enim, cau-

(33) *Ea tela texitur*) Carpit ætatis suæ factiones Marianas & Syllanas, quibus tota resp. concutiebatur. Cæterum eam vocem *incitatur* temere librariis excidisse putat Victorius lib. v. variarum lectionum cap. 7. *Idem*.

cauſam conferre in tempus, cum afferre plura, ſi cupias, non queas.

Tu vero, inquit Catulus, collegiſti omnia, quantum ego poſſum judicare, ita divinitus, ut non a Græcis didiciſſe, ſed eos ipſos hæc docere poſſe videare. Me quidem iſtius ſermonis participem factum eſſe gaudeo: ac vellem; ut meus gener, ſodalis tuus, Hortenſius (34) affuiſſet: quem quidem ego confido omnibus iſtis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore. Et Craſſus, Fore dicis? inquit: ego vero eſſe jam judico, & tum judicavi, cum me conſule (35), in ſenatu cauſam defendit Africæ; nuperque etiam magis, cum pro Bithyniæ rege (36) dixit. Quamobrem recte vides, Catule: nihil enim iſti adoleſcenti, neque a natura, neque a doctrina deeſſe ſentio. Quo magis eſt tibi, Cotta, & tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum. Non enim ille mediocris orator veſtræ quaſi ſuccreſcit ætati: ſed & ingenio peracri, & ſtudio flagranti, & doctrina eximia, & memoria ſingulari. Cui quanquam faveo, tamen illum ætati ſuæ præſtare cupio: vobis vero illum tanto minorem (37) præcurrere vix honeſtum eſt. Sed jam ſurgamus, inquit, noſque curemus, & aliquando ab hac contentione diſputationis animos noſtros, curamque laxemus.

(34) *Hortenſius*) De quo fuſe Tullius in Bruto, præcipue ſub initium & finem. *Idem*.

(35) *Me conſule*) Anno ſcilicet U. C. DCLVIII. quo primum tempore, ut refert Tullius in Bruto, in foro dixit Hortenſius. *Idem*.

(36) *Bithyniæ rege*) Nicomede, qui moriens Bithyniam populo Rom. reliquit. Bithynia autem Aſiæ minoris regio nunc *Bengſangial*, teſte Caſtaldo. a Turcis appellatur *Oſmanili*, quemadmoeum ſcribit Leunclavius. *Idem*.

(37) *Tanto minorem*) Cotta & Sulpicius annis decem Hortenſio majores. *Idem*.

FINIS.

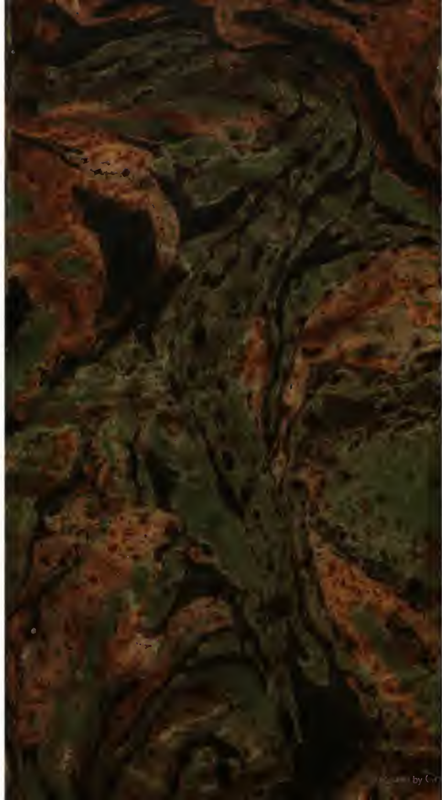
2758698
2758698 A

B.23.6.571

B.N.C.F.
FIRENZE

Digitized by Google

Digitized by Google